Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Topographie over Vium Præstekald af Niels Blicher

1795

Blicher-Selskabet

1978

November 1978

Jo mere man beskæftiger sig med Niels Blicher, des mere må man beundre den alsidighed og levende interesse for medmenneskene, som hans virke er udtryk for.
Derfor er jeg meget taknemlig for den ære, der er blevet mig til del ved, at Blicher-Selskabet har knyttet mit navn til den nye udgave af Niels Blichers Topographie over Vium Præstekald, og jeg bringer en hjertelig tak til Blicher-Selskabet og til de mange, der ved deres underskrifter har lykønsket mig på min firsårsdag.

POVL SKADHAUGE

Gammelstrup
Ildsoe B.
Laundgaard
Borrids K.
Romlund
Sparkier B.
Kirkebek
Smollerup B.
Smollerup K.
Monsted
Ravnstrup B.
Fuusager
Dagbierg
Sorup
Engedahl
Agerskov
Linderup
Hald Slot
Hald
Stangbeede
Hostrup
Resen
Dollerup
Over Thestrup
Lysgaard
Rabes
Fredriks K.
Siorup
Karup
Ungstrup
Over
Ned Torming
Norre Knudstrup
Vallebek
Hauge
Bovlund
Ild Skov
Viborg
Gammel Asmild
Overlund
Skovsgaard
Asmild Kloster
Tiftedg
Tandrup
Lille Kjuld
Vinkel
Randrup
Veirum
Over Viskum
Faardal
Viskum
Mammen
Hiermind
Vindum Overdrev K.
Vindum
Biermgd B.
Skavngaard
Almind Bye
Brandstrup
Faarup
Bogeskov
Tange
Hovbierg
Demstrup
Elsborg
Sahl
Nodelund
Sorslev
Palstrup
Frushoi
Borre
Levring
Midtstrup
Hindbere
Ilder
Roc
Trust
Kielderup
Dalsgaard
Alstrup
Almoft
Gronbek
Hinge
Frausing
Vindersley
Elkier
Vindersley Gd
Lemming Bye
Pederstrup
Seerup
Reesdal
Mausing
Grauballe Bye
Charlotteslund
Sevling
Dalsgaarde
Ebstrup
Sinding
Nebliel
Sminge
FIE
HERED
LYSGAARD
HOVELBERG
MEDELSOM
HIDS HERRED
SILEBORG

Topographie over Vium Præstekald af Niels Blicher 1795

udgivet af Blicher-Selskabet ved Ella Jensen

Poul Kristensen · Herning
1978

Omslagsvignetten: Silhouet af Niels Blicher
Forsatspapiret: Kortene over Vium og Lysgaard sogne er gengivet efter Videnskabernes Selskabs kort fra 1791 og 1800

Indhold

Side

Forord 7
Til Povl Skadhauge 9
Niels Blicher:
Topographie over Vium Præstekald 21
Søren Vasegaard:
Noter og henvisninger,
med tilføjelser af Ella Jensen 199
Villads Christensen: Om Niels Blichers 2. Avtobiografi 220
Niels Blicher: Avtobiografi, 1830 222
Ella Jensen:
Niels Blicher og jyske dialekter 236
Ella Jensen: Niels Blicher:
Hans personlighed og mangfoldige virke 248
Forholdet mellem far og søn 255
Oversigt over et udvalg af Niels Blichers skrifter
ved Felix Nørgaard 264
Niels Blichers data 271

Forord

Niels Blichers »Topographie over Vium Præstekald«, 1795, er et hovedværk i vor topografiske litteratur og et betydningsfuldt værk til forståelse af St. St. Blichers personlighed og digtning.

Det har længe været Blicher-Selskabets ønske at få dette værk genudsendt. Det er kun sket én gang i de forløbne 183 år: i 1924, da Søren Vasegaard udgav det med noter og henvisninger – en udgave, der forlængst er udsolgt. Nu er ønsket gået i opfyldelse, og jeg vil på Blicher-Selskabets vegne sige tak til alle, der har medvirket hertil, bl.a. mag. art. Ella Jensen, der har tilrettelagt udgaven, bogtrykker Poul Kristensen, der her på ny har dokumenteret sin Blicher-interesse, og bestyrelsen for »Konsul George Jorcks og Hustru Emma Jorcks Fond«, der har ydet støtte til udgivelsen.

Foruden Topographien rummer den foreliggende bog de jyske ordlister, som Niels Blicher 1811 indsendte til C. Molbechs Dialect-Lexicon, hans Avtobiografi, 1830, og exempler på de særprægede notater, han indførte i Randlev kirkebog – altsammen noget, der hidtil har været vanskeligt tilgængeligt. I en efterskrift tegner Ella Jensen et portræt af præsten og mennesket Niels Blicher og belyser herunder det nære forhold mellem far og søn: Niels Blicher og St. St. Blicher. Denne udgave er endvidere forsynet med en række billeder af historisk-dokumentarisk art. Billedudvælgelsen er foretaget i samarbejde med H. P. Rohde.

Udgaven fremtræder samtidig som en hyldest til antikvarboghandler Povl Skadhauge, der den 4. november fylder 80 år. Han er en bogelsker, der først og fremmest er kommet til at interessere sig for St. St. Blicher. Hvorfor nu netop Blicher? Skadhauge søger selv at give forklaringen herpå i »42 samlere

præsenterer en yndlingsbog« (Bogvennen 1971-73, 3, 106): »I min ikke særlig store bogsamling har Blichersamlingen sin egen plads. Måske under påvirkning af Fars højtlæsning af Blicher i hjemmet i min barndom fik jeg tidlig særlig interesse for hans digtning og begyndte at samle af og om ham«.

Skadhauge er en af vort lands fineste kendere af St. St. Blicher. Han har gennem årene samlet et umådeligt fond af kundskab om denne digters liv og forfatterskab, en kundskab, der er kommet mange Blicher-forskere til gode. Her må især fremhæves hans store viden om oversættelser af Blichers værker. En frugt heraf er hans artikel »Blicher på fremmede sprog« i »Omkring Blicher«, 1974.

Det var med god grund, at Povl Skadhauge fik tildelt Blicher-prisen for 1978.

Felix Nørgaard

Til Povl Skadhauge

4. NOVEMBER 1978

Tabula gratulatoria

Torsten Adolph
Kommunelærer

Kaj Ahlmann
Aktuar

Gordon Albøge
Amanuensis

J. Alva-Jørgensen
Tømrermester

Helga Werdelin Andersen

C. B. Andersen
Bankdirektør

Jens J. Andersen
Bogtrykker

Johannes C. Andersen

Lissi Andersen
Forstander

Louis Andersen
Fagforeningsformand

Mogens Andersen
Maler

Anker
Filminstruktør

Chr. Bach
Universitetsbogbinderi

Hans Bagger
Antikvarboghandler

Ove Bak
Forfatter

Carl E. Balleby
Boghandler

Chr. Bang
Bibliotekar, cand. mag.

E. Bastholm
Dr. med.

Astrid Gjessin Bentzon

Viola Bertelsen

Eigil Betzer-Pedersen
Underdirektør

B. Binger

Solvejg Aakjær Bjerre

Sven Bjerre
Læge

Bjørns Boghandel

Ellen Bjørnestad

Antikvariatet
Bjørnvig, Holm & Møller ApS

Kai Blicher
Direktør

Steen Blicher
Proprietær

Blichermuseet på Herningsholm

A. Blom-Andersen
Højesteretsdommer

Boghallens Antikvariat

Flemming Bokelund
Læge

Jane Bossen
Jørgen Hamre
Frørup, Sydslesvig

N. Fabritius Buchwald
Professor emer.

Vagn Fabritius Buchwald
Civilingeniør, dr. scient.

Jon Palle Buhl

Tage Bundgaard
Boghandler

R. Bækgaard
Stadsingeniør

L. Bødker
Professor, fil. lic.

Vilhelm Bøgh
Arkitekt m.a.a.

Ingeborg Børgesen

Gerhard Carlsen
Civilingeniør

Per Carlsen

O. Molte Caspersen
Administrator, cand. jur.

Edm. Christensen

Emil Hass Christensen

Folmer Christensen
Amtsrådssekretær

Hakon Christensen

Jytte Christensen
Sekretær

K. E. Christensen
Læge

Knud Christensen
Overlæge

Valborg Christensen

Kuno Skafdrup Lyhne Christensen

Olav Christensen
Fhv. socialinspektør

Niels A. Christiansen
Museumschef

Knud Christophersen
Læge

Birgit H. Clausen
Tandlæge

Mette Clausen-Bruun
Sagsbehandler

V. E. Clausen
Kunsthistoriker

Rikard Dahl-Nielsen

Erik Dal
Administrator, dr.phil.

Birgitte Dall
Bogkonservator

Karen Blicher Dam

K. Damsmark
Tjener

Danmarks Biblioteksskole

Dansk Bogservice

Bjarne Degnbol
Læge

Ejner Deltorp
Direktør

Den danske Antikvarboghandlerforening

Erik Ditlevsen
Antikvar

Johannes Djørup
Læge

Carl Duun
Statsautoriseret revisor

Taus Døssing

Viggo Døssing

Karl Johan Ebbe
Fængselsinspektør, cand.jur.

E. O. Errebo-Knudsen
Overlæge, dr.med.

Olav Evensen
Forfatter

Ole Faber
Museumsinspektør

Kai Fald
Bibliotekar

Else og Knud Fanø

J. Finn-Larsen
Overlæge

Clemens Fischer

H. H. Frank
Sognepræst

Fredericia Bibliotek

Frederiksberg Kommunes Biblioteker

G. Friis-Jensen
Konservator

Georg A. Frincke
Arbejdsformidler

Tove Lassen Frincke

Holger A. Frisenette
Direktør

Aleks. Frøland

Erik Frølund
Civilingeniør

Harald Funder
Organist

Karen Funder

Nanna Reedtz Funder

Lise Gad
Bibliotekar

J. Genner

Gentofte Kommunebibliotek

P. V. Glob
Rigsantikvar

Ninna og Vagn Grandal

Claus Gregersen
Stud. scient.

Margit Land Gregersen

Johannes Grubb
Antikvarboghandler

Poul Grubb
Antikvarboghandler

Henrik Grønning
Bibliotekar

Julius Gårdbo
Assurandør

D. Halberg
Overlærer

Margrethe Hald
Dr. phil.

Folmer Hansen
Toldassistent

Gudmund Hansen
Politiassistent

H. P. Hansen
Pens. førstelærer

Paul Portefée Hansen
Grosserer

Rasmus Hansen
Boghandel

Sv. A. Hansen
Overlærer

T. Ingemann Hansen
Advokat (H)

Vilhelm Hansens Boghandel

Haslev Folkebibliotek

Alex Haslund
Vicepolitidirektør

Mogens Haugsted
Bibliotekar, mag. art.

C. P. Heiede
Direktør

Tyge C. Heilesen
Landsdommer

Gerd Hejle

Helsingør Kommunes Biblioteker

Gustav Henningsen
Arkivar

Ole Holm
Boghandler

P. Holst

Kai Holm

Palle Fløe Holm

Børge Houmann

Mogens Hvidt
Højesteretspræsident

Peter Haagen

Mogens Haar
Skolebestyrer

Ikast Bøger og Papir

Harald Ilsøe
Forskningsbibliotekar

Ishøj Boghandel

Annemette Anker Jakobsen
Flensborg

Dinne Finderup Jacobsen

Inge Sloth Jacobsen

J.J.Jacobsen
Boghandler

Sven Iacobsen
Civilingeniør

Jens Jelsbak

Arne W.Jensen
Studerende

Ella Jensen
Mag.art.

Erling Jensen
Læge

Flemming Jensen
Lærer

Frida Jensen

H.J.Jensen
Øjenlæge

Helmer Beckmann Jensen

Knud Jensen
Reg.revisor

Niels K.Jensen
Boghandel

Søren Georg Jensen
Billedhugger

Grethe, f.Blicher, og Poul Jepsen
Direktør

Edith Ahle Jespersen
Fuldmægtig

Gunnar Jespersen
Direktør

Iver Jespersen
Forlagsboghandler

Einar Joensen
Bogtrykker, Torshavn

Ruth Harpøth Johansen
Merconom

Karsten Junker
Læge

Harald Jørgensen
Landsarkivar, dr.phil.

B.Kirckhoff-Hansen

H.Kirketerp-Møller
Landsretssagfører

Axel Kjeldsen
Tandlæge

Johanne Klavsen

Petra Klavsen

Jørgen Knudsen
Lektor

John Koppel
Advokat

Svend Kragh-Jacobsen
Redaktør, cand. mag.

Grethe Schultz Kristensen
Boghandlermedhjælper

Alfred Kristensen
Bogbindermester

Mogens Kruuse

Johannes E. Tang Kristensen
Overbibliotekar

Poul Kristensen
Bogtrykker

Povl Krüger
Landsretssagfører

Ellen Kvan
Overlæge

Knud Adelhardt Lajer

Arne Langberg
Journalist

Torben W. Langer
Chefredaktør, cand. mag.

Gunnar Larsen
Overlæge

Henry Larsen
Pensionist

Henry F. Larsen
Kontorchef

Kaj Aage Larsen
Flyvemeteorolog

Kurt Larsen
Dyrlæge

Poul Larsen
Adm. direktør

Hans Lassen
Museumsdirektør, mag. art.

Niels Lausted
Læge

Henning Lindeberg
Tandlæge

Jørgen Henrik Lindstrøm
Adjunkt, cand. mag.

Rich. Lohmann-Lassen
Arkitekt

Lokalhistorisk afdeling
København N

Ragna Lorentzen

Svend Lykkeberg
Direktør, civilingeniør

Kaj Løber
Rektor

Kirsten Løhr
Fabrikant

Ingrid Løn
Registrator

V. H. Madsen
Fuldmægtig

Hans-Jørgen Mallegaard
Overassistent

Paul Marly-Møller
Arkitekt

Ejnar F. Meinicke
Konsulent

Willy Michelsen

Kurt Mikkelsen
Læge

E. Milvang
Bogbindermester

Anna Maria Mortensen
Boghandler

D. Müller
Professor, dr. phil.

Else Mygind
Apoteker

Niels Jørgen Møller
E Bindstouw

Orla Møller
Læge

A. W. Nielsen
Direktør

B. Overgaard Nielsen
Lektor

Finn Juul Nielsen
Postkontrollør

Gunnar Nielsen
Direktør

Hans Nielsen
Stud. pharm.

Helen Nielsen

Helmer Nielsen
Boghandler

Kay Nielsen
Forfatter

Lorentz Nielsen
Boghandel

Oskar Nielsen
Murermester

Torben Nielsen
Overbibliotekar

Sv. Aa. Nonnegaard-Pedersen

Kamma-Lis og
P. V. Nordentoft
Direktør

Henrik Nyrop-Christensen
Museumsinspektør, mag. art.

H. C. Nørgarts antikvariat

Lise og Felix Nørgaard

Susanne Nørgaard Greenburgh

Chr. A. Nørholm
Konsulent

Bjørn Ochsner
Førstebibliotekar

Erik Oldorf
Tandlæge

N. A. Olesen
Skolebibliotekar

Sandermann Olsen
Apoteker

J. Randbøll Pedersen
Civilingeniør

Alfred Petersen
Fhv. fotograf

Hagen Petersen
Boghandler

Axel Petri
Civilingeniør

Gunnar Pilegaard
Antikvarboghandler

Jan Pilegaard-Hansen
Informationschef, civilingeniør

J. J. Pindborg
Professor, dr. odont.

Svend Poulsen
Lektor

H. Ramskov
Lærer

Birtha Ravn
Assistent

Tove Ravn
Kontorassistent

A. Rasmussens Bogtrykkeri
Svend Aage Jacobsen

Hans Rasmussen
Ekspeditionssekretær

S. A. Rasmussen
Sekretær

Henning Repsdorph
Advokat

Ole Restrup
Forlagsboghandler

Klaus Rifbjerg

Regitze og H. P. Rohde

Volmer Rosenkilde
Forlagsboghandler

Carl Rosenstrøm
Direktør

Rungsted private realskole

Olga Rützou-Norup

Holger Rønne
Faktor

C. Sander
Direktør

Svend Saxov
Professor

P. Schade-Poulsen
Direktør

Carl Schmidt
Politiinspektør

Schous Boghandel

K. Schreiber
Ekspeditionssekretær

Jeppe Schultz
Læge

Ole Heltoft Schaarup

Peter Seeberg

Leif Senholt

Silkeborg Bibliotek

Carl Fr. Simonsen

Aksel Skadhauge
Overingeniør

Erik Skadhauge
Lektor, dr. med.

Helle Wind Skadhauge
Adjunkt, Duborg-skolen

Jeppe Knud Skadhauge
Stud. jur.

Judith Skadhauge
Overlærer

Knud Skadhauge
Professor, dr. med.

Ellen og
Povl Wind Skadhauge

Ulla og
Vagn Skadhauge
Regnskabschef, HD

Peter Skautrup
Professor, dr. phil.

Skive Bibliotek

Ether og Thorkild Skjerbæk

Poul Skovgaard
Direktør, civilingeniør

Inge og Tham Skovgård

Poul Erik Skriver
Arkitekt

Carsten M. Smidt
Overlæge, dr. med.

Erik Speich
Læge

Axel Steensberg
Professor, dr. phil.

Søren Stengaard
Boghandler

Marie Stoklund
Cand. mag.

Jens Chr. Strandbygaard
Læge

Niels Erik Strandbygaard
Bogtrykker

Svend Strandbygaard
Ingeniør

Jacob Græsbøll Svaneborg
Læge

Bent Sverrild

Frode Sørensen
Overassistent

Ingolf Sørensen
Malermester

Jens Sørensen

Kjeld Sørensen
Overlæge

Lilly Sørensen
Bibliotekar

Richard Sørensen
Antikvarboghandler

Rudy Sørensen

Poul Termansen
Lærer

Viggo Thirup
Seminarielektor

Elisabeth Thorsen

Bendt Thuesen
Bogtrykker

G. Thuesen

Frants Thygesen
Højesteretsdommer

Ulla Thyrring
Museumsdirektør, mag. art.

Poul Torné
Prokurist, cand. mag.

Cecil Treschow
Dr. agro.

Thorkild Tryde
Forlagsdirektør

Ole Tuxen

Erik Tølbøll
Boghandler

Henrik Urne
Højesteretsdommer

Mogens Vaarstø
Rentier

Biblioteket for Vejle by og amt

Viborg Stiftsmuseum

Gunnar Wandel

N. Weihe
Fabrikant

Chr. Werdelin

Chr. Westergård-Nielsen
Professor, dr. phil.

Jesper Wind
Programmør

Kirsten Wind og
Jørgen Ramsgård
Mejeribestyrer

Lydia Wind

Torben K. With
Overlæge, dr. med.

Preben Witt
Antikvarboghandler og Kulturspreder

Tage Worsaae
Fhv. dommer

Søren Waarst
Cand. pharm.

Mogens Zachariassen
Boghandler

Leo Zacho-Petersen
Direktør

Oda Østerbye

Kurt Østergaard
Konsulent

Århus Kommunes Biblioteker

Topographie over Vium Præstekald

Topographie

over

Vium Præſtekald

af

N. Blicher. p. l.

Ἐγὼ γὰρ μάλις' ἂν βυλοίμην, πᾶσι κοινῇ χρήσιμον εἶναι τὴν ἀγωγήν.

Plutarch.

Viborg, 1795.

Det Kongelige
Danske Landhuusholdings Selskab,

som ved Dets patriotisk virksomme Bestræbelser haver foranlediget dette Skrivts Tilværelse –

Og

Deres Højædle Højærværdighed
Hr. Dr. Hector Friderich Janson,

Som min retsindige Velynder,
Hvem jeg troede mig at skylde en Prøve af mine faae Frietimers Anvendelse,

Tilegnes denne Topographie

underdanig
og
ærbødigst
af

Forfatteren.

Forerindring

Af Tilegnelsen have Læserne allerede seet, at dette lidet Skrivt – om det ellers er af nogen Værdie, (og hvilken Forfatter, lige fra en *Suhm,* ned til en *Rejser* selv, smiler ikke med Biefald til sit Eget, som til et nydeligt Noer?) er af det Kongelige Landhuusholdings Selskab foranlediged og fremkalded. De af dette priselige Selskab udsatte Præmier for de beste physisk-økonomiske Beskrivelser over visse Landstrækninger fremvirkede hos mig Tanken og Beslutningen: at forsøge, hvad jeg i det Fag kunde udrette. »Hvi jeg da ikke har indgivet min Topographie i Haandskrivt til dette høie Selskab?« Dertil havde jeg adskillige Grunde. Skulde jeg kunne levere noget got, maatte jeg lægge min egen Plan, og bruge min egen Maneer. Ved at grandske over Planen fik jeg mig danned en Ideal af pragmatisk Topographie. Den troede jeg at maatte medføre størst Nytte og Fornøjelse. Derfor besluttede jeg at realisere den, og ved alle Anledninger at – pragmatisere. Men just derved blev det mig troeligt, at mit Forsøg ej vilde vinde Selskabets fulde Biefald til Præmies Erholdelse. Her vilde det maaskee agtes for kort, og hist for vidtløftigt. Det vilde maaskee overalt – og især i den sidste Afdeeling – gaae langt uden om Selskabets egentlige Virkekreds m.m. I denne Tvivlraadighed greb jeg til at forsøge Subskriptions Vejen; men denne har intet været mindre end opmuntrende. Randers iberegned, hvor min elskværdige Ven, Hr. Rektor Estrup skaffede mig 15 Subskribentere, har Tallet af disse ikke nær været halv klækkeligt til at holde mig skadesløs. I heele Aalborg Stift fandtes kun 11. I det læselystne Kjøbenhavn *een eneste!!!* og den en Parykmager – i det øvrige af Sædlands Stift 3, og i heele Fyens og Ribe Stifter til Datum ikke een. Hvordan? i det oplyste Danmark tvivle om gode Topographiers store Nytte? nei, det lader sig ikke tænke –

og ligesaa lidet dette: at man vilde forsmaae usmagte Retter, blot fordi de formodedes frembaarne under en uskjøn Anretning. Jeg veed paa ingen anden Maade at forklare dette litterariske Særsyn, end ved den antagne Forudsætning: at der intet got kunde komme fra Nazareth. »Næst saadanne Af»handlinger, som underviise Folket om Pligterne imod Gud »og Næsten, troer jeg, at ikkun faae Skrivter kan (kunne) være »nyttigere, end de, som give os tilforladelige Efterretninger »om Fædrenelandets sande Beskaffenhed, uden hvilke man »aldrig skal kunde (kunne) bringe det ret vidt i nogen Deel af »Landets Historie, og endnu mindre i Landets oekonomiske »Forbedring«. Disse vor højfortjente Prof. *Strøms* Ord, hvormed han slutter Fortalen til den anden Part af *Sønmørs Beskrivelse,* saavelsom disse, hvormed den lærde Resensent i Kjøbenhavns lærde Efterretninger for Aaret 1792 No. 8 begynder sin Bedømmelse over Hr. *Seyer Mahling Beyers Geographiske-Historiske og oekonomisk-physisk-antiqvariske Beskrivelse* over Bringstrup og Sigersted Sogne m.m. »Ethvert Bidrag til Fædrenelandets nøjere Kundskab maa være Patrioten kjærkomment, og altsaa især udførlige Topographier over enhver liden Del deraf« – vil dog vist enhver oplyst dansk Patriot underskrive. Det satte jeg i det mindste forud som afgjort. Meget – gandske meget har Norge i det topographiske hidtildags forud for os. Der haves gode Choro- og Topographier: af en *Strøm* over Sønmør og Eger – *Ville* over Sillejords Præstegjæld – *Joh. Mich. Lund* over Tellemarken – *Hjorthøy* over Guldbrandsdalen – saa over Spydeberg Edsberg, Lier og fleere mig ubekjendte. Der haves desuden en ordentlig *topographisk Journal.* Men hvad have vi for Danmark, som kan komme i Betragtning derimod? Blandt alle de af F. Taarup i hans Statistik anførte Sted- og Egn-Beskrivelser for Danmark, synes mig ingen at kunne, som egentlige fuldstændige Topographier, sættes ved Siden af hine norske. Hvad nu ellers Planen og Udførelsen af nærværende angaaer, da troer jeg gjærne, at derved kan blive en Deel at erindre. Maaskee man nødig savnede Situations Kort – men Bekostningen var, under an-

førte Omstændigheder langt over min Evne. Maaskee man med Mishag vil forefinde en Deel Ubetydeligheder – men fordi de saaleedes kunne ansees af Nogle, betragtes de vel ikke der for af Andre. Saa troede jeg og at burde tage dem med for Fuldstændigheds Skyld. Maaskee vil man anke paa for mange Udsvævelser – paa Mangel af lys Orden,* got Sprog, typographisk Rigtighed og Skjønhed m.m. – Men man betænke min Stilling i det heele paa dette Sted, hvorunder de Fortrædeligheder, man just under Udarbeidelsen paavæltede mig, maatte iberegnes; og jeg tør troe mig berettiged til at vente skaansom Bedømmelse. At klassiske Forfattere selv kunne fejle er jo gandske sædvanligt; hvor meget lettere maae jeg ikke kunne, der lever næsten som i en Ørk, langt borte fra store og gode Bogsamlinger? Paa nogen Maade er dog dette Savn bleven opretted ved den Biestand, jeg har havt af 2 lærde og fortjente Mænd i Wiborg, som jeg haver den Lykke og Ære at regne iblandt mine sande Venner: Hr. Rektor *J. Hansen* og Hr. Pastor *Zahrtman*. Ofte styrkede deres kjærlige Opmuntringer mit nedslagne Sind. Og dersom jeg nyder den uskatteerlige Lykke: at vinde, ved disse Blades Udgivelse, mine kjære Medborgeres Biefald, bør jeg ærligen deele den med Dem. Skulde derimod mit Haab slaae feil, mit Forsøg mislykkes, eller mine Hensigter mistydes, saa agter jeg kun at bøde af med mit Motto: »thi dette var mit Hoved-Ønske: at Underretningen maae vorde Alle – Alle nyttig«. Og saaleedes faaer Bogen da at staae eller falde for Konstdommernes – eller og –

* Længe var jeg ubestemt i denne Deel af Planlæggelsen, om jeg skulde gjøre en femte Afdeling for Sognenes *moralske* Beskaffenhed og Mærkværdigheder – og derunder henføre det, som nu udgjør den fjerde Afdelings 3die, 4de, 5te og 6te Kapitler; men deels for at lægge den kortest muelige Plan – og deels fordi mig syntes, at de moralske Beskaffenheder gjærne kunne betragtes som henhørende til det politiske, naar dette tages i udstrakt Meening, da de jo dog henhøre til Sognenes borgerlige Forfatning, og det Forhold, de staae i med andre deres Medborgere – blev jeg staaende ved den nu lagde Plan. Jeg kunde ellers let have faaet næsten ligesaa mange Afdelinger, som der gives adjektiviske Endelser paa -iske og -alske.

som noget nær er det samme: for Publikums Dom. Det tør jeg forsikre, at denne har været mig alt for vigtig til, at jeg skulde have vovet, at byde mine oplyste Læsere enten upaalidelige Ting, eller Hastværk. Min Attraae har været at gavne og moere. (Herved forstaaer jeg: behageligen at vedligeholde Opmærksomheden). – Har jeg ikke været heldig i Udførelsen – har Evnen ikke svaret til Villien, da vil det ingen smerte eller skade meere, end Forfatteren. Haabe vil jeg dog, at en og anden mindre kræsen Læser vil kunne samle noget mærkværdigt og brugeligt. Alleene dermed vilde jeg holde mig skadesløs og lykkelig! Det skee!

Vium Præstegaard den 29de Dec. 1794.

N. Blicher.

Indhold

Første Afdeling.

Sognenes *geographiske* Beskaffenhed og didhørende Mærkværdigheder

Kap. 1. Sognenes Navne, Beliggenhed, Størrelse og Grændser ..... Side 31
2. Kirkerne 35
3. Byer, Torper og Steder – Hartkorn – Præstegaarden – Skov-Plantagen – Kolonie-Sagen 37

Anden Afdeling.

Sognenes *physiske* Beskaffenhed og Mærkværdigheder.

Kap. 1. Overfladens Skikkelse – Jordart derunder – Ahl ..... Side 50
2. Steenarter – især Spadeier (asterias) 53
3. Vandene 56
4. Vær-Anmærkninger 57
5. Moeser – Granrødder – Tørv 58
6. Jordart og Frugtbarhed 61
7. Vexter eller Planteriget 62
8. Orme, Amphibier, Fiske, Insekter 80
9. Fugle 83
10. Firefødde Dyr 94
11. Sognefolkets naturlige Anlæg 98

Tredie Afdeling.

Sognenes *økonomiske* Beskaffenhed og Mærkværdigheder.

K. 1. Folkemængde – Anmærkninger – Beregninger – Sammenligninger – Tabell ..... Side 99
2. Sognefolkets Vilkår – Byrder og Udgivte – Forslag til Kaarforbedring 104
3. Bygninger og Indretning 111
4. Boeskab og Besætning 113
5. Jorddyrkning – Forbedringer – Forslag 115
6. Huusvæsen – huusligt Levnet – Qvægavl 119

Fjerde Afdeling.

Sognenes *politiske* Beskaffenhed og Mærkværdigheder.

K. 1. Bondesproget – Ordfortegnelse – Samtaler ..... Side 121
2. Industrie – Strømpebind – Hindringer for dets Udbredelse – Forslag 131
3. Kultur – Oplysning – Forslag 136
4. Sæder og Skikke – Drikkelyst – Klædedragt – Bryllupper, Liigbegængelser 138
5. Karakteertræk – Temperament – Vandrelyst – Godmodighed – Hengivenhed til Kongehuuset – Mistroiskhed 145
6. Overtroe og Fordomme – Exempler – Forslag 150
7. Rettens Pleie – Politievæsen 157
8. Lægevæsenet 161
9. Fødselshjelp 165
10. Fattigvæsenet 167
11. Skolevæsenet – Degne- og Skoele-Kald 172
12. Præstekaldets Indkomster 182

Anhang.

Præsterne siden Reformationen – De fire sidstes korte Biographier – Hr. Anders Thorning – Peder Lyngbye – Niels Gundestrup – N. Blicher ..... Side 184

Første Afdeling

Sognenes Geographiske Beskaffenhed – med didhørende Mærkværdigheder og Betænkninger

FØRSTE KAPITEL

Sognenes Navne, Beliggenhed, Grændser og Størrelse

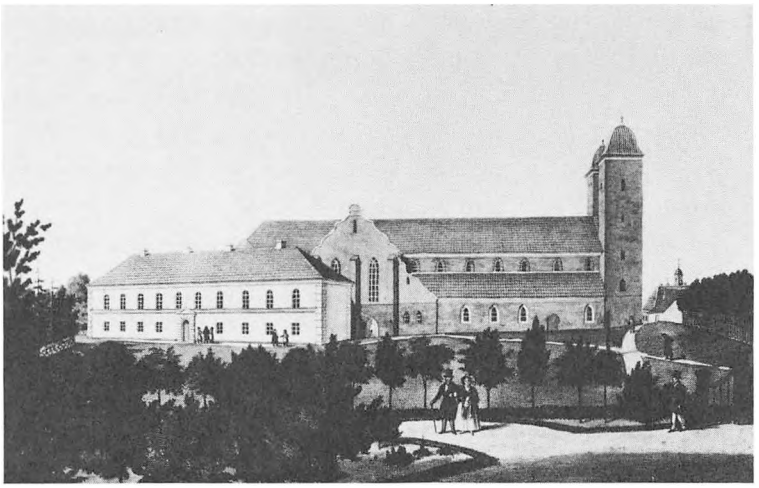
§ 1. Vium og Lysgaard Sogne – tilforn under Silkeborg Amt; men ved den i Aar skeedte Forandring lagte under Halds- nu Viborg Amt – høre til Aarhuus Stift, og ligge i Lysgaard Herred, hvilket rimeligen har faaet Navn af Annexet: Lysgaard; ligesom dette af en mærkværdig Høi (Lyshøi) beliggende et Par hundrede Skridt norden for Kirken. Lyshøi ligger paa det høieste Sted i Egnen, om ikke i det heele Land. Den er sirkelrund nedenom og øiensynligen anlagt ved Kunst, da den ved Foden er omsat med store ordentligen sammenføiede Kampesteene. Høien er tæt omgroed med Krat af Eeg, Hvidtorn, Skovabel, Røn og Hinbær, saa man kun med Møie kan trænge sig op igiennem et Par snevre Gangstier. Ovenpaa er en liden grøn Aabning af 3 til 4 □ Alens Størrelse.

Paa denne Høi har jeg i klart Veir med blotte Øine seet 41 Kirker: i Aarhuus Stift, Lysgaard Herred 9: Almind, Høiberg, Elsborg, Siørslev, Vium, Lysgaard, Thorning, Karup, og Frideriks Kolonie Kirke; – Houlberg H. 4: Saal, Gulev, Gierning og Hvorslev; – Hids H. 1: Seerup (troer jeg eller Seiling) – Vrads H. 1: Nørre Snede. – I Riber Stift: Ginding H. 2: Bording og Haderup, – Hammerum H 2: Ikast og Giellerup. – I Viborg Stift: Fiends H. 2: Resen og Ørum; – Nørlyng H. 10: Dollerup, Finderup, Raunstrup, Romlund, Vorre, 3 i Viborg, Asmildkloster og Løvel; – Sønderlyng H. 3: Tapdrup, Ørum

og Qvorning, – Middelsom H. 7: Vinkel, Rind, Vindum, Bering, Lee, Hiorthede, og Vinge. Med Kikkert, har jeg derforuden seet 5 andre Kirker i Øster og Nordost, hvilke jeg ikke veed med Vished at nævne.

Lysgaard-Navnet formodes at være kommet deels af den høie Beliggenhed, hvorfra man har en lys og frie Udsigt til alle Sider – deels af den eene Gaard, som denne lille By i Begyndelsen kan have bestaaet af. Vium-Navnet veed ingen at opgive Oprindelse til – saa lidet, som til de fleste Danske – til deels besynderlige – Bye-Navne. Hvo kan vel f.Ex. sige, hvorfra vore mange Rupper og Strupper, og Baller, og Lever og Umer og Ninger forskrive sig? A la Nysa kan det vel altsaa være mig tilladt, at fremsætte en Gisning. Kan den ikke tjene til andet, saa dog maaskee til at ryste Lungen lidt – og det ville jo Lægerne paastaae at være got, helst efter Spiisning. Den nærmeste Bye her Sønden for er Ungstrup, og Østen for: Demstrup. Hiin havde sit Navn – Himlen veed hvorfra – nogen Tid før de andre 2 bleve navngivne. Nu syntes disse, at det var dog saa kiønt og nyttigt, de ogsaa hver fik sit Navn. Omsider bleve de eenige om – hvad enten veed Lodkastning, eller anderledes – at deele Ung-strup Navnet, saa at hver fik sin Deel deraf. Saasnart som Tingen var i en dertil bestemt Sammenkomst afgjort, fremstod Oldermanden for de Vium Mænd, som fra Alders Tid have som Formænd givet Tonen an, og udraabte: *Vi* (udrækkende Haanden til sine egne Byemænd) *Ung-Dem* (pegende til den anden Byes Beboere) *strup.* Efter denne Hypothese skulde det egentligen skrives: Viung; men Tiden har forandret Udtalen til Vium.

§ 2. Sognenes astronomiske Beliggenhed er: nordlig Brede 56 Gr. 19 Min. 16 Sek. – altsaa lidet over 9½ Miile nordligere end Kjøbenhavns astronomiske Observations Taarn – og vestlig Længde: efter runde Taarns Meridian: 3 Gr. 12 Min. Vium ligger altsaa 26½ Miil omtrent vestligere, end runde Taarn. Vium Kirke og Bye 1¾ Miil Sønden for Viborg, ligger ¼ Miil meere vestlig, end den sidste – og Lysgaard Kirke, en halv Miil lige i Nordvest for Vium, ligger 1½ Miil Sydsydvest

Litografi af Viborg domkirke ca. 1830. Gengivet efter eksemplar i Viborg Stiftsmuseum.

fra Viborg. At begge disse Sogne, især Lysgaard, ligge paa det høieste Strøg i Landet, det er uden Tvivl, saasnart det vides, at af Vandløbene i Tøebrud og stærk Regn tage nogle Strøget Vester og andre Øster paa. I de søndre Strækninger af Vium Sogn falde nogle Vandløb i en liden Aae, der løber i Nordost fra Kiær-Mølle af, indtil den ved Tange Bye gyder sig i Gudens Aae; men de fleste Vande af begge Sognes søndre Egne falde i Nipgaard og Hvam Søer, fra hvilke begge Vandet løber Vester paa, og falder i Karup Aae, som stryger i Nordvest, til den ved Kiøbstæden Skive foreener sig med Liimfiorden. Fra Vium Bye løber Vandet i Nordnordost ud i Kiæret imellem Vium og Marsvinslund, hvor det deeler sig i to Arme. – Den eene gaaer igjennem Badstrup Søe øster paa, og siden nordlig til den falder i Aaen ved Skaber Mølle, – den anden Arm løber i Nordvest, og danner en Bæk, som modtager de fleeste af Lysgaard Sogns Vandløb, giør paa næsten 1/4 Miils Strækning Skiæl imellem Sognene ved deres nordre Sider, løber saa ud i Hald Søe, derfra til Skaber Mølle, og siden lige i Øster, indtil den ved Flod-Broe, ½ Miil vesten for Randers, flyder i Gu-

dens Aae. Formedelst denne høie Beliggenhed sees Lysgaard Kirke og Lyshøi meget langt borte. Sønder fra seer man dem ved Nørre-Snede 6½ Miile borte – Nordost fra ligesaa langt. Ja de sees endog nordpaa paa Svendstrup Bakke 1½ Miil omtrent sønden for Aalborg, som, efter Veien at regne, er over 9 Miile; men i lige Linie omtrent 8 Miile.

§ 3. Grændserne mellem disse Sogne begynde Nordfra ved Bækken: Grundvad – saa kaldes det Sted, hvor den store Landevei fra Viborg til Kolding falder over sidstommeldte Bæk. Landeveien tager derpaa et Sving mod Vester op til Lysgaard. Man reiser nu ½ Miil igiennem Lysgaard Sogn, som man har vesten for sig, og endda et temmelig stort Stykke af dette Sogns Jorder østen for Veien. Naar man kommer forbie Lysgaard, begynder Veien at dreie sig meere Sydostlig, og derved kommer man omtrent midtveis imellem Lysgaard og Nederhvam, over Sogneskiællet, der tager sin Retning fra Nordost mod Sydvest hen imellem Overhvam i Vium og Siørup i Lysgaard Sogn.

§ 4. Sognenes Grændser uden om ere følgende: mod Norden: Dollerup Sogn, i Viborg Stift, Almind og Siørslev Sogne her i Herredet. Dog er det uafgjort, hvor Skiællet egentligen skal være imellem Marsvinslunds og Almind Byes Eiendomme. Mod Østen og Sønden: Siørslev Sogn, nemlig: Demstrup Mark og Herregaarden Aunsbergs Skov og Hovedgaards Mark. Mod Sønden: Thorning Sogn her i Herredet, og mod Vesten: Alheeden, hvoraf den største og beste Gaard: Steendalgaard, hører til Vium Sogn, og hvorom meere paa et andet Sted.

§ 5. Størrelsen af begge Sogne strakte sig, før Koloniens Anlæggelse, over 1/4 Miil længere mod Vester ud paa Alheeden, og da udgjorde Areal-Indholden over en □ Miil. Vist er det, at Beboerne her havde fra Alders Tid upaatalt brugt hiine Heedestrækninger til Lyngslet, Tørvegrøvt og Græsgang, omendskiønt der ikke forefandtes ordentlige Skiælsteene. Ved Kolonie-Anlæget blev Brugen af betydelige Lyngheeder og Tørvemoeser betagen disse Sogners Beboere, hvilket har me-

get indskrænket dem. Indtil denne Dag lide altsaa og sukke mine Sognefolk over deres indkaldede fremmede Naboer. Dette gjælder især om Siørup i Lysgaard Sogn, og hartad heele Vium Sogn; da endog den Uleilighed kom til, at Byers og Gaarders Eiendomme bleve paa det ubeqvemmeligste afsatte imellem hinanden, saa at f.Ex. ved Nederhvam dens Heede løber i en lang smal Strimmel en halv Miil bort imellem Vium og Lysgaard Sogners Eiendomme. Størrelsen af begge Sogner kan jeg vel ei saa gandske nøiagtigen angive, eller geometrisk beviise; men saavel kiender jeg dog det heele Areal, og saa tidt har jeg afskridtet det baade paa langs og paa tvers, og sammenholdt det med det nyeste geographiske Kart; at jeg er vis paa, der skal feile lidet, naar jeg angiver begge Sogners Areal til henimod en □ Miil, eller – for at bestemme det endnu nøiere – til 15 □ Fierdingvei eller Sextendeele af en □ Miil. Nemlig:

Lysgaard Sogn, hvis Strækning udgiør kun det Halve mod Vium Sogns Størrelse, har i Agerland næsten	2	□	Fierd.Vei
Lyngheeder, Moeser, Kiær og Krat	3	5	–
Vium Sogn har i Agerland	3½		
Lyngheeder fuldkommen	4		
Moeser, Søer, Kiær og Krat	1½		
Skov-Plantagen omkring Steendalgaard	1	10	–
		15	□ F.V.

ANDET KAPITEL

Kirkerne

§ 1. Baade Vium og Lysgaard Kirker høre til Herregaarden: Aunsberg, hvis nu værende Eier: Hr. Hans Ammitzbøll, arbeider paa deres Istandsættelse. Vium Kirke, som staaer paa en Forhøining nordvest i Byen, har et stort grundmuuret

Taarn, er rundtom opsat af hugne Kampsteene, har et Vaabenhuus, og Blyetag paa den søndre Side. Indvendig har den 3 Hvælvinger, et malet Pulpitur med bibelske Stykker, en 140 Aar gammel Prækestoel og Altertavle, begge med Giverens: Jørgen Marsvins og Anne Helvig Gyldenstiernes Navne og Vaabener. I Kirken staaer og en Font, som er en stor og rund, kunstigen tilhuggen Kampsteen, med et stort siirligt Messing Fad. Kun engang har dette været brugt i de 15 Aar, jeg har været Præst her. Altertøiet, givet af forrige Eier: Etatsraad Steensen, er smukt. Sidstnævntes Fader: Commersraad Steen Jørgensen, gav 1740 nye Kalk og Disk af Sølv til Kirken; men dette brændte med Præstegaarden den 1ste April 1760, og siden har denne Kirke ingen Kalk og Disk eiet; men har maattet betiene sig af Lysgaard Kirkes, der er af Sølv, indvendig vel forgyldt. For Resten har Vium Kirke intet mærkværdigt. Kirkens Tiende er i Matrikulen ansat for 10 Tdr. 7 Skp. Hartkorn.

§ 2. Lysgaard Kirke er en kulled (taarnløs) Bygning, opført af 4 kantede tilhugne Steene, og tækked paa begge Sider med Teglsteene. 1793 fik den et net Vaabenhuus af Bindingsværk, og 2 nye skikkelig store Vindver paa den søndre Side. Klokken har tilforn hængt i Kirkens østre Ende; men da denne blev 1780 nedtagen og istandsat, blev Klokken tagen derfra, og ophængt i en, af got Egetømmer paa Kirkegaardens nordre Side, opført Klokkestoel. Prækestoelen er gammel, har noget Billedhugger-Arbeide og maadelig Maling. Det samme gielder om den lille Altertavle, som dog har dette mærkværdige: at dens midterste Stykke er en firkanted Eege-Planke, der holder fulde 32 Tommer i Breden. Gandske anseelig maa den Eeg have været, og har vel faae sine Lige i vore Tider. Kirkens Font er som den i Vium Kirke. Bag Kirkedøren er en stor indlukked Stoel. Her er et gammelt og ringe Træeloft og – Kalk og Disk undtagne – maadelige Ornamenter; men disse Mangler formodes under nu forehavende Forbedringer, afhiulpne. Kirketienden af 61 Tdr. tiendeskyldigt Hartkorn er ansat i Matrikulen for 9 Tdr. 2 Skp. – Med Kirkerne følger

Kaldsrettighed (det forstaar sig), naar Eieren ellers er dertil qvalificeret; som dog ikke er Tilfældet for nærværende Tid. Forrige Eier: Etatsraad Steen de Steensen afstod ellers 1789 denne sin Ret til Kongen for første Gang, imod at kalde mig til et bedre Kald. Dette blev og allernaadigst antaget, og staar endnu ved Magt. Da Aunsberggaard og Gods afvigte Aar 1793 blev solgt til Hr. Ammitzbøll, blev dette udtrykkeligen indført i Kiøbekontrakten.

TREDIE KAPITEL

Byer, Torper og Steder, hvoraf Sognene bestaae, samt Hartkornet dertil

§ 1. Vium Sogns tiendeydende Hartkorn er	88 Tdr.	2 Skp.	3 Fdk.	2 1/12	Alb.
Hertil kommer Marsvinslund med Badstrup Huus	12 –	4 –	–	–	–
Præstegaarden	8 –	6 –	–	–	–
	109 Tdr.	4 Skp.	3 Fdk.	2 1/12	Alb.
Lysgaard Sogns t. y. H. K. Annexgaarden iberegned er	64 –	3 –	3 –		–
tilsammen	174 Tdr.	0 Skp.	2 Fdk.	2 1/12	Alb.

Hvor ulige dette Hartkorn er deelt imellem Sognenes Beboere, seer man, naar enhver Bye, Torp og Sted omstændeligen beskrives. Altsaa først:

§ 2. Vium Sogn. Vium Bye, med sine 5 Udflyttere, bestaar af 22 Gaardmænd, hver paa 3 Tdr. Hartk. 7 Huusmænd hver paa 3 Skp. 3 Fdk. Hartk. og eet Huus paa 1 Skp. 1 Fdk. 2 1/12 Alb. – Her holdte jeg for at være det rette Sted, at beskrive Præstegaarden i Henseende til Avling og Bygning. Vium Præstegaard staar nær ved Kirken i Sydvest fra den at regne.

Ved Udskiftning af Fælledskabet i Efteraaret 1792 fik Præsten sin Ager- og Heede-Lod under eet paa det beqvemmeste Sted, mueligt var: nordvest ud fra Gaarden, ved begge Sider af den gamle Lysgaard-Vei, som derover blev aflagt, og skal nu følge Viborg-Veien østen om Præstens Lod, hvorved Sogne-Veien blev lidet eller intet længere, men meget bedre. Det blev en nødvendig Følge, at Præsten ei kunde faae de allerbeste Jorder, som ere Norden og Østen for Byen; men, det forstaaer sig, han fik desto meere deraf, og har omtrent lige meget af god og middel Jord, ialt omtrent 100 Tdr. Agerland, hver til 14000 □ Alen. Hermed vandtes adskillige Beqvemmeligheder og Fordeele, f. Ex. Krat til fornøden Giærdsel og andet Brug – god Lejlighed for Vildtet, hvoraf der gives adskilligt – frugtbare Dale, som ved overskyllende Vandledninger meget kunne forbedres, hvortil jeg og har giort Begyndelse ved at anlægge et Sluseværk, ved Hielp af hvilket jeg kan, naar jeg vil, holde og udlade en stor Dam; saa at den Mangel paa Vand, vi hidtil havde været underkastede baade i tørre Sommere og strenge Vintere, er ei herefter at befrygte. Foruden denne har Præsten i sin Lod 2 andre Fiskedamme, hvilke jeg haver ladet rense og besat alle 3 med over 600 Karudser. Til disse Fordeele kunne og henregnes: Tørvemoeser til Fornødenhed, en sandrig Bakke og et klart Kildevæld: alt i Nærheden ved Præstegaarden. Til Hegn for denne Lod ved østre Siden har jeg allerede sat 98 Favne enkelte Steengiærder, og plantet 30 Favne Hvidtorn. Steenene dertil ere oprøddede af min Agerjord. Derforuden blev Præstegaarden tillagt en anden Lod, som indbefatter: Eng, Kiær til Fædrivt og en liden, ikke meget betydelig Anpart af smaae Eegetræer, omtrent 400 i Tallet. Forhen avledes til Præstegaarden en Snees Læsser Høe aarligen. I Aar venter jeg, ved allerede giorte Forbedringer, at avle over 40 Læs, og med fleere Bekostninger kunde det bringes langt høiere. Det beste Stykke af min Englod har jeg indhegnet med Eege Pæle, som ere tilspidsede, sortbrændte fra den nederste Ende en Alen opad og nedrammede 3 Qvarteer, og derover i Jorden. Over den staae de 5 til 6 Qvarteer

høit. Dette Hegn er varigt, og spilder saa got, som ingen Jord. »Om saadant Hegn ikke angriber Skoven for stærkt?« Jeg mener nei, fordi de krogede Greene ogsaa dertil ere brugelige, og af disse kunne mange, uden Skade – ja endog til Nytte, naar Forsigtigheds Regler dermed iagttages – kappes eet Træe.

Præstegaarden er en nye, smuk og ordentligen indretted Bygning, som jeg har tilbygt 8 Fag; hvilket med nogle fleere Indretninger, Broelægninger m.m. har kostet mig over 400 Rdl. Heele Vium Bye – undtagen Præstegaarden og Degneboeligen – hører, som hoveriegiørende Bøndergods, under Herregaarden Aunsberg i Naboe-Sognet Siørslev. Vium Byes Jorder ere de beste, baade til Korn og Græs, ei alleene i disse 2 Sogne, men og i det heele Herred.

§ 3. Marsvinslund, en smuk Gaard paa 12 Tdr. Hartk. med et Huus (Badstrup-Huus) paa 4 Skp. Hartk. – hører og til dette Sogn. Gaarden har i Nærheden god Skov af Eeg, Bøg, Røn, Birk, Hessel o.f. Den har skikkelig Høebierging: ved 50 Læsser og derover – en smuk Hauge, got Agerland, og Lyngheede med Tørvemoeser over Nødtørft. Midt i forrige Aarhundred, og nogle Aar derover, var den en Bondebye, som hedte Badstrup, og havde 4 Gaardbeboere, som giorde Hoverie til Aunsberg, og svarede Tiende og andre Rettigheder til Præsten, ligesom Sognets øvrige Beboere. Jørgen Marsvin, som da eiede Aunsberggaard og Gods, har ladet indgive i Stifts-Arkivet et Haandskrivt saaledes lydende:

»Eftersom jeg haffuer begynt att bygge paa Bastrop af hvilchen Presten i Wiom, som aff andre Gaarde der udi Sognett haffuer nydett aff arillds Tid sin thiende offer och anden Rettighed, daa paa dett jeg ikke schulle forringe med mitt forseett hands Indkomst som ellersz eer heel ringe schall hand Aarligen deraf I steden for tinden Nyde 10 schepp Ruff 12 schepp Byg og 20 schepp Haffer, hvilket hanem schall leffuerisz aff min Fulldmechtige der paa steden Naar han det begerer.

Actum Affuindsberg d. 27de Febr. Anno 1652.

Jørgen Marsuin
Egenhandt.«

Om Mandens »forseett« som troeligen har været: at giøre Badstrup Bye til en Sædegaard, i rette Tid – d.e. inden 1661 – kom til Fuldkommenhed, det lader sig vel neppe nu meere oplyse eller beviise. At forbiegaae, hvad Kraft saadan Ting – der ei engang var underskrevet af da værende Præst, som han selv Aaret forhen havde kaldet – kunde have – jeg vil kun sige – for Eftermændene i Kaldet, vil jeg kun her erindre: at min sidste Formand havde faaet Vederlag for bemeldte Skp. Korn, og dermed ladet sig nøie. Det samme havde jeg villet; men nu værende Eierinde: Madame Clementin, vilde slet intet tilstaae mig, paa Grund af: at Gaarden var hende solgt og skiødet, som en gammel adelig Hoved- og Sædegaard. Jeg ledte nu op – fandt Grunde derimod – og paastaar Tienden in Natura. Afvigte Aar androg jeg Sagen i Cancelliet, og lod medfølge nogle indhentede Erklæringer og egne Oplysninger – Kort: under 31te Januar 1794 tilstillede Cancelliet Amtmanden Gersdorff Benef. paup. for mig, med Ordre: at beskikke mig en frie Procurator; og, besynderligt! under selvsamme Dat. og af lige Indhold blev hende meddeelt baade Benef. og beskikket frie Proc. uden at hun havde søgt, vidste eller ønskede det. Udfaldet af dette, saavelsom af heele Sagen, kan jeg ikke vide, da jeg i April M. reenskriver dette: Badstruphuus staar for 4 Skp. Hartk. – hører til Marsvinslund og ligger paa Gaardens Mark, et lidet Stykke østen for Grundvad. Om Præsten heraf skal have Tiende og andre Rettigheder, det vil beroe paa Sagens Udfald med Marsvinslund.

§ 4. Nipgaard, den største Bondegaard her i Sognet, staaer for 5 Tdr. 5 Skp. 1 Fdk. 2 Alb. foruden Skovskyld 1 Skp. 1 Fdk. 2 Alb. Marken er for det meeste skarp, kold og ufrugtbar, som kommer især af 2 Søer, Marken grændser til: Nipgaard Søe og Pabsøe og af de suure Moeser, den er omringet af. En Herlighed og Fordeel derved ere de smukke Lunde, den har paa Marken, som give god Lye og Græsgang, for Kreature. Gaarden hører under Aunsberg; hvilket ligeledes gielder om de øvrige Beboere her i Udsognet, Steendalgaard undtagen.

Nederhvam, nordvest for Nipgaard, og noget over 1/4 Miil

Vium kirke. Fotografi.

lige i Vester fra Vium, er en hovfrie Gaard paa 4 Tdr. 3 Skp. Hartk. Den har Hvam Søe vesten og Landeveien fra Viborg østen for sig, af hvilket sidste den – dog uprivilegeret – har god Næring, da den ligger just 2 Miile fra Viborg. Marken er stor; men sandig og ringe, og gaar Nord og Vester paa langt bort fra Gaarden, Bygningen derimod er nye, smuk og rummelig.

Overhvam, vesten for N. Hvam, er en liden Bye eller Torp, bestaaende af 4 Boelsmænd, hver paa 1 Td. 1 Skp. 2¾ Alb. Bygningerne ere gode; men Eiendommene ringe.

Giedhuus, som har 3 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. Hk. har sandige og faae Eiendomme.

Kokhuus, sønden for Giedhuus, har 3 Beboere, af hvilke een staar for 1 Td. 2 Skp. 2 Fdk. 2 Alb. og de andre 2 hver for 5 Skp. 1 Fdk. 1 Alb. Bygningerne er skikkeligen i Stand; men Jorderne ringe, og give, kun som de Sidstanførtes, god Rug og Boghvede; men lidet af Byg og Havre. Det indhegnede Skovanlæg ved Steendalgaard vesten for gaar indtil denne Gaard

paa en 500 Alen nær. Pabsøe-Huus, sønden for Kokhuus, har een Beboer, staaende for 1 Td. 3 Fdk. Eiendommene hertil ere af samme Beskaffenhed, som de Foranførtes fra Nipgaard af – alle tildeels ringere, end Koloniernes Jorder, og have hverken Eng eller Høebierging. Vi komme nu til den sidste, længst borte liggende og eeneste Kolonie-Gaard i disse Sogne.

§ 5. Steendalgaard vestligst i Vium Sogn, og næsten ¾ Miil fra Vium. Denne Gaard blev siden 1769, beboet af en her til Lands navnkundig Mand, som døde for 4 Aar siden, havde lært Trykke-Kunsten, forstod at giøre Berlinerblaat, og praktiserede Medisin og Kirurgie, paa Grund af, at han havde tient den berømte Dr. Ankersen i Ribe, som Tiener – det er at forstaae: paa Puf og af Vindesyge. Hans Navn var: Niels Cramer. Jeg nægter ikke, at Nogle, især veneriske og afsindige, kom karske fra hans voldsomme Kuurer; men ligesaa vist er det, at Adskillige døde derunder, at Mange kom slettere fra, end til ham, at han lod sig ublue betale; og havde dog Held til, at indtage Almuen, ja endog en ikke liden Deel af Middelstand. Fra alle 4 Hiørner – fra andre Provindser endog – søgte man til ham, som en sand Mirakel-Mand. Han havde i mange Aar vant sig til det sekteriske Sprog, og var just derved destovanskeligere at komme til Ords med fra Religionens og Dydens Side. Gaardens tilliggende Jorder, som udgiøre en nok saa betydelig Strækning, som Nipgaards, der staar for henimod 6 Td. Hartk., ere ikke ringe, da jeg har seet dem frembære got baade Byg og Havre. Paa de til denne Gaard henlagde Ager- og Lyngjorder er, efter Hr. Forstinspektør Brüels Forslag, og under hans Bestyrelse, giort Begyndelse til Skovanlæg. Vel er denne Brüel en Udlænding, en Hanoveraner, men dog vist en god Dansk Patriot. Han besidder fortrinligen gode Indsigter i Skovvæsenet, og har ved et Skrivt deri vundet en Præmie i sit Fødeland. Han er en ærlig og virksom Mand, – og baade ynder og dyrker det Lands Sprog, hvis Brød tildeeles ham rigeligen og umisundt. Først blev dertil indtaget et beqvemt Stykke Lyngheede af 40 Tdr. Lands Størrelse, som med stor Bekostning blev indhegnet med dobbelt Dige af Lyngtørv

– den eeneste Hegnsmaade paa Kolonierne. Siden har man indtaget et Stykke efter det andet. Hverken er jeg indtagen af Fordomme for eller imod dette Anlæg – og kan derfor desto frimodigere fremsætte mine Tanker. Gierne vil jeg troe, at Anlægget med Tid og god Opsigt kan lykkes, og det saa meget destomeere, som der, af de i Moeserne forefundne Granrødder, og i Lyngjorden Birkebark, gives stærk Formodning om, at her engang i Fordumtid maae have været Skov. Det eeneste, her saaes, er Gran, Fyr og Birk. Paa en □ Alens Størrelse opgraves det øverste Jordlag og lægges, til destobedere Lye, ved Siden af Hullet. I dette, som for det meeste bestaar af Smaasteen og Grudsand, med en liden Blanding af Muld, saaes Frøet tykt. Saaledes er det – □ ved □ – og af disse Rad ved Rad heele Plantagen over, undtagen hvor der paa Agerlandet er saaet efter Ploven. Det første saaede Stykke tegner nu paa 5te Aar ikke slet. Der findes Granner – skiønt ikke i Almindelighed – af 8 til 14 Tommers Høide. Men det synes og at være det beste og beqvemmeste Stykke. De sildigere Indtægter love ikke fuldt saa got. Opmærksomhed fortiener vist nok her hvad vor lærde og utrættelige Fleischer skriver i Bogen om Skovvæsenet: Side 214: »at Fyrren ei kan komme frem og voxe i saadan Sand, som hidtil har ligget neere i Jorden, og hvorfra man har taget det øverste Lag.« Dog er netop saa skeed med denne Skovplantning. Side 210: »Fyrren har en Pæl- eller Hierterod, som gierne løber ned.« – Men her kan den ei løbe ret dybt for Ahlen, der ligger mange Steder kun 8 til 12 Tommer under Overfladen. Side 225: »Man har seet Granplantninger i den bare Sand etc. men efter nogle og 20 Aars Forløb var den heele Herlighed forbie etc. denne Slags Grund duer da intet.« Af det, som samme Forfatter skriver om den Jordbund, Birken og Espen elske, hvilket Erfarenhed rigtig stadfæster, skulde jeg troe, at disse to Træearter kunne paa Alheden slaae an og voxe til deres sædvanlige Størrelse. – Jeg veed vel, at man beraaber sig paa hiine, ligesaa sandige Heede-Strækninger ved Berlin o.f. Steder, hvor man nu seer herlige Gran- og Fyrre-Skove. Men jeg ved og, at hine paabe-

raabte Skovanlæg ere i et 4 til 6 Grader sydligere Klimat; og meget længere borte fra det (her Storm og kolde Taager tilbringende) Vesterhav.

§ 6. Raadeligt var det nok, at der aarligen toges lovligt Syn til dette Anlæg af nogle, i Skovvæsenet kyndige og paalidelige Mænd. Og hvo falder ikke her paa at igientage det saa ofte yttrede Ønske: at de os uvedkommende Tydskere maatte dog engang forblive daraussen og, aldrig indkaldes, uden naar 2 Tilfælde havde Sted – det første: at ingen beqvem til vedkommende Bestilling var at finde blandt Landets Børn – det andet: at den Indkaldte var sagkyndig og paalidelig. Ved dette Skovanlæg har en forskreven Hanoveraner, været nu i 4 Aar ansat som *Skovrider* med 224 Rdl. aarlig Løn (om jeg ikke feiler) og med Steendalgaard til fri Beboelse, som paa Regieringens Bekostning er smukt indrettet.

Vor viise og milde Regiering – velsignet være den, for ald den Fred og Held, vi lykkelige Danske nyde ved den! handler ufeilbarligen efter de landsfaderligste Hensigter og Planer. Men ak! det er jo Statsstyrernes almindelige Skiæbne: at de saa ofte maae see med andres Øine og arbeide med andres Hænder. Umisundelig er, Tronemænd! Eders Lod. Ere I – ville I gierne være hvad I bør: retfærdige, gode, Menneskeslægtens Held – hvor ofte bliver dog det, som hos andre kun er menneskelig Svaghed, regnet Eder til Forbrydelse? Enhver af Eders Brødre i Sælskabet ville I giøre lykkelig – uden Selv at være det? Enhver af dem unde I, og hævde den Friehed, Gud og Naturen har givet dem – Selv nyde I den aller mindst. Hvor sørgeligt for Eders gode Hierter, om I misledte af Ukyndige, toge Brødet fra Eders egne velartede Børn og kastede det for uværdige Fremmede? Det Eder Betroede er ikke Eders – det er Statens – Eiendom. »Det kostede Landmanden sin suure Sveed, førend han bidrog sin liden Deel dertil. Han tog det maaskee sig og sine fra Munden, for at undgaae en streng Betientes Execution – og det som 1000 med grædende Taare skaffede frem, bortgives maaske med eet Træk af Pennen til en Nedrig. Det Embede, hvortil der maaskee vare meget værdi-

gere Candidater, hvorpaa en Trængende for mange Aar siden havde bygget sin gandske tilkommende Lykke, der forlod sig paa det ham givne Tilsagn, bortsnapper hiin Favorit, der intet manglede uden Duelighed.«*

Herlige Gr. J. J. v. Ahlefeldt! Din lyse Sjel overskuede – og konsentrerede Qvintessentsen af god Statistik. Dit Skrivt vorde læst, og atter læst, og veiet og lagt paa Hierte! Det vorde fiern og nær alle Statsstyreres gyldne A b c! – indtil det – gid snart! frembringer den tilsigtede Virkning! – Det var Stendalgaard, jeg kom fra.

§ 7. Ofte har jeg i Anledning af denne Gaard overskuet den heele Kolonie-Forfatning, saavel i Forhold til Staten i Almindelighed, som til disse 2 Sogne i Særdeleshed. Og ofte er, ved den Betragtning, overkommet mig en dyb Sørgmodighed. Et Anlæg, som, efter Fabricius om Folkeformeerelsen, har kostet Staten saa gandske meget, og, som med den beste Regierings viiseste og virksomste Bestræbelser ikke har skaffet Landet forholdsmæssig Fordeel; men derimod har udelukt et betydeligt Antal af Landets egne Børn fra visse store Fordeele, skulde det ikke kunne aftvinge enhver fromme Ønsker?** Og da Kolonierne in Statu quo ere – som hver Mand veed – Staten til stor Byrde, og saa got, som ingen Fordeel, da de hverken bidrage til dens Udgivter eller Forsvar, maatte det ved denne Anledning tillades mig, til nøiere Prøvelse at fremsætte dette Forslag:

* See Iversens Almeennyttige Samlinger, 1791, 22de Bind, Side 417.

** En høibefalet Commission, bestaaende af S. T. Stiftamtmand, N. Sehestedt, Etatsraad Steensen, Proprietær Lihme undersøger i dette Foraar, om det er raadeligt og fordeelagtigt: at indtage fleere Kolonie-Jorder til Skovanlæg, og derfor nedlægge et vist Antal Kolonie-Gaarde? Hr. Forstinspectør Brüel formeener ja, og har i Commissionen fremlagt en Beregning, efter hvilken 500 Tønder Land skal i 80 Aar indbringe Regieringen 180000 Rdlr. og derover. Hr. Kolonieforvalter Giørup har ligeledes fremlagt sin Beregning. At ønske og haabe er det, at Commissions Acterne med dens endelige Resultat udgives i Trykken, til fleere Kyndiges Bedømmelse, som ellers skeer i vore Dage med andre offentlige og store Indretninger.

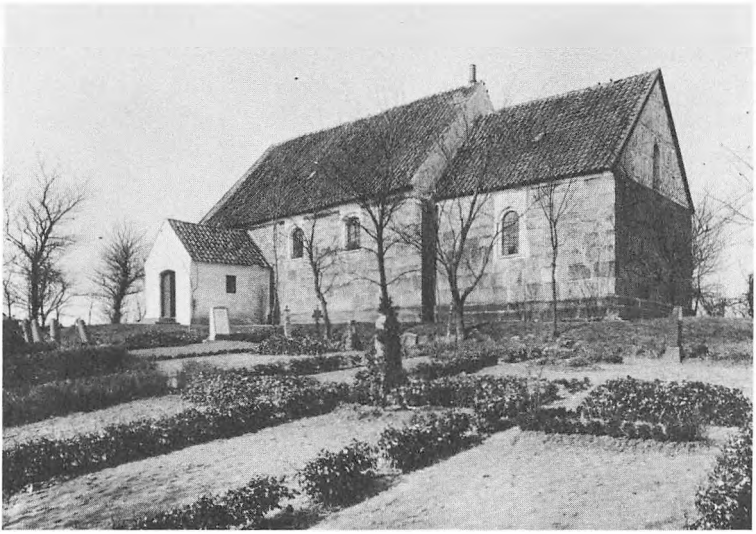
§ 8. Koloniegaardene sælges hver især ved offentlig Auction. Naar det bliver et Vilkaar, at Kiøberne beholde deres Skattefriehed i 10 Aar, og Tiendefriehed (Præstens undtagen) bestandig, er det næppe at tvivle om, der jo vilde gives Lysthavere. Derved indbringes da en betydelig Deel af den udlagde Sum. Nu afgaar:

1. Kolonie-Forvalter, hvorved spares aarligen	400 Rdlr.
2. Præst – – –	250 Rdlr.
3. Skov-Inspektør – – –	400 Rdlr.
4. Skovrider – – –	224 Rdlr.
5. Tilsætning til Kirkens,* Brøndes og Gaarders Vedligeholdelse	800 Rdlr.
6. Hertil kommer Skatter, som vindes	1000 Rdlr.
	3074 Rdlr.
Renterne af den indkomne Kapital, og hvad der spares ved den afgaaende Opmaalings-Konduktør, samt Vedkommendes Reise-Bekostning m.m. kan jeg ikke bringe i vis Beregning. Men derimod troer jeg, at man sikkert kan ansætte den visse aarlige Vinding til	3000 Rdlr.
Det udgiorde i 80 Aar (10 Aars Skatter fradragne)	230.000 Rdlr.

Den anlagde Skovplantage kan desuagtet vedblive. Naar en Kongelig Skovfoged fik Steendalgaard til frie Beboelse, og 50 Rdlr. aarlig Løn; vilde der vist blive 10 for 1 af Landets egne Børn, som dertil vare duelige, og modtoge det med Glæde. Og, saae man da om nogle Aar, at Skovanlæg vist og sikkert vilde lykkes, kunde man jo endda komme tidlig nok, og efterhaanden indtage fleere Strækninger. Mueligen begangne Feil kunde derved desto bedre opdages og ændres. Derforuden vindes det, at (a) Jorderne bedre dyrkes, som Eiendom – (b) Staten faar fleere til Forsvar – (c) Undersaatterne giøres ligere, saa at Naboe ei længere skal klage og sukke over Naboe – og nu farvel, Steendalgaard! –

§ 9. Lysgaard Sogn bestaar af følgende: Lysgaard Bye har 5 jorddyrkende Familier, nemlig: 1 Halvgaardsmand, som

* Kirken vedligeholder Meenigheden imod at eie dens Tiende.

Lysgaard kirke. Fotografi.

staar for 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fdk. 2 Alb., 1 paa 2 Tdr. 5 – 1 –, 2 Annexgaards Mænd hver paa 1 Td. 5 Skp. 2 Fdk. 1½ Alb. og 1 paa 3 Skp. 1 Alb. – Jordarten her er for det meeste leerblanded Muld, men kold, som kommer af de mangfoldige suure Siiger og Moeser overalt paa Marken. Bønderne ere Hoverigiørende til Herregaarden: Hald-Slot, som ligger ¾ Miil herfra til Nord Nordøst i Dollerup Sogn, Nørlyng Herred, Viborg Stift og eies og beboes af Kammerh. og øverst Landsdommer i Nørre-Jydland: Frid. d. Schinkel. Siørup vestligst i Lysgaard Sogn bestaar, foruden jordløse Huuse (som dog formodes ved forehavende Udskiftning at faae noget Hartkorn) af 4 Halvgaardsmænd, hver paa 3 – 1 – 1 – 1⁶/₈ – Hk.* Jorderne her falde nok saa skarpe, som til Lysgaard; men de have og mere deraf i Forhold til deres Hartkorn, og ¼ Miil længere Hovvei til Hald. Bisballe nærmest ved Lysgaard mod Nord Nordost – har 4 Mænd, af hvilke de 2 have hver 3 Tdr. – – 2½ Hk., den

* Huusmændene fik dog intet Hartkorn.

3die 3 Tdr. 1 – 1 – Hk. og den 4de 3 – 1 – 1 Hk. Disse have den beste Jord til Korn og Græs i dette Sogn, og som giver Vium Bye gandske lidet efter. De 3 første høre til Hald, og den 4de til en navnkundig riig Gaardfæster: Ib Pedersen i Rindsholm, eller (som det sædvanlig kaldes) Pindhuus ved Viborg. Ballehuus, nordvest fra Lysgaard, er et Selveier-Sted paa 1 Td. 1 Fdk. Hk. som har faae, men gode Jorder. Over Testrup, ½ Fierdingvei nordvest for Ballehuus, har 4 hovfrie Boelsmænd, hver paa 1 – 6 – 1 – 1¼ Hk. De have got og veldyrket Kornland, og høre alle til Herregaarden: Randrup ved Viborg.

Neder Testrup, et lidet Stykke nordvest for Over Testrup, har 2 Halvgaardsmænd, hver paa 3 Tdr. 4 Skp. Hk. som høre til Hald. Deres Jorder ere omtrent af samme Beskaffenhed, som de Overtestrupers.

Katballe har een Halvgaardsmand paa 3 – 1 – 3 – 1 – Hk. til Halds Gods, og 3 Selveiere: een paa 3 – 3 – 1 – 1½ Hk. og to, hver paa 1 – 5 – 2 – 2¼ Hk. Naar undtages det Stykke af deres Mark, som ligger paa begge Sider af Landeveien, fra Grundvad opad mod Lysgaard, der falder noget sandig og skarp, saa er den god og frugtbar baade paa Korn og Græs. Knækkeborg Gaard, 1000 Alen omtrent Norden for Katballe, er en Selveiergaard paa 3 Tdr. – 2 Fdk. 2 Alb. Hk. Dens Jorder ere noget ringere, end Katballernes. Knækkeborg Huuse, i Sydvest fra Knækkeborg, staar hver for 4 Skp. Hk. og høre til sidstnævnte Gaard. De dertil liggende faae Jorder kunne frembringe got baade Korn og Græs. Det sidste og nordligste Sted i Sognet er Hindberghuus, som staar for 3 Skp. 1 Fdk. Hk. og haver dog derpaa 2 Fæstere. Stedet eier ovenfor ommældte riige Ib Pedersen. Det har efter sit Hk. meget – ikke Jord – men Sand at saae sit Boghvede og Rug i. Bygningerne her i Sognet ere overalt stærke og i god Stand. Høebiergingen er liden og ringe. De fleeste avle kun eet til to – men Katballerne og Nedertestruperne hver 4 til 5 Læs – alt middelmaadigt Kiærhøe.

§ 10. Summarisk Tabell.

	Hartkorn			
	Tdr.	Skp.	Fdk.	Alb.
Vium Sogn – Vium Bye.				
Præstegaarden	8	6		
17 Gaarde, hver paa 3 Tdr.	51			
5 Udflyttere, hver paa 3 Tdr.	15			
7 Huuse, hver paa 3 Skp. 3 Fdk.	3	2	1	
1 Huus		1	1	2 1/12
Marsvinslund	12			
Badstruphuus		4		
Nipgaard	5	5	1	2
Nederhvam	4	3		
Overhvam, 4 hver paa 1 Tdr. 1 Skp. 2 3/4	4	4	3	2
Giedhuus		3	3	1
Kokhuus	2	5	1	1
Pabsøehuus	1		3	
Vium Sogn ialt	109	4	3	2 1/12

	Hartkorn			
	Tdr.	Skp.	Fdk.	Alb.
Lysgaard Sogn – Lysgaard Bye	9	5	1	
Siørup, 4 hver paa 3–1–1–1 6/8	12	5	2	1
Bisballe	12	2	3	
Ballehuus	1		1	
Over Testrup, 4 hver paa 1–6–1–1 1/4	7	1	1	2
Neder Testrup, 4 hver paa 3–4 Skp.	7			
Katballe	10		2	1
Knækkeborg	3		2	2
Knækkeborghuuse, 2 hv. p. 4 Skp. Hk.	1			
Hindberghuus		3	1	
Lysgaard Sogn ialt	64	3	3	
[Vium Sogn]	109	4	3	2 1/12
Begge Sogner ialt	174	0	2	2 1/12

Anden Afdeeling

Sognenes physiske Beskaffenhed og Mærkværdigheder

FØRSTE KAPITEL

Overfladens Skikkelse, Jordart – derunder Ahl

§ 1. Overfladen haver her kun faae og smaae horizontal jevne Strøg. Det allermeeste er høie og lave affaldende Strækninger. – Her gives ikke faae høie Bakker og dybe Dale. Af disse udmærke sig især de ved Over-Testrup, der give en Norsk og ret romantisk Udsigt. Man har her for sig en meget dyb Dal med adskillige slangeformige Bække, der alle vælde ud fra Foden af de med Lyng, Græs, Korn og Skov begroede Sand-Bakker. De samle sig ved den ydmyg liggende Dollerup Mølle, og falde et Stykke østen derfor ud i Hald-Søe. Paa Pynten af den høieste af disse Bakker ligger Over-Testrup.

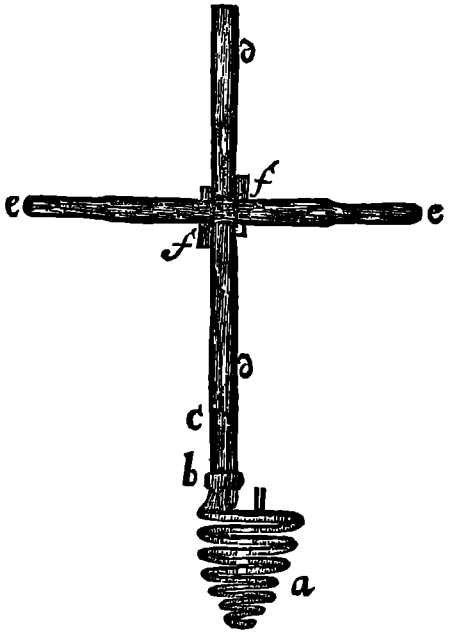
§ 2. Af lynggroede, kugelrunde Høie ere her, som ellers i den heele Egn, mangfoldige. Præstens Hovedlod har allene 10, og begge Sogner gandske vist over 50.* De ere øiensynligen ikke Naturens; men Konstens Værk. Til Grundvold have de en ordentlig Rad store Steene, som dog ere skiulte af Jord og Lyng. I Midten af nogle finder man 2 meget store Steene med en ikke mindre flad over, hvorunder staae Urner (gamle sorte Leer-Gryder) fulde af Aske og Been; men Urnerne gaae i Stykker, naar man tager dem. Kun een saadan Høi, der havde været en Baunhøi, til at tænde Ild paa i Ufreds Tider, har jeg omgravet. De bestaa for det meste af got Muld, hvoraf jeg slutter, at de maae være sammenbragte af Overfladen. Vel

* Paa Veien imellem Almind Kirke og Skaber-Mølle tæller man 60, hvoraf ingen synes ½ Miil borte.

§ 3. Jordarten under Overfladen er meget forskjellig. En stor Deel af Vium Byes Mark har god sort Muld til en Alen dybt og derover. Ellers haver man i Almindelighed ikke meget over eller under 6 til 8 Tommer, før man kommer til et Lag guult sandblanded Leer, eller leerblandet Sand. Ofte treffer man paa bart Sand – ofte paa reent feedt Leer, og ofte paa een af disse Arter med smaae eller store Steene i. Paa sine Steder støder man paa dybe Lag af fiint Blaaleer. Saaledes er det befundet 12 til 30 Alen ned, hvor man har gravet efter Vand. Til Vium Bye, ved Over-Hvam, hvor et Teglværk var anlagt til Kolonie-Stedernes Opbyggelse, og flere Steder i Lysgaard Sogn haves got Teglsteen-Leer. Men Kalksteen* eller Mergel har man ikke her kundet finde. Vel staar der i Økonomiske Magazins 4de Bind Kiøbenhavn 1760 Side 76 en Beretning af den i sin Tid navnkundige Søren Testrup –** efter hvilken der ved Testrup skal gives »got Jordmarv af temmelig Dybde«; men foruden at denne Mergel er gandske mager og sandig, er der kun saa tyndt og indskrænked et Lag af den, at jeg med Nød og neppe kunde bierge 2 Læs, som jeg lod hente til at giøre Forsøg med. Og da Stedet tillige er vanskeligt at komme til og fra med Vogn, saa er det lidet eller sjælden, at Neder-Testruperne, paa hvis Grund det ligger, betjene sig deraf. Mueligt, at der ved Eftersøgning kunde der i Nærheden findes meere, skiønt det ikke troes af Beboerne. Dette Sted paa

* Et Par Miile nordvest herfra ere de bekjendte store Kalkbrænderier ved Daugberg og Mønsted, som forsyne en stor Deel af Nørre-Jydland med Kalk, og Kalkbrænderne kiøre det selv 10 til 14 Miile bort. Kalk-Gruberne ere rige nok; men Lyngen, det skal brændes ved, gaar temmelig med, og maae hentes 1 til 1¼ Miil borte. Ellers findes ingensteds her i Egnen Tegn til, at der nogensinde har været Kalkbrænderier i Drivt, som i øster Egnen nord og nordvest for Randers, f.E. ved Borup, Kousted, Faarup o.fl. Af Brændemangel maae de der være nedlagde.

** Han blev Kasserer ved Kolonie-Anlæget, geraadede i en betydelig Kassemangel – og døde pludseligen.

Mergelbor. Efter afbildning i Danmark-Norges oeconomiske Magazin 1760.

Udkanten af Sognene undtagen, er jeg af den Formeening: at H. Kröyman – med hvor skrydende en Tone han end i den Haderslevske Maaneds Korrespondent foregiver, at kunne paa enhver □ Miil i Landet viise Mergel, dog her forgjeves vilde prøve sin Konst. Jeg veed, at heromkring har været søgt med Jordboerer – og selv har jeg mange Gange med Skedevand i Haanden, vandret om – og søgt; men intet funden. Under nogle af Testrup Bakker findes en fiin bruunrød Jordart, men ingen her veed at bruge den.

§ 4. Destovissere og meere gives her af den noksom bekiendte Ahl, hvoraf Alheeden dog nok har faaet sit Navn, da den skal findes der overalt, og paa sine Steder, f.Eks. ved Kolonie-Kirken, saa nær ved Overfladen, at Plovjernet ofte løber derpaa, skiønt dette kun skjærer 3 til 5 Tommer dybt, hvilket endog gjælder om en stor Deel af de sydvestlige Egne i begge Sogne. Ahlen er et mørkgraat, eller bruunt, 3 til 4 Tommer tykt Lag – bestaaende af tæt sammenpakked Sand, hvori findes smaae Steene, og saa haardt og tungt, at man ikke,

uden efter mange Stød, kan arbejde sig derigjennem med Jern-Greeb eller Spade. Nogle Steder synes den at være Jernhaltig. I det mindste seer den ud, som Jern-Rust. Paa nogle Steder – endog i Præstens Agerlod – ligger den en Alen nær ved Overfladen – paa andre 10 og fleere dybt. I Almindelighed ligger den høiere i de vestlige – og dybere i de østlige Deele af disse Sogne. Man see herom: Pontop. Atlas Dan. I Tome, Side 399, og E. Fleischer om Skovvæsenet S. 538 o.f. – At ellers Ahlen, naar den er blottet for Solens og Luftens Virkninger, efterhaanden lader sig opløse, det har jeg paa fleere end et Sted, erfaret.

ANDET KAPITEL

Steen-Arter

§ 1. Overalt i Sognene gives Kampsteene, store og smaae, synlige og usynlige, og det i stor Mangfoldighed. Fornøieligt er det at see, hvorledes de efter Udskiftningen krybe i 100 Tal op over Jorden. Hvis Beboerne kunde blive hovfrie eller Selveiere, fandt de vel paa at føre dem bort til Hegn og anden nyttig Brug.

§ 2. De saa kaldede Spadeier (Sebedei Steene), der alle ere af Flinte-Art, findes her af forskjællig Størrelse, Form og Uddannelse. Selv har jeg en Samling af en 40 Stykker. De ere af ½ til 2 heele Tommers Tykkelse i Gjennemsnit. Med Forundring haver jeg betragtet deres konstige Dannelse. De have en kugleformig – nogle en aflang og kanted Top, og en flad Bund. 5 ordentlige Rader, som de kunde være indtrykte af fiine Perlesnorer, samle sig i den øverste Punkt, og gaae ud fra en Fordybning i Bunden ved den ene Side. Af heele Dannelsen see de ud, som de kunde være støbte i en Form, saa at nogle vare lykkedes til Fiinhed og Fuldkommenhed; andre derimod grovere, og ikke ret – somme kun halv – udfyldte. Nogle ere af

Størrelse og Form som Halvdeelen af et Andæg, andre kun af ½ Tommes Høide, og som en 2 Sk. i Omkreds. Af de nær ved hinanden, parallel gaaende dobbelte Perle-Rader som tildeels ere meget fiine, sees nogle som indtrykkede under Steenens Overflade, hvilket er Tilfældet med de allerfleeste; men et Par af lige Størrelse, Form og Farve, begge særdeeles fiine af Uddannelsen, have alle 5 dobbelte Prik-Rader fremstaaende, som smaae Vorter over Steenenes Overflade. Disse synes dog ei at være af den samme skjære og gjennemsigtige Flint-Materie, som de øvrige. Paa nogle samles Raderne i et Hul midt paa Bunden, eller og i en sammesteds udstaaende Knop. Hvordan er de blevne til? Mig synes, at Spørgsmaalets Besvarelse fortiener Naturforskeres Opmærksomhed – og jeg forstaar ikke, hvi vor lærde Fleischer ei engang har nævnet dem i sin Naturhistorie. Uden Tvivl maae den være *Linnæi Graptolithus, stellas punctaqv. radiata referens*, som han kalder paa Tydsk: Sternstein, og skriver om, at Stedet, hvor den findes, er *Schania campestris* –*. Spadeierne maae da være de samme, som Svenske Wallerius kalder *Asteriæ*; men at de – som han vil – skulle være lutter *animaliæ vermium petrificata*, vil ikke ret i mit Hoved, da de bestaae af reeneste skjæreste Flint. Skulle da alle Flinter være dannede af forsteenede Orme? og hvorfor Spadeier da af denne kunstige Form, meer, end alle andre Flintsteene af samme indvortes Beskaffenhed? *Columnares* ere rigtig nok de fleeste, og af dem nogle sær høie og toppede; og dersom *angulares* skulle være de lidet aflange med en skarpagtig Kant, meest hen over den eene Side, haver jeg og nogle af dem. Naturkyndige kunne vel af Ovenstaaende dømme, om Spadeierne ikke skulle være forsteenede Aftryk af visse Havdyr: enten de af Pontoppidan i hans Atlas ommeldte Echiniter – eller von Aphelens Søestjerner? I Christoph. Hammers Norske Naturhistorie 1ste Deel Kbh. 1775 anføres S. 182 o.f. Korstrold, Søestjerner *asterias*, og af dem forskjællige Arter. Mon

* See *Linnæi Systema naturæ* S. 203 – den anføres under No. 5 og henregnes rigtig nok til *petrefacta*.

ikke det rimeligste blev at antage, at disse Steene er Aftrykke af hiine Søestjerner, som ved Tidens Længde ere udfyldte – men paa hvilken Maade? med fiin Kalk eller Leer, som er blevet til Flint. Og da disse Spoer af Havdyr findes her midt i Landet i og paa Jorden, skulde dette ikke give nogen Styrke til den Fleischerske Theorie om Jordklodens Forandring ved Syndfloden: at det, som nu er tørt Land var Havbund under Klodens forrige Tilstand?

§ 3. Endnu et Par Steenarter maae jeg her anføre: som jeg eier, og ere fundne paa Præstegaardens Grund. (a) et Stykke af Størrelse som tredie Deelen af en Underkop, der seer ud, som et afbrudt Stykke af en Krokan. Det er lysguult udvendig og sort indvendig. Det bestaaer af sammengroed Sand med hvide og blaae Steene i, nogle saa store, som en Fingerende. (b) en kileformig Steen (Bøndernes Tordensteen) i hvis tykke Ende har været begyndt at boere et Hul. Den er af Størrelse og Anseelse ligesom nogle, der foreviises paa Konstkammeret. Maaskee den har været bestemt til en Strids-Øxe. (c) et Stykke forsteened Træe, som synes tydeligen at have været Bøg.*

§ 4. Yderst i Præstens Agerlod, hvor den grændser til Lyngheeden, findes en Plads belagt med megen Smedde-Sinder. Man veed endnu, at derfra ligeud til Landeveien har staaet stort baade Eege- og Bøge-Skov. Smedde maae her nok engang have været, – men naar? Ingen veed noget herom at sige. K. Testrup – om jeg ellers mindes ret – i hans Krigs Armatur, mælder om, at Bønderne engang i Fordumtid maatte i aarlig Afgivt yde et vist Partie Kul. I saa Fald kan her have været en for Vium Bye fælles Brændeplads.

* Jeg gjemmer og en Blæresteen af en Ærts Størrelse, med adskillige kegleformige Pigger. Den blev tagen af en her i Præstegaarden 1788 slagted Stud. Steenen sad midt i Vandrøret, og hindrede Vandets Afgang, saa at den derover maatte slagtes.

TREDIE KAPITEL

Vande

§ 1. Af stillestaaende Vande gives her i Sognene, foruden grønne Siiger og sorte Tørv-Grave i Mængde, 4 Søer i Vium Sogn. (a) Badstrup-Søe imellem Vium, Marsvinslund og Demstrup. Denne har tilforn kjendeligen indtaget en meget videre Strækning; men groer hvert Aar meer og meer sammen. Bunden i den er feed muddret, og frembringer store Rør i Mangfoldighed. Der kan ingen Tvivl være om, at, hvis den blev udgraven, som uden stor Bekostning lod sig giøre, og som man har ønsket og talt om i mange Aar, den jo da vilde efterlade sig en græsrig Eng. (b) Nipgaard-Søe ved Gaarden: Nipgaard holder omtrent ½ Miil i Omkreds. Vel er den riig paa Gjedder, Aborrer og Skaller; men da den haver mange store Steene og Træerødder i Bunden er det vanskeligt, der at fiske med Vaad, hvilket desuden gandske sjælden forsøges. Dette alt gjælder og om (c) den meget mindre Pabsøe, et Par Bøsseskud vesten for Nipgaard-Søe, og ligeledes (d) om Hvam-Søe, et Stykke nordvest for Pabsøe.

§ 2. Brønde ere her 4 i Vium Sogn – men ellers ingen i Vium Bye, eller heele Lysgaard Sogn. Man henter det fornødne Vand til Huusholdningen enten i en Dam, eller et Vandhul.

§ 3. Kildevæld have vi 3 reene og klare i Vium Sogn – det eene paa Præstens Grund, et Par hundrede Skridt fra Præstegaarden, kommer ud af en Sand-Bakke. Jeg har ladet den opsætte af Kampsteene, 2 Alen dyb. Skjønt Aaren ikke er riig, giver den dog altid Vand til Nødtørvt. Det andet er paa Marsvinslunds Eiendom, tæt ved forommældte Grundvad, hvor det klareste Vand pibler stærkt op af Bunden. Det tredie 600 Favne norden for Vium Kirke, midt ude i et stort Moese-Kjær, som hører til Byen. Kildevældet har dette besynderlige: at det efter nogle Aars Forløb forandrer sit Sted, saa det alt flytter nord paa nogle Favne fra sit forrige Opspring. For 7

Aar siden rykkede det over 30 Favne bort. Ingen af dem har været regned iblandt de saa kaldede: Helligkilder, hvoraf vi ellers her til Lands have en god Forraad, der endog endnu besøges St. Hans Aften af Almuen i visse Sygdoms Tilfælde.* Det fortiente dog at undersøges, om – og hvorvidt disse Kilder ere Mineralske. Ved Testrup og Bisballe ere i Sandbakkerne mange klare Kildespring; men saa for Resten ingen fleere i noget af Sognene.

§ 4. Bække haves her 2 – een, som giør Skjæl imellem et Stykke af Lysgaard og Dollerup Sogne – og en anden paa en Strækning imellem begge disse Sogne. Egentlige Aaer ere her ingen.**

FJERDE KAPITEL

Væir-Anmærkninger

§ 1. Væir-Anmærkninger har jeg ikke gjort meget af. Det synes mig, som der altid kommer for uvist Facit ud af den Ting. Kun nogle vil jeg anføre, som forekomme mig mærkværdige. (a) Vesten-Vinden har endnu her, og noget længere øster paa en kjendelig stærk Virkning paa alle Slags Træer, der sees ligesom afsvedne paa den vestre Side og hældende mod Øster; saa at man gandske sikkert strax kan orientere sig ved Synet af et

* Af Overtroe lade de Besøgende altid noget efter sig ved Kilden, f.Ex. en Klud, et Stykke Baand, en Træeskee, et Skaar e.d. – I anden Fald vilde heele Reisen blive forgiæves. Den nærmeste Helligkilde her er 1/4 Miil borte, østen for paa Levring Mark.

** At vi ligesaavel her til Lands, som andre udenlands have den Mærkværdighed: at flydende Vand skiuler sig et Sted under Jorden, og kommer frem igjen et andet Sted, derpaa haves Ex. ved Borup Præstegaard. Det Vand, som driver Møllen østen for Præstegaarden, løber et Par hundrede Alen derfra, vesten for Præstegaarden i Jorden, og kommer igjen 1/4 Miil borte ved Rosted.

Træe, der er udsat for Vestenvindens Strænghed. (b) Regntrang indtræffer nok saa ofte, og varer nok saa længe her midt i Landet, som nærmere ved begge Havsider. Ved Torden er her ikke indtruffen noget sær mærkværdigt; med mindre det skulde være: at det i Sommeren 1788 slog ned 200 Skridt her fra Præstegaarden, og kløv en Steen af ¾ Alens Kubik Størrelse, saa den sprang i mange Stykker. Et Par deraf bleve kastede 1½ Alen derfra. Straalen havde ramt midt paa Steenen, og efterlod sig en stjernformig sort Figur paa det tilbageblevne Stykke.

Nyeaarsdags Morgen 1787 ved Soelens Opgang saae baade min Degn, Kudsk og jeg et usædvanligt Luftsyn: et Stykke i Nordvest fra vort Zenit saaes høit oppe en stillestaaende Lueglands, som forsvandt efter et Par Sekunder.

FEMTE KAPITEL

Moeser

§ 1. Ere her mange baade store og smaae; men næsten alle ved slet Behandling fordærvede. Nogle ere 10, 12 til 20 Tørv dybe. De øverste 4 til 6 Tørv ere af en løs og svampig Beskaffenhed. Derunder ere de vel sorte og tættere, men tillige sprøde og usammenholdende. Den største og beste Moese i begge Sogne tilegner Aunsbergs Eier sig, skiønt den er omgiven af Vium Sogns Heeder. Særdeles gode, tunge og faste ere dens Tørv, og give baade god Varme og gode Smeddekul – Svovlagtige ere ingen af disse Sognes Tørv.*

§ 2. Paa Bunden i de allerfleeste Moeser findes mangfoldige store Granrødder, alle i samme Stilling, som andre i Grøde værende Rødder.** Indvendig synes de gandske friske; men

* At Tørvemoeser voxe, tvivler vel Ingen om. Efter 60 til 80 Aars Forløb kan igjen skiæres Tørv paa det samme Sted, skiønt Tørvene endnu ere vel løse.

** For Natur-Forskeren er dette nok en Knude, som lader sig maaskee ei saa

Herregården Aunsbjerg tegnet omkring 1850. Efter reproduktion på Det kgl. Bibliotek.

have modtaget en bruunere Farve end voxende Granrødder ellers have. Paa hvad Maade Stammerne ere komne fra Rødderne, ved Hug, Savning, Forraadnelse eller Brand, lader sig neppe afgiøre, formedelst Overdeelenes Forraadnelse. Stundum træffer man paa heele store Granstammer. I en Moese herved Præstegaarden, som faldt i Præstens Lod, blev 1790 opgraven en Granstamme, 9 Tommer i Gjennemsnit ved Roden, og 22 Alen lang – fuldkommen frisk indvendig. Samme Aar fandtes i en Moese ved Testrup en meget stor Gran med Rod, Greene og Kongler. Ved Roden var den over en Alen tyk i Gjennemsnit. Manden: Peder Thomasen, som lever endnu, fik 2 gode Biælker og Spændtræer deraf, som han forbedrede

gandske let opløse. At disse Granner her ere groede, det synes mig ei at kunne paatvivles. Men hvordan ere de just komne til at groe i disse Moeser? og ellers ingensteds; da store gamle Eeger og Bøger, hvis Stoune sees endnu, have staaet rundt om somme af disse Moeser og skiult Lyngheederne heromkring. Naar – og hvorledes mon disse Granner ere fældede?

sin Lade med. Et Par Aar forhen fandtes i den samme Moese 2 store Granner med Rod og Top, den ene liggende + viis paa den anden.* Ikke skulde vel alle disse eller nogle være Fyrrødder? – Thi at her til Lands have engang i For- eller Oldtiden voxet Fyrskove, synes ikke utroeligt, saafremt Beretningen ikke af Ukyndighed har anført »Fyr« i Steden for Gran. Da ikke saalige enhver af mine Læsere har Fleischers Skrivt om Skovvæsenet ved Haanden, mishage det ingen, at jeg her anfører hans Ord:

»At her har været Fyrreskove især i Jylland, og at de Levninger, man endnu sammesteds finder deraf, ikke alle bør tilregnes Syndflodens eller en anden Oversvømmelses Virkning, giver Hr. Peter Resen tilkiende i hans udførlige Beskrivelse over Danmark, som endnu er utrykt, hvor han siger: »At i den Krig, som Kong Christian 4 i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede førde med Keiseren, blev den sidste Levning af Naale-Skovene i Jydland omhugget og lagt øde, og denne befandtes paa den Øe Fyr i Limfjorden, som af de der voxende Fyrretræer havde sit Navn.« Side 551. –

Eet Stykke Fyr- eller Granskov (hvilket det er) findes her i Landet ved Giessinggaard, et Par Miile nordost fra Randers. Men dette Stykke skal ikke være fra meget gamle Tider. Derimod vare for ikke mange Aars Tid, anseelig store Fyrrer i Høiriis Skov paa Morsøe. Om de ere der endnu, veed jeg ikke.

§ 3. For Tørvgravningen, som derved opholdes, ere disse forekommende Rødder til en ikke liden Hindring; dog søge Bønderne dem med Begiærlighed, fordi de give got Brænde, og tjene baade til Ildtændelse og Lysning. De trække dem ud i lange smale Strimler, og med dem antændte lyse de sig frem. Tranlampen, som hænger ned fra Loftet, og giver deres sædvanlige Aftenlysning, kan ei saaledes bruges, og faae have Tælglys eller Praaser.

* I en Gadedam her i Byen, fuld af dybt Mudder, og som ingen veed nogensinde at være renset, opkom 1787 i Foraaret, da den blev optøet, 2 store Granrødder med alle deres lange Sidegreene, hvordan forklarer man den Ting?

SJETTE KAPITEL

Overfladens Jordart og Frugtbarhed

§ 1. Disse ere gandske forskiællige. Vium Byes Korn Mark er af saa god en Art og Frugtbarhed, at ingen Bye- eller Herregaards-Mark i heele Herredet kan fuldkommen svare den, og faae nok i Landet overgaae den. Den bestaar – nogle Udkanter fraregnede – af sort Madjord, blanded paa sine Steder med fiint Leer, og paa andre: med Sand. Dog gives her smaa Steene, som Bønderne om Foraaret sanke af Havre-Landet til Ager-Reenene. For det meeste er denne Jordart fra 6 til 20 eller 24 Tommer dyb, og derunder et dybt Lag af sandblanded Leer. Vium Mark er at ligne ved Blommen i et Æg, da den næsten rundt om er omgiven med skarpe, kolde og suure Lyngheeder. Derfor have og Beboerne her kun lidet af Jord i Forhold til deres Hartkorn: for hver Td. nemlig: 6½ til 8 Tdr. Land geometriskt Maal; da det ikke er usædvanligt andre Steder, at have for hver Td. Hk. 10 til 16 Tdr. Land, endog god Korn- og Græs-Jord; men af sandig Rug- og Boghvede-Jord: 24 til 30 Tdr. Hindberghuus i Lysgaard Sogn har til sine 3 Skp. 1 Fdk. Hk. over 12 Tdr. Land.

§ 2. Marsvinslund har og meget gode og til alle her brugelige Sædearter frugtbare, men og en Deel ringe og skarpe Jorder. De gode frembringe meget got kleverblanded Baargræs. Den har vist nok 10 Tdr. Land for hver Td. Hk. Feedt Enggræs har den lidet af; men destomeere Skov- og Kjærgræs. Den øvrige og vestlige Deel af Vium Sogn, 11 Beboere, have maadelig, det er: sandig og skarp Jord – nogle, f. Eks. Over- og Neder-Hvam endog meere sandig og bakkefuld, end Ahlheedens Jorder i Almindelighed tagne. Ingen af disse 11 – (Udsognet) avle enten Ager- eller Eng-Høe; Vium Bye derimod har naturlig rød og hvid Klever i Mængde, og desuden en frugtbar Eng, hvor hver Mand avler 3 til 6 Læsser Høe af beste Sort. Dog troer jeg, at Høe-Biergingen kunde

forøges til det Dobbelte, ved et stort Eng-Kjærs Gjennemgravning, Fredning m.v. hvortil jeg haver søgt at opmuntre Byemændene.

§ 3. Vium Mark pleier sædvanligen at give 4 til 5 Fold Rug og Havre, og 5 til 6 Fold Byg. Med Boghvede-Sæden er det saa gandske misligt; da somme Aaringer een Nats Frost, eller Lynet, eller og et Par Timers Storm og Slud borttager den heele Sæd – andre Aar derimod kunne give 10 til 20 Fold. I Vium Udsogn avles sædvanligen omtrent 4 Fold Rug – og 2½ til 3 Fold Byg og Havre.

§ 4. I Lysgaard Sogn ere deels gode Jorder, som til Ballehuus og Bisballe, hvis Jorder nærme sig meget til Vium Byes i Art og Frugtbarhed – paa Korn saavelsom paa Græs – deels middelmaadige: som Lysgaard, Siørup, Testrup, Katballe, der høste 3 til 4 Fold af Rug, Byg og Havre – og deels ringe, som Knækkeborg og Hindberghuus.

SYVENDE KAPITEL

Vexter eller Planteriget

§ 1. Om jeg nu og begyndte dette Kap. med en Jeremiade over den min Ungdoms *peccatum omissionis*, at jeg ei i Tide lagde mig efter Botanik*, saa kom den dog nu for sildig og kunde ikke meere hjelpe mig; men maatte den komme en og anden Yngling for Øine – og da maaskee anspore ham til at dyrke tidlig

* Til nogen Undskyldning kan det vel tjene, at Ingen vakte min Opmærksomhed paa den Green af Natur-Kundskaben; og at jeg havde hverken Anviisning, Leilighed eller Evne dertil. Lykkebrødet tilskjæres Menneskens Børn saa gandske forskjælligen. Jeg har kjendt en, for nogle Aar siden hendød, Provst, hvis heele Bogsamling af trykte Skrivter løb ikke meget over en 12 Rdlr. Men tilforladeligt er det, at han besad Haandskrivter af 40.000 Rdlr. Værdie – det var reene skjære Panteforskrivninger. I min Lod faldt ikke engang Evne til at kjøbe de fornødne Bøger, skjønt de, jeg eier, have

og flittig denne herlige Videnskab, kom den dog ikke til at staae her gandske omsonst. Hvor ofte har jeg – skjønt forgjæves – fortrudt min Synd, naar jeg traf for en Vext, og kjendte hverken dens Navn eller Egenskab! *O! mihi præteritos referat si juppiter annos!* o! da vilde jeg ligne den Blomsterelskende Bie. Da vilde jeg lærebegjærlig vandre om fra Blomst til andet – og med Syn og Lugt og Smag – ja med min heele Sjæl vilde jeg smaaligen samle mig en Forraad af forlystende og gavnende Honning. I den beleilige Tid – i Livets skjønne Vaar, I Unge! dyrker denne yndige, denne gavnende Videnskab. Den skal indrente Eder, ikke blot medisinske og økonomiske; men og moralske baade Fornøielser og Fordeele. Tingens Vanskelighed skal slet ikke afskrække Eder: Uden Veiledning, uden Billeder og Beskrivelser ved Hielp af en god Hukommelse, kunne I – det har Fader Linnæus selv forsikret Eder – paa eet Aar lære, og det ved første Øjekast – at angive alle Urters Navne og Inddeeling*. Hvad mig angaar: det lidet jeg nu veed, har jeg ved egen Opmærksomhed og ved Hjelp af Bøger og Herbarier indsamlet. Systematisk Orden efter Klasser, Slægter, Arter m.m. kan jeg ikke følge, hvilket vel endeligen heller ikke saa strengeligen kan kræves af mig *qva* Topograph. Man faar da tage til takke med mig, som *Systematicus heterodoxus alfabetarius*. Efter Bogstavfølgen vil jeg altsaa anføre nogle af de i mine Tanker mærkværdigste, og af mig kjendte, her voxende Urter. Svamp- og Mos-Arter, Riis-Busk- og Træe-Vexter angiver jeg ikke efter nogen vis Orden; de 3

kostet mig over 150 Rd. For det meeste maae jeg laane mig frem. Især skylder jeg den ædle Mand: Hr. Justitsraad og Landstingshører Hauch i Viborg, som en meget grundig Urtekjender, min offentlige Tak for Laanet af et ypperligt *Herbarium vivum* i 4 Folianter, som han selv har samlet og skrevet med største Fliid og Nøiagtighed efter Urternes Linnæiske og Øderske Klasser.

* *Plantæ omnes uno anno, primo intuitu, absque præceptore, sine iconibus aut descriptionibus, constanti memoria addiscuntur.* S. *Caroli Linnæi Philosophia botanica,* pag. 97.

sidste dog omtrent ved at gaae frem fra de mindste til de største.

Først:

§ 2. Urter.*

Acetosa vulgaris (Syrer + Suurkaal) De vilde spiiselige voxe hyppigen i begge Sogne – og ligesaa endnu i større Overflødighed – helst i de magre og sandige Egne – en mindre Sort: + Rødknæe. Faarene æde dem gjerne i Høe.

Acetosella (Oxalis, trifolium acetosum, Gjøgesyre, Suurklever.)

Achillæa millefolium (+ Røllike) Overalt i Mængde.

Achillæa Ptarmica (hvid Regnfang.)

Ægopodium podagraria (Vild Angelika). Det værste Ukrud i Haugerne. End ikke ved Kulegravning ¾ Alen dybt har jeg kunnet reent udrødde det af min.

Æthusa cynapium (vild Petersillie) giftigt Ukrud i Haugerne.

Agrostis capillaris – Agrostis canina er nok + Hviingræs.

Agrostemma (Klinte + Klett). Nogle faae i Rugen, naar Sæden ikke har været reen derfor.

Aira, baade *cristata, flexuosa, cespitosa* og *aqvatica* i det store Vium Kjær, og fleere, høre nok alle til Haire Slægten.

Alchemilla (pes leonis, Løvefod.) –

Alsine (Arve, Fuglegræs) mangfoldig i Haugerne – en bekjendt Lækkerie for Kanariefugle, Irisker og Høns.

Anthemis cotula s. fætida (stinkende Kameel Blomster.)

Anchusa officinalis (Oxetunge) meest i Haugerne.

Antirrhinum (Vild Hør, Hørurt, Torskflab). Hist og her i begge Sogner. Smaadrengene vide at sue sød Saft ud af Blomsternes spidse Ender.

Apium palustre (Vandmærke.)

Arctium lappa (+ Torden Skræppe.)

Artemisia vulgaris (+ Graabone) baade i Hauger og paa Marken.

* Navnene har jeg anført efter at have sammenholdt de hjemtagne Vexter med mit *Herbar. viv.* med *Linn. Buchw. spec. bot.* og *Sim. P.* Dette + viser, at Almuen kjender den Vext under det Navn. Hvor Tegnet mangler, have Bønderne intet Navn til Vexten.

Artemisia absinthium (Malurt + Maløut.)

Asperula odorata, Skovmærke, Myseke. Ved Marsvinslund. Lagt imellem Klæder fordriver den Møl.

Atriplex silvestris (Milde + Mæld.)

Avena alba (+ hvid Havre) – saaes her – i skarpe Jorder – kun eet Aar efter Gjøden – i middelgode 2, og i feede: 3 Aar. Disse kaldes: første, anden og tredie Kjærv. Hvis Sæden ikke efter nogle Aar fornyes andensteds fra, udarter den til graae Havre (+ Fluebeen.) *Avena*-Slægten (den vilde) er temmelig stor.

Bellis (+ Tusinddyder.)

Bonus Henricus (chenopodium, Stolthenrik.)

Brassica campestris (Agerkaal + Knop) voxer hyppig i Byg- og Havrelandet; men falder bort, naar Sæden skyder Ax. Forskiællig fra dette er *Sinapis arvensis* (+ Bygfrøe og Kideke) som ikke groer her, om det endog er i Sæden; men destomeere ved Randers-Kanten og i Fyen.

Briza minima, Hverken *Sim. P., Buchwald* eller mit Herbarium have den; men fordi *Briza media* ligner den fuldkommen, vovede jeg at anføre den under dette Navn.

Bromus, som jeg ei ved at nævne paa Dansk, men talrig og udbredt er dens Slægtskab.

Caltha palustris (Engeblomme + Kaveleeger) overalt i Engene.

Campanula rotundifolia (blaae + Klokker.)

Carum carvi (+ Kommen) kun i Hauger.

Carduus acaulis (Stilkløs + Tidsel.)

Carduus crispus (gemeen + Tidsel blandt Kornet.)

Carduus lanceolatus (+ Tidsel) med Blade som Hellebard.

Carduus. Endnu et Slags meget høistænglet Tidsel i Kjær og Krat.

Cannabis (+ Hamp) saaes af En og Anden et lidet Stykke, hvor Møddingsted har været i Marken, og slaar got an.

Caprifolium (Periclymenum, Gedeblad, Skovlilie, Løberose.) Meget i Krattet ved Vium og Marsvinslund.

Centaurea cyanus (Baadsmændshuer. Blaaeurter, + Blaamænd.) Ingensteds voxe de her i Mængde.

Centaurea scabiosa (Stor Knop-Urt.)

Cerefolium (chærophyllon + Kørvel) dyrkes af Nogle.

Chamæmelum (Kameel-Blomster + Kamældøuter.)

Chrysanthemum leucanthemum (Stor Gaaseurt + Hvidegjæs) De voxe meget hyppigen paa Nylændings- (+ Baar) Agre, og ere et skadeligt Ukrud, som intet Kreatur vil æde.

Chrysanthemum segetum (Brandenborger, onde Urter + Morgenfruer.) Siælden seer man een af dem her i Sognene.

Chrysanthemum latifolium (Guldblomme + Kokhoved) paa skarpe, øde og udyrkede Steder.

Cicorium intybus (Jernurt) dyrkes med Held i min Hauge.

Cicorium campestre – (vild Jernurt) hist og her blandt Kornet.

Cicuta (conium maculatum, Skarntyde + Skanntyrrer) hyppig i Hauger og Tofter.

Cochleare (Skeeurt) har i min Hauge givet got Træk til Bierne.

Cochleare cardamine pratensis (vild Karse, Eng-Karse) meget paa god Engbund; helst hvor Vandløbet falder fra Gaardene.

Convallaria majalis (+ Liliekonval.)

Convallaria bifolia (Liden Liliekonval.)

Convallaria multiflora (Hvidrod) meget blandt Krattet i min Lod.

Convolvolus (Storsmerle. Vor Frues Særk.)

Delphinium consolidata (Ridderspore.)

Delphinium Ajacis findes ingensteds her; men ¾ Miile herfra i Naboe-Præsten: Hr. Bergs Hauge i Almind*.

Draba vernæ (liden Hyrdetaske.)

Echium vulgare (vild Oxetunge) *Lycopsis*, i god Haugejord, er nok den samme.

* Indbildingskraften maae, synes mig, hjelpe til at danne A I paa dette Blomst. Mon og Opløsningen af den Virgilianske Hyrde-Gaade: *Dic qvibus in terris inscripti nomina regum Nascuntur flores?* derved skulde være afgiørende? See Prof. Wilses Reise-Iagttagelser 3die Del p. 235.

Epilobium (Dueurt.)

Eqvisetum (Hestehale + Padderok.) Af den have vi 3 Slags: a) det smalgreenede Skavgræs – b) det langgreenede – og c) den høie, smale og greenløse Padderok.

Eriophorum vaginatum (Eng-Uld, Kjær-Duun + Fyhn.) I stor Mængde, saa Kjærene hvidne deraf. Jeg har forsøgt at lade den karte og spinde; men den er befunden for skjør og svag til at holde sammen. Blanded med $^2/_3$ Uld gaar det an. Til Dynefyld skal den være tjeenlig. Saa bruges den af fattige Folk paa sine Steder i Sverrig*. At den dertil er brugelig, veed Almuen her og; men Faae forsøge det.

Ervum tetraspermum (Smaa Kornvikker med glatte Bælger + Muusærter.) Her voxer og paa Markerne en Slags mindre Kornvikker med Purpur-Blomster uden Tvivl *Orobus vernus*, og ved Gjærderne: *vicia sepium* (Gjærdevikker.) Den beste Slags Fodervikker har jeg dyrket et Par Aar, men de lykkedes ikke vel.

Euphorbia helioscopia (Vortemælk + Troløuter.)

Euphrasia (Øientrøst.)

Festuca ovina (Faaregræs) *rubra fluitans* o.fl.

Filago pyramidata (Stor Muuseurt.)

Fragaria (+ Jordbær.)

Fumaria (Jordrøg) med sine røde fiine Blomster meest i Haugerne.

Galium luteum (Guul Klammerurt, Mariæ Sængehalm.)

Galium mollugo (Stor Klammerurt) med hvide Blomster.

Galium uliginosum (liden Klammerurt) dito.

Genista germanica (Givel med Pigger og spidse Blade (+ Kjællingtænd.)

Genista tinctoria (Vis + Vees.) Bønderne farve guult med dem.

Genista pilosa (Lodden Givel med guule Blomster, ligner

* See Elias Aspelins *Flora oeconomica* Side 9. Stockholm 1749 og efter Strøm bruges den ligesaa paa Søndmør.

ellers den røde Klever i Blomstertoppens Dannelse.) Den voxer paa de skarpeste og øde Jorder.

Geum urbanum (Neglikerod) ved Marsvinslund og i Præstegaardens Lod. Jeg har funden den 20 til 24 Tommer høi. Naar den tages op, hersker Jordlugten over Neglikelugten. Man skylle den derfor vel ud, og næste Dag skjære Roden over, saa giver den en stærk og behagelig Neglikelugt. Udvendig er Roden bruunrød, derpaa et bleegt Lag, og indvendig rødbederød. Uden Tvivl maae dette staae i den brave Mands Bog, som gav Anledning til: at »Lægerne sloges om Neglikerod«.

Geum rivale har jeg ei kundet finde.

Glandes terrestres (+ Heede Nødder) De findes hist og her i Lyngheederne: Almuen bruger Rødderne for Hornqvægets Blodahling. De skjære dem i smaae Tærninger, og give dem ind i Mælk.

Heracleum spondylium (Bjørnelab.)

Hieracium (Stor Høgsurt) og den mindre St. Peders Urt. – En, den første i Toppen noget lignende Urt voxer i Kjæret baade ved Marsvinslund og Vium. Den har kun een, men høi og tyk Stængel, med en Deel lange og takkede Blade – og mange smaae lodne Stængler i Toppen – paa hver især, 2, 3 og fleere guule Blomster med opstaaende Føn. Hverken har jeg funden Navn eller Beskrivelse til den. Den maae nok henføres til Høgsurt-Slægten.

Hypericum (+ Perrikum) i Mængde.

Humulus (+ Humle) have Nogle ved deres Haugegjærder.

Iberis nudicaulis (Steenkarse). Bønderne holde for, at, naar den kommer tidlig og i Mængde, er det Tegn til lidet Baargræs det Aar.

Iris pseudacorus (+ Flæg.) I sit blaaflammed guule Blomst har den, ligesom Rug, Byg, Havre og andre udyrkede Græsarter, nedhængende Dræe, noget større end Rugdræe.

Iuncus campestris (Cyper-Græs).

Iuncus conglomeratus (glat Lyse-Siv + Syuier.) Nogle bruge dem i Steden for Lys-Veg i Tranlamperne.

Leontodon autumnale (Løvetand) med lange piggede Blade.

Leontodon taraxacum (Stor Løvetand + Svinekaal) groer hyppig i Haugerne. *Sonchus oleraceus* og Svinetidsel ere nok kun forskjællige Navne paa den samme Vext.

Linum Catharticum (vild Hør) med hvide Blomster.

Lolium (+ Raygræs); under dette Navn har en Deel lært at kiende det, siden jeg i 1781 begyndte at dyrke det. Udyrked voxer det, som andet naturligt Græs paa grønne Agre, og især ved Veiene. Dyrked har det ei vildet lykkes efter Ønske. Det første Aar har det tegnet herligt, og ligget, liig Rugen, i grønne Busker om Vinteren; men Nattefrost i April og Maj har taget det reent væk. Saaledes er det gaaet ved Grønbæk Præstegaard her i Herredet, og ved Herregaarden: Nørholm, hvor den afdøde Etatsraad Teilman har gjort Forsøg i det Store. Det beste og sikkreste er nok, at saae det iblandt Klever. Naar det lykkes er det ypperligt baade som Græs og Høe.

Lotus corniculata (Kragetæer + Kiællingtænd) S. ovenfor *Genista Germ.*

Lycopodium (Ulvefod + Røuhaal) er hyppig i Lyngheeder. Dog har jeg og funden den paa Agerland nordvest fra Randers i Borup Sogn. Hornqvæget æder den gjerne. Ikke skulde den klassificeres iblandt Mosserne?

Matricaria inodora (Kameelblomster uden Lugt.)

Morsus diaboli (Djævelsbid) findes næsten overalt.

Myagrum Sativum (+ Daaer) er det værste Ukrud blandt Hørren her, som derfor omhyggeligen afluges.

Myosotis schorpioides. (Skorpionsurt) voxer hyppig i god Jord.

Myosotis schorpioides (Buchwalds *Chamædrys* – Glemmigei). Dette lille deilige Blomst voxer villig paa gode Enge; endog paa Nyelændings Agre.

Orchis mascula (satyrium cynoforchis, Giøgsurt) med spættede Blade og Blomster.

Orchis fæmina (maae nok være *S. Pauli: orchis odorata moscata* s.*monorchis*, den lugtendes Desmer-Giøgsurt). Andet Navn veed jeg ei at give en hos os hyppig voxende Urt. Den findes paa de magreste Heeder saavelsom de feedeste Enge. Dens

bleege Blomster ligne i Dannelsen, Hyacinters eller Natfiolers; uden at de sidde tættere tilsammen, end hiines. De sidde ordentligen rundtom Stænglen 3 til 5 Tommer høit. Ved Roden har den 2 store Blade som ligne Liliekonvals Blade; men ere noget mindre. Dens Lugt er meget yndig, næsten som Natfiolens. Jeg vilde derfor unde den Navn af: Dansk Natfiol, eller: Dansk Hyacint. Efter Fortjeneste finder man den ofte – endog hos Almuen – ophøiet iblandt vellugtende Hauge-Blomster, i Vandglasser staaende i Vindverne.

Osmunda (Filix + Bregne) er her i Overflødighed, og det baade *mas.* og *fæmina*, især i Krat og paa Lyngheederne, hvor tilforn har været Skov? Deres underlige sorte Rødder stikke dybt ned, og der gaar Syn for Sagnet: at naar man skjærer den over paa Roden, eller noget ovenfor, seer man ligesom en sort flakt Ørn. Den bruges som en drøi, og til Gjøde kraftig, Strøelse under Faarene.

Phalaris arundinaria (Rør-Flæg, + Rør.) Deraf voxer i Badstrup Søe, over 100 Traver om Aaret. Det giver ypperligt, drøit og varigt Tag.

Plantago major (Stor + Veibred.)

Plantago lanceolata (Spids + Veibred.)

Pimpenella saxifraga (Steenbræk + Pimpenelle.)

Poa haver her et vidt udbredt Slægtskab. *Angustifolia, nemoralis* og *trivialis* ere her vist.

Polygonum perficaria (Loppeurt, Pileurt).

Potentilla anserina (Stor Røllike, Sølvurt.)

Primula veris (Guul + Koedrøvel) voxer i Marsvinslunds Skov.

Prunella vulgaris (Prunell); af disse gives her en høiere og en lavere Art. I det mindste ligne deres mørkgrønne og krusede Blade og fiolette Blomster hverandre.

Ranunculus acris (Hanefod) findes næsten overalt i Sognene.

Raphanus rusticanus (+ Peberrod) have nogle Bønder i Kaalhaugen. Skaaren i Hakkelse kjendes og bruges den, som et herligt Middel imod Krop.

Ros solis (Soeldug.) Dens røde Trævler om Kanten af det

deilige guul-grønne og trinde Blad giver en herlig Skattering. Den findes hyppig i mosrige Kjære og Moeser.

Rumex (+ Skræppe) voxer stærkt, hvor Vandet om Foraaret har Løb fra Byen over Ageren.

Scabiosa arvensis (Skaburt) hyppig overalt. Med den skal kunne farves grønt.

Schorzonera (uden Tvivl Tydskernes Haber-Wurzel, Havrerod). Foruden at den groer villig af sig selv i min Toft, dyrker jeg den med Held i Haugen, for – efter Pastor Ottesens Anviisning – at gjøre Forsøg med dens Rod til Kaffe – og Top til Foder for Qvæget, som æder den gjerne.

Scirpus lacustris (Stor Søesiv + Stor Syvier.) Bødkerne bruger dem til at tætte med.

Seleranthus (Tandurt) med hvide Blomster.

Seleranthus annuus (Tandurt) med mange Stængler.

Senecio Jacobæa (St.Jakobsurt.)

Senecio vulgaris (Korsurt.)

Silene nutans, et deiligt rødt Blomst, lignende enkelte Negliker. Det findes i begge Sogne, baade paa magre og feede, høie og siide Steder.

Solidago virga aurea (Gylden Vundurt.)

Sparganium erectum (Pindsvins Knopper.)

Spergula (Spergel, Knæegræs, Hønsegræs + Hom) meget villig udyrked, helst blandt Boghvede i sandig Grund. Henrik Krøyman har gjort stort Væsen af den; men overdrevet Sagen, for det første hvad Knudstrup angaar. Det har i det mindste den nyeligen der afdøde Værtshuusmand: Klok selv forsikret mig. Postmester Tonboe i Viborg har ellers gjort heldige Forsøg dermed. Saa meget er vist nok, at den i visse Aaringer groer stærkt til, og at Kreaturerne æde den gjerne. Men vanskeligt er det, at faae den bjerget til Høe, især om Regnvæir indfalder.

Statice armeria (Engelsk Græs) Bierg-Negliker med runde lysrøde Knopper.

Stellaria (Øjentrøst) baade den større og den mindre.

Tanacetum vulgare (+ Regnfang) have nogle Bønder i Kaalhaugen.

Trifolium (Klever + Smærer) baade hvid og rød give de gode Jorder af sig selv i Mængde.

Trifolium aqvaticum (Menyantes, Vandklever, Bukkeblade + Bokblaae.) Brugt som Humle og Thee skal denne Urt være sund.

Her gives og 2 Slags Urter i Mængde, som formeenes at henhøre til Klever-Slægten, begge med guule Blomster og begge helst i god Jord. Den første og største af Stængel, der findes til 12 Tommer høi, har sine 3 Kleverblade paa en liden udstaaende Bistilk ½ Tomme fra Moder-Stænglen, og ved denne desuden 2 saaledes langs op. Blomstertoppen Blade, og bestaar af 4, 5 eller 6 guule Blomster, som sætte hver en liden Frøebælg, med en fiin ½ Tomme lang spids Pig i Enden. Uden Tvivl er den: *trif. agrarium* (Ager Klever). Den anden er af samme Høide; men fiinere af Stængel og mindre af Blade. Blomstertoppen er ikke meget større end en Sukkerært; men ligner ellers den hvide Klever i Frøe og Avne. Skulde den maaskee være *trifolium fragiferum* (Jordbær-Klever)? Qvæget æder den gjerne. Harefod-Klever voxer hist og her ved sandige Veie.

Tlaspi (Pengeurt); af disse voxe her adskillige Arter. a) *Tlaspi camp.* er nok den større Pengeurt: + Skraad – noget af det værste Ukrud her i Egnen, som dog kun gjør Skade i Rugen, og kommer for det meeste hertil med Sæden. Dog ligger vel og nogen Sæd af den skjult i Jorden, som i visse vaade Aaringer drives til Grøde; thi vist er det: den har ofte ladet sig tilsyne paa mine Agre efter den reeneste Sæderug. Der er da intet andet Raad, end at luge den af, og enten samle den i Veien for at nedkjøres, eller og opbrænde den. Dette skeer og af alle gode Jorddyrkere, som for Hoverie kunne faae Tid dertil. b) *prat*: med rødagtige Blomster og dybtindskjaarne Blade, voxer i Kjærene og paa lave Steder. c) den mindre Pengeurt med guule Blomster, som ligner den i Ru-

gen, kun at den har færre Greene. Begge sidst beskrevne + Kjarskraad, o.f.

Ulmaria (regina prati, Mødurt, Gedeskjæg.)

Urtica (Brændenælde + Nall); at Hornqvæget æder dem, veed enhver; men Faae vide, hvorledes man af dem, ret behandlede, kan berede det kosteligste Lærred. Her gives desuden fleere Nældearter.

Vaccinium oxycoccos (+ Tranbær) i Moeserne.

Verbescina minima (+ Dill) i Hauger.

Veronica (+ Ærenpriis.)

Viola (Fiol + Stifmorsøuter.) hyppig overalt.*

Det forstaar sig: her ere mangfoldige fleere, især af Græs-Slægten: *Avena, Bromus, aira, festuca, poa, agrostis*, der ere hinanden saa nær beslægtede og lignende, at jeg – Sandhed er god – ikke kunde paatage mig at anføre hver især ved Navn. Men nogenlunde vis i min Sag har jeg været med de anførte.

Nogle Hauge-Urter dyrkes af en Deel Bønder, nemlig: foruden Grønkaal (hver Mands vigtigste Haugeurt) Gulerødder (+ Morødder), Petersilie (+ Pasilli) + Porre, Sukker + At + Løg + Timian, dog kun lidet af hver Slags. Ligeledes have Nogle: Peberrod, Malurt, Krusemynt, Ambra, Hjertensfryd, Roser.

Berigtigelse og Tillæg:

En Deel af Urternes Linnæiske Navne havde vel kunnet være meere fuldstændigen anførte f. Ex.

Acetosa vulgaris	burde hede	*Rumex acetosa L.*
Agrostis cap (Agr.can.)	–	*Agrostis spica venti L.* (+ Hviingræs)
Agrostemma	–	*Agrostemma githago L.*
Antirrhinum	–	*Antirrhinum linaria L.*
Lycopodium	–	*Lycopodium clavatum L.*

* Urternes Danske Navngivning er endnu saa gandske ubestemt. Prof. Wiborgs Forsøg til Danske systematiske Navne, som nyeligen er kommen ud, har jeg ikke kunnet faae tidlig nok.

Morsus diaboli	burde hede	*Scabiosa succisa L.*
Orchis fæmina	–	*Ophrys monorchis L.*
Osmunda (filix.)	–	*Pteris aqvilina L.*
Raphanus rusticanus	–	*Cochlearia armoracia L.*
Ros solis	–	*Drosera rotundifolia L.*
Rumex	–	*Rumex lapatha L.*
Ulmaria	–	*Spiræa ulmaria L.* m.f.

Alt dette bedes endnu engang undskyldt. Jeg haaber dog, at de angivne, her voxende Urter saaledes ere anførte, at Sagkyndige kunne vide, hvilke de ere.

Endnu ere ellers fundne her i Sognene: *Hyoscyamus niger L.* Bulmeurt – *Nymphæa alba L.* Den hvide Aakande, i Badstrup Søe – *Spartium scoparium L.* Gyvel, i Lyngheeden ved Kokhuus – og *Osmunda regalis L.* Engelbregne i Marsvinslund Skov.

§ 3. Mos-Arter gives her følgende: a) Jordmos iblandt Lyngen – udgjør allevegne et tykt sammenfiltred Lag. I Tækkelyngen hielper den til at tætte for Regn, og i Strøelyngen, som bruges gjerne her i Sognene, befordrer den Gjødens Godhed og Formeerelse. Ved Brøndsætning bruger man den og tilligemed Lyngen at tætte med imellem og bagved Steenene. b) Af samme Art – kun fiinere og blødere – synes den Jordmos at være, som voxer til paa Grønlands Agre, naar de have hvilet i nogle Aar. Den ansees som et vist Tegn til god Jord; hindrer vel Græssets Vext; men befordrer, som en Slags Gjøde, Kornets Frugtbarhed i de følgende Halmfald. c) Kjær-Mos ligner de to anførte. Alle tre ere de guulgrønne. Og ligesaa d) Tag-Mos, der samler sig paa gammelt Straae- og Lyng-Tag, og e) Træe-Mos om Stammen paa Bøgetræer. f) Moese-Mos paa vaade Tuer falder hvidagtig, og bestaar af et dybt sammengroed Lag. g) Lav er en tør, hviid og fladgreened Mos, som Faarene meget elske, og trives vel efter. Mange paastaae endog, at den om Vinteren er dem ligesaa kjær og tjenlig som Høe. Her i Sognene gives den ikke af den Frodighed, at den kan slaaes med Lyng-Leen. Adskillige gode Landmænd hente derfor et eller fleere Læsser af den fra Kolonie-Heederne, hvor

den groer i Overflødighed, for at have i den et got Vinter-Foder for deres Faar. h) Green-Mos paa Eeger, Bøger, Hasseler og Eenebær-Buske og er den sidstmeldte noget liig. Ogsaa den hige Faarene efter, og æde den med Graadighed. i) Langhaared Green-Mos, hvilken undertiden hænger 6 til 8 Tomer, ligesom Hoved-Haar, lodret ned fra Grenene. k) En guul og hviid Mos paa Stammen og Grenene af Frugt- og andre Træer, som gjerne forraader, at Jordbunden, de voxe i, er kold og vaad. Saasom denne Mos er skadelig for Træernes Vext og Frugtbarhed, er det tjenligt at afgnide den varligen, naar den er gjennemvædet af Regn. Og endeligen l) Steen-Mos paa Muur- Tag- og Kampsteene, der ere udsatte for Virkningerne af den frie Luft. Med Kampsteen-Mosen vide Nogle at farve bruunt.

§ 4. Svamp-Arter ere her disse:

a) *Crepitus lupi*, som jeg har funden den nævnet, i det mindste paa Randers Apothek. + Ulvefiis er det eeneste Navn, Bønderne have til den Ting. Den er bekjendt, som et ypperligt blodstillende Middel.*

b) Shampioner (+ Skurrehatte) baade de spiiselige og de giftige (Fluesvampe), hvilke sidste voxe hyppigen i Skov og Krat.

c) Den store haarde Svamp, som groer paa Bøgestammer, og lader sig berede til at fænge (eller fatte Ild) ligesaa got, som den indførte.

§ 5. Riis-, Busk- og Træe-Vexter haves her efterskrevne:

Tyttebær (+ Kruusbær). Disse velsmagende sunde og lædskende Bær, som begjærlig ædes af Uhrfugle og Faar, falde her i Egnen, meest paa de sandigste Lyngheeder, i saadan Overflødighed, at man kjøber dem skjeppeviis, undertiden for 1 Mk. Skjeppen.

* Som jeg altid har en liden Forraad af gode Huusraad, saa ogsaa denne deriblandt. Tidt har jeg med Held erfaret dens blodstillende Virkning; og ræddedes derved i afvigte Aar vor Sognefogeds Liv her i Vium, da han farligen havde saaret sig med Øxe i Vristen.

Blaabær (uden Tvivl Virgils *vaccinia nigra*) ere her og mange af i Skov, Krat og paa Diger. De modnes paa samme Tid, som Jordbær, og kunne haves friske fra sidst i Junii til sidst i Julii Maaneder. I Mælk, give de, ligesom Jordbær, en kostelig Ret. Tørrede saavelsom friske, give de ligesom Kirsebær en god Suppe. Man skal og med dem kunne farve purpur rødt.

+ Byldebær – andet Navn vides her ikke til et andet Slags Bær, som gjerne groer imellem Blaabær, og ligne disse, uden at Riisene ere nok saa store, og Bærene noget længere, mindre velsmagende, og Saften af en lysere Farve.

+ Rævlinger (*Empetrum nigrum*, Kragebær). Bærene ere sorte, og have ingen god Smag. Uhrfugle, og troligen andet Vildt, tage dog til Takke med dem. Af Riisene, som have en vis Seihed og Styrke i sig, vide Nogle her i Egnen at slaae Reeb, der have den Egenskab: at de Kreature, der ellers have Vane til at bide deres Tøir i Stykker, aldrig gjøre det ved disse Riistøirer. Man faar 2, 2½ Favne for Skillingen.

+ Lyng (*Erica*). Til at frembringe denne Vext er Jorden her, og paa mange Miiles Omkreds, altfor villig. Gode og velgjødede Jorder skal det være, om Lyngen ikke, efter 4 til 6 Aars Hvile vil komme selvbuden. Paa sandige eller kolde og forsultede Jorder mælder den sig det andet eller 3die Aar – og lader man den saa raade, voxer den paa en Snees Aar til 10 eller 12 Tommers Høide. Endog i bedre Egne end ellers her omkring i Almindelighed, ligge store udyrkede Lyngheeder (f.Ex. imellem Viborg og Randers er en af meere end 4 Miiles Længde) som dyrkede og beboede kunde ufeilbarligen frembringe langt større Nytte. De hist og her gandske kjendelige Agerreene beviise uimodsigeligen, at fleere Strækninger i Fordumtid, maaskee før den store Pest i det 14de Aarhundred, have været dyrkede, og Landet da troeligen, efter Nogles Meening, meere folkerigt, end nu. Efter vor grundlærde Kammerherre Suhms rimelige Regning, var Danmark i K. Knud den helliges Tid 1085 omtrent af samme Folkemængde som nu. Hvor meget maae den ikke have tiltaget i 265

Aar til 1350? S. Suhms Hist. af Danmark 4. Tome p. 669 o.f.* Ikke derfor sagt, at Lyngen er unyttelig – tvertimod: til Faaredrivt og Træk for Bierne, naar den ved Høstens Tid staar i Blomster, er den fortreffelig. Og til Tækning, Ilding og Strøelse er den saare tjenlig – endog paa sine Steder uundværlig.** Men saa tør jeg og skrive, at den paa mange Steder er til Overflod. Ellers gives der iblandt den grove gemeene Lyng en fiinere Art med dejlig purpurfarved Blomstertop (*er. tetralix.*)

+ Pors (*murica gale*) voxer mangfoldig i og ved Moeser og Smaakrat. Pors har smukke Blomster og en behagelig stærk Lugt. Lagt hist og her paa Gulvet i Sænge og blandt Klæder fordriver det Rotter (efter S. Pauli) og andet Utøi. Fattige bruger det undertiden i Stedet for Humle – Mange farve dermed guult og grønt.

* Her være det mig tilladt, at anbringe den Kielske Professors: Christiani Fortælling: »Historien mælder om den skrækkelige Pest, hvilken man har tillagt Navn af den sorte Død, og som ved Midten af det fiortende Aarhundrede blottede Landene fra Folk. Den skal allerede 1348 have været i Tydskland og i Danmark, og i Begyndelsen i stor Mængde hastig have bortrevet Børn og unge Folk, dernæst ogsaa ældre uden Forskiæl. I Besynderlighed har den raset i Aaret: 1350, og bortrevet Mennesker i heele Millioner. Den 9de Aug. skal i en Tid af 24 Timer være omkomne 1500 Mennesker. I Hertugdømmet Slesvig og de paagrændsende Egne var Sygen saa heftig, at neppe den 5te Deel af Indbyggerne blev tilovers. Mange Huuse bleve staaende tomme uden menneskelige Beboere til Opholdssted for Hunde og Katte. Fæet gik paa Marken uden Hyrder. Børn skyede og flyede deres Forældres Liig. Til Liigenes Begravelse vilde Ingen hielpe. Førend Sygen udbrød endnu 1348, skal man have seet en tyk Taage i Norden at stige op af Jorden, og saaledes at udbrede sig over den ganske Himmel. I det Eiderstedske og den omliggende Egn var det Onde ved Mortens Dag 1351 endnu saa stærkt, at neppe den 4de Deel af Mennesker blev tilovers.« S. Hertugdømmenes Hist. 2. Bind, oversat af Heilmann p. 263.

** Ogsaa som Farveurt er Lyngen befunden god. Min Kone har af bare Lyngtopper sat en smuk og bestandig Sitron-Farve paa et Par Hestedækkener.

+ Hindbær voxe her gjerne, endog nogle Steder vilde.

+ Brambær ere her vel; men faae.

+ Hyben (vilde Roser) ligesaa. De rare Bær nyttes af – Ingen. Paa Qvistene voxe undertiden en rød lodden Vext: *Fungus rosarum*, Hyben-Bold.

+ Roser ere her baade røde og hvide i nogle Hauger.

+ Stikkelsbær i Hauger og til Hegn paa Steendiger.

+ Ribs og + Soelbær have Faae, dog Nogle.

+ Vidier + Bendved + Hæge-Trøstel (Tørstetræe)* og + Uldkrykke (i Lier Præstegjælds Beskrivelse af Essendrop: Side: 159 kaldes det Ulvevehd) med sine hvide, Jasmin lignende Blomster – ere her alle – især Mængde af Vidier, som bruges til at indflette Stavrene i Vægtavlene, for derpaa at kline dem destotættere med Leer. Saa forstaar og en Mand her i Byen at gjøre Vognkurve af dem.

+ Eenebær ere her nogle i Skov og paa Heederne. Bærene give en god Føde for Uhr- og Krams-Fugle. Nogle bruge dem til at røge med i Værelserne. Af Træet gjøres meget smukke moderne Stokker. For Resten anvendes Eenebær Buskene her kun til Gjærdsel, som hegner got og varer længe; men er farligt ved Huusene, da det meget let fænger.

+ Hvidtorn (Hagetorn) mangfoldige. Almuen kjender dem som de tjenligste til levende Gjærder. Træet er haardt og got til adskillig Brug, naar det har opnaaet nogen Tykkelse – og dette kan det her, naar det fredes. Ved Præstegaarden staar et Hvidtorn-Træe, 6½ Alen høit og en Alen tyk i Omkreds ved Roden.

+ Slaantorn ere her og nogle – men deres rare Blomster, Frugt og Træe veed Ingen af Almuen at føre sig til Nytte.

+ Skovavel (vildt Æbletræe.) Mængden veed at bruge Barken til at farve med.

* Dette Træe findes her i Almindelighed kun af 1 til 2 Tomers Gjennemsnit ved Roden; og af en 3 til 6 Alens Høide. Som noget usædvanligt kan derfor anmærkes, at 3 Miile Østen herfor imellem Byerne Vejerslev og Borre staar i Skoven et Tørste- (eller som det kaldes: Hæge-) Træe, som er ved Roden 40 Tomer tyk i Omkreds, og mod 20 Alen høit.

+ Hyld bruges meget til Lye og Hegn om Kaalhauger. Meenige Mand veed at samle og tørre Blomsterne, for at bruge dem, som Thee til at sveede paa i Forkølelser. Hyldbær samle Nogle for at koge Sirup af.

+ Hæssel (Nødde-Træe) groer villig i Vium Sogn. Til Øxeskafter, River, Harvetænder, Tøndebaand, Sædeløbe, og Klaver (Bindseler) i Fæehuusene, bruges dette Træe, som fortrinlig got. Men til at binde Taget paa Lægterne veed Ingen her at bruge det. Man betjener sig alleene dertil af Halmsiimer.

+ Birk er her noget af; meest ved Marsvinslund. Træet bruger man til visse Slags Gaards Redskaber. Af Grenene gjøres Feiekoste, og med dem udmajes Kirken – at sige i Vium, og hvor de ellers haves; thi i Lysgaard Sogn ere kun faae.

+ Elle (Elletræe) i Kjærene ved Vium og Marsv. – Med Barken veed man at farve sort og bruunt. Det var at ønske man, efter Fleischers Anviisning, vilde kort efter St. Hans Dag samle Løv af dette og flere Træer, til sund Vinterføde for Faarene.

+ Røn elskes og dyrkes meget af Almuen; men Træerne staae omkring deres Kaalhauger alleene til Sirat. Deres brugelige Træe og nyttelige Bær veed Ingen at betjene sig af.

+ Poppelpiil, almindelig + Piil og Sællie (skal nok være Fleischers Palm-Vie, *salix caprea*) gives her nogle af – men heller ikke dem veed man at føre sig til synderlig Nytte. Sællien elskes dog meest, som tjenlig til Plovs Aaser og andet Brug.

+ Espen (Bæver Æsk) groer paa god Jord alt for villig, da den udbreder sine Rødder og adsplitter sit Frøe vidt omkring, som snart voxer op, og gjør en stor Strækning ufrugtbar.

Af de almindelige tamme Frugttræer + Kirsebær, + Plommer, Æble- og + Pæretræer have En og Anden i Vium nogle faae.

De vilde Træer af første Rang: + Elm + Lind, + Løn + Æsk

(Ask) + Bøg og + Eg voxe alle ved Marsvinsl. og Vium med, naar Elm, Løn og Bøg undtages.*

Hvad her er anført om Træer, gjælder næsten allene om Vium Sogn. I Lysgaard Sogn ere kun faae Træer ved Gaardene, og paa Marken hist og her noget Krat. Det største heraf er ved Neder-Testrup.

OTTENDE KAPITEL

Orme, Amphibier, Fiske, Insekter

§ 1. Fordi jeg meest manglede Styrke i disse Deele af Naturkundskaben, troede jeg det sikkerst, at samle alle 4 til eet Kapitel, at ikke hvert for sig ellers skulde være blevet alt for kort, og næsten reent falde bort, strax efter det lange, som gik umiddelbar foran. Altsaa, uden videre Forberedelse, lige til

§ 2. *Orme Klassen: Hugorme* ere her mangfoldige – og det af forskjællige Farver; graae, bruune, brandguule; men alle flammede. De første ere mestendeels de største. Undertiden vige de; men ej sjælden sætte de sig i Beredskab til Slag. Ofte slaae de den, der uforvarende kommer dem for nær, og da er deres Bid meget farligt, hvis man ej faaer Raad i Tide.** Dersom man lægger en levende i en Myreboe, anfalde My-

* Træe-Stubberne og Bregnerne i Heden vise det, som gamle Folk endnu vide at fortælle om: at der for 100 Aar omtrent siden har staaet stor baade Eege- og Bøgeskov, omkring Vium Mark. I en Eenemærke, som stedse har ligget til Præstegaarden, og som ved Udskiftningen endnu faldt i min Lod, var for 50 Aar siden en Mængde store og gode Eeger; men da værende Præst – Fred over hans Aske! fik dem alle væk.

** Det er kun et Par Aar siden følgende Tildragelse havde Sted: Degnens Dotter her i Byen, da 13 Aar gammel, blev slaaen af en Hugorm paa den eene Haand. Hun sad just i en Tørvemoese. Uden at have hørt, at det skulde være got, falder hun paa: strax at stikke Haanden ned i Moesedyndet, og tog

rerne den i tusinde Tal, og i et Par Dage have de den afpillet indtil Beenraden.

Snoge og *Staalorme* sees her undertiden; men høres ei at gjøre nogen Skade. Disse 3 henføres ellers af Linnæe i *Syst. nat.* til Amphibier. Vist nok seer man den samme Snog, snart paa det Tørre og snart igjen i Vandet, saavel det rindende, som stille. Hug- og Staalorme derimod sees aldrig her i Vand. Dog, dersom den første kastes deri, har jeg seet den at finde sig vel derved.

Regnorme (Maddiker) ere her i stor Mængde, hvor Jorden er mulded – og jo flere af dem desto flere af de skadende, dem ædende Muldvarper. Hvor Jorden er sandig, opholde sig hverken disse eller hine.

Igler og *Snegle* gives her iligemaade.

§ 3. *Amphibier* findes her og kun faae. Til dem kunne vel henføres følgende:

Frøer – og de i stor Mangfoldighed. De lade sig see i Febr. eller Marts, saasnart som Iisen tøer hen. Man forefinder dem da i Grøvter, og omkring i Bredderne af Vandsteder, ret vrimlende indtil Forundring. Hen paa Sommeren finder man dem allevegne. En stor Deel af dem tjene Storker og Ænder, vilde og tamme, til Føde. Alle de her værende Frøer give en vis ræbende Lyd fra sig, meest om Aftenen. Kun da, naar de saares, er deres Lyd skrigende. Den Frøeart, som i andre Egne f.Ex. ved Colding, i Fyen o.f.St. lader sig om Aftenen høre med en munter, girrende og syngende Lyd, er slet ikke til i denne Egn.

Tudser (Skrubtudser) ere her og. De siges at være meget giftige; dog veed jeg intet Ex. paa, at de har skadet Mennesker. Nogen Skade gjøre de paa Bierne, idet de sidde paa Luur efter dem under Kuben, og paa en forunderlig Maade trække

den lidet efter tilbage – uskad. At overhylle strax det slagne Sted med Dynd (eller Jord gjør vel det samme) er altsaa probatum; ligesom det og er befundet, at Tobaks Saft dræber Ormen, og dæmper Giften paa det saarede Sted.

dem til sig, idet de komme flyvende, hvilket jeg selv har seet. En anden Gang saae jeg en stor Tudse at aabne sit viide Gab, idet en Torbist (+ Skarnbasse) kom flyvende, og da den var omtrent paa en halv Alens Frastand, maatte Torbisten bøie af, og foer Tudsen lige i Struben, som med det samme gav et Smak. At den Nytte de alligevel gjøre, ved at rense Jorden for giftige Materier og Luften for overflødige Insekter m.m. er større end Skaden, de anrette, derfor er Forsynsherrens Viisdom og Godhed os fuldkommen Borgen.

Fiirbeene og de dem lignende Øgler finder man ligeledes at leve baade i Vandet og paa det Tørre. Undertiden finder man dem, ligesom og baade Tudser og Hugorme, at søge ind i Huusene.

§ 4. *Fiske. Abborrer, Skaller* og *Gjedder* ere her mange i Søerne. *Sudere* og *Aal* tillige i Badstrup Søe – *Karudser* i nogle Damme – *Foreller* (*cyprinus vimba L.*) i Bækken mellem Lysgaard og Dollerup Sogn. *Brasen* i Badstrup Søe og i stor Mængde i Hald Søe (som paa en vis Strækning begrændser Lysgaard Sogn ved den nordre Side). *Ørred* og *Helt* i Hald Søe. Skade, at her næsten aldrig fiskes i disse Søer.

§ 5. *Insekter*. Disse ere her, ligesom andensteds, især i Skovegne, utallige. At hidsætte en lang Fortegnelse over dem vilde lidet moere den største Deel af Læserne. De kjende dem dog ikke tilhobe – maaskee ikke den halve Deel – og jeg – sandt at sige – ikke heller. Behøver jeg vel her at nævne enten de surrende *Myg* eller de mangfoldige *Fluearter*, og hvor finder man ikke *Bræmser*, og *Gedehamser*, og *Mølarter*, og *Sommerfugle* med deres Puppe- og Larve-Forvandlinger? saa og de Bierøvende *Smedde* og skidenfærdige *Skarnbasser* (Torbister, *Scarabæus pilularius, Lin.*) – De Eegeblade og Frugttræernes Blomster opædende *Oldenborrer*, og de dem lignende mindre Dito (+ Gaasebilder.) Hvor seer man ikke i Høst og Efteraar Mark og Eng og Heeder overklædte med det herligen glimrende Spind, som de mange Millioner næsten usynlige *Edderkopper*, uefterligneligen virkede? hvor ikke de bruune, glindsende *Torbister*, der, stolende paa deres Kraft, angribe og opæde baade

Fiirbeene og Hugorme? hvor ikke de vindskibelige *Myrer*, og de yndig hvislende *Græshopper*? – Sjældnere lade *Faarekyllinger* sig see eller høre – men *Bier* desto oftere. De fleeste Gaard- og Huusmænd have dog i det mindste eet Stade. At *Korn-Ormen* (*curculio segetum Lin.*) og er her, beviise især de forekommende tidligen visnede Rugax. Den lysende *St. Hans Orm* sees i Kjæret mellem Vium og Marsv. – *Ørentvister* (*forficula auricularis Lin.*) De æde og ødelægge megen Rug førend den moednes paa Ageren. Men de i Kjøbenhavn alt for bekjendte *Væggeluus* (*cimex lectularius L.*) kjender man slet ikke her. Ofte findes her i Jorden *Humleboer* – en Fristat af 20 til 50 Indbyggere. De have en liden Voxkage, fuld af stærk og liflig Honning.* *Cervus volans* (den *flyvende Hjort*) forekommer vel, men sjælden, *Dødning-Uhret* (*pediculus fatidicus*) ofte. De øvrige utællelige Smaakryb vil jeg, af Aarsager, som Læseren let kan gjætte, forbiegaae med Taushed.

NIENDE KAPITEL

Fugle

§ 1. Her vil jeg følge de Linnæiske Ordener. Altsaa:

A) *Høg-Ordenen* (*accipitres L.*) *Ugler* mærkes her kun 2 Slags. Den første er den lille, saa kaldede *Steen-* eller *Kirke-Ugle*, som plejer at opholde sig og yngle paa Loftet i begge Kirkerne. Dens Føde er Muus og Insekter. Af dens forskjællige Lyd

* Den mærkværdige, store *Sphinx Atropos L.* som min Naboe-Præst ved den nordre Side i Herredet: Hr. Berg i Almind afvigte Aar fangede i sin Hauge, og sendte over til Naturhistorie Sælskabet i Kjøbenhavn, har jeg aldrig seet før eller siden. Efter samme priisværdige Sælskabs Beretning, opholder den sig ellers ikke nordligere end i Frankrig og de sydlige Egne i Holland.

slutter man til en nær forestaaende Forandring i Vejret.* Den anden, som undertiden lader sig høre med en gjennemtrængende Hujen i Skoven, men aldrig see, uden man hændelsesviis kan liste sig dertil, vil jeg beskrive, paa det at Kyndige selv kunne dømme, om den er *Linnæi: bubo capite aurito pennis sex* (Hornohreule) eller *noctua major* (Nachteule)? Etatsraad Steensen, nu boende paa Liselund imellem Vium og Aunsberg, skød den 24de Januar d. A. en i Aunsb. Skov der, hvor den grændser til Vium Mark. Her er dens Beskrivelse: Den vejede 7 Pd. og 14 Lod, og befandtes, med udstrakte Vinger, 3 Alen mindre 2 Tommer lang, fra det yderste af den eene Vinge til det yderste af den anden. Fra Nebet til Halens Ende holdte den 1 Alen og 3 Tommer. Klouerne, der ikke vare fuldt saa tykke, som Ørnens, men nok saa lange og spidse, kunde naae til Enden af dens Hale. Beenene vare gandske lodne af lange og fiine Fjedre, lige ned til Klouerne. Hovedet var fuldkommen saa stort som et Harehoved – Øjnene som en 10 Skilling. En lysguul, skinnende cirkelrund og 1/4 Tomme breed Rand gik rundtom Udkanten af Øjnene. Der næst omkring havde den en Hoben smaae stive Fjedre. Ved hvert Øre vare 6 Fjedre, af hvilke de forreste stode fuldkommen 2 Tommer højere op, end de andre Fjedre paa Hovedet, hvilket gav ret et artigt Syn, som af 2 Horn eller Ører. Nebet var sort, en Tomme breedt, og ligesaa langt, indbøied ligesom Ørnens. Over Hovedet og Ryggen var den sort og hvid og bruun og guul spragled, dog saa, at den i nogen Frastand syntes meest bruun. Under Vingerne var den lysguul – under Bugen og paa Beenene ligesaa med sorte Striber. Paa Siderne og under Bugen havde den en Deel lange og fiine Duun-Fjedre. Dens Føde er uden Tvivl Harer, maaskee og Skov-Muus og Fugle-Unger.

* Almuen har saaledes fleere, ikke aldeles forkastelige Spaamænd. F.Ex. naar Sviinene gaae med Halm, og Svalerne flyve lavt, venter man stærk Blæst. Regn og Blæst, naar Væsselen lader sig see i smukt Vejr. Ligeledes Uvejr, naar Viber, Agerhøns eller Brokfugle nærme sig til Byerne – Sneefog, naar Kragerne sværme her omkring, hvor de ellers ei komme tilsyne o.f.

Ørne seer man 2 Slags, som yngle i Naboe-Skovene – den større: *Hareørnen* (*falco chrysætos L.*) Lysteligt er det at see denne paa Jagt en klar Vinterdag, naar Lyngen er skjult med et tykt Lag Snee. Undertiden ere de 2 eller 3 i Sælskab. Først svæve de om i Luften og udspeide Haren i sit Sæde. Derpaa slaaer en ned, som oftest uden at ramme Haren første Gang. Imedens der jages efter den første, rejses ofte 2 og fleere. Nogle maae da tilsidst blive Ørnens Rov. Nærmer Nogen sig i det samme, forlader Rovfuglen sit Bytte, og frelser sig i Tide med Flugten. Ellers haves og Exempel paa, at en gammel og stærk Ørn har greben Haren i sit Spring, og holdende den i Klouerne flyvet bort med den. Denne Ørns Føde er Harer og Lam. Dog forsmaaer den hverken Gæs eller kalkunske Høns. I det mindste har man intet andet funden, end Been af disse i Reden hos dens Unger. Den mindre: *Fisk-Ørnen* (*falco haliætus L.*) opholder sig gjærne ved Søerne paa Fiskefangst. Glenten med den lange kløftede Hale, sees her jævnligen. Den yngler i Aunsberg Skov. Hareunger, smaae Grise, Gæslinger og Ællinger pudser den væk, hvor den seer Lejlighed. *Muus-Vaagen*, som og yngler her i Skovene, lever meest af Muus – tager dog til takke med Hareunger, Muldvarper, og Hugorme. *Hønse-Høgen*, som vel er en Streif-Fugl, yngler dog her i Skoven. Den gjør stor Skade paa Høns og Duer. *Due-Høgen* forebygger dog meest, at Duerne ikke skulle formeere sig, som de ellers kunde. *Lærke-Høgen*, som og tager andre smaae Fugle, bliver her den sidste af Høg-Ordenen.

§ 2. B) *Skade-Ordenen* (*picæ L.*) – *Ravne* streife her undertiden efter Aadseler. *Krager* kun mod ont Vejr. *Blaaekrager* komme just ikke her; men et Par Miile herfra i de sydøstlige Skove her i Herredet ere de i stor Mængde. Deres Reder bygge de af – saa forsikres der i Egnen – Menneske-Exkrementer.

Alliker (+ Korer, *Monedulæ*) gjøre her kun undertiden et kort Besøg, som vel er.

Nødknækkeren (uden Tvivl: *Caryocatactes L.*) er slem efter Nødderne baade i Skov og Hauge.

Skader svare her, som andensteds rigtig til deres Navn. De

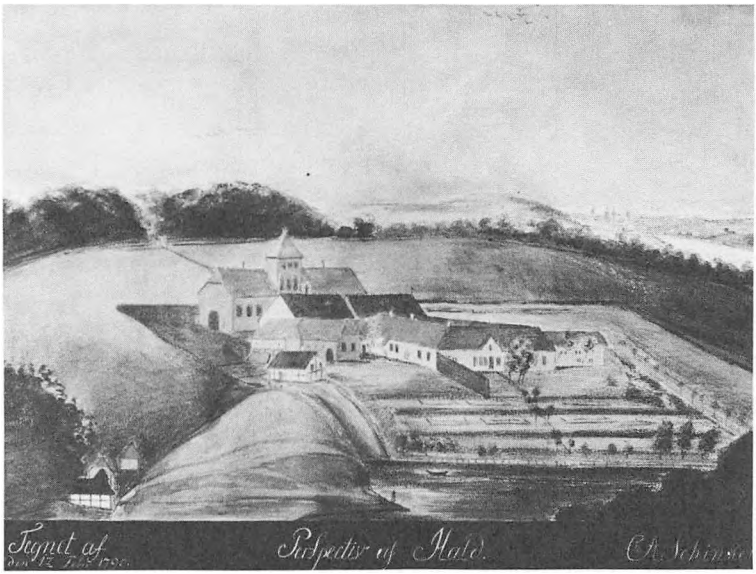
bortsnappe baade Ællinger og Kyllinger; og dog lader man dem bygge Rede og yngle i Fred, hvor de falde paa. De skjønfarvede *Skovskader* og de smaae bruune *Tornskader*, som her opholde sig, maae vel og henføres til denne Slægt – ligesom og *Grønspætter* (*picus viridis L.*) og *Flækspær*, (+ Skovknark, maaskee: *picus varius* eller *motacilla cineraria L.* Skogsknert.) Denne sidste løber op paa Træestammen, som en Muus – og støder ofte med Nebet paa Træet, saa det kan høres langt borte – maaskee for at undersøge derved, om Træet indvendig er huult; thi vist er det – og jeg kan viise Exempel derpaa for Enhver, som maatte forlange det – at den igjennem den haardeste Eegestamme med Nebet boerer et sirkeltrindt Hul, omtrent af en Dansk Krones Viide, saa at den netop kan komme derind og anrette sin Rede. Den knarkende Lyd, som ved denne Operation foraarsages, igjentages efter visse Ophold – og høres i stille Vejr over 1/8 Miil borte. Hvo der ikke kjendte den Ting, skulde troe, at to store og tørre Greene i Skoven gnedes mod hverandre.

Gjøgen (*cuculus* L. + e Kuk, e Kukmand) begynder at kukke en af de første Majdage, og lader sig jævnligen høre til hen i Julii M. Sildigere end den 22. Jul. har jeg ingensinde hørt den. At den lægger et Æg i Erlens, (+ Havresædens, maaskee: *pari cærulei*, eller *pari caudati L.*) Rede, og at denne lille blaae, med Halen stedse vippende Fugl udruger Æget og opføder Ungen, det er ikke Overtroe – ikke blot Sagn – det er Sandhed, paalidelig Erfarings Sandhed er det. Mange andre saavelsom jeg, have ofte seet, hvor omhyggeligen den lille Fugl følger efter og mader den store Unge. Gjøgen er en Streiffugl, som forsvinder herfra, saasnart som Ungerne ere opklækkede.

Viben (*Upupa L.*) er her stedse hjemme. Den ligger i Dvale om Vinteren, og kommer til Syne i Febr. M. – Viben lever af Insekter. Dens Kjød er vel spiseligt; men ikke rart; hvorfor den ei heller skydes.

§ 3. C) *Svøm-Ordenen* (*anseres L.*)

Svaner streife tidt herover; nedlade sig sjælden i Søerne.

Herregården Hald afbildet i akvarel af Charlotte Amalie Schinkel 1790. Efter kopi i Viborg Stiftsmuseum.

Vildgæs, som alle ere store og graae, trække ligeledes herover i større Flokke. Om tamme Gæs siden.

Vildænder ere her 2 Slags – de smaae Krik- eller Dukænder, som undertiden sees i Dammene ved og i Byerne, ingensinde i stor Mængde, uden i Nipgaard- Pab- og Hvam-Søer; men mærkes aldrig at yngle her. De maae da være Trækfugle. Den anden Slags er: de almindelige, vore tamme Ænder lignende, graae Stok- eller Flod-Ænder. I stor Mængde opholde de sig her, meest i Badstrup-Søe og Vium-Kjære, bestandigen, uden naar Søerne ere gandske tilfrosne, da de trække til de nærmeste Bække og Aaer. Stegte give de en behagelig Ret. Anden er overalt graaespragled, med grønne Speil i Vingerne, bruunrøde Fødder og sortebruunt Neb. Anddrækken er sølvgraae paa Brystet, har og grønne Speil i Vingerne, Hoved og Hals bedækkede med fiine, grønne og glændsende Fjedre, og en hvid Ring om Halsen. Dens Fødder ere lysrøde. Om Foraaret

seer man dem overalt i Kjære og Moeser Par og Par, indtil Anden har lagt saa mange Æg, som dens Natur tilsiger – mestendeels 7, 9 eller 11. 2 til 3 Anddrækker kunne bortskydes fra een And i Parretiden; thi, naar den ved Tilbagekomsten fra Reden savner sin Mage, henter den en anden, og ei forlader Parre-Pladsen før den begynder at ligge paa sine Æg. Til Rede udsøger den sig forskjællige, ofte ret besynderlige Steder, snart i et grønt Kjær i Skoven, snart midt ude i en Moese, og snart under en Lyngtop, eller Enebær-Busk i Heeden. Bliver den der foruroeliget, saa udseer den sig et andet Sted i Nærheden, hvorhen den gaaende flytter sine Æg, og tager 2 paa Gangen, et under hver Vinge. Men dersom den taber et underveis, bliver det liggende. Naar Ællingerne ere udklækkede, og rugede vel, forlader den Reden med dem, og søger til nærmeste Kjær eller Søe. Møder man dem paa denne eller anden Flytning, tager Anden til at flagre og humpe ret besynderligen hen over Jorden, ret, som den enten var anskudt, eller nyeligen havde faaet et Slag. Ræven og Mennesker, som ikke vide, hvad det vil sige, løbe efter Anden, som gandske vist hverken lader sig tage eller slaae, men flyver frisk saasnart den har faaet sin Fjende narret et Stykke bort fra Ællingerne. Mig synes, at denne Mærkværdighed ved Vildandens Naturhistorie viser noget meere end blot Instinkt – mon ikke en vis Grad af Intelligents? der havde kunnet tjene som et got Bidrag til sal. Dr. Smits Bog om Dyrene.

Maager (*mergi L.*) komme her, som Trækfugle 2 Slags, nogle af Størrelse som en And, faae og sjælden; andre blaagraae med meeget lange Vinger, men en liden Krop af Størrelse som Stærens, ere undertiden mange hundrede i Badstrup-Søe.

§ 4. *D. Langneb-Ordenen* (*Scolapaces.*)

Heiren (*ardea cinerea cristata* L.) med langt Neb og lange Been trækker undertiden herover.*

* For nogle Aar siden kom 3 Heirer flyvende over Aunsberg. Etatsraad Steensen stod hos mig for Vindvet og blev dem vaer – tog sin Flint og skød den eene ned.

Storken (den hvide) lader sig ofte see, da den yngler paa Huusene her i Herredet. Østen for Lysgaard-Herred bygger den og Rede paa de øverste Grene af gamle Træer. Ved Aarhuus Kanten var for faae Aar siden en heel Snees Storke-Reder paa en liden Klynge af Træer. Denne Fugl besidder baade Mod og Held til at fordrive Ørnen.

Den sorte (*ciconia nigra L.*) opholder sig og yngler i Aunsb. Skov. Den er noget mindre, end den hvide. Deres Føde er eens: de forhen anførte Orme og Amphibier, især Hugorme og Frøer.

Holdsnepper (*Gallinago L.*) trække her om For- og Efteraar, og opholde sig hver Gang nogle Dage. Deres lange Neb lader formode, at de opsøge Orme og Insekter nede under de faldne Løv. Af Fuglevildt faaes neppe en kosteligere Ret.

Snepper (Begasiner) forekomme her 3 Slags – de smaae eller enkelte, som Almuen kalder + Hosse-Gjøg, de dobbelte, som ere større, og 3dobbelte, (Tredækkere) som største og beste, der intet skulle give Holdsnepper efter i Velsmag. Endnu gives her en langnebbed mindre Fugl + Pinksmed – Andre kalde dem Tingsmed – som bliver at anføre paa dette Sted. Den sees overalt ved Søer, Vandsteder og Damme i Byerne. Den lever af Insekter og yngler i Nærheden af Moeser, Damme og Vandsiiger. Alle 4 høre nok til den Linnæiske *tringa*-Slægt.

Som Tillæg fortjener endnu at tilføjes en dejlig og rar Trækfugl, som i denne Vinter er skudt ved Hørup Mølle her i Herredet ½ Miil sydost fra Vium. Da jeg ikke har kunnet opdage dens Navn, vil jeg til Ornitologers Underretning hidsætte dens Beskrivelse:

Kroppens Størrelse er omtrent, som en Graaespurv. Vingerne udstrakte spænde omtrent 11 Tommer. Fra Nebets yderste Ende til Halens Dito er 7 Tommer. Nebet, som er tykt ved Hovedet, og jævn spids mod Enden, er sort og 2 Tommer langt. Hovedet er lidet; men Øjnene forholdsmæssig store. Hoved og Hals have mørke- og lysegrønne glindsende Fjedre, som falde prikkede og spraglede. Fra Undernebet ere hvide Fjedre, der skattere sig paa Halsen til det guule. Under Bu-

gen, Vingerne og den korte Hale er den smuk brandguul. Beenene er forholdsmæssigen meget smaae, og gandske røde med aabne Tær og sorte Kløer. Fra Halsen ud over Ryggen og Halen ere Fjedrene glindsende af en papegøigrøn Farve. Over Vingerne falder den mørkgrøn med lysgrønne Spætter. Dens Flugt er meget snell, meest i horisontal Retning. Den opholder sig ved Bække, og lever nok kun af smaae Fiske, som den meget hastig snapper med sit stærke Neb. Den kan dukke under Vandet, og naar den kommer op, giver den gjerne en stærk, skingrende og bævende Lyd fra sig, og sætter sig derpaa i de tætteste og ved Bækken nærmeste Elle-Træer. Ved Mølle-Værker lade sig ellers mod streng Vinter see et Slags (jeg troer) Iis-Fugle, som ere sorte med hvidt Bryst. Med disse haver den ovenbeskrevne megen Liighed i Størrelse, Skabning, Flugt og Opholdssted. Denne havde en anden hos sig af samme Art.

§ 4. E) *Høns-Ordenen: (Gallinæ L.)*

Høns (de almindelige tamme) har hver en Mand i begge Sogne.

Urhøns (*tetrao urogallus L.*) yngle og opholde sig heromkring i Heederne baade Sommer og Vinter. De leve om Sommeren af Bær: Tranbær, Blaabær, Revlinger, Tytebær – og om Vinteren, naar Lyngen skjules med Snee, skrabe de under Sneen, helst ved Eenebær-Buske, for at søge disses Bær, og naar Vinteren strænges, flokkes de i Skovene, hvor de sidde i Toppen af Birkene, og æde deres Knopper. Kroppen er saa stor, som en tam Hønes, og Urfugle-Steeg holdes for en Ret af første Rang. Hanen er noget større, meere sort og hvid paa Fjedrene, og meere rød i Hovedet, end Hønen. Skoggretiden er i April og Maj – fra tidlige Morgenstund: Kl. 2 eller 3 – til 8 eller 9 – og saa en Times Tid om Aftenen ved Solens Nedgang. Samme Skogger er af denne særdeles Egenskab: Langt borte (i stille Vejr ½ Miil) synes Lyden nær ved – og nær ved synes den langt borte. Nogle Gange har jeg gaaet efter Lyden, og syntes stedse, det fik ingen Ende. Naar jeg saa endeligen kom til Stedet, forekom Lyden mig slet ikke højere, end fra Begyndel-

sen af. Hanen (undertiden fleere) har sig en udsøgt Skoggreplads, altid jævn og lyngfrie, altid i eller tæt ved Heeden. Idet den skoggrer, mærker den intet til, hvad der gaar for sig omkring den. Skoggren igjentager den 2 til 6 Gange, og alt bliver den ved, med styrlende Fjedre, at see ned og trippe rundt omkring. Derpaa rækker den Halsen i Væjret, hvæser nogle Gange og seer sig vel om. Dersom den da intet har fornummen, begynder den at skoggre paa nye, o.s.f. Imidlertid samle Hønerne sig omkring den, og sidde roelige og skjule sig i Lyngen. Saasnart som Skoggretiden ophører, gaar Parringen for sig. Under en Lyng- eller Eenebærbusk udruger Hønen gjærne 5 til 9 Kyllinger.

Agerhøns (*tetrao perdix rufa L.*) ere her i Flokketal baade Sommer og Vinter. Arten er for udbredt og for bekjendt til, at jeg her tør opholde mig ved deres Beskrivelse. Men nævne bør jeg nok paa dette Sted:

Brokfugle, som yngle her i Heeden, leve af Insekter, og flokkes i tusinde Tal om Efteraar og Foraar, men forsvinde en vis Tid om Vinteren.

Pomerants-Fugle ere et Slags rare Trækfugle, som lade sig see i de vestlige Egne af disse Sogne 2 Gange om Aaret – nemlig 14 Dage i Maj – og 8 Dage i Efteraaret. De reise efter Insekter – flokkes paa de grønne Agre, og ere ei vanskelige at skyde. I Størrelse overgaae de Kramsfugle og ere særdeeles feede og lækkre. En ægte Smarodser vilde nok vælge sig den Død: at forædе sig i Pomerants-Fugle.

§ 6. F) *Spurv-Ordenen* (*passeres L.*)

Duer haves 2 Slags. Skovduer, som en bekjendt Trækfugl, hvoraf gives 2 Arter: de større, og de mindre (Ringelduer); – og tamme Duer, som end meere bekjendte.

Af *Kramsfugle-Slægten* falde her følgende: a) Sælsort (*merula nigra L.*) yngler her til Lands – b) den sorte K.F. med hvid Krave er en fremmed Fugl – c) Drossel (den større, Koedrossel) yngler her; men trækker bort til visse Tider – d) Drossel (den mindre, Viindrossel) kommer hid fra andre Egne. e) den store blaaegraae Kr.F. (+ Simer Graahaler, maaskee *merula*

saxatilis L.) besøge os i store Flokke i November, December og Januar.* Om alle disse istemme nok de fleeste: *inter aves turdus gloria prima.*

Stær – og det saavel Skovstær som Hjemstær – have vi her, saa Luften, naar de flokkes, sortner af dem, som en Skye. Saasnart som Ungerne ere blevne flyvefærdige, reise de hver og een, gamle og unge, udenlands sidst i Junii M. og komme igjen en Maaneds Tid derefter. Paa Insekter gjøre de et gavnligt Nederlag. Man spiser dem ikke gjærne.

Lærker leve her kun to Slags: den almindelige (*alauda cristata L.*) som dog snart forsvinder i nogle Uger ved Juuletiden. Den lever af Urteblade, helst Klever, og Insekter. – Den anden Slags (+ *Bolærker, Guulspurve, alauda arborea L.*) æder Frøe og Korn. De store Sjællandske Kornlærker (*alauda campestris L.*) kjendes her ikke engang af Navn.

Seydenschwanz (*ampelis garrulus bohemicus L.*) fanges ofte i Kramsfugle-Doner.

Bogfinker (*fringilla L.*) ere her i Mængde. Deres muntre Tungeslag kjender Enhver. De æde mange Slags Frøe-Arter, og gjøre stor Skade i Haugerne, endog paa Senep.

Stiglitser (*carduelis vulg. L.*) ere her sjældnere; men

Irisker (*linaria minor L.*) desto talrigere. De yngle i Lyngtopper og Eenebær-Buske. Lifligst er deres Sang af alle vor Egns Fugle. Bekjendt er det, at de heldst æde Kidekefrøe og andre dette lignende Frøesorter, Hamp- og Kanarifrøe. Bekjendt er det og, at de, saavelsom Stiglitser, yngle med Kanarifugle i Hækkebur.

Graaespurve ere her alt for mange, fordi de ikke hades. Vel ødelægge de en Deel Insekter; men og en stor Deel Byg og Havre.

* *Oriolus L. Merula surea* v. Aph. (den guldfarvede Bergdrossel) hvis rette Hjem Bengalen skal være, opholdte sig een, 1785 i Foraaret, nogle Dage i Haugen ved Aunsberg, meest i Grantræerne; men søgte Føden paa Jorden og ved Biekuberne, og blev der skudt af Etatsr. Steen Steensen den 24de April. Bemeldte Hr. Etatsr. haver den endnu livagtig afskildred med Oliefarve.

Sneefugle (+ Snøekok, *avis nivalis L.*) flokkes paa Agrene mod Snefog.

Nattergalen, den lille søde Philomele (*motacilla luscinia L.*) – ak! den kommer aldrig her. Ville vi høre den, maae vi reise 5 Miile i Sydost. Længere vil den ikke flytte mod Nord i Nørre-Jydland.

Thomas i Gjærdet (*troglodytes L.*) opholder sig gjærne og yngler i Haugerne, synger der jævnligen, og lever af smaae Insekter.

Gjærdesmut – andet Navn vidste jeg ei at give denne Danmarks Kolibri: den mindste af alle Danske Fugle, der sees her, som mange andre Steder, at smutte om i Gjærderne. Den har et spidst Neb og en kort Hale, er graabruun paa Kroppen; men guulbruun paa Forhovedet og Halsen. Undertiden synger den et net og fiint, men kort Stykke, som den dog efter en Pause igjentager. Halen reiser den i Væiret.

Musvitter (*parus cæruleus L.*) ere her altfor talrige. De ere slemme Bie- og Kjød-Ædere. I en af deres Reder i en Steendige har jeg seet 11 Unger. Man fanger dem let i Slag-Buur.

Svaler ere her kun 2 Slags – de bekjendte gaffelhalede Huus-Svaler, og de korthalede Svaler (*hirundo rustica L.*) Spurvene jage ofte disse bort fra, og bemægtige sig deres nyebygte Reder. Begge Svale-Arter leve af Insekter.

Aftenbakken (skulde den ikke være *caprimulgus L.* Tagschläfer?) ere vi og begavede med. Den er mørkgraae, næsten af en Dues Størrelse i Flugten, men meget mindre i Kroppen. Om Dagen skjuler den sig i en Tykning under skyggefulde Greene, eller og i Heeden under tæt Lyng – ogsaa under store Kaalblade i Haugerne, hvorfra jeg har seet den at gjøre korte Udflugter efter Sommerfugle. I Tusmørket begynder ellers først dens rette Insekt-Jagt.

TIENDE KAPITEL

Fiirføddede Dyr

§ 1. Her følger jeg ligeledes de 4 Linnæiske Ordener, nemlig den 2, 4, 5, og 6te. Den første og 3die have ikke Sted her. Jeg maa altsaa begynde med:

A) *Rovdyr-Ordenen* (*feræ* L.) hvor Katten faar den første Rang. Men, da Katte-Slægten her indskrænker sig blot til de tamme Huus-Katte, og alle mine Læsere kjende got Kattens Natur-Historie, saa behøves kun at føie dette til, at her gives faae Familier, der ikke have en Kat – og dermed kan heele Katte-Fortællingen være endt.

Vessel-Slægten derimod bliver noget meere udbredt; thi her faae vi først:

Maaren, som er talrig i Aunsb. Skov, hvorfra den ofte om Vinteren streifer ind i Lundene paa Vium Mark; – dernæst *Ilderen,* som ofte huserer fælt i Vium Bye, og mønstrer Duer, Ænder, Høns og Æg, saa den ikke skaaner een eller eet. Enten fanger man en imellem i Ilder-Fælde, eller forgiver den med et Æg, som er forgiftet indvendig, Hullet tillukt med Vox. Men stor Forsigtighed maae bruges, at ingen Skade derved foraarsages. *Vesselen* – et kjønt lille Dyr – som ingen Skade gjør, men tager mange Muus, hvor Katten ei kan komme – er den sidste af denne Slægt.

Oddere gives dog nogle faae i og ved Badstrup Søe.

Hunde-Slægten er her ei meget større. Egentlige Jagthunde holdes ikke her i Sognene. Af Brok- eller Grav- og Støvre-Arten ere dog nogle *Gaardhunde*, som holdes af – Faae.*

Rævene her til Lands ere alle af een Art (*vulpes vulgaris cauda*

* Ulve vare for en 40 Aar siden mange i Landet, saa og her. Siden have de kjendeligen taget af. For en Snees Aar siden vare endnu nogle i den store Skov ved Thiele imellem Viborg og Hobroe. I de sidste 30 Aar har man her i Egnen aldrig mærket til nogen Ulv – og, saavidt jeg veed, nu ikke meer i det heele Land.

recta extremitate alba L.) Her ere de, som saa mange andre Steder, mangfoldige. Om Sommeren, da de ere meest dristige, ret ligesom de stoelede paa, at man da, for deres utjenlige Skinds Skyld, ei gik efter at fælde dem, og paa Sneen i strænge Vintere, seer man dem ofte at sværme omkring paa Kaperie. Vel hades de, og ødelægges i hundrede Tal efter Fortjeneste for deres Lumskhed og for den Skade, de anrette baade paa Vildt og Tamt, især Gæs og Høns; men det forslaar kun lidet. Deres snedige Forsigtighed i at undvige Farer, og deres Yngelsomhed, da hver Tæve lægger 3 til 5 Unger, gjøre, at de synes snart altid lige talrige. Gjærne kunde jeg her anføre nogle originale Rævestræger; men da Verden saa har altfor mange af dem, vil jeg heller lade det beroe. Deres Graver have de meest i Sandbakker og Gravhøje, som Brokkene dog gjærne ville deele med dem. De bestaae af mangfoldige bugtende og dybtstikkende Piber. Mangen en Gang finder man saadant et Tilholdssted, med fleere end 10 eller 12 Aabninger.

Brok-Slægten bestaar alleene af de 2 almindelig bekjendte Brokarter (Taxer, Grævinger, + Brokke) nemlig: Sviin-Brok og Hund-Brok. De lade sig meget sjælden see. Om Aftenen og Natten er deres Tid at gaae og rode efter Føde, som nok for det meeste bestaar af Skarnbasser og Regn-Orme. Thi hvor der har ligget Koekasser og Hestepærer, seer man, de have rodet ligesom Sviin. Om Vinteren ligge de inde, og som Norske Bjørnen suge paa deres Lab eller rettere: stikke Snuden i en dertil bestemt Aabning bag til, for derigjennem at suge af, og opholdes om Vinteren ved den megen Fedme, som den om Sommeren har samlet. Deres store Ister-Flommer bruges i Steden for Tran, og deres Skind til Hestetøi. Et Skind betales, ligesom et Ræveskind, med 4 til 5 Mk.

Muldvarpe gives her i stor Mangfoldighed. Ingen tager sig for at fordrive dem.

Flagermuus ere her faae af; thi de komme sjælden tilsyne. Her ere 2 Arter: de almindelige smaae, af en Spurvs Størrelse i Flugten, og en større Art af en Stærs Størrelse. Naar Prof. Strøm i Søndmørs Beskrivelse 1ste Part S. 151 anseer

Flagermuus og Aftenbakke for eet og samme Dyr, har han uden Tvist taget Feil.

§ 2. B) *Rotte Ordenen* (*Glires L.*)

Pindsviin ere her mange. Man finder dem, ofte parviis, i Skov og Krat, og paa Kornmarker. Man kjender dem hverken som nyttige eller skadelige. Derfor standser man lidet, seer, forundrer sig, pirrer til dem engang, og – gaar sin Vej.

Egerner have her været. Adskillige forsikre, at have seet dem i Aunsberg Skov. Men – hvad saa Aarsagen dertil kan være? – Ingen veed at have seet dem i de sidste 20 Aar. Nødder ere der nok af, og Olden ligesaa. Skulde de maaskee af Maarer, eller Rovfugle være udrøddede?

Harer ere her god Forraad af, uagtet dette uskyldige Dyr af Mennesker og alle andre Rovdyr ideligen forfølges og fortæres. Deres store Yngelsomhed, da en Hun aarligen kan føde 8 til 16 Killinger – deres Snildhed i at skjule sig* – og deres raske Spring, ere Midler, hvorved den alviise Skaber forebygger, at denne Art ei letteligen skal udrøddes. Almuen – dog ei i mine Sogne – veed at fange dem i Snarer, og sælger dem i Viborg for 24 sk. til 2 Mk. Stykket. Skindet vil man sjælden give over 8 eller 10 sk. for.

Muus-Slægten her er følgende: a) Muus (*mus cauda brevi, corpore nigrofusco, abdomine cinerascente L.*) – dog kun faae. b) almindelige Huusmuus overalt paa Agrene, Skov og Huuse i stor Mængde. c) Skovmuus (*mus cauda pilosa, longata corpore rufo, gula albicante L.*) med lang Krop og kort Hale; men faae. En har jeg seet fangen i en Done. Ellers ere Rotter her gandske ukjendte Tingester. Ældgamle Mænd i Vium forsikre, at de

* Man betænke deres konstige Afspring, naar de søge det forud valgte Sæde, saa at ikke den snildeste Jæger kan slutte sig til det Sted, hvor den sidder, før den ofte er kommen i Spring bag ved ham, og deres Maade, at vælge Sædet i Nærheden ved en Vei – at søge denne saasnart som mueligt, naar de reises – at dukke sig og lade Mønden springe langt forbie – at smutte derpaa ind i en næsten usynlig Rævgrav i Lyngen, som den vidste at være der m.m. En kyndig og troværdig Jæger har forsikret, at Ræven da, af Forundring og Bestyrtelse ikke rører Haren.

aldrig have seet en Rotte.* d) + Angelmuus (uden Tvivl *sorex*, Spitzmaus *L.*) ikke faae. De have et underligt langt Neb lignende Hoved, meget smaae Øjne, ingen Ørelæpper, Blegfarven under Bugen, og en lang smal Hale.

§ 3. C) *Hestebid Ordenen* (*jumenta L.*)

Heste har man her af middel Størrelse. Deres Antal, Røgt og videre Behandling vil meere vorde mældet om paa et beqvemmere Sted. –

Sviin – ligesaa.

§ 4. D) *Drøv-Tygnings Ordenen* (*pecora L.*)

Hjorte have tilforn streifet her over Markerne. Nu ikke meer. I Skoven er ikke een – og store Heededyr, som der for nogle Aar siden vare heele Flokke af paa Alheeden, ofte ved disse Sognes Grændser, have nu flyttet længere vester paa.

Raadyr ere nogle i Aunsb. Skov, som streife over Vium Mark til Marsv.

Om *Faar*** og *Hornqvæg* maae handles i den 3die Afdeeling om Sognenes økonomiske Beskaffenhed, som nu strax paafølger.

* Vandrotter have dog nogle ved Bisballe seet i Hald-Søe.

** Et virkelig Hermaphrodit (Tvetulle) Lam saae jeg dette Foraar hos min Broder: Præsten i Vorning. Det havde Pung med 2 Steene, som en Vædder, og Vandgangen der bag ved ligesom et Faar. Stort var det og i god Stand, uden ald anden tilsyne værende Vanførhed, som det, vor reisende anonymiske Landsmand saae i Gøttingen hos Prof. Osiander. See: Iris Jan. 1794 S. 45.

ELLEVTE KAPITEL

Sognefolkenes naturlige Anlæg

§ 1. Legems Dannelsen er her af middel Størrelse. Mandkjønnets Højde er sædvanlig imellem 62 og 66 Tommer – og Qvindekjønnets imellem 59 og 62. Dog gives herfra Undtagelser. I Vium – til Ex. – er en veldannet og stærk Indsidder: Jens Larsen, som holder kun 58 Tommer. Derimod ere ikke faa Koner i begge Sogne af 63 til 65 Tommers Højde. Sognefogden i Lysgaard Sogn: *Friderich Jensen*, Gaardfæster i Nedertestrup, holder netop 69½ Tommer. Bredskuldred, velskabt, friskt og stærkt falder Folkeslaget af begge Kjøn.

§ 2. Jydernes Sjæleevner ere vist ikke sløvere end andre Danske Bønders. Paastaar man andet, stikker uden Tvivl en lille Fordom derunder. Heller ikke have mine Sognefolk Ord for, at holde Lyset for nogle af deres Naboer. Jeg har kjendt og omgaaeds baade med Fynske og Sjællandske Bønder – har og i den Henseende sammenlignet dem med mine Jydske Landsmænd; men er ikke derved bleven overbeviist om de førstes Fortrin. Hiine ere forekomne mig, at tale meere hurtigt, meere pralende, meere vittigt – Disse vel med meere Langsomhed og Sindighed og Beskedenhed; men derhos med meere sund Dømmekraft. De fleeste Ansigter her i Sognene stadfæste denne sidste Deel af Tegningen. Selv Tallet af dem, hvis Øjnes Ild forkynder en lys og munter Sjæl, er ikke saa gandske lidet.

Tredie Afdeeling

Sognenes økonomiske Beskaffenhed
og Mærkværdigheder

FØRSTE KAPITEL

Folkemængden

§ 1. Uagtet dette Kapitel kunde synes, egentligere at henhøre til den fjerde Afdeeling, saa holdte jeg dog for, at her var det rette Sted; saavel i Henseende til Sammenhængen imellem det foregaaende og paafølgende, som og fordi man ved de i denne Afdeeling forekommende Materier ei vel kan andet, end have Hensyn til Folkemængden, og at følgeligen denne, efter naturlig Orden, ei kunde faae en rigtigere Plads anvist.

§ 2. Folkemængden paa denne (som jeg indtil nøjere Bestemmelse antager) Danske □ Miil, som begge Sogner indeholde, befandtes ved Folketællingen til Junii 1787 at være: 429. Nemlig:

Fra	1	til	10	Aar	.....	112
-	10	-	20	-		65
-	20	-	30	-		52
-	30	-	40	-		54
-	40	-	50	-		57
-	50	-	60	-		34
-	60	-	70	-	.....	33
-	70	-	80	-	.....	18
-	80	-	90	-	.....	4
						429

I Vium Sogn befandtes 3 fleere af Mand- end Qvindekjøn, nemlig af det første Kjøn 130 og af det andet 127. I Lysgaard Sogn vare lige mange: 86 af hvert Kjøn, som tilsammenlagt udgjør ovenmældte Tal.

§ 3. Først i dette Aar 1794 befindes Folkemængden saaledes:

Sjælene i Vium Sogn ere af	Mandkjøn	...	133
	Q. K.	.....	137
			270
Lysgaard Sogn	M. K.	.....	88
	Q. K.	.....	106
			194
		Tilsammen	...464

Altsaa ere 35 Mennesker fleere nu, end 1787 – det er: 5 for det heele Tal, eller over 1 p. C. om Aaret.

§ 4. Heraf vare Extraskats Kontribuenterne til Jan. 1794:

I Vium Sogn:	91	22	18	22	26	ialt 179
- Lysg. S.	62	12	18	7	7	- 106
						er 285
Under 16 Aar i begge Sogner						174
Skoleholder og 2 Lægdsmænd						5
						464

§ 5. Af disse 464 er een Kone 88 Aar, og kan baade see, høre og være paa Færde. Hendes Navn er Karen Jørgensdotter i Over-Katballe. 2 ere 84 Aar – 12 vanføre, 1 vanvittig, 1 stum, 1 blind, 15 Almisselemmer, foruden 20 uformuende til, og friekjendte for – Extraskat at svare.

Jorddyrkende Familier (naar Præst, Degn og Huuse med Hartkorn iberegnes, men ikke Indsiddere, der betragtes som Familierne tilhørende) ere i

Vium Sogn	49,	i Lysg. S.	28	ialt	77
Jordløse Huse i V. S- ...	5,	i Lysg. S.	7	-	12
En Kongel. Skovbetjent paa Steendalgaard					1
				Tilsammen i begge Sogne	90 Familier.

Altsaa i Gjennemsnit næsten 5 Hoveder til hver Familie, og for hver Td. Hartk. $2^{116}/_{174}$ Mennesker. Iblandt de anførte ere følgende Haandværkere: 5 Vævere, 5 Skrædere, 2 Tømmer- og

Hjulmænd, en Snedker og Mølle-Mester (Møllebygger), 1 Broelægger og Steenklyver, 1 Kurve- og Knapform-Mager, 3 Smede, 1 Teglstryger, hvortil endnu kan regnes Skoleholderen i Lysgrd., som om Sommeren agerer Frimurer – ialt 20 Haandværkere, som dog for en Del ere tillige Jorddyrkere. Derforuden 1 Konstner i Maling og Tegning.

§ 6. Her at anstille en Sammenligning med andre Steder formodes ei at vorde Læseren mishageligt, da det deraf lader sig slutte, hvad denne □ Miil med sine 174 Tdr. Hartk. omtrent er mod andre Egne, og hvad den med Tiden og under forandrede Omstændigheder kunde blive. Heele Lysgaard Herred, som efter Stiftamtm. Oeders Beregning gandske upaatvivleligen er ansat alt for lidet: til $4^{549}/_{1000}$ □ Miile, kan antages for henimod 7 □ Miile. En paalidelig Beregning efter det allerede udkomne nyeste geographiske Kart, der ei gaar længere i Vester end til Vium Kirke, og dertil udgjør af dette Herred $3^{3}/_{8}$ □ Miile, stadfæster noget nær min Antagelse. Paa disse 7 □ M. ere 7½ Præstekalde; (thi Svostrup, Annexet til Grønbæk, ligger i Hids Herred) hvilkes Folkemængde ved Optegnelsen 1787 befandtes saaledes:

Grønbæk Sogn	490	noget ov.	½ □ M.
Hinge 241, Vindersl. 465, ialt	706	omtrent	1 –
Thorning	579	omtrent	1 –
Den Tydske Colonie-Meenighed selv	335	lidet over	1 –
og Annex: Karup	110		
Vium og Lysgrd.	429	lidet under	1 –
Almind 194 og Annex Sjørslev 379 er	573	omtrent	1 –
Levring 381 og Annex Hørup 276	657	lidet over	½ –
Højberg 217, Elsborg 131	348	lidet over	½ –
	4227 Mennesker paa		6½ □ M.

Efter areal Størrelse er altsaa Levring Kald det folkrigeste her i Herredet, som kommer af dets almindeligen gode Jorder og riige Enge. Derimod ere Heederne smaae og Lyngen kort og ringe. Næst Kolonie-Kaldet, som haver de vidtløftigste Heeder, er Vium Kald, efter samme Maalestok, det fattigste paa

Mennesker. Heele Lysgaard Herred, som er et af Nørre-Jydlands større Herreder har nu omtrent 4500 Sjæle eller 643 paa hver □ M. –

Men hvad er det imod andre Egne i den Danske Stat? og hvor ringe Folkemængden i et Præstekald her til Lands imod et Præstegiæld i Norge – i det mindste søndenfields? Overhoved leve i et Præstekald her 5 til 6 hundrede Mennesker.* I Norge ere mange Præstegiælde folkrigere, end heele Lysgaard Herred, saa at et P. G. hist noget nær kan svare til et Herred her i Folketal. Her ere nogle Exempler: Lier Præstegiæld havde 1761, da J. Essendrop udgav sin physisk oekonomiske Beskrivelse, 3500 Mennesker. I 50 Aar havde det mindste Antal været et Aar:

	25	Fødde,	41 Døde,	11	Par ægteviede
højeste	138	–	146 –	36	–

Efter Prof. Vilse i hans Reise-Iagttagelser 2.D. havde Spydeberg i Aaret: 1769, 1700 Personer og Edsberg 1787 – 3272. Efter Prof. Hjorthøys Beskrivelse over Gudbrandsdalen har Vaage Pr. G. 2800 Sjæle og Froens alleene Kommunikantere 3000 og ialt 5200. Ja Eger P. G. havde endog 1769 en Folkemængde af 5678 Mennesker, hvilket Antal langt overstiger alle 8 Præstekaldes i dette Herred. Søndmørs 10 Præstegjælde i Aaret 1757 efter Strøms Beskr. 2. Part.

1. Harams Pr. G.	havde	1188	Mennesker
2. Børglunds	–	4655	–
3. Ørskougs	–	2034	–
4. Strands	–	1710	–
5. Nordals	–	2382	–
6. Jørgenfjords	–	1182	–
7. Voldens	–	2787	–
8. Ulvsteens	–	1688	–
9. Herrøe	–	1594	–
10. Vandelvens	–	994	–

* Den mindste Folkemængde i noget Kald i Jydland har Venøe i Liimfjorden under Ribe Stift, den skal kun have omtrent et halv hundrede Menne-

Det mindste af alle Søndmørs 10 Præstegjælde er altsaa af lige Folkemængde med det folkrigeste Præstekald i dette Herred – og det rigeste rigere end vort heele Herred. Fleere Sammenligninger kan Læseren selv foretage efter Behag. Dersom Sommerfeldts Angivelse i sidste Oplag 1792 af hans Geographie er rigtig: at Danmark indeholder 850 □ Miile og har derpaa 1 Million og 30000 Indbyggere, saa er paa hver □ M. overhoved 1211 Mennesker; og saa maae denne Egn være een af de mindst befolkede. Der kan vel heller ingen Tvivl være om, at der jo gives □ Miile baade i Jydland og paa Øerne, der have 3 til 5 Gange saa mange Mennesker, som denne her: 2000 til 3000. St. Croix, der og indeholder 7 □ Miile har paa dem 27500 Mennesker, som udgjør næsten 4000 paa hver □ M. d. e. 8 Gange saa mange, som her paa lige Strækning. S. Lærde Efterret. for 1794 No. 3. I Følge vor grundige Mathematikers: Hr. Konduktør N. Morvilles geographiske og geometriske Beregning* haves i hele Fyens Land overhoved for hver Td. Hartk. 9 Tønder Pløjeland. Ligeledes er paa hver □ Miil i Fyen 8373 Tdr. Pløjeland i Gjennemsnit: og paa Ærøe 9391 Td. Pl. L. paa 1 □ Miil. I disse Sogne ere ikke 3000 Tdr. Pl. L. – hvilken Forskjæl! – I Fyen forholder Størrelsen af den dyrkede Jord sig til Størrelsen af den udyrkede og Vandfladen som $5^1/_{20}$ til 1 – og paa Ærøe som $14^2/_3$ til 1 – her derimod omtrent som 1 til 3. Paa Ærøe ere 4387 Mennesker paa en □ Miil, omtrent som paa Amager. Saadanne Sammenligninger synes mig i statistiske Overslag og Beregninger at medføre meget stor Nytte. Hvor mange geometriske, økonomiske og politiske Resultater kunde ikke en Morville af de for dette Præstekald opgivne Data uddrage?

sker. Det folkrigeste enten Dronninglund i Aalborg Stift, eller Gunnerup i Viborg Stift. I hvert af dem skal være mod 2000 Sjæle. Haderup Sogn i Ribe Stift, som ligger strax vesten for dette Herred, er uden Tvivl det største i Landet, og indeholder omtrent 3 □ Miile.

* See nye Samling af det Kongel. Danske Videnskabers Selskabs Skrivter fjerde Deel 1ste Hefte 1789. p. 66.

§ 7. *Tabell*

over Fødde, døde og ægteviede udi Vium og Lysgaard Sogne i den sidste Dekade.

Aar	Fødde				Døde			Ægtev.
	Mdk.	Qvk.	tils.	uægte	Mdk.	Qvk.	tils.	
1784	7	7	14		8	3	11	3 Par
1785	6	3	9		8	11	19	5 –
1786	12	11	23	2	6	10	16	4 –
1787	9	8	17	3	6	10	16	4 –
1788	10	4	14	2	11	6	17	1 –
1789	8	9	17		7	5	12	2 –
1790	7	6	13		9	1	10	4 –
1791	4	5	9		6	9	15	4 –
1792	9	11	20	1	8	5	13	6 –
1793	10	10	20	3	7	7	14	6 –
	82	74	156	11	76	67	143	39 Par

ANDET KAPITEL

Sognefolkets Vilkaar

§ 1. Naar undtages Madame Clementin paa Marsvinslund, som holdes for at være bemidled, og dernæst Manden: Kristen Nielsen i Nederhvam, samt 4 til 5 Personer i Vium Bye, som formodes at have liggende Fæe, og et Par i Lysgaard Sogn, som det samme gjælder om, saa findes her ingen Velstand; men snarere i Almindelighed maadelige Kaar og trykkende Fattigdom. Forholdet af Rige eller velhavende til den øvrige Folkemængde er da som 1 til 58, d. e. hver 58de Menneske her kan kaldes riig. Og, da her ere 35 yderlig fattige, saa er deres Forhold mod Resten, som 1 mod 13 – d. e. hver 13de Menneske er her yderlig fattig. Af de øvrige slaae Nogle sig igjennem

Portræt af etatsrådinde Mette Elisabeth de Steensen, født Schinkel, omtalt i novellen »Skytten på Aunsbjerg«. Hendes mand, Steen de Steensen, var bror til S. S. Blichers mormor.

med Nød og Kummer, andre nogenlunde vel til daglig Nødtørvt. Stor Fremgang til det bedre er vel heller ikke at haabe, saa længe som de Baand og Byrder, der ligge paa Land-Almuen, skulle uden ald Forandring og Lindring vedvare.

§ 2. Man dømme selv, naar man faar læst følgende Fortegnelse over de Byrder og Udgivter som hvert Aar maae bæres og udredes af en Halvgaards Mand i Vium paa 3 Tdr. Hartkorn.

a) Til Kongen.

Qvartal Skat af Hk.	5 Rd.	4 Mk.	8 Sk.		
Extraskat af 3 Pers.	3 –	–	–		
Korn Skat	3 –	4 –	–		
1 Konge-Reise	–	4 –	–		
Familie-Skat	–	1 –	8 –		
				13 Rd.	2 Mk. „ Sk.

b) Offentlige Indretninger.

Distrikts Chirurg og Tugthuus Penge	Rd.	Mk.	5 Sk.		
Marsch-Penge	–	1 –	8 –		
Fourage Afgivt	–	3 –	–		
Herredsfoged Byg 1 Skp.	–	1 –	4 –		
Broe-Byg til Kongens Broe 1 Skp.	–	1 –	4 –		
Højtids- og andre Offere til Præst og Degn	–	4 –	7 –		
Skoele- og Degnekorn ...	–	3 –	10 –		
Fattiges Korn i Sogne-Almisse	–	1 –	10 –		
Til Herreds Kassen	–	–	2 –		
3 Tiender a 1 Rdlr. hver Td. Hartk.					
3 Qvæg-Tiender og Præstens Smaaredsel 10	–	–	–		
				12 –	5 – 2 –

c) Godsejeren.

Landgjæld	3 Rd.	Mk.	„ Sk.		
Aarligt Hoverie efter Foreening:					
5 Skp. Bygland at drive en Dag	–	4 –	8 –		
dito Rugland	–	3 –	–		
3 Kjærver Havre a 3 Mk.	1 –	3 –	–		
1 Dag at overharve	–	1 –	8 –		
Tærskepenge	1 –	1 –	–		
Skovarbejde 5 til 6 Dage a 1 Mk.	–	5 –	–		
Skovkjørsel 4 Dage a 1 Mk. 8 Sk.	1 –	–	–		

2 Randers Rejser 5½ Miile a 2 Mk. Mil		–	4	–		–			
2 Stakkedrejser til 2 Miil	1	–	2	–		–			
Gjøde-Kjørsel 5 Dage 2 Folk a 3 Mk.	2	–	3	–		–			
3 Høstedage med 2 Folk a 1 Mk. 8 Sk.	1	–	3	–		–			
2 Indagnings-Dage med 2 Folk	1	–		–		–			
7 Høesletdage med 2 Folk hver Dag 1 Mk. 8 Sk.	1	–	4	–	8	–			
1 Indagnings-Dag		–	3	–		–			
							21	– 1	– 8 –

Flytnings Tourer, Hovedgaards Grøvters og Vejes Vedligeholdelse endda uberegnede.

d) Andre Fornødenheder.

Hyrde-Løn	3 Rd.	2	Mk.	2	Sk.				
Smed-Løn	1	–	2	–	8	–			
Sæde Rug 2 Tdr. a 3 Rd.	6	–		–		–			
Kjøbmands Vare, Salt, Tjære, Sæbe, Tobak og Jern m.m.	8	–		–		–			
Gaards og Redskabers Vedligeholdelse	4	–		–		–			
							22	– 4	– 10 –

Sygdoms og Vaades Tilfælde kan ingen Regning gjøres paa.

Tilsammen ... 70 Rd. 1 Mk. 4 Sk.

Vel veed jeg, at flere Udgivter endnu kunne anføres, f.Ex. Delinqvent-Penge, Sygdoms Penge, som efter Amtets Foranstaltning udredes, Soldater- Belønnings- Broe- og Vej-Kasse Penge* – Hov- Tørvskjær, Folkeløn; men saa sige derfor In-

* Denne sidste Skat vil blive meget tung at udrede for Bonden, og endnu meere for Præsterne, hvoraf de fleeste ere fattige. Hvor billigt, at de, for saa

gen, at Regningen er for høj. – Fuldkommen nøjagtig paa Mk. eller faae Rigsdaler nær kan den saa aldrig forfattes, da nogle Poster ere af en stigende og faldende Art.

§ 3. Af den nær paafølgende Beskrivelse over Sognefolkenes Nærings Flid og Nærings Veie vil man erfare, hvor uklækkelige Hjelpemidlerne ere til at stoppe hiine store Udgivter, og bringe deres Kaar op til Velstand. Det være mig derfor tilladt at fremsætte nogle Forslag til Almuens Kaar-Forbedring: a) Faare-Avlen er, som hver Mand veed, en Hovedsag for Bondens Økonomie i disse allerbeste Strømpebinds Sogne. Men Faarene her ere i Almindelighed smaae, og nyde ikke den fornødne Pleje. Om Sommeren have de alt for lang Træk ud paa de nu for indskrænkede tørre Heeder, og komme alt for lidet paa de grønne Agre. Om Vinteren behandles de heller ikke vel. Tørt Halm og magert Kjærhøe – dette endda for lidet – er deres Føde. Ofte plages de derfor af Svæld og Forarmelse, hvoraf de omkomme i Foraaret, eller dog ei formaae at opføde deres Lam. En Følge af alt dette er Uldens Forringelse og Formindskelse. – Derfor maae de ofte kjøbe den fornødne Uld til Strømpebind, hvorved deres fleeste Udgivter maae bestrides. Kort: Faareavlen maatte forbedres med en større Art. Bønderne maatte bevæges til at holde deres forbedrede Faareart i Tøjr om Sommeren, og, for at have got Høe til dem om Vinteren maatte de lægge Vind paa nogle konstige Græsarter, helst Klever og Rajgræs blandt hverandre. Skal dette skee, maae de med Kraft gribes under Armene – og det af den, som haver Evne, og er dertil nærmest forbunden, den, som derved tog kun Skillingen af den eene Lomme, og lagde i den anden – men!!! ... Bekjendt er det, at Linned Strømpebindet næsten er ophørt i disse Sogne. Aarsagerne ere 2. Bønderne mangle Evne til at kjøbe det dyre Hør-Frøe, og Gjærdsel til at indhegne deres Hørgade. I begge Henseender maatte de hjelpes. Hvor vis Fordeelen heraf maatte blive, behøves vel ikke

mange andre Skatter og Byrder frietagne Herremænd bare den drøjeste Deel af denne Byrde?

udførligen at fremsættes.* b) At forbiegaae de mange andre saa ofte hørte Forslag til Bondestandens Opkomst i Almindelighed, holdes det mig tilgode, at jeg, efter min Overbeviisning fremsætter dette eene, som følger. Ikke, at det enten er nyt, eller sjælden yttret, eller fremsat med svage Grunde** – men fulgt er det ikke blevet, »Tilladelse for Bonden at brænde Brændeviin«? – gandske rigtig. Hensigten af Forbudet, jeg

* Ikke aldeeles kan jeg dog forbiegaae det Forslag til Bondens Kaar-Forbedring: Natural-Tiendernes Ophævelse – Tiendernes – alle 3; thi skulde denne Byrde lettes, maatte det skee tilgavns. Og blev der sikker Udvej til Gotgjørelse for de 2 første: Kongens og Kirkens, skulde der vel ikke blive stor Vanskelighed med den 3die og sidste: Præstetienden. Kunde det ikke blive en lovfast Bestemmelse: at Præsten skulde oppebære sin Tiende i Korn? saa at af hver Td. Hartkorn blev svaret 2¼ Skp. Rug 3½ Skp. Byg, hvormed baade Korn- og Qvæg-Tiende skulde være betalt. 1 Skp. Rug anslaar jeg for 2 Mk. og 1 Skp. Byg for 1 Mk. 4 sk., som da for begge Slags Tiender blev 1 Rdl. 2 Mk. 14 sk. af hver Td. Hartk. – Dette troer jeg at være en Middelværdie af Tienderne, da de vel paa nogle Steder betales lavere; men paa andre ligesaa højt og højere. Yderne maatte det paaligge, at levere Kornet i næste Kjøbstæd paa deres eget Ansvar i Kassations Tilfælde, og det inden 31te Dec. for det Aars Afgrøde. Indtraf Mislighed med Korn-Ydelsen, maatte Rettens Middel paa Yderens Regning, foranstalte promt Erlæggelse, saasnart det af Tiendetageren, efter Forfalds Tid, blev reqvireret. Eller og Tienden kunde betales i Penge: nemlig for ovenmældte Skpr. Korn, efter hvert Aars og Steds Kap. Taxt. Pengene vilde jeg da have betalte den 8de Dag efterat Kap. Taxten var sat. I Mangel deraf maatte Rettens Middel ligeledes komme Tiendetageren til Hjelp. Skulde den store Forskjællighed af lokale Omstændigheder gjøre disse Forslag uudførlige, hvorfor skulde da Afgivten ikke kunne bestemmes for hvert Sogn især. Og da Tiderne og Omstændighederne ere saa foranderlige, at denne Ansættelse kunde i Fremtiden vorde enten for høj eller for lav, saa kunde saadan Bestemmelse ansættes for 50 Aar, og ved hver 50 Aars Udgang enten stadfæstes eller omsættes.

** Hennings foreslaar frie Brændeviins Brænden imod at erlægge 8 sk. af hver Td. Hartk., hvorved Kongen vilde omtrent vinde over 20000 Rdlr. aarligen, og beregner at Landet taber 135000 Rdlr. aarlig Fordeel, som udgjør en Kapital (skriver han) af 3.375.000 Rdlr. – Hennings Reise durch Jütland, Kbh. 1786 Side 167. Især er Brændev. Br. ikke skadelig for Jydland S. 106.

tilstaar det, var Landsfaderen fuldkommen værdig; men har den vel i de mange Aar været at opnaae? Mon en eeneste Kjøbstæd har vunden? – Randers maaskee – og endda kun maaskee – undtagen. Ere Kornpriserne blevne lettere? Har Bondens Drikkelyst taget af? og endeligen – mon Tingen selv ved alle vore Anordninger og Foranstaltninger har været muelig at afskaffe? Gandske vitterligt er det, at alle disse Spørgsmaale maae besvares med: nej. Hvor ont det gjør, at indskrænkes i den naturlige Ret (thi saa anseer dog virkelig Bonden det:) at anvende sin selvforhvervede Ejendom, uden andres Skade, paa den efter egen Indsigt fordeelagtigste Maade, det føler Bonden stærkt. Deraf de hyppige – vist meget hyppige – Forsøg af 4, 6 og fleere i een Bye, at brænde i Smug, uagtet Lovens Strenghed og den visse Ødelæggelse i Tilfælde, at man har (som ofte træffer ind) en nedrig og misundelig Naboe. Deraf den dybt indgroede Overbeviisning: at det, skjønt lovstridigt, slet ikke er Synd.* Deraf den almindelige Foragt og Had, som falder paa hver en Angiver. Deraf dette: som jeg selv ikke faae Gange har været Vidne til, at den for Brændeviins Brænden ruinerede Bonde har vandret om fra Dør til anden, beklaget højt sin ulykkelige Hændelse, og betlet om Hjelp til Oprejsning. Deraf den sørgelige Fordærvelse i Tænkemaaden: at, naar man har tilladt sig een Lovs Overtrædelse; man da letteligen tillader sig fleeres. De mangfoldige uimodsigelige Fordeele af frie Brændeviins Brænden i Bondens Huusholding ere saa tidt og tydeligen fremsatte, at jeg maatte kjede mine Læsere, ved at igjentage dem her. Store, gode Konge-Søn! Du har dog saa ofte frembaaren Dine Venners: Bøndernes Sag for Din og deres Faders Trone. Du har ved saa mange herlige Anordningers Udvirkning beviist, hvor højt Du agter – hvor inderligen Du elsker den Stand, der er Din og Statens Grundstytte, og ved hvilken vi alle leve. O! tal dog ogsaa her for disse Dine Yndlinger! Hviil ikke, før Du kan

* »Lyd Landets Love« er en Hoved-Artikel i min politiske Troesbekjendelse, som jeg ogsaa med Kraft og Virkning indskærper mine Sognefolk.

svare: Eders Ønske er opfyldt! Ogsaa derved skal Du oprette Dig Fyrsternes herligste Æreminde: Undersaatternes forøgede Kjærlighed og Hengivenhed, og Du skal faae at høre, hvor glad man ogsaa derfor velsigner Dit Navn, og siger: velsigned være *Friderich*! Statens Ven, Bondens Talsmand, Tilflugt og Velgjører!*

TREDIE KAPITEL

Bygninger og Indretning

§ 1. Bygningerne ere, som det sig bør i en god Skov Egn, vel opsatte af got Eege-Bindings-Værk. Stolperne sætter man ikke i Leeder (som de her kaldes) men paa troefast liggende skikkelig store Kampsteene; og det saa højt, at Vandet ingensteds kan naae Træværket; men ved alle Sider have frit Afløb.

* Forfatteren til »Aarsagen til Dannemarks Aftagelse i Velstand etc.« »angiver blandt disse Aarsager 3: »Forbud paa at brænde Brændeviin paa »Landet. Dette har fornærmet Bonden, fordærvet Kjøbstædmanden, »forhøjet Kornpriserne, og gruelig formindsket Tillægget af Qvæg og smaae »Kreaturer. Projectøren til dette skadelige Forbud, siger *Borgervennen* No. »41 at have været en Brændeviinsbrænder i Kjøbenhavn (altsaa Egennytte) »ved Navn *Ole Rasmussen*, som efter 7 Aars Svaghed døde her den 22de April »d. A. Han havde været Slagter, Bomforpagter, Projectør, og ventelig flee»rehaande Ting. Har han i sin sidste langvarige Sygdom indseet og begrædt »den Skade han har tilføjet sit Fædreneland, især den Stand, han var født af, »var det best for ham selv.« See *Kritik og Antikritik* No. 37 den 3die August 1790 – Mange, mange dyrebare Sandheder ere ellers sagte i dette frimodige og grundige Skrivt. Prisede være vor store *Christian* og *Friderich*, at Sandhed saa lydeligen maa høres! give Gud, at den og maae vorde fulgt!

E.Skr. Efterat dette var afgivet til Pressen kom mig til Hænde: Statistisk, Juridisk og Litterarisk Bibliothek 1ste Hæft. 1794. Det fornøjede mig, der S. 25 at finde den oplyste Danske Temikrat ganske af min Meening, og derover at have fremsat nogle meget rigtige og Opmærksomhed værdige Ting.

Bjælker, Spændtræer, som kaldes Sparrer, Lægter og det øvrige Overtemmer haves enten af de her i Skovene voxende Træe-Arter, eller og af Fyr, som hentes fra Randers. Huusene ere højere og rummeligere her, end i Salling og Vesterlandet der sønden for. Den Mand, hvis Huuse, 3 eller 4, bestaae af 30 til 40 Fag, har derfor tilstrækkelig Rum baade i Ind- og Udhuusene. Væg-Tavlene, baade de øverste imellem Remmerne og Løsholtene, og de derunder ned til Grundsteenene ere Meestedeelen klinede Leer-Vægge. De som kunne overkomme det, overstryge de øverste Tavl med Kalk; de nederste blive staaende indtil en Regn eller Slud skyller dem ned, som skeer, meest med de Sider, som vende mod Sønden og Vesten, i næste Efteraar eller Vinter. Ved dette Klinerie maae derfor spildes et Par Dage hver Sommer. Nogle bruge at vase (beklæde) Væggene med Eenebær, eller Vidiegrene, eller og med Rør, som det allerbeste, og da kunne Væggene staae 3 til 4 og fleere Aar. Uagtet her i Nærheden ved Sognene ere 5 Teglværker, nemlig ved Hald, Brandstrup Præstegaard, Vindum Overgaard, Palstrup, og ved Iller Skov under Allinggaard, have dog kun gandske Faae muurede Vægge, og det endda kun paa Stuehuuset. Træe-Vægge, som findes saa hyppige i andre Skov-Egne, som paa Frysenborg Grevskab, strax østen for dette Herred, og siden langs ned paa den østre Side af Landet, ere her slet ingen. De indvendige Skillerums Vægge opsættes af vindtørrede Steene, som man selv veed at tilberede. En farlig Uskik, som alvorligen burde ændres, og for en Deel er bleven ændred i de sidste Tider, er denne: at adskillige – ikke alleene Huus- men endog Gaardbeboere ikke have Skorsteens Piber op over Taget; men kun et Ildsted under aabent Tag, som ikke er muuret højere end til Loftet. Røgen maae drive oven ud af en Aabning i Mønningstedet og af Dørre og Luger. Taget indvendig seer gandske sort ud, overdraget med et tykt Lag Sod. Det er rædsomt at see Gnisterne af den lange tørre Lyng og Lyngtørv at fare op til alle Sider – især ved Gildes Færd, naar det tillige blæser. Sært nok, at Ildsvaade saa sjælden derved paakommer! Man tækker meest

med Lyng, og mønner enten med lange Græstørv, eller med Krager (to nedhængende Stykker Træe, samlede i den øverste Ende med en Træe-Nagle.)

§ 2. Indretningen ud- og indvendig er omtrent saaledes: Paa Stuehuuset, (som gjærne staar Soelret, og haver 2 Udhuuse i en liden Frastand fra hver Ende,) er en liden Bagdør til Kaalhaugen (e Kalgor) – og en Indgang fra Gaarden med 2 halve Dørre for, den eene oven for den anden. – Igjennem denne Dør kommer man først i »e Frammes« (Fremhuuset) det Værelse, hvor Maden tillaves, Øldbrygning og Brødbagning gaae for sig m.m. det er at sige: baade Kjøkken og Bryggers. Dette udgjør 3 Fag. – Derfra kommer man i Stuen, som har 2 eller 3 smaae Vindver ud til Gaarden, og 2 eller 3 Senge ved den anden Side. Her have vi andre 3 Fag. – Derfra er Indgang til et Spise- og Pulterkammer, eller og en Art af Stadsestue – men i sidste Fald er imellem begge Stuer en Forstue og et Fadebur i 2 Fag – og den øverste Stue bestaaer af 3 Fag. Det er en næsten almindelig Fejl ved Indretningen: at Loftet er kun 68 til 75 Tommer fra Gulvet. Den Person altsaa, som er 64 til 68 Tommer høj, maae vænne sig til, ideligen at gaae og dukke sig, som en And, eller og viise den Ydmyghed at gaae kroged og nedbøjed, hvis man ikke vil faae et ærgerligt Stød mod Bjælken efter det andet.

FJERDE KAPITEL

Boeskab og Besætning

§ 1. Disse ere temmelig eensformige. Et Par Sænge, enten aflukkede med Fyrfjæle, eller hjemmegjort Omhæng findes hos Enhver Gaardbeboer. Under 2 eller 3 smaae Vindver bestaaende hver af 12 eller 16 Ruder staaer et langt Bord med 2 Bænke. Derforuden haves i Dagligstuen: et Par Træestoele,

et Par Kister (en Liigkiste, som findes i Beredskab hos hver Mand enten i- eller uberegned,) et eller 2 smaae Hængeskabe, undertiden en Dragkiste og hos de fleeste et Stueuhr i det mindste af Træeværk til en halv Snees Mark. For en Snees Aar siden var det en Sjældenhed her at see en Jern-Kakkelovn. Man havde kun et Slags Kakkelovne, sammenklinede af et Par Sneese dertil dannede og brændte sorte Leerpotter, hvis Bund vender ind i Ovnen, og Mundingen udad til Værelset. Overdeelen er Leer klined paa nogle Stykker Jern. De give stærk Varme i Værelset; men og stærk Røg og Støv og slemme Dunster. Og, da de let og tidt gaae i Stykker, ere de vanskelige og dyre at holde ved lige. Potterne koste 1 til 2 sk. Stykket. I de sidste Aaringer ere de meer og meer aflagde, og nu haves i begge Sogne omtrent ligemange Jern- og Leerkakkelovne. Fjælgulv træffer man ingensteds hos Almuen, kun allevegne Leergulv, som hos de Reenfærdige er gandske jævnt og smukt. Hos nogle haves et lidet Spejl, og hos de Fleeste over den øverste Bordende under Loftet en Ramme med nogle faae Tin- og Steen-Tallerkener til Stads. Nogle smagløse Vers vansiire en stor Deel Bønder-Stuer. Det forstaar sig, at Huusfolk og Indsiddere have det langt meere indskrænked. De nære sig med 4 til 8 Fag Huus. – Her er en Skygge-Tegning af en Fattigs Værelse: Foruden Boeskab indeholder det imellem 80 og 90 Kubik-Alen: Det usle og ureene Vindve kan Daglysningen ikke trænge igjennem. Om Dagen er der kun et sørgeligt Tusmørke. Loftet bestaar af nogle Rafter, tættede med Leer. Dette er saavelsom Vægge og Møbler (der indskrænkes til et lidet Bord, en gammel Liigkiste med nogle Pjalter paa, et gammelt Sængested med 2 gandske maadelige Dyner og en liden Leer-Kakkelovn) af saadan Beskaffenhed, at det røber den sorteste Armod, og maatte billig bevæge hvert følsomt Hjerte til at ofre den Nødlidende nogle Medynks Taarer. Forestil dig, Læser! paa sligt et Leje 1 eller 2 ældgamle, syge og hjelpesløse – og du vil vist, paa Menneskelighedens Vegne drage et dybt Suk. Dog – til Fryd for hver en Menneskeven, og til Lærdom for den, der ikke er det – være det sagt: at paa dette

usle Leje findes som oftest den største Lyksalighed – den sande Rigdom, som meget ofte søges forgjæves i de glimrende Gemakker: Gudsfrygt med Nøjsomhed og et roeligt Sind.

§ 2. Besætning. – For at give et rigtigt Begreb om denne, vil jeg anføre hvad der overhoved haves af Levende og livløst hos en Mand paa 3 Tdr. Hartk. – thi af den Størrelse ere de fleeste i disse Sogne – nemlig: 3 til 4 Arbejds Bæster og 1 Føl eller Klod – 1 eller 2 Aag-Stude, (ofte bruges en Stud ved Siden af en Hest), 3 Køer, 1 Qvie og en Kalv – 16 til 20 Faar – 1 Sviin, 1 Gaas, 1 Jern beslagen og 1 Træe-Vogn, 1 Plov, 2 Harver – den eene have Nogle med Jern-Tænder – og de almindelige smaae Gaards-Redskaber. I begge Sogne haves for nærværende Tid 187 Bæster eller omtrent 1 for hver Td. Hartk.* – 358 Fæe-Høveder, foruden 52 Plov-Stude d.e. noget meere end 2 for hver Td. Hartk. – 1520 Faar eller 9 for hver Td. Hk. – 29 Hunde, hvoraf 6 bundne, de øvrige løse – 50 gamle Gæs – og nogle og 60 overvintrede Biestader.

FEMTE KAPITEL

Jorddyrkning

§ 1. Jorderne dyrkes her, nogle faae Undtagelser fraregnede, efter gammel Slendrian. Markerne ere deelte i 9, 10 eller 11 Vænge. De skarpe Sand-Egne tage først en Boghvede-Kjærv, gjøde saa Boghvede-Stubbene til Rug – tage derpaa 2 Rug-Kjærve d. e. saae Rug i 2 Aar efter hverandre, og tilsidst 2

* Nogle Boelsmænd f.Ex. i Kokhuus og Pabsøe Huus holde ingen Bæster, men kun Arbejds-Stude. – Nogle Gaardmænd have kun 2 Bæster og 2 Stude. Det agtes og, at i dette summariske Tal indbefattes hvad der haves paa Marsvinslund, og hos Præst, Degn og Huusmænd.

Havre-Kjærve, hvorefter Jorden hviiler i 4 til 6 Aar. I de bedre saaes først Gjøde-Byg, og noget Boghvede uden Gjøde, det andet Aar Rug og saa 3 Aar Havre, eller og som Nogle i de sidste Aar have begyndt med, og fundet sig vel ved: det 3die Aar Stub-Byg, og det 4de og 5te Aar Havre, hvorpaa Jorden hviiler i de øvrige 4 Aar. Rugen saaes strax efter Mikkelsdag – Havren sidst i Marts og først i April – Byg-Sæden begynder først i Maj og vedvarer til den 24de eller 26de – Boghveden fra 4de til 12te Junii. Høsten begynder midt i August. I den Mellemtid fra Boghvede-Sæd til Høst, skjæres og hjembjerges Tørv og Høe. Dersom Tiden strækker til, forrettes da og Klining og Tækning, hvis ej, da disse strax efter Høsten.

§ 2. Sjælden udfører man Gjøden frisk og ublanded; men blander den med Mosedynd eller raadned Lyngjord, enten i Gaarden, eller og, naar det kan overkommes, i Møddingsteder paa Agrene, da denne blandede Gjøde omkastes, for at sammenbrænde nogle Dage førend den udspredes paa Ageren. De i nyere Tid foreslagne konstige Maader at formeere og forbedre Gjøden paa, kjendes af Faae og forsøges af – Ingen.

§ 3. Den hviilede Jord, som skal indtages til Byg eller Boghvede næste Aar, pløjes første Gang (fælges) sidst i Oktober og først i November.* Til Pløjning bruges her aldrig fleere, end 4 Arbejds Dyr – ofte 3 ofte kun 2 – undertiden 2 Bæster og 2 Stude, og undertiden 3 Bæster og 1 Stud. Naar Ploven drages af 3, gaae de altid jævnsides, og ikke den eene foran,

* Ofte tager man i disse Sogne og omliggende Egn et Stykke Lyngjord ind til Agerland. Enten nedpløjes Lyngen og bliver liggende et Aar over for at raadne tilligemed Fuuren – eller og, især naar Lyngen er vel stor, afbrændes. Dette er befunden got, baade fordi Asken giver en god Rug-Kjærv, og Jorden er lettere at drive. Men derved iagttages ingensinde den i vor Lovgivning foreskrevne Forsigtighed, hvorfor Heede-Brynden og ofte tager Overhaand, og gjør stor Skade, som skeede 1781, mindes jeg ret, da en Mand i Sangildgaard i Naboe-Sognet: Thorning ved saadan Uforsigtighed fik over 1 □ Miils Heede afbrænt, hvoraf opkom en farlig Sandflugt, som vel noget er dæmped ved Strand-Havre; men sees dog endnu i Blæst her ved Vium skjønt 1½ Miil borte, ligesom en stærk Røg.

som jeg og har seet. De, der pløje med 2 eller 3 bruge sjælden Plovkjørere. I nogle Aar har jeg brugt Tromle til Havre-Sæden, men ellers Ingen i disse Sogne. I Mangel af Træe til Meederne bruges her ingen Slæder.

§ 4. Til Forbedringer i Landbrugen de sidste Aaringer hører følgende: 1) Fælledsskabets Ophævelse i Vium, Katballe og Sjørup. 2) Kartoffelavlen, som Ingen vidste af før Kolonisternes Ankomst. Nu saaer dog hver Mand gjærne 2 til 8 Skjepper, og avle 10 til 20 Fold og meere. Almuen spiiser dem nu med Lyst, og føde Sviin dermed; men til Salg avles de af saare Faae, som skeer hos Kolonisterne, der med deres Stude føre nogle hundrede Læs omkring i Egnen, til Viborg – vel og 7 Miile til Randers. Prisen for en Skp. er 10 til 16 sk. – 3) Brugen af Plov Stude. Førend de tydske Kolonisters Hidkomst brugtes vel nogle i Karup Sogn her i Herredet; men slet ingen i disse Sogne. Nu holder omtrent den halve Deel af Beboerne 1 eller 2. – Fordeelen deraf er man eenig om, og Brugen udbreder sig meer og meer. Tydskerne brugte i mange Aar kun Pande-Aaget – og vistnok kan Træl-Studen derved anvende den største Styrke; men dette Aag har dog sine Ulejligheder – Studene ville gjærne gaae med Muulen ned til Jorden, hvorved de svække noget af den Styrke, de ellers kunde bruge, naar Pande-Aaget var i horisontal Retning med Ryggen. Den Tvang, de derved ere underkastede, og den Vanskelighed, der er ved at tilvænne og styre dem, m.m. gjøre at Kolonisterne selv Tid efter anden aflægge dette Aag og bruge Pude- og Seele-Tøj. Jeg har forsøgt begge Deele; men ligeledes forkastet det første og valgt det sidste, som og alleene bruges her i Sognene. Kun det agtes, at Skagle- eller Hammel-Rebene hæftes saa højt oppe, som mueligt for Boven, at Dyret kan anvende den Styrke, det haver i Ryggen. I anden Fald vilde Gangen ogsaa meget hindres. 4) Siden Udskiftningen her i Vium begynde Beboerne at virke med kjendelig større Opmærksomhed og Fliid. Steenene enten opkastes eller begraves, om de ere meget store – Lyng-Reene forsvinde –

Buskaser forvandles til Agerland og suure Moese-Siger til Engbund.*

§ 5. Beboerne have kun lidet Agerland efter deres Hartk. – Nogle kun 7 til 8 Tdr. Land for hver Td. Hartk., saa at Mange, efter nærværende Agerbrug ej kunne saae 3 Tdr. Gjødings Rug. Og da de i Almindelighed ej have Lejlighed eller Kundskab til at drive deres Jord vel nok, saa skeer det sjælden, at Nogen kan sælge Korn; men de Fleeste maae kjøbe – meest Brød-, eller Sæd-Rug eller begge Deele. – Opdræt til Salg haves her heller ikke. Undertiden sælges vel et Fæe-Høved af Trang eller anden tilfældig Anledning – ogsaa haver hver af de Vium Mænd hidtil kunnet sælge Gæs for et par Rigsdaler om Aaret; men alt dette er af liden Betydenhed, og Mangelen derved maae dog erstattes, saa at derved ofte blev meere tabt end vundet. Det Læs Tørv eller Lyng, som en Torv-Dag imellem kan føres til Viborg for 20 til 30 sk. Læsset, kan heller ikke komme i nogen Betragtning. »Hvorledes de da kunne bjerge deres mange og store, forhen opgivne Udgivter?« Ja – vel maae man spørge derom med Forundring. Deres hurtige Fingre, deres Strømpebind maae næsten udrede alt. Men om denne skal paa sit Sted vorde meddeelt nøjagtig Underretning.

§ 6. Forslag til Landvæsenets Forbedring at opkoge er neppe her det rette Sted til. Lad Sognefolkene faae Hoverie-Friehed og Ejendom – lad dem faae bedre Skolelærere, og

* Det fortjener vel og her at anmærkes: at i Vium Sogn forfærdiges 2 Slags fortrinlig gode Plove – den første en Slags lette Jern-Plove, der have Fortrin for den priiskronede *Tullipans* Plove, som boede i Ans Bye her i Herredet, da de, ligesaa lette at drage for 2 Bæster skride med en jævnere og roeligere Gang igjennem Jorden. Smeden, som gjør den, hedder Jens Nielsen, og beboer Nipgaard. Han gjør ellers og fortrinlig gode Høe-Leer, som overgaae de fra Fabrikerne hidførte. Den anden Slags er Træe-Plove med smaae og nette Aaser. De drages let af 2 Aag-Dyr, som ere nogenledes stærke. – Saaledes bruger jeg dem stedse. Brødrene Niels og Jacob Saugmand forfærdige dem til udensogns Beboere; endog til Viborg. Prisen for den bare Træe-Plov er 3 til 4 Rdlr.

en lykkeligere Præst – Fremtrinene ville da ikke vorde miskjendelige. Efter min ringe Evne har jeg i mine Sogne ladet sirkulere en Deel gode Læsebøger – deriblandt: Almuens Lærer, Samleren for Landboen, Huusmoderen af Balling, Jørg. Hjelmkrones fuldkomnere Landbrug, Lundbergs Have-Bog oversat af Pram, Staals nyeligen oversatte Viisdoms Bog, o.fl.

SJETTE KAPITEL

Huusvæsen – Huusligt Levnet

§ 1. Huusvæsenet i Almindelighed er ikke just det beste. Ureenligt og uordentligt ligger det eene blandt det andet hvor man kommer ind uvented. Paa Gulvet gaar en Høne med Kyllinger en Kat og en Griis i Slutted Sælskab og udgjøre en Art af uharmonisk Klub. Naar den Tid er, ligger desuden en hæslig skjændende Gaas paa sine Æg under Bordet eller Bænken. Den Læser, som besidder en levende Forestillings Evne, kan skildre sig selv det øvrige i Forhold til Anførte. Hvad jeg har stræbt at biedrage til at ændre slig Styghed, vil jeg helst forbigaae af en let begribelig Aarsag. Dog være det langt fra, hermed at skjære alle Huusmødre over een Kam. Tvertimod: vi have Koner, som i Reenlighed, Ordentlighed, Nethed og heele Huusvæsen viise sig som lysende Exempler for den større Deel af modsat Kaliber. 12 Koner, som heri udmærke sig, fortjente at nævnes med Berømmelse. Ligesaa mange kunne anføres i en ikke lang Afstand fra disse.

§ 2. Vellevnet forbyder sig selv. Spiise-Tiden er slet ikke ordentlig og bestemt, og kan, for Hoveriets Skyld, ej heller være det. Før Soelens Opgang staar man op. I nogle Huuse læses strax en Morgen-Bøn. Derpaa sysles lidt omkring, til Huusmoderen har Dauren paa Bordet. – Sædvanligen er

denne Mælkebrød, eller kogte Kartofler, dyppede i Salt eller Mælk. Kl. 5 til 6 om Sommeren gaar hver til sit Mark-Arbejde og Kl. 10 omtrent spiises et Smørrebrød, som kaldes: Mælmad. Kl. imellem 1 og 3 spiises Middagsmad, som er: Kaal, eller Vælling, eller Mælkebrød, eller Øllebrød eller Suurmælk, og en anden Ret, som gjærne er: Æg- eller Flæsk-Pandekage, Kartofler, Smørrebrød, Kjød, kogt Graasej eller Sild. Om Sommeren spiises af de fleeste endnu Smørrebrød eller Ostebrød Kl. 5 til 6 om Eftermiddagen – og om Aftenen Kl. 9 til 10 Mælkebrød, hvorpaa man strax gaar til Sængs. Sædvanligen holdes Bordlæsning baade før og efter Maaltidet. 4 til 6 Faar, sjælden et Fæhøved, et Sviin og nogle faae Gæs udgjøre for det meeste en Huusholdings Forraad til Vinterhold. Faae og tarvelige ere altsaa Retterne, som Huusmoderen har at omvexle med. Man spiiser med god Madlyst, og trives ret vel derved. Ved Bordet har hver især sin egen Træe- eller Horn-Skee, og sin egen Lommekniv – Fingrene gjøre Gaflers Brug overflødig. Imidlertid snakkes om dit og om dat, og spøges og skjemtes, eftersom Enhver er begaved til. Imellem de 3 ordentligere Spiisninger om Vinteren arbejder Mandkjønnet flittigen i Udhuusene, og Qvindekjønnet med de Børn af begge Kjøn, som ej ere i Skoelen, karter, spinder og binder Strømper om Kap.

§ 3. Qvæg-Avlen og Rygtningsmaaden angaaende er her kun lidet at mælde. Bæster og Køer og nogle faae Faar holdes nu overalt i Tøjr om Sommeren – og Sviin ligeledes. Ingen kan faae det i Hovedet med Sommer-Stalding. 2 Aar har jeg forsøgt Tingen at være baade muelig og fordeelagtig; men har formedelst Tjenestefolkenes Uvillighed maattet opgive det. Vinter-Rygtningen er maadelig. Ingen bruger Strigle. Sløseriet er almindeligt. Bonden troer, at Kjærnen skal udrette alt. Faae Bæster holdes inde paa Stald før Mortens Dag. Horn-Qvæget gaar ude, indtil Vinteren gjør det nødvendigt at binde det ind. Faarene driver Hyrden med hver Dag om Vinteren, naar Lyngen ikke er skjult med Snee, eller Vejret alt for strængt.

Fjerde Afdeeling

Sognenes politiske Beskaffenhed og Mærkværdigheder

FØRSTE KAPITEL

Bonde-Sproget

§ 1. Her tales just ikke det aller rammeste Jydsk. A (jeg) er almindelig for heele Nørre-Jydland. Men visse slemme Udtaler, i forskjællige Strøg, bruges ikke her: f.E. i de sydlige Egne af Landet siger man: tej en Gej (tage en Gjedde), her: ta en Gjedd. I Vester-Landet og Vensyssel hersker den ubehagelige Mundart: u, i Steden for: v. Dette beholder her meest sin rette Udtale. Naar Nogen her vil spørge om, hvad den anden sagde: hvad? saa hedder det her: *»hva?«* men baade i Øster- og Vester-Landet: *»Huans?«* Vil En her udtrykke det Spørgsmaal: »Vil du vide, hvormange Børn, jeg har?« saa siges her: »Ve do veed vo manne Bøen a haa?« men i Vester-Egnen: »ue do ued uo manne Bar a haa?« *Articulus præpositivus* »e« for *postpositivus*: en eller: et, som ikke bruges paa visse Strøg i Øster-Egnen, er gængs her, som ellers i den største Deel af Landet. F.Ex. Paa mange Miiles Strækning om Randers »træsker Bunen si Koen (ikke sin Kone; men sit Korn) om Vintren bode Faanoun aa Atenoun« – Her »tæsker e Buun si Koen om e Vinter bode Formedda aa Atermedda«. Hist drikker han »Rais-Øld om Daun, dæsom han haa nød« (Randers Øll om Dagen, dersom han har noget). Her »Rannes Øld om e Daa, hvisom han haa nøy«. Hist: »a lær Suonnen gor løs om Nætteren« (jeg mener, Svinene gaae løse om Natten). Her »a trour, e Svønn gor løs om e Nætt.«

§ 2. For dem, som maatte have Lyst til at høre, hvorleedes den Jydske Dialekt her klinger i Grundsproget, vil jeg hid-

sætte først en alfabetisk Fortegnelse paa enkelte Ord, og derpaa nogle Talemaader og et Par Samtaler.

A.

e Aahnste, Ildstedet. – *En Aand*, en And. – *Aa aag*, at kjøre. – *Aaller*, aldrig. – *Aarm*, en Arm. – *Aask*, Aske. – *Aat*, (Affaldet fra Qvægets Vinterføde) Orred. – *Aavenbaar*, aabenbar. – *en Ævvel*, et Æble. – *Affentou*, (ab und zu) af og til. – *annelen*, anderledes. – *Aht*, Ærter. – *Atedaus*, (efter dags) i Fremtiden. – *Ategyun*, eftergivende. – *Auten*, Aften. – *Avil*, et Æble-Træe. – *En All*, en Alen. – *astei*, (afsted) fort! – *Agjenst*, med det samme.

B.

En Baan, et Barn. – *baanaite*, barnagtig. – *baang*, bange. – *a baanger ett*, jeg frygter ikke. – *baag*, bage. – *en Bien*, et Been. – *en Pa Bouser*, et Par Bukser. – *beier*, bedre. – *beis*, at bisse (som Qvæget i Heede). – *beist*, best. – *en Blæbb*, en tynd Koekasse. – *en Blaa*, et Blad. – *en Blæs*, en Blære. – *en Bol*, (Livstykke) ærmeløs Fruentimmertrøie. – *en Bøy*, en Bye. – *en Brøu*, et Brev. – *en Buun*, en Bonde. – *en Bivvel*, en Bibel. – *e Bivvel*, Bibelen. – *e Bleist*, Blæsten. – *aa blyu*, at blive. – *blyu*, bliv. – *en Bøul*, (et bøjed Stykke Træe), en Bøjel.

D.

Aa daah, at agte, ændse. – *daajamling*, I Dag et Aar. – *En Daa*, en Dag. – *en Daal*, en Dal. – *aa daael*, at dale. – *Daaler*, en Daler. – *e Dour*, Morgen-Maaltidet. – *e Dar*, Døren. – *en Diggi*, et Dige (Jordgjærde). – *Do*, Du. – *e Doos*, Daasen. – *en Draag*, en Drage. – *aa drau*, at drage. – *drøu*, drøj. – *aa drøut*, at drøfte (Korn) – *e Dæul*, (een Stavelse), Djævelen. – *mi Dætter*, min Dotter.

E.

Ved dette vil man gjærne i Begyndelsen af et Ord bruge: i eller j, saa at man enten sætter dette foran, f.Ex. *jænd* (een, naar man tæller) , *jænds* (eens, eenig), *Jeeg* (Eeg), *Jerrik* (Erik) eller forandrer e til i, som: *Illing* (Ælling) vel og sætter j efter e, som: *ejsen* (ellers), *ejen* (egen, egne.)

F.

Faag, fage, hurtig. – *Faar*, (Fader) *mi Faar*, min Fader. – *en Fohr*, et Faar. – *Aallfaar*, Oldefader. – *Faale, faaleval*, farlig, meget vel. – *Faan*, en Fane. – *Faavaale*, varsom, forvarlig. – *faaual!* farvel! – *Foul*, en Fugl. – *aa fæist*, at fæste. – *en Fæist*, en Fæst. – *Fahnen*, Fanden. – *e Faan*, Fanen. – *Faverik*, Fabrik. – *Fekk* (*di Fekk*), Buxe-Lomme (din B.L.) – *fessel*, fisle, sladre af Skoele, bære for. – *fjaale, fiale*, undseelig, blye. – *aa fiddi*, at vaase, gjøre slet rede for sig. – *fiddivon*, urede, indvikled. – *Fidivau*, Kattepine, Klemme, som

man ei kan rede sig ud af. – *fileer,* flattere, smigre. – *Filigrek, Finigrek,* Foenum græcum. – *a fiil,* jeg faldt. – *en Fiel,* (to Stavelser) en Fjæl. – *en Fæhl,* en Fiil. – *aa finnt,* møjsommeligen bierge ved at laane sig frem. – *føhr,* lægt.

G.

Gaad, en Gade. – *gaal,* at gale. – *e Gaalt,* Galten. – *gaav,* gabe. – *Gaan, mi Gaan,* Garn, mit Garn. – *Gaahn, mi Gaahn,* Gane, min Gane. – *Ganning, Gannings-Træe,* Gavn, Gavnings Træe. – *Gjældstrup Kou,* overløben Koe. – *gjaller, Gjald,* gjælder, Gjæld. – *gjahn,* gjærne. – *Gjanning,* Gjerning. – *Gjahr,* Gjær. – *Gjar, Gjassel,* Gjerde, Gjærdsel. – *Gjeist,* en Gjæst. – *gjæu,* smuk. – *gjø Saand,* feje, gjøre reent. – *gjø Heedels,* bringe i Orden. Ogsaa *ironice*: at bringe i Uorden. – *glaa,* glad. – *Goos, Gjæs, Gassi,* en Gaas, Gæs, Gasse. – *goh,* gaae (*ire, i.*) – *Gord,* en Gaard. – *gram,* meget vred. – *Gribsjour,* fælleds Jord. – *grovvel, a grovler,* gruble, jeg grubler. – *grouer,* groer, f.Ex. *e Rou grouer val,* Rugen groer vel. – *Gryun,* (een Stavelse) Gryn. – *en Guold,* (dito) et Gulv. – *aa guoll,* (dito) at gulve (Kornet, pakke det sammen i Laden). – *aa gyu* (dito), at give.

H.

Haad, hade. – *Haag,* en Hage. – *Haal,* Hale (Kiøbenhavnernes Rumpe).* – *Haann,* Hjørne. – *Haass,* Hoppe. – *Haar,* Hare. – *Hohr,* Haar (*crinis*). – *Hoor,* en Hore. – *aa hah,* at have. – *hallen, en hallen Træe,* udgaaet, et udgaaet Træe. – *hæjer,* hellere. – *Hæren, vo Hah,* Herren, vor Herre. – *Hæist,* Hest. – *Hællhæist,* Hælhesten, Dødninge-Hesten. – *Hællsot,* Døds Sygdom. – *aa heed,* at see til gode, pleje. – *hett,* finde, hitte. – *hilledø! hillemisant*! hillemænd! – *Himstergimster,* en ukjendt, sær Ting, som man intet Navn veed til, f.Ex. en Paraplye (Regnskjærm). – *hiromfonher,* hid og did. – *aa hinnt,* at hente, f.Ex. *hint mæ de hi*! hent mig det hid! – *hou,* at huske, item: at ynde. – *Housom,* skikkelig. – *en Huj,* en Hud. – *hvitti?* naar? – *hvissom, hvissomensti,* dersom. – *hvæll Kaahl,* vældig Karl. – *hudden*? hvordan? – *høu,* høj, en Høj (denne kaldes og en *Knøs*). – *Høud, Hojom,* en liden Tværager for Enderne af andre Agre.

J.

En Jaht, Hjaht, et Hjerte. – *Jatt, Hjatt,* en skidenfærdig og skjødesløs Qvinde. – *Jaatt, Hjaatt,* en Hjort. – *Jahn,* Jern. – *jamsk,* utidig. – *jaun, jaunle,* jævn, jævnligen. – *Jaut,* Jagt. – *jænds,* eens, eenig. – *jænner, mosjænner,* alleene, alleeneste. – *Jæiler,* Hjeiler, Brokfugle. – *ildvorre,* arrig, hastigsindet. – *Isterai,* (Ildsted-Rad) Stuehuus. – *Jølli,* Høelee. – *Jour,* Jord. – *Jøssos*! Jesus!

* Her til Lands bliver *cauda* en Hale – og *podex* en R...e, som ret er.

K.

En Kaag, et Rug-Brød. – *en Kaag, Pannkaag*, Kage, Pandekage. – *e Kaal*, Karlen. – *Kohl*, Kaal. – *Kaan*, Kane. – *en Kaas, aa kaas sæ*, et Kors, at korse sig. – *Kaaus*, (een Stavelse) en Skaal. – *Kalgor*, Kaalhauge. – *kanter*, munter. – *en Kjahn, aa kjann*, en Kjærne, at kjærne. – *Kjæll*, en Brønd. – *Knæit*, Knægt. – *en Kompen*, en Byld. – *Kovelemint*, Kompliment. – *Kou, Kyer*, en Koe, Køer. – *Kjørremes*, Kyndelmisse. – *Klou*, Klemme, Ildklemme. – *knøu*, skjøn. – *Knyu*, en Kniv. – *Krouer*, Kroe, Kroehuus. – *Kvæj*, Qvie. – *Kvahn*, en Kværn. – *Kvaddraat*, en Kvadrat. – *aa kræu*, (een Stavelse med Hold paa *u*) at kræve. – *Kuott*, (een Stavelse) Kort (at spille med). – *kyu*, (dito) kjed. – *aa kyuss*, (dito) at kyse, rædde, skrække. – *en Kyrri* (Træe), et Stykke (Træe), f.Ex. en *Kyrri Ousselstok*, et Stykke til en Axelstok. – *Kyhl, kyll*, kaste, f.Ex. *Do maa ett kyll Skaan i e Kjæll*, Du maa ikke kaste Skarn i Brønden.

L.

Laa, (udtales drævende) en Lade. – *Laau,* (een Stavelse stødes kort ud) en Loe. – *Laauguold,* (2 Stavelser), et Logulv. – *en Laag,* et Laag. – *Laag,* Lage. – *lahr*, lærd. – *Læist*, en Læst. – *aa læh*, at laane (tage hid). f.Ex. *læh mæ mi Luu*! tag mig min Hue! – *løhn*, at laane (tage til Laans). – *en Las, Lasmæstaang*, et Læs, Læs-Træe (Stangen paa et Korn-Læs). – *Latt*, Lærred. – *en Lih, e Lih*, et Led (til Hegn), Ledet. – *aa liig*, at lege. – *en Lik*, et Liig. – *en Lius*, et Lys, f.Ex. *aa braan e Lius*, at brande (snyde) Lyset. – *en Loog*, en Luge. – *Løggel, e Løggel*, Nøgle, Nøglen. – *aa løs*, at læse, it. at løse. – *Løsning*, Læsning, it. Kundskab. – *Løu*, Vand til Brøgning, it. Løv (affaldne Blade). – *Løun*, Løgn. – *Løyt*, en Løgte.

M.

Maag, Møg, Gjøde. – *aa moog*, at føre Gjøden ud af Huuset. – *Maag*, (drævende) en Mage. – *aa maag*, at mage. – *aa maal*, at male (Korn) it. med Farver. – *e Maaler*, Maleren. – *e Maan*, Maanen. – *aa maan, faamaan*, at mane, formane. – *Maas*, Marts, it. *podex*, – *aa mæhl*, at maale (med Skjeppe, Alen, Stang eller Kjæde). – *e Mæhler*, Landmaaleren. – *Mæ, mæ sjæld, mæ aa dæ*, (NB. aldrig siges: *dæ aa mæ*) jeg, jeg selv, jeg og du. – *Mæislinger*, Mæslinger. – *Mind*, Mænd. – *en Mool, aa mool, tah Mool*, et Maal, at maale, tage Maal, (til Klæder og Skoe). – *Moon, i Moon*, Morgen, i Morgen. – *Mour, di Mour*, Moder, din Moder. – *Møh, Mjøh,* Mød.

N.

Naa, (drævende) Naade. – *Naag, aa naag*, Nag, at nage. – *Næist, næisten*, næst, næsten. – *mi Næist*, min Næste. – *e Næt*, Natten. – *e Nætter*, Aftens-Maden. – *nærensti*, naarsomheldst. – *Nall, Naller*, Nælde, Nælder. – *Nees*, Næse. – *Nev*, et Neb. – *Noun*, Navn. – *Nouen*, (2 Stavelser) Nogen. – *no, noddeda*, nu, nu da.

– *Noel, e Noel*, Naal, Naalen. – *en Noggel*, et Nøgle (Traad). – *Nød, nøy*, noget. – *e Nøs*, Nødset, Fæhuuset. – *nøu, nøuaite*, nøje, nøjagtig. – *nøurænen*, nøje regnende. – *nylle*, nyeligen. – *nyster*, reen og mild af Ansigt.

O.

en O, en Aae. – *en Ou*, et O (Bogstav). – *en Odder*, en Ordre, it. en Odder. – *a ohd*, jeg spiiste. – *oh, oh e Lout*, paa, paa Loftet. – *en Oel*, en Aal. – *en Onnen*, Middagsmaaltid. – *Ohrs*, Aarhuus. – *oueløs*, tilovers over det bestemte Tal, f.Ex. *oueløs Skie*, en overflødig Skee. – *Ourkok*, Uhrhane. – *aa our sæ*, at bryste sig. – *Oussel*, en Axel, it. en Skulder (NB. denne hedder og Skoller). – *oussen*, (om Køer og Faar) tyrlysten, væderlysten. – *oust, en Oust*, øverst, en Oberst.

P.

Paan, aa paan, Brøst (Skade), at tage Skade, f.Ex. *der gik engen Paan oh mi Vuhn*, min Vogn tog ingen Skade. – *Paas*, Pors (*ledum palustre*). – *Pæir*, Peder. – *Pællemint*, Skjænderie, Evlerie, Trætte. – *partuh*, endeligen, nødvendigen. – *en Passer*, en Cirkel. – *pjassivon*, forjasked. – *Plaseer, en gromme P.*, Fornøjelse, en stor Fornøjelse. – *Plodder*, tynd Mudder. – *Podder*, Pudder. – *Polds*, Qvalm af Røg, (tyk Røg). – *aa præik* (een Stavelse) at præke. – *e Præist*, (dito) Præsten. – *en Pøtt*, et dybt Mudder-Hul. – *e Puuser* (*oh e Vei*), Vandstederne (paa Veien).

R.

raa, snart, f.Ex. *spo dæ no, aa kom raa egjen*, Skynd dig nu og kom snart igjen. – *aa raag, en Raagknyu*, at rage, en Ragekniv. – *en Raad, Raader*, en Rad, Rader. – *en Raah, raale*, et Raad, raadeligt. – *raamsteer*, gjøre Ophævelser, holde slemt Huus. – *Raan*, Stænger eller andet, som Hønsene sidde paa om Natten, f.Ex. *Nær e Høns flyue te Raan*, Naar Hønsene flyve til Nattesæde. – *raar*, rar. – *aa raas*, at rase. – *ræile, reele*, redelig, redeligen. – *Ræist, fæk si Ræist*, Rest, fik sin Rest. – *aa rees (sæ)*, at rejse (sig op). – *roh, en Rohdyr*, raae (*crudus*) et Raadyr. – *Ronnvæjr*, ugildet Væder. – *ronng, praang*, runge, prange. – *en Rov, aa roov*, et Raab, at raabe. – *Rou, e Rou*, (udtales blødt) Rug, Rugen. – *Rou*, (stødes ud), Roe.

S.

a saa, (drævende) jeg sagde. – *en Saal*, en Sadel. – *Saall*, en Saale. – *Saalt*, Salt. – *saam*, samme. – *Saan*, Sand. – *sait*, sagte. – *a sæir, aa sæi*, jeg siger, at sige. – *en Sæiser*, en Sax. – *en Sæit, aa sæit*, en Sigte, at sigte. – *de saller*, (et hovned Sted) det falder, Hævelsen svinder. – *e Salls*, Kjøkken og Brøggers. – *en Sparre*, en Spurv. – *en Spinn*, et Spænde. – *en Sæhm*, et Søm. – *sæh, sæh sjæld*, sig, sig selv. – *en Sæhl, mi Sæhl*, en Sjæl, min Sjæl. – *en Sæj*, et Sagn, en Talemaade. – *en Skav*, et Skab. – *Skav, skaved*, Skab, (Fnat, Udslet) skabed,

f.Ex. *si! a æ skaved*! se! jeg er fnatted! – *Skaan, skaannvon*, Skarn, skarnvorn. – *aa skjællt*, at faae fat paa. – *aa skiir*, skjære. – *skjøddeløs*, skjødesløs. – *Skipp*, en Skjeppe. – *en Skie*, en Skee. – *en Skavinner*, en stor Prygl. – *aa skaht*, at spøge. – *skraav, en Skraav-Kaag*, skrabe, en Skrabe-Kage. – *Skou, Hæist-Skou*, en Skoe, Hesteskoe. – *en Skrool, aa skrool*, et Skraal, at skraale. – *en Skjøut*, et Skjørt. – *skjøus, en Skjøusknæit*, skjevs, en vanartig Knægt. – *Skrøut*, Skrivt, it. Skrifte. – *aa skryu*, at skrive. – *aa skrøut*, at skrifte. – *skaluh*, jaloux, skinsyg, misundelig. – *skandeer*, bande og buldre slemt. – *Skoeler*, (med Hold paa o) en Skoele-Discipel. – *en Skyu*, et Bord. – *en Staav*, en Kande. – *Snat*, Snot. – *aa spo sæ*, at skynde sig. – *Staa, Bie-Staa*, Stade, Bie-Stade. – *Stai*, en Stad. – *Stjann*, Stjerne. – *Slaverdaast*, Pøjte, (tynd Vand-Drik). – *Staald*, Stald. – *Star*, en Stær. – *Stjatt*, en Stjært. – *Svaht*, Sværte. – *Svøn, svønnvon*, Sviin, sviinagtig. – *Syvvi*, Siv.

T.

en Taal, aa taal, en Tale, at tale. – *aa tool*, at taale. – *en Taand*, et Taarn. – *en Taassi, taassivon*, Tosse, tossevorn. – *Talle*, Tælg. – *Tærre*, Tarv, Gavn. – *aa træi*, at træde. – *Ouertræier*, Overvinder, Overmand. – *Tou*, Uld. – *Tuhn*, Torn. – *tvahr, oh tvatt*, tværd, paa tværds.

U. V.

Uaar, (een Stavelse) Forvarsel. – *Uaas*, (dito) en Vase (at køre over). – *Ual*, (dito) *Ualfahr*, Vel, Velfærd. – *Væt, Vinser*, en Vægt (Bismer). – *villele*, færm. – *vitti?* naar? – *Ullenskjøt*, Dagligkjole. – *Vonning*, en Orne. – *Uoog*, (een Stavelse) et ophugged Sted paa Iis (Vaage). – *Uold, Uold tar Sild*, Oel, Oel tørre Sild (tørre Jyder). – *Uug*, en Vugge.

Y.

en Yur, (een Stav.) et Yver. – *Yus*, (dito) en Øxe. – *en Yu, Øun*, (dito), et Øje, Øjne.

Ø.

en Øg, et Øg, Bæst, Hellemis. – *øle*, sørgelig, sørgeligt Stille. – *Ønd*, en Ørn. – *aa øu sæ*, at øve sig.

§ 3. Nu nogle jydske Talemaader, som her ere brugelige.

Aaller so a maagen.	Aldrig saa jeg Mage.
De bæs mæ for.	Det kommer mig fore.
Hun æ s'gi en Hjatt.	Hun er saamænd en skidenfærdig Soe.
De s'do læ vær.	Det skal du lade være.

Do s'ou ed val.	Du skal huske det vel.
Han daar ed ett.	Han agter (ænser) det ikke.
oh en Paravvel.	omtrent.
Haahrer aa Fohr ær ett jænds aa gjæn i Gord.	Harer og Faar ere ikke eens (lige lette) at gjænne i Gaard.
Vo Joor utter bode uor Fæj aa uor Fohr.	Vor Hyrde vogter baade vort Fæe og vore Faar.
en oussen Kou.	en løbsk (tyrlysten) Koe.
en Hæjstgal Haas.	en hingstlysten Hoppe.
en vraj Sou.	en Ornelysten Soe.
Faa di udryu Svønn ær e Jour allti fraassen.	For de dovne Sviin er Jorden altid frossen.
e Hæist ær aaller saa smo, de'r i bæir aa aag, end aa go.	Hestene er aldrig saa smaae, det er jo bedre at kjøre, end at gaae.
Nær æ Nøh ær horest, æ Gus Hjelp nærest,	Naar Nøden er haardest, er Guds Hjelp nærmest.
Sæj te di goh Faar, Soren! te no æ vor Onnen farre.	Siig til din Bedstefader, Søren! at nu er vor Middagsmad færdig.
Ma Vellumster æ ud i e Nøs aa røyt e Kvæi.	Maren Villumsdatter er ude i Fæehuuset, at røgte Qvien.
Væ saa goh, aa træi ind ad e Salls Dar!	Vær saa god, og træd ind ad Forstue-Døren.*

§ 4. Tilsidst nogle lokal jydske Samtaler, hvoraf de 2 første ere optegnede kort efterat de vare forefaldne – og de 2 sidste fremsættes saaledes, som de rimeligen kunde falde.

a) Hans: »Da haa vi saa marri! en mægtige tar Maas i Ord.« (Da have vi saa vist en dejlig tør Marts i Aar.) –

Jeg: »Det er sandt, Hans! skulde Rugen kun ikke tage Skade af Tørhed og Nattefrost.«

* Foruden de almindelige Navne, Jens, Peder, Niels, Hans, Jørgen, Anne, Maren o. fl. ere i Brug: Simon, Villum, Palle, Tue, Tønne, Daniel, Clemen, Bærthel, Lorents, Otto, Steen, Christopher, Thøger, Jesper, Thomas, Mogens, Visti – Mariane, Ell, Else, Lene, Dorthe, Lisbeth, Thrine, Kristine, Inger, Mette, Cicil, Barbara, Bodil, Grethe, Berret, (Birgithe). – Dagene her ere følgende: Synnda, Mannda, Tiisda, Uoinssda, Taasda, Freda, Loueda.

H.: »Nej, Faar! de trour a enda eet. Vo Hah gi vos uden Tvil en faale goh Grø-Ord. Aa no, boode Kohn aa Høuder gjaller nød – vil vo Hah saa læh vos beholl Freh, ka val e Buun keer sæ en kohn igjen.« (komme lidt paa Fode igjen).

J.: »Dette kan vi, efter ald Anseelse, vist haabe. Vor gode Konge og Kronprins – Gud lad det altid gaae dem vel! – arbejde i alting paa Landets, og især paa Bondens Opkomst. Hvem skulde ikke derfor og med den beste Villie offre Dem efter Evne til Slottets Opbyggelse?«

H.: »Ja – sann va de – aa Herre Gui, Faar! de va da aasse en stor Bedrøuels. No ær a en fatte forgjalled (gjældbunden) Mand – aa saadden æh vi næisten hvæ jænd i vo Bøy – men da skal a eno sæhl tou Pah Hoser – de æh en Sæddel – aa gih mosjænner dierte.«

b) Jesper. »Men hva tøkker Faar om de hær nøy Faaklaaring? a tøtt, den gammel va saa goh, som en kuh vær.«

Jeg. »Gandske god var den gamle rigtig nok; men derfor ikke sagt, at vi jo kunde faae en bedre.«

Jesp. »Lær Faar da, te den nøy æh bæir?«

J. »Ja, det meener jeg gandske vist, Jesper!«

Jesp. »Men to* da æh der ek en Spøsmaal i den heel Faaklaaring.«

J. »Rigtig nok, min gode Jesper! det er netop een af Fordeelene ved Lærebogen (som den kaldes). Naar I betænker det ret, kan I gjærne forstaae, at det er Fejl med de mange Spørgsmaale. Børnene spilde megen Tid ved at lære dem udenad – og hvorfor? for at kunne opremse baade Spørgsmaal og Svar i een Kjøre, og saaledes lære udenad, uden at tænke derved, eller forstaae et Ord deraf. Nu derimod skal baade Præst og Skoelemester nødes til at tænke, for at finde paa Spørgsmaal; og ligesaa de Unge, for at kunne svare derpaa. Synes Jer ikke ogsaa det?«

Jesp. »Jou – de æh nok ennele aa lissom Faar sæir. – Men da tøkker a elyvvel, te vo Bøhn kuh lissaaval blyu sali ve den gammel, som vi anner.«

J. »Hør da nu engang, Jesper! er jer Jord intet bedre nu, end den Tid, I modtog Gaarden?«

Jesp.: »Jou, Faar! der æh en faale Unnerskjæl.«

J. »Og mener I, den er nu saa god, at den ikke kan blive bedre?«

Jesp. »Nej, mi Jour keer sæ hvær Ord etc.«

J. »Seer I, Jesper! gaar det ikke ligesaa med alle andre Ting? med Indretninger og Videnskaber? Kan Folk ikke altid blive klogere, og forbedre paa det gamle?«

Jesp. »Eno ka a forsto, te Faar haa Ret.«

* Dette: to – kan oversættes forskjælligen efter Sammenhængen – f.Ex. »men, Ih, da,« o.f.; dog betyder det som oftest: »jo«. –

(Her anførtes nogle Exempler af Natur-, Læge- og Krigsvidenskaberne.)

J. »Nu indseer I, og tilstaar, at det og var mueligt, at faae en bedre Lærebog i Kristendommen?«

Jesp. »Ja, Faar! no sæjr a ja te ed – a testor ed reele.«

J. »Vil I da ikke og troe, at baade jeg, og mange hundrede Præster og Lærde har prøvet baade den gamle Forklaring, og den nye Lærebog?«

Jesp. »Jou, de æh rimmele nok.«

J. »Og, naar jeg saa tillige forsikrer Jer, at vi holde den nye for meget bedre, ordentligere og grundigere, vil I saa ikke ogsaa troe mig?

Jesp. »Jou, no vil a trou ed.«

J. »Ja, det kan I sikkert – og vil I kun selv med Eftertanke sammenligne dem begge, skal I vist blive endnu meere overbevist.« o.s.v.

c) **Kristen og Peder:**

K. Valkommen Pæir! aa te Løkk mæ di nøy Ullenskjøt! aa di Væimels Bouser!

P. Tak s'do hah, bette Kræhn! te Løkk sjæld mæ di nøy Kjoul!

K. To do æh saa smøkked aa saa knøu, te do glannser. Hvo s'do hen i Daa?

P. Aah! hvo taavvele han ka gyør sæ, lissom do vest ett, te der sku væ Gill i Daa te Voss!

K. Ih no! te go Løkk! saa s'de val vær mæ jær Ann?

P. Ja gih! ska ed saa. Hon ska trogies te Jerreges Moten – aa æ do ett bøyen mæ, saa byer a dæ no.

K. To! da ska a aah sto dæ e Boy te. Soren! læh mæ mi blo Luu! aa hint mæ den gro Haas! en stor i e Kjar-Haann.

P. De s'do ha Tak for bette Brour! saa føls vi ad, mæ aa dæ – Huh sku do heis ha vaat?

K. To! a sku saa mi gih ha vaat te mi Svaurs Bøiel.

K. Velkommen, Peder, og til Lykke med din nye Dagligkjole! og dine Vadmels Buxer!

P. Tak skal du have lille Kristen! til Lykke selv med din nye Stadskjole!

K. Du er saa smykked og saa pæn, at du glindser. Hvor skal du hen i Dag?

P. Nej see! hvor taabelig han kan gjøre sig, ret som du vidste ikke, at der skulde være Gilde i Dag hos os!

K. Ih nu! til god Lykke! Saa skal det vel være med jeres Anne?

P. Ja vist skal det saa. Hun skal troloves med Eriks Morten – og, er du ikke buden med, saa byder jeg dig nu.

K. Vel! da skal jeg og tilstaae dig Indbydelsen. Søren! tag mig min blaae Hue! og hent mig den graae Hoppe! den staar i Kjær Hjørnet.

P. Det skal´du have Tak for, kjære Broder! saa følges vi ad, jeg og du – hvor skulde du ellers have været?

K. Ih! jeg skulde jo saa vist have været til min Svogers Barsel.

d.) **Bærthel og Helene.**

Ell. Guds Auten, Bathel! hudden æ de, a ska sih dæ hær?

B. Tak, Ell! ja, maa do'k val sæjed? heis haa do val spur, te a ska hah Laustes Gord.

E. Ih no! Gui gih dæ te Løkk! saa'l do val hæn, aa fæist dæ en Brui?

B. Ja, marregih vel a saa.

E. Saa ka a val tænk, de ska væh Kjen Peisder, hinn te Kræn Lausten lokked e Fjøur? Do tar hin val te Naah igjen.

B. Fahnen hah hin! te Dæulen mæ hin!* – men ska a sæj ed, saa æ a gauen lig mosjænner faa di Skyld. –

E. De ka a ett vedd – Hudden æ di Menning?

B. To a vil ha dæ sjæld te Koen, bette Ell! ve do ha mæ, saa slaa te i Gus Noun, aa gi mæ di bette Næu!

E. Da ka do val go ind føst, aa snakk mæ mi Faar aa mi Mour, o. s. v.

E. Guds Aften, Bærthel! hvordan er det, jeg skal see dig her?

B. Tak Ell! ja maa du ikke vel sige det? ellers har du vel spurgt, at jeg skal have Larses Gaard?

E. Ih nu! Gud give dig til Lykke! saa vil du vel hen, og fæste dig en Brud?

B. Ja mænd vil jeg saa.

E. Saa kan jeg vel tænke, det skal være Kirsten Pedersdotter – hende, som Kristen Larssen lokkede i Fjor. Du tager hende vel til Naade igjen?

B. F....n have hende! til D...n med hende! – Men skal jeg sige det, saa er jeg gaaen eene og alleene for din Skyld. –

E. Det kan jeg ikke vide – hvordan er din Meening?

B. Ih nu! jeg vilde have dig selv til Kone, lille Ell! vil du have mig, saa slaae til i Guds Navn og giv mig din lille Næve.

E. Da kan du vel gaae ind først, og tale med min Fader og min Moder o. s. v.

§ 5. Det mest karakteristiske i Sproget har Læseren her for sig. Har jeg kun ikke været for udførlig! – men kortere syntes mig ikke, jeg vel kunde være, naar ujydske Læsere skulde lære at forstaae Sproget, saa de nogenledes kunde tale med enhver forekommende jydsk Bonde – og dette holder jeg for mueligt, ved Hjelp af ovenstaaende Anviisning.

* Man faar at undskylde den gode Bærthel – han blev hastig varm, og vejede ikke sine Udtryk. Saa slemt som sagt, meente han det vist ikke.

ANDET KAPITEL

Industrie, Næringsflid

§ 1. Som de allerfleeste af mine Sognemænd ere Hoveriegjørende, saa skulle de ikke letteligen henfalde til Uvirksomhed, da Hovarbeidet og deres egen Avls Drivt give dem altid nok at bestille, hvortil de heller ikke ere uvillige eller træge. I det foregaaende ere deres forskjællige Nærings Veie berørte – men den almindeligste og betydeligste: Deres Strømpe-Bind staar endnu tilbage. Og da Vium og Lysgaard Sogne ligge midt i den navnkundige Binde-Egn, er det ikke af Vejen, her at gjøre mine Læsere bekjendte med Strømpebindet i disse Sogne.

§ 2. Saa meget kan man sikkert antage forud, som afgjort: at intet Sogn i alle 3 Bind-Herreder; Hammerum, Lysgaard og Meddelsom,* kan giøre Vium og Lysgaard Prisen stridig for det beste Strømpebind. Neppe kan noget staae ved Siden af dem – ej engang Almind eller Siørslev, som de næst beste. Strømperne, her bindes – og andet bindes ikke her, (visse Sogne binde meest Nat-Trøjer, og andre meest Vanter) – ere fortrinlig fiine, faste hviide og veldannede. Smaapigerne begynde allerede i det 7de, ja ofte, i det 6te Aar – og Drengene undertiden med i samme Alder. Mænd og Koner, gamle og unge binde om Kap. Ogsaa en stor Deel af Mandkjønnet luffer (blander Uld) og karter. Om Sommeren gaae de ved Qvægpasningen i Marken, og paa Veje og i Ærender med Fingre og Bindepinde i fuld Gang. Om Vinter-Aftener samle sig 10, 12 og fleere Unge i Bindestuer – det er visse dertil aftalte Steder – for at spare Lys. De ordne sig da rundt om et Bord, hvorover hænger en Tran-Lampe. Derpaa samles Alles

* De østlige Egne i begge de sidste befatte sig slet intet med Binding. Træskoe- Kul- Lærred- og Stude- eller Heste-Salg ere deres Nærings Veje. De vestlige Egne af Hids Herred, som af Vesterboerne kaldes: *Louringer*, forsyne Egnen omkring Schive med Træe til Vogn- og Gaards-Redskaber.

Garn-Ender – maales favnviis ud lige lange, og lægges i en Dynge midt paa Bordet. Saa kastes de samlede Ender over en Krog eller Hank, under Loftet. Hver hænger nu sin Ende paa en liden Staaltraad-Hank, omtrent som en Angle-Krog, der er hæftet over det venstre Armhul. Og nu gaar det paa en Kappen løs, hvorunder ligefuldt stundum læses, og stundum spøges eller tales om Dagens Begivenheder. Saaledes gaar det til Kl. 12 – undertiden 1 til 2 Timer længere, alt eftersom man har maalt Favne op til; thi det vides nøjagtigen, hvor mange Favne Garn i Timen hvert Sælskab kan binde: 120, 130 eller 140. En god Binder (og Binderske) kan uden at forsømme Huus Arbejde – Karten, Spinden og Binden sammentagne – forfærdige et Par Mands Strømper i 4 Dage, og, naar de kunde blive uafbrudt derved: i 3. Saasnart som Strømperne ere vaskede, blokkede og færdige, vide Eierne, hvor de strax, kunne afsætte dem imod kontant Betaling. Her boe nemlig i Naboe-Sognene – (for nærværende Tid ingen i disse 2) – 5 Hose-Kræmmere, (som de kaldes) d.e. Kommissionærer for Strømpe-Handlerne i Kjøbenhavn, hvilke til visse Tider faae Penge tilsendte fra deres Prinsipaler, rejse omkring for at opkjøbe og indsamle Strømper, dem de, sorterede og indpakkede, bringe i store Læsser til Aarhuus, hvorfra de føres til Skibs lige til Kjøbenhavn. Disse Hosekræmmere – eller rettere: Kjøbenhavnske Hosekræmmeres Kommissionærer, faae deres visse – efter deres egen Forsikring: 6 p.C. af hvert hundrede Rigsdaler, de kjøbe op for. Jo fleere Kjøbenhavnske Prinsipaler en saadan Kommissionær har, desto større er gjærne hans Fortjeneste – 1, 2, til 3 hundrede Rigsdaler om Aaret. Priisen paa et Par Strømper er for en halv Snees Aar siden stegen 4 til 6 sk. I disse Sogne gjælder nu et Par Mands-Strømper omtrent 3 Mk. fra første Haand. Vil man have dem extra gode, maae de betinges, og da koster Parret 3 Mk. 8 sk. til 4 Mk. – Et Par Fruentimmer-Strømper 30 til 40 sk. Af det ringere og løsere Bind, som i andre, f.Ex. Thorning Sogn, leveres, er Priisen paa et Par Mands-Strømper 2 Mk. og 8, 10 til 12 sk.

§ 3. En Omstændighed, som har bidraget til Strømpernes forhøiede og nu fast staaende Priis, er denne: at nogle Holsteenere – saa kalder Almuen baade de Holsteenske og Sønderjydske Indbyggere – have faaet Træk til Gaarden: Nederhvam ved den store Landevej i Vium Sogn,* hvor de hos Beboeren: Kristen Nielsen hente jævnligen store Partier, og betale for det meeste de Danske Hosekræmmeres Vrag med lige høi Priis. Samme K. N. som desuden sælger store Partier Strømper til Galanterie-Kræmmeren: Richter i Horsens, dem han igjen forsender til Tydskland, haver saaledes mange hundrede Rigsdaler** staaende i denne, for ham og Sognene fordeelagtige Handel. Fordeelagtige – thi derved anspores Virksomhed og Kappelyst baade hos Binderne og hos Opkjøberne, og de Fattiges Hast-Arbeide faar her vist Aftræk.

§ 4. I ethvert Huus kan bindes aarligen i Gjennemsnit 52 Par: eller for 26 Rdlr. Thi bindes i nogle Huuse færre end 50, vel og 40 Par, saa vides ikke faae, hvor der forfærdiges 70, 80 Par og derover. Omtrent 1800de kan vist regnes, at disse 2 smaae Sogne tage ind om Aaret for Strømper. Regningen bliver denne:

bindende Familier ere:

i Vium Sogn	43	
i Lysgaard S.	26	
Tilsammen i begge Sogne	69	b. Familier
52 Par for Fam. gjør	26	Rdlr.
Tilsammen i begge Sogne bliver altsaa	1794	Rdlr.

Til denne Sum at indbringe forarbejdes her 3588 Par Strømper om Aaret.

* Noget tidligere skal en Holsteener have faaet Smag paa denne Handel hos en vis H. Lund i Fjederholt i Hammerum Herred – men sildigere har Handelen udbredet sig endog til et Par Strømpe-Høkere her i Egnen.

** 1793 solgte han Strømper for 1500 Rdlr. De han kan faae i disse Sogne, forslaae kun lidet – derfor opkjøber han i Naboe-Sognene, Thorning, Hørup, Sjørslev og Almind.

Dertil medgaae 1794 P. Uld (da hvert P. giver 2 Par). Pundet beregnet til 2 Mk. 8 Sk. er 747 Rdlr. 3 Mk.

Naar nu fra ovenm. 1794 Rdlr. drages disse 747 Rdlr. 3 Mk.
bliver igjen i reen Gevinst ..... 1046 Rdlr. 3 Mk.

Reen Gevinst, skrev jeg; thi Pengene fortjenes ved nyttig Virksomhed, uden at forsømme nogen anden nødvendig Forretning. Det groveste af Uld og Lod forbruge Beboerne selv til egne Strømper og Klæder. – »Hvor ald den Mængde Uld kommer fra?« dette Spørgsmaal maae besvares: Naar Marsvinslund, Vium Præstegaard, og fleere ikke bindende Familier fradrages, bliver næppe 1400 Faar tilbage, hvoraf en Deel ere smaae, forarmede og tabe deres vintergroede Uld, og disse 1400 Faar kunne umueligen give den opgivne Forraad af Uld og Lod. Før Koloniernes Anlæggelse, da Beboerne havde god Faare-Drivt, og nok deraf hvor de vilde paa Alheeden, kunde de selv avle den fornødne Forraad af Uld, og behøvede ikke at kjøbe; men siden de, som forhen mældt, bleve indskrænkede, formindskedes og forringedes kjendeligen deres Faare-Hjord. Nu maae Mange kjøbe en Deel; og denne faae de paa Borg hos Hose-Kræmmerne, som dertil have et, paa Herregaardene, sammenkjøbt Oplag, imod at Laanerne levere deres Arbejde til Betroerne.

§ 5. Traad-Strømperne, her bindes, ere ikke mange – men disse og fortrinligen gode, fiine og hviide. 2 Koner i Lysgaard Sogn have for faae Aar siden faaet hver en Præmie fra det Kongelige Danske Landhuusholdings-Sælskab – begge for et Partie Traad-Strømper af 3 løben Traad – begge fornuftige og dydige, reenlige og ordentlige. Den første: Inger Vistisdotter i Over Testrup fik for – erindrer jeg ret – 12 Par 10 Rdlr. og den anden: Dorthe Nielsdotter i Bisballe 6 Rdlr. Ved denne Anledning maae jeg ellers til velfortjent Berømmelse nævne Gaardbeboerens: Jens Thuesens Kone her i Vium: Else Marie – som den, der roesværdigen udmærker sig, ei alleene ved huusmoderlige Dyder; men endog ved hendes særdeeles fiine,

nette og hviide Bind. Hun har, efter Betingelse, leveret mange Partier Strømper og Vanter baade af Uldent og Linnet til Frysenborg, Aarhuus og Kjøbenhavn.

§ 6. Af Ovenanførte seer man da, hvorvidt det for disse Sogne gjælder, hvad Gr. Frid. Ludvig Moltke har anført i sin »Efterretning om det fordeelagtige Manufaktur af Strømper etc.« i det økonomiske Magazins 3die Bind Side 341 o.f. – Kun een slem Feil maae ændres: at Hr. Greven iblandt Bindesognene ei engang nævner Lysgaard Sogn, da det dog er vitterligt, at dette Sogn leverer netop de allerbeste Strømper. Derfor passere og alle de fiineste Mands-Strømper i Kjøbenhavn under Navn af Lysgaard-Strømper.

§ 7. Det Kongl. Danske Landhuush. Sælskab har ved Præmiers Udsættelse, stræbt at udbrede denne Industrie-Green til fleere Egne i Landet. Ønskeligt var det, at denne priselige Hensigt kunde opfyldes; men det haver adskillige Vanskeligheder, af hvilke jeg vil nævne et Par: Først har jeg mærket der, hvor jeg har forsøgt at virke til dette Maal, at enhver Egns Beboere have en stærk Hang til sine gamle og vedvante Nærings Veie; en Hang der grændser nær til Fordom mod alle andres. Dernæst forstaar man ikke Binderiet uden Underviisning. Man maatte have gode Bindersker fra denne Egn, der kunde lære Vedkommende, at spinde Garnet tilpas: hverken for fiint eller grovt, løst eller fast; og at give Strømperne den rette Dannelse, samt lære den øvrige Behandling med Vaskning, Valkning og Blokning. Og endeligen er den største Hindring endnu tilbage: Mangel paa hurtig Afsætning. Nødvendigen maatte der ansættes kyndige Hosekræmmer Kommissionærer, som kunde opmuntre, underviise, hjelpe, fremdrive og modtage Arbeidet.

§ 8. Dersom jeg her maatte fremkomme med Forslag til at forbedre Strømpe-Bindet i denne Egn, skulde det gaae derpaa ud: at faae Uld-Kæmning og Skotte-Rokkers Brug indført. At Arbejdet derved blev fiinere og jævnere, og at der ved disse simplere og lettere Rokkers Brug vandtes megen Tid, er vel ingen Tvivl underkasted. Og, da det Viborgske Tugthuus er

saa nær herved, hvor Tingene let kunde sees, læres og bekommes; saa holder jeg for, at Sagen let lod sig udføre – kun at det blev overdraged til een eller 2 Personer, som vare udrustede med Duelighed, og med Evne til at udrede de første Bekostninger.

TREDIE KAPITEL

Kultur, Oplysning

§ 1. Disse staae her omtrent paa samme Højde som i den heele Omegn. Oplysningen – man tage denne i theologisk eller verdslig Forstand – er dog i de 3 sidste Dekader stegen noget højere, end forhen. Før 1770 var Vankundighed og Raahed endnu temmelig stor baade hos Gamle og Unge. Almuen mærker nu, at den gjærne kand vove nogle Trin fremad i Konster og Videnskaber, endog der, hvor Forfædrene ikke have banet Vejen. Foruden god Kristendoms Kundskab, læres i Skoelerne ordentlig og fornuftig Indenadslæsning, Skrivtlæsning, Regning og Skrivning, saa der gives nu ikke faae af de Unge – endog af boesatte Mænd, som forstaae disse Ting. Foruden Præst og Degn ere 16 Beboere, som kunne skrive, og derforuden 5, som kunne læse Skrivt. Mindre af det fordums raae – plumpe uanstændige Væsen og meere af det forfiinede, sædelige, anstændige vises i den sælskabelige Omgang med Ligemænd – og meere af Almue-Levemaade mod Overmænd. Endog Smaadrenge vide at blotte Hovedet for deres Foresatte. I Stedet for det gamle »I« til Herremand, Præst o.a. heder det nu: »han« og »Di«. Vil man sige nogen imod, meget sjælden høres nu den grove Talemaade: »de æh Løun«, men til Ligemænd: »de ær ett sann do sæjer«, eller »di Ord i Æren«, og til Overmænd: »om Faaladdels goo Haasbon (Hæren, Faar) a sæjer ham emod«. Stats- eller politiske Sager forstaar man slet intet af. Fra Kjøbstæd-Reiser og Sammenkomster

veed man at tale om Dagens Avis-Nyt. Nogen, skjønt dunkel Kundskab har man om Frankrigs Forvirrelser, og ødelæggende ind- og udvortes Krige. De mærkværdige Europæiske Stater kjender man alleene af Navn. Bonden higer efter Fortællinger om inden- og udenlandske Nyeheder, og spørger derfor gjærne: »Hudden gor ed no te mæ e Kri ud i e Synnen?« (Hvordan gaar det nu til med Krigen ude i Sønden?)

§ 2. Det sikkreste Middel til Kulturens og Oplysningens Fremme bliver uden Tvivl en forbedred Skoele-Indretning. En langt, langt kortere Lærebog i Religionen, end den nye autoriserede maatte lægges til Grund; men en udførligere til Læsebog. Her maatte – alt i visse Klasser, efter de Unges Alder og Fremgang, og i visse bestemte Timer – underviises kort i Natur- og Verdens Historie, Regning, Skrivning og Land-Økonomie. Ligeledes ønskede jeg i Skoelerne indført nyttig Læsning til Forstandens Opklarelse, Tænkemaadens Forfiinelse og Hjertets og Sædernes Dannelse, hvortil vi i de sidste Tider have faaet ypperlige Bidrag – lige fra en Campes Moral for skikkelige Folks Børn – indtil en *Rasmussens, Birchs* og *Rønnes* o.f. særdeeles gode Børne-Bøger. I hver Mands Huus maatte være en trykt, af vor Lovgivning uddraged, kort og grundig Tabell over Pligterne, der paaligge Almuen, som Lemmer af det borgerlige Sælskab. Og hvis man ligeledes havde en god Sundheds Tabell, vilde den nok gjøre sin visse Nytte. Almuen maatte bibringes Smag paa, og Lyst til Selv-Læsning. Dette skulde – jeg veed det af Erfarenhed – ikke blive saa gandske vanskeligt. Da Almuens Lærer blev for faae Aar siden loved Bønderne for den bekjendte meget lette Priis, fik jeg 23 Subskribentere; fleere havde jeg vist faaet, om Evnen havde været større – og fleere endda siden efter, naar der først var gjort en god Begyndelse – men jeg fik ikke een af de belovede Bøger; og man kan gjærne tænke sig selv Virkningerne heraf hos en mistroisk Almue. At oprette ordentlige Læse-Bibliotheker for hvert Kald, vilde vist blive et kraftigt Oplysnings-Middel. Men hvorfra tage vi fattige Præster Evnen? –

FJERDE KAPITEL

Sæder og Skikke

§ 1. Drikkelyst har her i Vium Bye været meget herskende. Nu er den i ønskelig aftagende; men ikke gandske hemmed. Stærkt forfaldne ere her endnu 2. Begge ere de ulykkeligviis faldne dertil af Græmmelse over at have ladet sig dumpe i et ulige og ufornuftigt Ægteskab. Kun et Par Aar er det siden vor Bye blev paa en sørgelig Maade skilt ved den værste af alle Drankere. I.....b K.....r havde været et fattigt slegfred Barn, meget skikkelig og elsked i sin Opvæxt. Ikke uden en Snees Aar gammel begyndte han at vandre omkring med Smaakram. Det slog ind saa at han samlede nogle Skillinger: 100 Rdlr. meente man. Nu friede han til den rigeste Mands Dotter her i Sognet, som da beboede Neder Hvam Gaard. Han fik Hende, og en god Slump til Medgivt. Men det blev just tilfældigviis hans Ulykke. Thi nu hengav han sig til forfængelig Stolthed – fortsatte sin omvankende Handel i det større – og faldt fra 1782 af, alt dybere og dybere ned. Hans Drikfældighed gik saare vidt! og de græsselige Synder han nu begik! De første Aar, naar jeg kunde treffe ham ædrue – hvor ofte blev han rørt til Taarer! Hvor ofte gav han Løvte om Bedring – og at ville følge mit Raad: ikke paa een Gang, men lidt efter lidt at aflægge den ulyksalige Last! Et Par Gange var han og virkeligen i Bedring; men saa faldt han igjen dybere, end nogensinde forhen. Et Par Aar før hans Død traf jeg ham engang mod Aften, liggende i en Snee-Drive ved Siden af hans Hest, et lidet Stykke fra den store Landevei, 1/4 Miil fra den nærmeste Bye. Jeg lod ham, som et halvdødt Menneske, føre hjem i Kanen hos mig, og ... endnu blev han den samme. I 10 Aar var han 4 Gange gift – og 4 Gange fik han Penge med sin nye Kone. Endeligen faldt han, paa en Rejse norden for Viborg, efterat han den foregaaende og sidste Levenat havde sviiret, ned imellem Heste og Vogn, og – brækkede sin Hals.

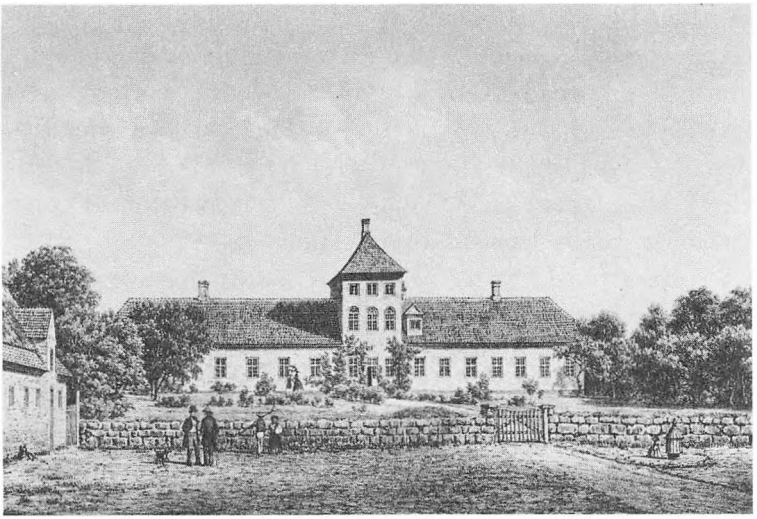
De ulyksalige Kroer, som holdes hist og her i Smug, og, som uagted alle Forbud og Erindringer ej ere blevne afskaffede, have især bestyrket dette Uvæsen. Brændeviin brændes her dog vist ikke, saavidt jeg har kunnet mærke; men i visse Naboe-Sogner skal det gaae temmelig frisk. Slagsmaal og ond Forligelsemaal i Ægteskab have været Følger af hiin Last, med hvilken de nu ere nær ved at ophøre. Paa Utugt have været slemme Exempler i Lysgaard Sogn – endog paa Ægteskabs Brud. Onanie er ikke gængs; dog er man ikke gandske frie derfor. Uanstændigheder vogter man sig vel for i Præstens Nærværelse; men ellers forefalde vel undertiden utugtige Taler, og endnu oftere Banden og Sværgen; skjønt disse Uanstændigheder her hverken ere almindelige, eller begaaes groveligen. Og dog gjælder det sidst anførte kun især om Mandkjønnet. Qvindekjønnet er her i Almindelighed sædeligt, blufærdigt, troe og flittigt. Det øvrige, som ellers kunde høre herhid, vil jeg anføre blandt Sognenes udmærkede Karakteer-Træk.

§ 2. Blandt lokale Skikke anmærkes følgende: *Klædedragten* er denne: Stonter (d.e. fodløse Strømper) bruges her kun om Sommeren. Til *Stads* har Mandkjønnet gjærne et Par Støvler og et Par Skoe – Buxer af guule eller sorte Skind eller og af hvidt eller blaat Vadmel – næst Skjorten en Brystdug uden Ærmer; derover en Trøje; men de fornemmere af Kalamank eller andet afstikkende Kramtøj – over denne en hviid eller blaae Ullenskjøtt (en Ting, som Læserne allerede har gjort sig bekjendt) – og udenom endnu en mørkblaae Vadmels eller Klædes Kjole. No. 1 af disse 4 Klædemon er knapped reent igjennem, No. 2 er uknapped neden til, og naaer til 3 Tommer over Knæerne, No. 3 er kun knapped oven til og naaer en Tomme omtrent dybere, end Knæ-Ledet – og No. 4 hænger gandske aaben, og gaar et Par Tommer længere ned end den forrige. Om Halsen bruges et affarvet Kattuns Klæde, og paa Hovedet kommer nu i Mode en rund Hat, med et sort Silkebaand om og pryded med et glimrende Spænde. Med denne Dragt staar han Brudgom, og med den kommer han siden til

hvert et Gilde. Sommer eller Vinter, Hede eller Kulde – gjør ingen Forskjæl. Det værste ved den heele Stads er: at Snittet gjør den ubeqvem, unaturlig og vansirende. *Qvindekjønnets Stads* er meer afvexlende og forskjællig. En Piges Kirke-, Barsel- og Trolovelse-Stads er saaledes: et Par spidsnæsede Skoe med høie Hæle og smaae bette Spænder i – hjemmefarvede blaae Strømper – Skjørt af stribed eller anden afstikkende Farve, meest rød eller grøn, snart af hjemmegjort, og snart af Kramtøj, enten med, eller uden Forklæde*. Et affarved, helst Silke-Klæde om Halsen, der hænger ned over Skulder og Bryst paa den affarvede – helst grønne – Stads-Trøje. Et andet smukt Klæde frit nedhængende holder hun i Hænderne. Paa Hovedet har hun en broged Silke-Hue, med opstaaende Kniplinger for, og en affarved Silke-Sløife i Nakken. En Kone kan være udpynted paa samme Maade, undtagen paa Hovedet, der maae hun udmærkes som gift eller Enke; og det skeer med en sort Fløjels eller Manskjæstes Hue med uægte Guld-Galloner om, og opstaaende Kniplinger for. Ved Altergangen er Kjønnet iført en sort Kjole – og ved Brylluper mestendeels en affarved, dersom man haver den. Kan vel være, at denne Beskrivelse over Klædedragten kunde anses for umærkværdig; men naar det tillige vides, at den noget nær kan være gjældende for heele Nørre-Jydland, især hvad Mandkjønnet angaaer, troede jeg det ikke af Vejen, her at tage den med.

§ 3. Ved Brylluper gaaer det saaledes til: Bruden udstafferes af Præstekonen (hvis Embedspligt denne Forretning holdes for at være) med opkaffered og puddred Haar, pryded med opstaaende Fiedre eller andet Flitter – med glimrende Halsbaand og + doll (deilig broged) Halsklæde, sort Kjole, Perle-Forsmække, et forholdsmæssigt Antal af smukke Sløifer, og et fra hver Side nedhængende Klæde: det ene hvidt, det andet

* Her bruges faae Skjørter paa Gangen, og disse af tilbørlig Siidhed, næsten til Foden; men i andre Egne, f.Ex. 3 til 4 Miile østen herfra, er Qvindekjønnet i Pynt, fra Linningsstedet nedad, Amagerinderne ikke uligt; saa mange og stumpede Skjørter bruger det.

Herregården Hald tegnet omkring 1850. Efter reproduktion på Det kgl. Bibliotek.

affarved. Medens denne Forretning hemmeligen fuldbyrdes, samles i Bryllups Huuset Brudgommen og de indbudne Gjæster: omtrent 32 Personer. Derpaa gaar Processionen til Kirken for sig paa følgende Maneer: paa den første Vogn af Brude-Skaren kjører Bruden med sine 2 Brude-Piger (ifald Hun har været ugift, ellers ikke) og 2 Brude-Koner, alt paa Præstens Vogn. Paa den anden Vogn er Brudgommen med sine 2 Brudgomsførere. Siden gaar det i Flæng. Er Skaren lille, udgjør den 6 til 8 – er den stor, da 12 til 16 Vogne. Ind i Kirken gaaer Bruden først med sit Følge, og derefter Brudgommen med sit. Brudgommen lukker Stoel-Døren op for Bruden. Udaf Kirken gaaer han foran med sit Følge, derefter Hun med sit. I samme Orden farer Optoget afsted tilbage til Bryllups Huuset. Den farlige Skik, som undertiden bruges i nogle Naboe-Sogne: at skyde Æreskud for Br. Skaren, haver ikke Sted her. I Bryllupsgaarden modtages man af en Fiol- eller Trompet-Mand. Nu skikkes man til Sæde i et eller to Værelser: Saasnart som Suppen er sat frem, læser Degnen lydeligen til

Bords. Af een eller 2 Spillemænd – Bønderkarle, som have forpagtet den Indkomst paa 2den, 3die eller 4de Haand – gnides dygtig paa Fiol, saalænge Maaltidet varer. Hertil gives først Kjød-Suppe af Oxe- Lamme- og Hønse-Kjød under eet – derpaa færsk Fisk (om den har været at bekomme) og Bergfisk eller Graasej, saa Flæsk- Skinke- og Saltmads-Fad med Langkaal eller Ærter, derpaa Lamme- Hønse- og Ande-Steg, næstefter Ægost med Øld og Mød, eller sød Boghvede-Grød, og tilsidst Vaffeler. Imellem hver Ret dampes brav med Tobakpiben – Fiolen gaar lystig, og munter Snak og Skogger ligesaa de heele 2 til 3 Timer, Maaltidet varer. Ved Slutningen komme 2 Mandspersoner frem, hver med sin Tallerken – den første for Spillemanden; den anden for Kokkekonen.* Herved maa endeligen gjækkes og prates om den stakkels Spillemands sprungne Strenge (hvilket han selv imidlertid bekræfter, ved at piine een af dem ret jammerligen) og om den beklagelige Kokkekones Skee, som er gaaen i Stykker. »Her seer man selv Stumperne, og, faaer hun ikke tilstrækkelig Hjelp af de kjære Gjæster, saa kan hun slet ikke meere lave Mad til m.m.« Til Enhver af dem kan derved indsamles 3 til 6 Mk. Nu læser Degnen højt, og synger med heele Forsamlingen 3 Gange det Vers: Ære være dig, Gud, for alt dit Gode. Derpaa har han, efter andre Degnes Exempel, brugt at holde en siirlig Taksigelses Tale til Gjæsterne for Brudeparret, Præsten og sig selv. – Men denne Skik har han nyeligen begyndt at aflægge. Gilde-Øld og Dansk Brændeviin staae stedse paa Bordene til Enhvers behagelige Tjeneste. Dog mærkes det aldrig misbrugt ved Gilder. Gjæsterne give Brude-Skjænk: et Par Mk., et Lam, Høns, Æg e.a. efter Enhvers Lejlighed. Naar Maaltidet er forbi, føres Bordene bort, og Dandsen gaaer for sig, som varer den heele Nat. En af de fornemste i Sælskabet dandser først en Menvet med Bruden, og fører hende derpaa siirligen frem til Brudgommen, hvorpaa Br. Parret dandser først

* d. e. den, som staaer for Mad-Lavningen. Man har gjærne et Par i hvert Sogn. Forgjæves har jeg forsøgt at faae den 3die i Gang for de Fattige.

Menvet og saa Polsk. – Siden dandse to Par paa Gangen, og vexle med disse to Slags Dandse den heele Tid. Dandse-Maaden falder tarvelig, dog moersom nok at see paa NB. for en Tid. Qvindek. gaaer jævnt og stille, giver imellemstunder et utaktmæssigt Knix, og seer for det meeste blufærdig ned paa Gulvet. – M. Kjønnet derimod har sin egen og gandske modsatte Maneer. Hvo der best kan knixe, stampe, hoppe, klappe med Hænderne, bukke, hælde til Siderne og gjøre Kunst-Sving med Armene, han er her den største Dandsemester.*

§ 4. Ved *Begravelser* forlanges Liig-Prækener, hvorfor modtages, hvad der bydes: 4 til 8 Mk. – og da maae Præsten møde i Sørgehuuset for at tage Liiget ud (som det kaldes) d.e. være tilstæde, naar dette skeer – og Degnen, for at tegne med Kride paa Kisten den Afdødes Navn og Alder, og derunder et Time-Glas, et Dødninge-Hoved, Greeb og Spade over Kors, og synge en Salme, førend Liiget tages ud. Præst og Degn gaae da foran til Graven (om Liiget er af Vium eller Lysg. Byer; i andet Fald kjøre de foran til Kirken, og gaae for Liiget fra Kirkegaards-Porten til Graven) og det øvrige Følge af begge Kjøn gaaer uordentligen blandt hverandre efter Liigbærerne – Qvinde-Kjønnet (de nærmeste af den Afdødes Slægt) med Flor over Ansigtet, og M. Kjønnet med Flor i Hatten. En egen Skik, man har ved Liigbegængelser i Lysgaard Sogn, bliver at anføre i Kap. om Overtroe og Fordomme. Vaage-Stuer ere nu paa nogle Aar gandske afskaffede. Dermed gik det saaledes til: Den sidste Nat for Begravelsen samledes Forvandt- og Naboeskabet i Sørgehuuset. Først nøde de et Maaltid, og derpaa sang Salmer og drak Brændeviin vexelviis den heele Nat igjennem.

§ 5. Ved *den offentlige Gudstjeneste* har for en halv Snees Aar siden indsnegen sig en Skik omkring i Egnen, og med det

* Især have vi Een i Vium, som den kjære Læser gjærne maatte give Penge for at see ham dandse en Menvet. Jeg torde vedde 10 mod 1, at han skulde faae Cato selv til at skoggerlee.

samme og i disse Sogne denne: De Fleeste af M. Kjønnet sidde under heele Tjenesten med bedækked Hoved. Hidindtil havde kun de Gamle – stedse vant til at holde Hovedet vel indpakked –* brugt røde, bruune, grønne eller graae Hatteslag, knappede fra Munden af ned paa Brystet og nedhængende over Skuldrene. De Fornemmere eller meer formuende i Lysg. Sogn bruge grønne Fløjels Huer med sort Foder; nu bruge Midaldrende og Unge hvide, eller blaae, eller stribede Bomulds Huer til Stads under Gudstjenesten. Efter min Theorie havde det rigtig nok været bedre, at Skikken ikke var kommen i Brug; men som farlig eller forargelig ansaae jeg den aldrig. Dens Ligegyldighed eller Anstødelighed beroer nok blot paa et relativt Begreb om Vel- eller uanstændigt. Hvad? om slige Huers Brug var, ligesom de Korinthiske Qvinders Hoved-Skjul i Pauli Dage, almindeligen antagen, som et udvortes Ærbødigheds Tegn? og overalt, hvi skulde jeg være den eeneste, som tog Forargelse af en i og for sig selv ligegyldig Skik? – En gandske anden Sag blev det nok, naar man mærkede, at andre i Meenigheden fandt sig deraf forargede. Vist nok er det: at naar slige Skikke først ere indførte, lade de sig vanskeligere afskaffe, end man let skulde troe. Jeg kjender en meget værdig, lærd og vittig Præstemand, der havde ved adskillige Lejligheder talet imod denne ommældte Skik, som en uanstændig Uskik. Næste Højtids Fest vare Mand-Stoelene fulde af blaae og hvide Huer. Da Texten er oplæst, standser han lidt og tier. – »Førend jeg i Dag taler noget Guds Ord meer, saa – *alle Huer af!*« Som sagt, saa skeede det. Huerne forsvandt, og bleve nogen Tid usynlige. Men for længe siden er Skikken der igjen i fuld Brug.

§ 6. Kun een lokal Skik, som jeg ynder vel, og har nogle Gange paa en Slags Maade taget Deel i, vil jeg her nedskrive:

* Uagted mine Sønner stedse ligge og gaae ude med blottede Hoveder endog om Vinteren i Kuld og Regn, ere her dog endnu Mange, som ej kunne faae den Ting i Hovedet; men lade deres Børn fra Ungdom op gaae med tykke Uld-Huer; endog i de heedeste Sommer-Dage.

Første Pintse-Dag, da den nysudsprungne Skov staaer i sin fulde majestætisk grønne Pragt, efter at Gudstjenesten er endt, forsamle sig Gamle og Unge af Vium Bye og et Par Naboe-Sogne paa en aaben grøn Plads i Skoven her ved Byen, og fornøje sig til Aften med Musik og Sang og Dands. Ingen ædlere eller helligere Fornøjelse i Livet end den, der fremlokkes ved at beskue Alfaders Herlighed, hans Magt og Godhed i Naturens Yndigheder. O! I ædle, gode, elskværdige Mennesker af den trællende Bondestand. I have dog saa mange møjsommelige – saa mange sorgfulde Dage. Aldrig være Eder saa skjøn en Maji-Dag misundt af noget Eders Medmenneske; aander I kun frit i Glædens Skjød under Guds bliide Himmel! Bogfinkenes muntre Slag sammenstemme sødeligen med Eders Strengelyd og Eders Glædes Sange! De lette Eders Sind! de udvide Eders Hjerter! De indgyde Eder, med Tanken om Algodheds Gud, hellige Beslutninger, glade Udsigter, fornyet Kraft. Istemmer højt:

Vor Vandel Dig til Ære
Skal grønnes som en Skov –
Og alt vort Liv skal være
Din Kjærlighed til Lov!

FEMTE KAPITEL

Karakteer-Træk

§ 1. Neppe kan vel et enkelt Individs, eller en vis Individ-Masses Karakteristik bedømmes rigtig, med mindre at Temperamentet tages derhos i Betragtning. Dersom man vil bedømme dette hos en Egns Almue efter de fleeste Individers Tale, Gang og Forretninger; hvori salig Dr. P. v. Haven uden Tvivl havde

fat paa den rigtige Ledetraad*, saa bliver disse Sognes almindeligste Temperament – hvad Mandkjønnet angaaer – det phlegmatiske; kun at det med tiltagende Alder faaer Tilsætning af de andre 3. Langsom er deres Gang, og gjærne give de hvert Trin et Eftertryk med Knæerne – langsom og drævende deres Tale – langsom deres Spiisning, og langsom deres Arbejde. Qvindekjønnet er meere sangviniskt: De holde sig rankere, gaae, tale, spiise, binde og arbejde raskere. Endog deres muntrere og rødmossede Ansigts Farve stadfæster dette. Naar jeg nu herpaa faaer anført nogle af de meest paafaldende Karakteer-Træk, formeener jeg, at Læseren best deraf kan abstrahere sig selv disse Sognes Karakteristik.

§ 2. Det første K. Træk have mine Sognefolk tilfælles med Nørre-Jydland i Almindelighed: Jeg meener: den Jyderne saa særegne, saa navnkundige *Vandrelyst*. Mangfoldige Unge, og det af begge Kjøn, ere, baade før og i min Embedstid, herfra bortrømte til det Schlesvigske og andensteds hen. Denne Vandrelyst tilskriver jeg det: at adskillige af disse Sognes Unge have Tjenester langt borte, og flytte ofte hid og did. Ligeledes den Handelsaand, der yttrer sig hos Mange i deres unge Aar. Med Smaahandel begynde Nogle allerede i det 17 eller 18de Aar. Have de tjent sig nogle Rigsdaler til, eller kunne faae dem til Laans, kjøbe de et lidet Partie Strømper, Træe-Skeer e.a. hvormed de vandre omkring, for at prøve Handels-Lykken. Ofte henter man et Læs Sild 6 til 10 Miile fra ved Liimfjorden, dem man kjører omkring med og sælger.**

§ 3. Et andet K. Træk er *godmodig Velvillighed*. Denne viiser man gjærne mod Fattige, Nødlidende, Vildfarende, Fremmede. Dog kan det stivsindige, misundelige og mistroiske i Lokalkarakteren under visse Omstændigheder faae Styrke nok til at dæmpe dette gode Træk.*** Samme Godmodighed vises i

* See hans Efterretninger om det Russiske Rige, 1ste Deel S. 540 o.f.

** En vis Hang til Overtroe kunde nok og anføres iblandt Karakteer-Trækkene; men derom vil blive handlet udførligere i næstfølgende Kapitel.

*** At indtræffende Omstændigheder kunne gjøre Undtagelse, derpaa vil forekomme et synderlig mærkværdigt Exempel i Kap. om Fattigvæsenet.

Tjenstvillighed mod deres Lærere, og andre deres Venner. Børnene føle stærkt, og følge troeligen den Pligt: at sørge for deres gamle og svage Forældre. Nogle tage dem i Huus, andre forlade deres Tjeneste, for at være hos dem og pleje dem destobedre. Mangen En skulde række dem deres sidste Stykke Brød. Exempler haves herpaa i begge Sogne.

§ 4. *Hengivenhed til det Kongelige Huus* er dybt rodfæsted her i alles Hjerter. Især føler man ret levende, hvor gandske meget vor elskværdige Kronarving, vor dyrebare *Friderich* er – som for hver anden Stand, saa og – for hans kjære Bønder. Man saae ham her ved Viborg een – ak kun den eene! – Gang. Hans Blidhed, Virksomhed, Tarvelighed, Skaansomhed, Nedladenhed indtog alles Hjerter. »Han er den Engel, som Alfader sender for at gjøre os arme Trælbønder frie, forbedre vore Kaar og befæste vor Lykke. Gud styrke ham i det Gode!« saa taldes da og tales endnu i Bøndernes Sammenkomster. Ja – Du kan troe det og lide derpaa ejegode Kongesøn! at der og fra Middelpunkten af dit Cimberland opstige mange tusinde varme Ønsker og Bønner for Dit og Din Faders Liv og Lykke. Den Erindring være Dig stedse kjær og sød! og naar Du nu og da føler tungt den nedtrykkende Byrde af Dit store Kald – og naar den Tanke: at Du ikke har kunnet, ikke endnu kan gjøre alt Dit Folk paa hvert Sted, til hver Tid, i hver Stand, saa lykkeligt, som Du ønskede og attraaede, – og, naar Du mærker med Smerte, hvor saare vanskeligt det er for Fyrsten, i hans slibrige Stilling, at overskue, tilfredsstille, lyksaliggjøre hver en Plet – og disse Tanker da dybt, dybt nedtrykke Dig, og presse Dig Kongelige Taarer af Øjnene – da lad, *o Friderich*! den stolte Tanke: at Du elskes højt af et værdigt og frit Folk, være Din sødeste Løn, Din Opmuntring, Din Fryd! – Nær var jeg bleven begejstred. Nu videre: –

§ 5. Til Sognenes Kar. Træk har jeg kun endnu at tilføje, en *vis Mistroiskhed* i Ting, der røre Bondens Interesse. Denne Mistroiskhed er gjærne forbunden med nogen Stivsindighed, og vanarter let, ved mødende Modstand, til Gjenstridighed, Opsætsighed, Hævngjerrighed. Dette kan jeg ikke bedre for-

klare, end ved at anføre Exempler derpaa. I Anledning af de nye Anordninger til Bondestandens Opkomst vare de her – som saa mange andre Steder – tilbøjelige til, og nær ved at troe, at de med eet skulde have Friehed – endog for Hoverie; – skulde have Ejendom og alt. Kom nogen Anordning ud, eller noget fordredes, som ikke stod dem an; lode de sig høyt forlyde med, at det ej var gaaet rigtigt til – at Huusbond, Præst og Amtmand spillede under Dække med hverandre for at fordølge dem deres Ret, og undertrykke dem. Hvad der af Kongelige Anordninger ikke blev oplæst af Prækestoelen, duede slet intet. Da f.Ex. den frievillige Hoverie-Foreening skulde sluttes, yttrede sig megen Modvillighed i begge Sogne. Og jeg havde Vanskelighed nok med at overtyde dem om det rette. I samme Aaringer faldt en Deel paa at nægte deres Hov-Arbejde til A.....g. – Uagted al Et. St.....s Sagtmodighed og Godhed imod dem i 40 Aar, og uagted mine Forestillinger til En og anden, opsagde de ham saagotsom Huldskab og Troeskab. De lode endog anlægge Sag, og jeg troer vist, de havde ladet det gaae til det yderste, hvis ikke deres Anfører havde sadlet om, taget dem med en Trumf, og paabuden dem Forliig. Paa samme Mistroiskhed har jeg selv i denne Tid en synderlig Prøve: I Nov. M. 1792 blev Vium Byes Udskiftning bragt til Ende. Derved blev en halv Gaard paa 3 Tdr. Hartk. nedlagt, og deelt imellem 7 Huusmænd. Beraabende sig paa Lovens Ord, vægrede de 4 af dem sig ved at gjøre mig 1793 en Høstdag – og vedbleve deres Vægring, endog efter at jeg havde offentligen bekjendtgjort dem den, i selvsamme Anledning faldne, nye Cancellie-Resolution for Aarhuus Stift under 22. Oktober 1791. Jeg lejede da paa deres Vegne, og indgav min Regning med en Forestilling til Amtm. P., fra hvem jeg under 22 Sept. fik nedenstaaende Resolution:* Nu lod jeg de 4

* »Naar ikke de her anførte Huusmænd vil i Mindelighed, naar denne »Erindring er tydelig bekjendtgjort dem, betale Præsten sit Udlæg for lejede »Høste-Folk, da disse Huusmænd have nægtet deres pligtige Arbejd; saa »staar det Præsten frit for, at søge Huusmændene ved Retten (!!!) for denne

Mænd kalde – Resolutionen, i Medhjelpernes Nærværelse, 2 Gange lydelig forelæse, og spurgde derpaa: om de nu vilde betale? De svarede alle Ja. Jeg gav dem over det halve efter af min Regning, og troede Sagen gandske endt. Men, hvad skeer? at de maae have ladet sig forlede og opvikle af visse Slags Folk, det lader sig, vel ikke uden Grund, formode af det følgende. Nok: den 1ste Januarii d. A. faaer jeg fra Amtm. G. Ordre til at erklære mig over en medfølgende Klage af 14de Decbr. 1793, som indeholdt: at jeg skulde have forurettet alle 7 Huusmænd ved at fordre en Høst-Dag af dem. Klagen var underskreven »paa øvrige Huusmænds Vegne af Niels Nielsen og Jacob Nielsen«. Baade Haand og Sprog mærkede jeg strax at være forvendt. Jeg kjendte begge de underskrevnes Hænder, og saae, at det ikke var deres egen Underskrivt. – Jeg tænkte paa Forordningen af 28de Dec. 1792 og lod strax Huusmændene reqvirere:* »om de havde nogen Deel i bem. Klage?« alle svarede: nei – og Niels Nielsen kom selv, og tegnede paa Klagen: at han var uskyldig i, og uvidende om den.« Fortrydelig over den Tingest, som jeg nu ikke kunde andet end ansee som grovt Vinkelskriverie, paategnede jeg Dokumentet, som falskt, og bad Sagen undersøgt; som og, efter Amts Ordre, skeede ved et Politie-Forhør, der ei alleene stadfæstede min Opdagelse; men endog gav stærk Formodning om Gjerningsmanden. Den 2den Januarii kom 2 af de 4 Mænd til mig paa Vium-Gade, og nu mærkede jeg tydeligen, at der var sat nye Mistroiskhed og ond Grund i dem. De lode sig nemlig forlyde med, at de nu alligevel ei holdt sig forpligtede til at forrette de omhandlede Høst-Dage; men agtede at

»deres Modtvillighed, som da vil falde dem saa meget meere bekostelig. Thi
»Udpantning i dette Tilfælde anseer jeg ikke tilladt. (!!!)

»R..s d. 22de Sept. 1793.«

Slutningen af denne Res. viiser, at Hr. A. P. neppe har kjendt Reskriptet af 28 Maji samme Aar for Fyens Stift, da dette Reskr. ræsonnerer og fastsætter lige tværtimod.

* Dette skeede om Aftenen Kl. 6½.

søge videre om Befrielse derfor. Misfornøjed vilde vel Enhver i mit Sted være bleven – og saa blev jeg. – Uden endnu at kunne gjætte paa den Skyldige, karakteriserede jeg blot de i Skjul krøbne Personers Forhold deri med dets egentlige og fortjente Benævnelse. – Det øvrige af denne Historie skal jeg siden, paa sit passende Sted, fortælle. Her kun det, der kunde tjene som Bidrag til Karakteristiken.

SJETTE KAPITEL

Overtroe og Fordomme

§ 1. Hiin kalder jeg ufornuftig, eller fornuftstridig Meening om en Ting, og Fordomme: at antage eller forkaste noget uden fornuftige Grunde, alleene fordi man er indtagen derfor eller derimod. Ere disse Beskrivelser rigtige, vil man vel endnu mod Slutningen af det philosophiske 18de Aarhundred kunne spoere begge Deele overalt iblandt Almuen. At ville nægte, de ogsaa her havde Sted, det var at vidne imod Sandhed. Men vist er det dog, at disse Sjæle-Sygdomme ikke ere saa gængse her, som mange andre Steder, og at de, især hos de Yngre, ere i kjendelig Aftagende. Først noget om

§ 2. *Overtroe.* Visheden om Hexerie og Spøgerie er saa almindeligen og saa dybt indgroed, at man kun meget langsomt og vanskeligen kan faae Almuen den af Hovedet. Endnu lader man sig andægtigen fortælle, hvorledes Hr. J. From fordum manede Peders Kone og Povels Fader – hvorleedes Hr. Lor.... i A....d, en Aften, da han kom fra S....v, og det blev ham sagt, hvor skinbarlig den leede Djævel gik der henne i Moesen og kaldte ham en Katekismus-Dreng, stod strax af og gav sig i kast med den fuule Aand. Haardt stod det længe, fordi det blev ham bebreidet, at han engang som Student var bleven en Bager 1 sk. skyldig; men da han vidste Raad derfor,

og kastede Skillingen i Satans gloende Gab, fik han rigtig Bugt med Krabaten – satte ham herunter, og slog en Pæl ned paa Stedet, som staaer der endnu den Dag i Dag er. Endnu fortæller man hvorleedes samme Hr. Lorents en Aften, da hans Vogn gik saa tungt, at Hestene nær havde slæbt sig ihjel, lod det eene Baghjul tage af og lægge i Vognen – og da maatte den Slemme, hvor nødig han end vilde dertil, gaae i Stedet for det 4de Hjul – ja maatte han saa – og nu løb Vognen saa let, som om den nyelig var smurt. Endnu er det i alles Munde: Hvorlunde Hr. Lars Jacob H. i H...g kom Tyven, der havde stjaalen hans 2 Hopper, skjønt 7 Miile borte, til at skjælve, da han havde solgt dem, og skulde drikke Ligkjøb – derved opdagede Tyven og viiste selv sine Hopper igjen. Hvorlunde samme Hr. L. J. H. engang standsede en Ildebrand i Vejerslev, blot ved at tage sit hvide Lommetørklæde op og vifte med (Manden havde iilet og viskede Sveden af) saa Vinden strax vendte sig og blev stille. Hvorlunde Hr. Ole S....n engang fraværende hæftede een af sine Folk ved et Brændeviins Anker, saa han ikke var i Stand til at komme derfra, »farensti e Præist siæld kam, aa løst ham aa«. (førend Præsten etc.) Indtil denne Dag søger Mangen En til en vis ellers vittig og klog Mestersnedker i Naboe-Sognet, at han skal signe en bulden Finger, en forarmed Koe, eller en fortraad Hest. Uden Betænkning læser han frisk væk – og at det sikkert hjalp, troe Begge af Hjertens Grund. En egen overtroisk Skik har man i Lysgaard Sogn, som jeg ikke har kunnet spørge at være i Brug andensteds, undtagen i et Sogn der norden for i Viborg-Stift: Saasnart som man kommer kjørende med et Liig, og standser udenfor Kirkegaards Porten, maae Hopperne spændes fra, imedens Liiget tages af Vognen. Man lader dem alleene vende om i en Runddeel, og spænder dem strax for igjen. I Begyndelsen spurgde jeg med Forundring, hvi dette skeede? og fik til Svar: at ellers vilde Hopperne aldrig efter den Dag nemme Hingst. Mangen Gang har jeg leet og ironiseret over den Skik, og ofte talt alvorligen med de fornuftigste i Sognet derom. Dog bruges Skikken endnu, og det underligste er: at man gjør det

samme med Heste som med Hopper. »Da veed Faar no hva?« fortalde En mig i Troskyldighed – »da haad Jæs Pæisens Faar jænd gaanger en Haas, aa han bløu ett tile nok farre; men hon nam aaller i si Dau Hæist sihn den Daa – de [æ] s'gi sann, a sæir.«*

§ 3. Ikke er det vel her af Vejen: til Læsernes Opbyggelse at anføre nogle overtroiske Raad og Regler: 1. Naar man henter Vand til Brøgning, maae man ingenlunde kalde det Vand, men: Løu; for ellers kan der ikke blive Øld deraf. 2. Naar de kjære Læsere ville mæske deres Malt, maae de endeligen komme en Gnist Ild deri; men hvad det giør got for, veed jeg saamænd ikke. 3. Hver Gang den fromme Læser vil lægge Dei, maa det ej forsømmes, at gjøre † paa Bunden af Truget og oven paa den lagde Dei. Aarsag: for ellers kunne Hexer stjæle deraf. 4. Du skal og smukt gjøre † i Kagen (Brødet) eller i det mindste i Luften over den førend du skjærer Endeskiven af, – saa bliver den siden sikker for de fæle Hexe-Hænder. 5. Den første Gang din Koe kommer ud efter Kælvingen, skal du have sat en Kniv ovenover Døren. Spørg ej hvorfor – thi det veed jeg just ikke; men got skal det være, det veed jeg vist. 6. Rønne-Træet – fromme Læser! mærk dig dette vel! – Rønne-Træet er et helligt Træe, men i Besynderlighed Flyverønnen. Dens Virkning er fortreffelig i mange Tilfælde; særdeles imod Hexerie og al anden Djævelskab. Derfor skal f.Ex. ꝼ. din Kjærnestang være af Røn; saa kunne Hexerne med al deres Konst ikke forhindre dig i at faae Smør. 8. Vil din Koe ej nemme Tyr, boer kun du et Hul igjennem den spidse Ende af hvert Horn. Driv saa en Rønne-Pind deri. Det er probatum. Og ligesaa, dersom din Hingst skulde tage noget ved, som du ej forstod, – giv den kun 3 Rap over Krydset med en Rønne-Qvist, saa er den strax kurered. 9. Dersom der i din Hauge skulde imod Formodning lade sig en bleeg Grønkaal tilsyne,

* Det er udlagt: »Da veed Fader nu hvad? da havde Jens Pedersens Fader een Gang en Hoppe, og han blev ikke tidlig nok færdig; men hun nemmede aldrig i sine Dage Hingst siden den Dag – det er, saavist! sandt, jeg siger.«

eller Muldvarper skyde op i din Gaard, da skal der vist i dette Aar komme Liig af dit Huus – dog kan det sidste og betyde, at du skal flytte fra denne din Boepæl. 10. Skulde det hænde sig, at du skjar eller stødte dig, maae du ej lade en frugtsommelig Qvinde see Skaden; thi i saa Fald kan den ej vorde lægt før hendes Nedkomst. 11. Fra Juuledag til Nytaarsdag maae Du og Dine endeligen vogte Eder for, at sætte nogen Ting, som løber rundt om, i Gang med egne Hænder, f.Ex. spinde, vinde Garn, boere; thi hvo som dette gjør, kan hverken faae Held eller Velsignelse til Gæslinger eller Ællinger. 12. Et meget got Raad imod Hexer og Bjergfolk, at Børn ej, før de blive døbte, kunne forbyttes, saa at man fik Skiftninger for sine Egne, er det: at man lægger Syenaale over † for Døren, spytter og peger † viis over Vuggen, og holder Lys tændt hver Nat, indtil Barnet er bleven døbt. Derved forebygges Faren i Tide, og siden kan den ikke have Sted.

§ 4. Til *Fordommene* her henhøre følgende: Hvo der befatter sig med en Konst eller Videnskab, som den ej har lært methodisk, forstaaer den best, og udøver den heldigst. Anden Grund kan jeg ej udfinde til at man hellere søger til Qvaksalvere og Signere, end til ordentlige Læger; thi gandske vist er det, at sjælden lod Nogen sig overtale til at konsulere den overmaade billige og fortreffelige Dr. Rogert i Viborg* da man derimod ustokked og ublokked søgte til den dyre C....r fra alle 4 Hjørner. Villigere indlader man sig med en fremmed Vindmager, end med en bekjendt kyndig konsterfaren Mand, hvorpaa

* Borte er han nu – den sande Menneske-Ven, den grundlærde, erfarne, omhyggelige og uegennyttige Læge. Hellig være hans Minde! Hans Velsignelse hviile over hans Afkom! Gjennemtrængt af dyb Sorg over hans tidlige Hjemvandring, og Taknemmelighed for hver en Gang han hjalp Mine og mig, søgte jeg at hædre hans Minde ved dette Par, i den Viborg Samler indførte, Distika:

Luxdorphi monito sic Cimbria paruit omnis:
Gerneri similis vivus ametur, ait.
Cimbria defuncti Rogerti in funere luget.
Cimbrorum cuivis vivus amatus erat.

kunde anføres adskillige Exempler. Imod Nyeheder, som mistænkelige og farlige, er man i Almindelighed indtagen. Religions Fordomme er man heller ikke frie for. Saaledes er man temmelig stærk i Tyrke-Troen om Skjæbnen. Mange indbilde sig, at det ikke egentligen er Synd: at tøjre paa en Andens Ager, imod Lovene at liste noget ind igjennem Kjøbstæd-Porten uden Konsumtions Svarelse, og hemmeligen at bringe Træe af Skoven, naar det kun skeer saa behændigen, at man ej paagribes. Stærk hos en Deel af Almuen er og Troen paa den hellige Nadvers physiske Virkning, og Skriftemaalets (eller Afløsningens) Kraft endog hos de Ugudelige.

§ 5. At Almuens Fordomme ere – skjønt vanskelige dog – ej umuelige at overvinde; især naar føjelige Omstændigheder indtræffe, og man da bruger Klogskab og Fliid – derpaa tillades det at hidsætte et Par Exempler: Almuen her var saa stærkt som nogensteds indtagen imod Koppernes Indpodning. For 7 Aar siden havde Dr. Rogert inokuleret min ældste Søn, hvorved jeg allerede havde lært noget af Methoden og Diæten. Afvigte Aar lovede han ligeledes at indpode min anden Søn; men da der kom os Begge Hindringer i Vejen, paatog jeg mig det selv, under hans Vejledelse og Raadføring – og det lykkedes fuldkommen vel. Strax begjærede min Degn, at jeg og vilde paatage mig det med 2 af hans Børn, hvilket faldt ligesaa hældigen ud. Nu troede jeg det Tid, at opmuntre mine Sognefolk til at betjene sig af denne, for Menneske-Slægten saa nyttige Opfindelse, med Forsikring: at det ikke skulde koste nogen Skilling eller Skillings Værd. Man vidste af Rygtet, at de naturlige Kopper dette Aar vare særdeles dødende. Hertil kom en paafaldende Begivenhed: Degnens Svoger K. N. i Neder-Hvam ventede paa Udfaldet med Degnens Børn; men i det samme kom de naturlige Kopper, og ynkeligen bortreve 2 af hans Sønner. Efter at have gjennemtænkt, hvad Hr. Dr. Rogert om Indpodningen havde skrevet i den Viborg Samler 1779 No. 19, 20, 21, og 1780, No. 22, 23 og 26, og desuden flittig konsuleret ham, hvorom hans Breve endnu haves, inokulerede jeg de 2 tilbageværende, som gjennemgik

det vel. Fra den Tid af stimlede man til mig fra mine egne – og ikke længe efter fra fremmede – Sogne. Endog 7 af Kolonisternes Børn indkoppede jeg. Og – Tak og Ære være først Gud, og siden min uskatteerlige Ven: Dr. Rogert! saaledes har jeg, paa mindre Tid, end et Aar, til nu jeg reenskriver dette, inokuleret for det allermeeste her i Herredet Børn og Voxne ialt 217, uden at een eneste enten er død, eller har taget mindste Skade. At den Fordom heromkring har altsaa faaet sit Bane-Saar, det er baade vist og vitterligt. Hvorledes Publicum ellers derfor vil bedømme mig, kan jeg ikke vide med Vished; da enhver Ting lader sig betragte fra forskjællige Synspunkter; men vist er det, at nogle ellers gode Mennesker lagde mig Tingen til Last; og Andre mod Inokulationen indtagne, toge Anledning til at belyve og berygte mig. Aabenhjertigen tilstaaer jeg, at dette er en Biaarsag, hvorfor jeg her fremsatte Sagen.

§ 6. Endnu et Exempel, som viiser, at Fordomme kunne drives paa Flugt: Da Forordningen om Huders Aftagelse blev oplæst, mærkedes en almindelig Forundring og Modbydelighed hos Almuen. Kort efter forefaldt imellem en fornuftig Mand, min eene Medhjælper i Vium og mig følgende Samtale:

Jeg. »Nu Kristen! I er dog en fornuftig Mand; Jer skal jeg have Sandhed at vide af: hvad synes Folk om den Forordning?«

Kr. »Ja, Faar! a vel sæjed lissom ed æh: to, vi tøkkes hvæ jænd, de æ en møy sær Forordning, hvem der maat sæjed.«

J. »Og hvorfor det, Kristen?«

K. »Jou, to no æed snaar som vi skuh væ Rakkere hvæ jænd.«

J. »Nej, deri tager I vist Fejl. Det er tvertimod Kongens Meening og Hensigt, at der skal slet ingen Rakkere være til, og vi skulle indsee og troe, at intet, uden slette Handlinger, kan gjøre Mennesker uærlige. Synes I rigtig, at der kan være nogen Uærlighed i at tage Huden af det eene Kreatur, meer end det andet? eller at det kan være en Skam, at adlyde en Kongel. saa god og nyttig Forordning? kan I, som en fornuftig Mand tale saa for Alvor? nei, det maae vist være Jer Spøg?

K. »Nej – de æ vis endda mi Alvor. Vo Hah bevaar Faars Hæist, men dæssom jænd støut, da gjør han mæ en gromme Tjennest mæh, aa læ mæ vær frie faa den Bestelling.«

J. »Da kan jeg sige Jer ligesaa alvorlig: at, dersom een af Jeres skulde falde af, skal jeg, som Jer Naboe, strax med Fornøjelse komme Jer til Hjælp og Tjeneste med denne min Kniv.«

K. »Ih! Herre Gui! sæjer Faar de? to saa ka ed ennelek hæjer vær nouen Skam faa vi anner.«

J. »Saadan skulle vi tale, Kristen! og foregaae Andre med et got Exempel« o.s.v.

I samme Dage var en Hest styrted i Naboe-Byen: Sjørslev. Sognefogden der er en fornuftig Mand. Det stod haardt, og der forefaldt baade + Pællement og alvorlig Debatter – men Sognef. vandt dog Sejer, og alle Byens Mænd udførde Tingen ret got. Nu troer jeg neppe, at der i den Henseende skulde forefalde Vanskelighed. Ved et her nys indtruffed Tilfælde gik Sagen for sig uden mindste Ophævelse i al Eenighed og Føjelighed.

§ 7. Tjenlige Midler til at adsprede Overtroe og Fordomme øjner jeg især 4. – a) Der maatte nøje paasees, at hiine gamle, Overtroe og Fordomme fødende, Pjeser*, som det blot sandselige Menneske saa gjærne moerer sig med, saa let under Læsningen forgiftes af, og saa villigen antager for gode Vare, for Troes Artikle, fordi de læses paa Prænt – at disse Pjeser, som i større eller mindre Forraad findes i saa mange Huuse, indløses og omvexles med andre, Forstanden opklarende og Hjertet forædlende Bøger. b) Dernæst maatte indføres periodiske Blade i Almuens Lærers Smag, eller efter Planen til den i Fødselen døende: Samler for Landboen, hvorved Almuens Læselyst og fornuftige Tænksomhed kunde sættes i Gang. Men naar? og hvorfra ville disse fromme Ønsker vorde tilfredsstillede? c) Skoelerne maatte forsynes med veldannede Lærere fra Seminarierne, hvoraf Nørre-Jydland vel og kunde

* For at nævne kun een iblandt de mange: Den over heele Verden berømte Hertug af Luxenborg etc. hans Pagt og Forbund med Satan, hvilken han skal have indgaaet og sluttet, da han Ao. 1659 sad fængslet udi Bastillen til Paris, og bestaar samme Forbund af 28 Poster, og begyndtes den 2. Jan. bemeldte Aar, og endtes med Forskrækkelse den 2. Jan. 1695 o.s.v. uden Stæds Navn, hvor den er trykked 1768.

behøve eet i det mindste. d) Sokratisk-kristelige Katekesationer med Ungdommen, især den, der beredes til Konfirmation.

SYVENDE KAPITEL

Rettens Pleje, Politie-Væsen

§ 1. Som Lysgaard Herred har i en Deel Aar udmærket sig ved Stridbarhed og Processer, saa have disse heller ikke manglet her. Til Lykke have vi i den med Kammerraader rangerende Landvæsens Kommissær: Raadmand Ch. Tolstrup i Viborg, som Herredsfoged for Lysgaard-Hids-Herreder en Dommer af grundig Lovkyndighed, og urokkelig Retfærdighed. Ej mindre retsindig og duelig en Mand er Herredsskriveren: Povel Curtz, først theologisk Attestatus, siden Examinatus juris – derefter Volontær nogle Aar i det danske Cancellie, og tilsidst Herredsskriver ved disse 2 Herreders Ret. Herredsfogden nyder sin Løn i Byg, hvoraf hver Mand i begge Herreder yder Ham, efter Gaardens Størrelse i Hartk. ½ til 1 Skjeppe.

§ 2. Ting-Huuset, en halv Fjerdingvej østen for Hinge, ligger ved Grændserne imellem begge Herreder; men vel meget til den østre og smalleste Ende. Fra Vium Bye, som det nærmeste Sted i mine Sogne, er 7/4 Miil dertil, over en meget slem Vei. Smuk er Ting-Huusets Beliggenhed i en Skov, hvor Vejen imellem Hinge og Grønbæk løber tæt forbie. Det er nyt, teglhængt og velbygged, som det kunde ventes af den ædle Hr. F.....r paa Al.....rd, der ellers har bygget saa meget net og got paa sine Godser, som vel neppe nogen anden Jorddrot i Landet. T. Huuset bestaaer af 9 Fag got Eege-Bindingsværk. I østre Enden har det en Stald, som kan rumme 6 til 8 Heste. Dernæst et Værelse med Bord og Bænke til Tjeneste for dem,

der maatte have noget hemmeligt at afgjøre. Saa en Stue med Kjøkken hos, som beboes af et Par skikkelige Haandværksfolk, hos hvilke hverken Brændeviin eller andet af mig har kunnet mærkes at være tilfals. I vestre Enden er Stuen, hvor Retten holdes, bestaaende af 3 Fag med Vindver til 3 Sider. Bag Døren er en liden Kakkelovn, opsat af Teglsteen, som hidindtil har staaet der til Sirat; thi skjønt omgiven af Bøge-Skov, har man intet Brænde havt at varme den med. En meget betydelig Mangelspost, som endeligen maatte raades Bod paa, da Kulden under Rettens Pleje er saa meget meere utaalelig om Vinteren, fordi Gulvet er lagt af Teglsteene. Midt i Skovens Overflødighed sidder man altsaa her og gobrer, ligerviis som Synderen: *Tantalus a labris* i gamle Dage, der sad i Vand til begge Ører, og kunde ikke faae een Draabe deraf. Inden for nogle Skranker ere Bænke til Stokkemændene. I det sydvestre Hjørne staaer et Bord med 2 Bænke for Rettens Betjente og et Par Advokater.*

* Hvilken underlig Skjæbne disse Tvillingherreders fælles Tinghuus havde i Aaret 1790, lærer følgende:

»Promemoria.

»Det kongelige Danske Cancellie har under 17de April behaget saaledes at »tilskrive mig: »Da det saavel af Hr. Kammerherrens under 30 Octbr. f. A. »afgivne Erklæringer over tvende fra Herredsfogden og Herredsskriveren i »Lysgaard-Hids Herreder indkomne Ansøgninger, som og af Deres seenere »Promemoria af 23de f. M. erfares, at bemeldte Herreders Tinghuus ved »Hinge ei alleene er beliggende paa et ubeleiligt Sted, hvortil det skal være »vanskelig at fremkomme; mens at samme tillige er saa forfalden og slet »indrettet, at den behøvende Reparation, saavelsom fornøden Tilbygning »vil ohngefæhr koste saa meget, som om Tinghuuset blev forflyttet til et »andet beleiligere Sted i Herrederne, samt at de fleeste af Proprietærerne »med dem ere eenige i, at det blev forflyttet fra Hinge til Høyberg som det »beqvemmeste Sted. Saa skulde man herved tienstligst have Dennem til»meldet, at Hitz og Lysgaard Herreders Ting Sted kan efter Hr. Kammer»herrens Forslag forflyttes til Høyberg, og Herreds Tinget holdes udi den af »General-Adjutant v. Paulsen dertil overladte Stue i bemeldte Høyberg, »indtil der i samme Bye kan faaes en anstændig Tingstue, enten til Leje eller »Eje, uden betydelig Bekostning for Herrederne, og mod at det gamle

»Tinghuus ved Auction bliver bortsolgt til Hjelp til Omkostningerne ved »det nye.«

»Forestaaende Resolution jeg hermed har den Ære at communicere »Hr. Raadmand og Herredsfoged Tolstrup etc.

»Randers den 23de April 1790. *Pentz.*«

»Til Hr. Raadmand og Herredsfoged Tolstrup,

»og Hr. Herredsskriver Lundum.«

»Læst og bekjendtgjort i Lysgaard Hids Herreders Ret den 26de April 1790. »Test. = Tolstrup. – Lundum.«

Tinget blev derpaa i nogen Tid holdt i Høyberg; men Tingen blev snurred om, saa at Tinget maatte være saa god at holdes paa sit gamle Sted; hvilket vil erfares af Nedenstaaende:

Promemoria.

»Det Kongelige Danske Cancellie har under 3die Julii behaget at tilskrive »mig saaledes:

»Vel har man under 17de April sidstleden, paa Grund af Hr. Kammer- »herrens Erklæringer paa 2de Ansøgninger fra Herredsfogden og Herreds- »skriveren i Lysgaard Hids Herreder, tilmeldet Dem: at Hitz og Lysgaard »Herreders Tinghuus, kunde efter Deres Forslag forflyttes til Høyberg, og »Herreds Tinget holdes i den af General-Adjutant Paulsen dertil overladte »Stue i bemeldte Høyberg, indtil der i samme kunde faaes en anstændig »Tingstue enten til Leje eller til Eje, uden betydelig Bekostning for Herre- »derne, med videre. Men, da Man siden har erfaret, at største Lodsejer i de »under Herredstinget henhørende Sogne, og endeel af disse Sognes Almue »saavelsom Herredsskriveren modsætter sig denne Forflyttelse, der »paastaaes at ville blive dem ufordeelagtig, og Proprietær Fischer desuden, i »Tilfælde af, at Tinghuuset maae blive paa det gamle Sted, har tilbudet at »ville forøge bemeldte Tinghuuses Bygning, samt reparere det nu værende »og endda betale til gudelig Brug 200 Rdlr. Saa skulde Man tjenstligst »tilmælde Dem, at Man efter de saaledes oplyste Omstændigheder holder »det betænkeligt, at forflytte Tinghuuset derfra hvor det meer end 100 Aar »har været, og hvor det efter Kongelig Patent af 1688 er bestemt at bør ligge. »Naar Proprietær Fischer altsaa paa sin Bekostning, efter Tilbud istandsæt- »ter Tinghuuset efter sit Forslag af 1ste Junii sidstleden, bør det forblive, »hvor det i saa lang Tid har staaet, og efter Kartet upaatvivlelig ligger »meere beqvemt, end hvor det skulde flyttes hen. Hvad endelig angaar det »øvrige af bemeldte Fischers Tilbud, da overlades det til ham selv, om han »vil give de anbudne 200 Rdlr. til gudelig Brug. Om dette sidste vilde De »imidlertid behagelig indhente samme, paa det at man derefter kan be-

§ 3. Tvende Gange er jeg i Aar – men heller aldrig tilforn – og det af gandske besynderlige – (Aarsager kan jeg ikke skrive; thi der var ingen, og neppe nok) Anledninger bleven stævned og indtrukket i Proces, og 2 Gange mødte jeg selv for Retten,* for at forsvare mig.** Af egen Erfaring kan jeg derfor desto vissere fortælle, hvorledes det gaaer til. Ingen Uorden havde Sted, eller blev tilladt. – Skjønt i et koldt Værelse og i kolde Vinterdage, havde Alle blottede Hoveder – og Ingen fik Lov til, enten at tale højt, eller røge Tobak. Kun ønskede jeg, at saa hellig en Forretning maatte (som en af vore philosophiske Jurister har foreslaaet) begyndes og højtideliggjøres ved en af Dommeren selv fremsagt, andægtig og passende Bøn.

§ 4. At ellers vor Lovgivning, saavelsom alle menneskelige Indretninger, kan tage imod Forbedring, f.Ex. med Eeders og

»stemme Gavens nyttigste Anvendelse, hvorom man ogsaa herved tienst»ligst vil udbede sig Hr. Kammerherrens Betænkning.«

»I Anledning deraf har jeg under 13de Julii communiceret Hr. Fischer »denne Resolution, paa det han derefter kunde besørge et nyt Tinghuus »med de fornødne Beqvemmeligheder efter sit Tilbud paa egen Regning »opført og forsvarlig bygget, saaleedes som det ved Syn kan staae Prøven. »Og jeg skulde heller ikke undlade at bekjendtgjøre hermed Hr. Raadmand »og Herredsfoged Tolstrup denne Resolution til fornøden Afviidenhed, »mens imidlertid forbliver Tinget fremdeles i Høyberg, indtil det nye Ting»huus ved Hinge er færdig, og de af Hr. Fischer anbudne 200 Rdlr. er betalt, »og den videre fornødne Resolution fra det høj Kongelige Danske Cancellie »er indhentet.

»Randers den 14de Septbr. 1790 *Pentz.«*

»Til Hr. Raadmand og Herredsfoged Tolstrup.«

* Det samme gjorde afvigte Aar min Herreds-Broder Hr. Sveistrup i Levring.

** Tilforn har jeg fortalt Anledningen, man betjente sig af for at yppe disse Sager. – De ere indtil Datum blevne – ikke farlige for mig – men mærkværdige i mange Henseender, og af saadanne Følger for mig, at jeg i min Biographie vel ikke kan lade dem gandske uvedrørte.

Død-Straffers Formindskelse,* Rettergangs Forkortelse, Rabulisteriers og Formaliteters Indskrænkelse m.m. nægter vel Ingen; men dette er hverken min Sag eller mit Fag.

§ 5. Politie-Væsenet iagttages her med en Aktivite, som Enhver venter det af saadan Mand, som vor Tolstrup. Kun to af mange Exempler vil jeg anføre til Beviis for hvad jeg skrev: a) For et Aars Tid siden havde en Mand i Lysgaard Sogn modtaget en Tjenestedreng, som i Utide havde forladt sin Tjeneste i Naboe-Sognet: Almind. Det blev andraget for vor Politiemester, som strax satte en Politie-Ret, og dømte Manden i Lysg. S. til at betale en vis Mulkt til Sognets Fattige. b.) I dette Foraar har bem. Herredsf. T. ladet uddeele til hver Gaardmand i begge Herreder – omtrent 800 troer jeg – en, paa hans egen Bekostning trykt Politie-Plakat, som udgjør et heelt Ark, og bestaaer af 31 Artikler. Indledningen lyder saaledes:

»Af indløbne Klager og Beretninger har jeg erfaret, at den om Politie-Væsenet under 25de Marts 1791 udgangne Forordning paa nogle Steder i Lysg. Hits Herreder ikke nøjagtig efterleves af Husbonder og Tjenestetyende. Og da o.s.v.«

OTTENDE KAPITEL

Lægevæsenet

§ 1. Dermed er Forfatningen her, som andetsteds paa Landet, langt fra Kjøbstæder – maadelig. Vor Stifts-Physicus, som hver Præst i Stiftet giver 4 Mk. til om Aaret, boer i Aarhuus over 7 Miile herfra. Vor Distrikts Chirurg, som Almuen contribuerer til, boer i Viborg. Almuen er desuden indtagen imod

* China tilkommer nok Æren for: først at have – om ej gandske afskaffet, saa dog – formindsket Død-Straffe. Hiin Stats Exempel har Rusland fulgt; og gid de øvrige Stater snart vilde gjøre ligesaa.

og bange for de ordentlige Læger, som forhen er mældt. Kommer derhos i Betragtning den lange Tid, det medtager, at fae Nødhjelperen hented, og tillige Befordringens Vanskelighed, saa vil man ikke undre sig over at neppe 1 iblandt 100 Syge søger Hjelp hos tilforordnede Læger; men derimod med den stærkeste Tillid bruger ethvert Kjærling-Raad, man kun, paa 2den og 3die Haand kan faae udspurgt. I begge Sogne have vi kun een – og det en 68 Aar gammel – Mand, som, med Briller og efter mange Forberedelser, kan aarelade; men ikke Een, som kan forbinde et brækked eller af Led kommed Lem. I Demstrup er en Mand, som giver sig af med at kurere beskadigede Lemmer. Hexemester er han slet ikke. Dog har han været lykkelig med nogle. Meget dyrt lader han sig heller ikke betale. For Beenbrud og anden udvortes Skade af Stød og Fald søges han ofte af Omegnens Almue.

§ 2. Visse Sygdoms Tilfælde paa Mennesker og Qvæg er Almuen meget tilbøjelig til at antage for Virkninger af Hexerie og Forgjørelse. Man troer, at Hexer kunne lægge noget ud, saa at den, der først kommer over det, faaer en halsstarrig Sygdom, som ikke lader sig læge uden af kloge Mænd og Qvinder. Disse vide at paatage sig en hemmelighedsfuld og Tilforladenheds Mine, hvorved de indtage den lettroende Almue – og denne veed ret god Beskeed om, hvor disse kloge Folk ere at finde, endog paa mange Miiles Frastand. Undertiden hænder det sig, at slig en Kjæltring gjør sine Ting saa slet, at Bedrageriet blottes, og dens heele Kredit falder. Saaledes er det gaaen med en vis Ca...r i denne Egn. Nogen Tid før hans Fald traf jeg ham hos en syg Mand i Lysg. Sogn. Jeg læste for ham saa tilstrækkeligen, at baade Han og Andre der i Sognet tabte Smagen. Siden har jeg mærket, at hans heele Hexeroes er fløjten.

Een Kones Ære i Vium Sogn, som var udraabt for Hexerie, og fik Skyld næsten for alle Sygdomme, og Uheld, der indtraf i hendes Naboelaug, har jeg været saa lykkelig at rædde.

§ 3. Roesværdig er derfor en oplyst og ædel Mands Nidkjerhed for denne, som fleere almeennyttige Indretninger. Han

Herregården Marsvinslund. Fotografi.

boer i dette Tvilling-Herred. I ingen – aldeeles ingen – Forbindelse staaer jeg med Manden, og kan derfor desto friere her anføre hvad jeg veed med Vished, at han for en 12 Aar siden bragde i Forslag. Her er det:

P. M.

»Da de Distriks Chirurgi, som af Hans Majestet ere beskikkede for Landet i »Aarhuus Stift ere blevne anviiste Boepæle i nærmeste Kjøbstæder ved eller »i deres Distrikter, saa er det vel ligeledes at formode om den, som Hs. Ma»jestet maatte have Lysgaard og Hitz-Herreder tiltænkt, og til hvem vi nu »paa 5te Aar have contribueret. Viborg er da den nærmeste Købstæd, som »formodentlig og bliver hans Boepæl; men i dette Tilfælde er han os til liden »eller ingen Nytte. I Viborg er Doktor eller Stifts-Physicus, Regiments »Feldskjær, 4 Compagni Chirurgi, 1 Stads Chirurgus, og det kan næsten »komme os paa eet ud, enten denne lægges til, eller mangler. Han maatte »boe i sit Distrikt, naar Almuen skulde have nogen Nytte af ham. En hastig »Hjelp er i et eller andet Tilfælde saa ofte fornøden, og mange sætte Livet til, »som kunde været ræddede, naar en fornuftig Læge eller Chirurgus havde »været ved Haanden eller i Nærværelsen. Det er desuden vanskeligt, og »næsten umueligt for den fattige Almue at faae saadan en Mand hentet 3, 4

»a 5 Miile borte i et andet Stift, og befordret tilbage igjen (en Bekostning, »som deres Formue ikke tillader) og naar han da endelig kommer til den »Syge omsider, er det ofte for sildig, og hans Nærværelse til ingen Nytte. En »Sag af saadan Vigtighed og Nytte har jeg derfor tænkt at indstille til de »Herrer Proprietærer og Naboer i Lysgaard og Hids Herreder, om de ikke »synes, at vi samtligen skulle blive eenige, om at indgaae med en Suppliqve »til Hans Majestæt, at naar vor Distrikts Chirurgus bliver beskikket, det da »maatte blive ham paalagt at boe i sit Distrikt, og ikke i en Kjøbstæd, som »Viborg, udenfor baade Herrederne og Stiftet. Men førend vi kunde ind-»gaae med saadan Forestilling, og vente vort Ønske opfyldt, maatte man i »Forvejen være betænkt paa, at forsyne ham med fornøden og anstændig »Boepæl. Det vilde jeg endvidere indstille til de Herrer Naboers nærmere »Overvejelse, hvad Sted de omtrent ansaae for det belejligste i Herrederne »eller Distriktet til Boepæl for ham, saavelsom og, paa hvad Maade man »kunde forsyne ham med saadan Boepæl, enten ved at bygge den af nye, »eller overlade ham en anden, som kunde være beqvem for ham. Nogen »Jord eller Avling til saadan Boepæl vilde vel være nødvendig, at han i det »mindste, om ikke meere, kunde holde en Hest, for at befordre sig selv i »fornøden Tilfælde til Syge, som ingen Befordring havde. De ville nu tage »dette Forslag i nærmere Betragtning og derefter, herpaa tegnet, give mig »deres Tanker tilkjende. For min Part er jeg villig til at erlægge min Deel til »dette nyttige Værk i Proportion af mit eiende Hartkorn i Distriktet, og »venter det samme af mine Herrer Naboer.

»Allinggaard den 16de Jan. 1782. *Jean Arn. Fischer.*«

Dette Opmærksomhed fortjenende Forslag saae jeg af alle de andre Herremænd paategned til Eenighed og Biefald. Een af dem (Kammerraad Fischer til Vester Keilstrup) foreslog, at *a*) Ansøgning derom skulde underskrives af dem alle – *b*) Chirurgi Boepæl skulde være i Hinge eller Vinderslev, som midt i Herrederne – *c*) Godsejerne skulde besørge Bygningen opført, og Bekostningen repartered paa Hartkornet i begge Herreder m.m. Tingen syntes god, og af alle ønsked; men hvad Gang den tog, er mig ubekjendt; thi, at Forslaget skulde være blevet indsendt, – have gaaet igjennem den Medisinske Fakultet, og saa – intet videre, som Rygtet gik, er vel neppe troeligt. Saadan Indretning synes at være meget fornøden og ønskelig. Den blev vel heller ikke vanskelig at udføre. Men saa maatte nok Haandlægen være i sin Boelig forsyned med, og

selv kunne tillave sine fleeste Lægemidler. Saa gjør jo den berømte Bredenfeldt paa Frysenborg. Skulde dette ej kunne komme i Stand, var det dog nærmere Overvejelse værd: om der ikke kunde paa Sognenes Bekostning anlægges et lidet Huus-Apothek ved hvert Præstekald? Kunde det ikke derhos fordres af Enhver, der tiltræder et gejstligt Embede paa Landet, at han maatte forstaae at aarelade, og at forbinde et brækked Lem?

NIENDE KAPITEL

Fødselshjelp

§ 1. Gjordemoderen betjener et af Statens vigtigste Embeder. Jo fleere friske og stærke Mennesker en Stat ejer, desto friskere og stærkere er Staten selv. Hvor mange hundrede baade Mødre og Fostre omkomme ikke hvert Aar ynkeligen, blot af Mangel paa nødtørvtig Fødselshjelp? Mon det ikke derfor tilkommer enhver vel indretted Regjering – og prised være vor, som ogsaa virker saa kraftig, som bekjendt, for denne saa vigtige Sag – at tage sig deraf med fuld Alvorlighed? Menneske-Slægtens Tarv udkræver det.* Men hvor meget vi alligevel heri staae tilbage, det lader sig noget nær slutte af vore aarlige Dødninge-Lister. Og hvo der kjender lidet til Forfatningen dermed paa Landet i Almindelighed – ja! vel maae Han drage dybe Suk over denne vor Arts ublide Lod.

§ 2. I heele Lysgaard Herred have vi 3 vel underviiste Gjordemødre – Een danned i Kjøbenhavn, og anskaffed af

* En Tanke falder mig herved ind: Vi have nok ikke saa faae bemidlede Privatister, endog dem der eje over en Tønde Guld, og tage dog glat væk paa deres Samvittighed mange hundrede Rigsdaler aarlig Pension af Statens Kasse – hvor ædelt, om de afstode disse, og gjorde det frivilligen af sand Patriotisme for at fremme denne, og fleere Stats-Indretninger?

den patriotiske Hr. Fischer paa Allinggaard (som derforuden har forsynet sit Gods med 1 i Hids Herred) – Een underviist af Dr. Mangor, og Een af Dr. Rogert. Men hvad er det iblandt saa Mange? Før min Embedstid her var ingen udlærdt Gjordemoder i eller nær ved disse Sogne. Man betjente sig af en gammel uduelig Kone her i Vium. Min oplyste og retsindige Formand, Hr. N. J. Gundestrup indsaae Mangelen. Jeg veed, at Sagen laae ham paa Hjerte, og at han beflittede sig for at see den afhjulpen; men Omstændighederne vare ham ei saa føjelige, at det vilde lykkes. Vist nok ere og de derved mødende Hindringer og Vanskeligheder store. Over 3 – højt 4 velskikkede Koner ere neppe at finde i disse Sogne. Og naar saa Een beherskes af Ulyst, en anden af Frygt, den tredie ikke maae for sin Mand – og, naar man saa endeligen kunde faae disse Hindringer hævede, men ingen Evne haves til Bekostningen, og Godsejeren vil ej række Haand dertil m.m., saa er Egnen meere at ynke, end den selv forstaaer. I saa Fald kommer endelig Tyrketroen vel tilpas. Dog – vor Trang blev nogenlunde afhjulpen. Vi fik 1784 en duelig Gjordemoder, lært af sal. Dr. Rogert i Viborg (som ovenmældt). Hendes Navn er Elisabeth Jensd. Kjeld Nielsen Skovfogeds Hustru ved Aunsberg 1/4 Miil fra Vium. Hun er et Exempel for Andre i Kyndighed, Nøjsomhed, Udholdenhed o.m. og har endog dette forud for mange Udlærte, at hun aarelader meget vel. Kun Skade at hendes svækkede Helbred, store Børneflok og fleere Omstændigheder bevæge hende til at unddrage sig fra Bestillingen. Den gamle i Vium og 2 i Lysgaard Sogn praktisere derfor nu igjen. Som en Følge deraf er nu i en Tid af 5 Maaneder i det lille Lysgaard Sogn 5 Børn dødfødte og 2 døde strax efter Fødselen; men derimod har kun eet eeneste i samme Tid været i Kirke. Hvor sørgeligt! Een velskikked og vel underviist behøves i hvert af disse Sogne. To har jeg ogsaa udseet dertil; men ingen af dem har Evne. Hvo veed, om ikke disse Linier kunde komme den Menneskeven for Øjne, der ædelmodig vilde oplade sin Haand for os? o! da var dette skrevet i en lykkelig Stund.

§ 3. Til Gjordemodervæsenets Fremme i Almindelighed var det maaskee ikke utjenligt, at Sagen blev ved vor Lovgivning ordned og fastsat saaledes: a) at hvert Sogn skulde have sin Fødselshjelperske; med mindre 2 smaae Sogne laae samlede, saa de kunde have Een tilfælles, der maatte boe omtrent i Midten. b) Hun maatte dertil beredes enten i Kjøbenhavn eller af hvilken Stiftsphysikus man vilde, som skulde for sine Forelæsninger have 10 Rdlr. i det mindste for hver. Disse maatte erlægges af Beboerne, uden Undtagelse, i det heele Sogn. c) Præsten skulde med en eller to Gjordemødres Raad dertil udsee en Kone eller Enke, og, naar hun af Doktoren blev antagen, maatte ingen Vægring gjælde. d) Udlærdt skulde hun ved en Tale af Præsten indsættes i Kirken og anbefales Meenigheden. e) 4 Mk. kunde være Taxten for hver hjulpen Gaardmands – og 2 Mk. for en Huusmands Kone. Herremænd, Præster og andre uden for Bondestanden skulde give 2 Rdlr. Enhver maatte det staae frit for at give meere. f) Gjordemoderen skulde meget agtes og æres for hendes Embeds Skyld – og i alle Sælskaber have Gang og Sæde med Præstekoner.

TIENDE KAPITEL

*Fattigvæsenet**

§ 1. Det er allerede i Kap. om Folkemængden bleven erindret, at disse Sogne til Januar 1794 havde 15 Almisselemmer, foruden 20 uformuende, som Godsejeren svarer Extraskat for.

* Tak og Priis fortjener vor faderlige, viise og aarvaagne Regjering, der tager sig saa alvorligen af dette Menneskehedens saare vigtige Anliggende. Hæder og Held vorde dernæst Eder, I ædle Mænd med de lyse Hoveder, der i vore Dage have pegt paa de publike Midlers og Stiftelsers bedre Anvendelse til fleere Fattiges Underholdning! S. Kbhvns. Skilderie, Iris og Iversens alm. nyttige Samlinger.

Forholdet af de yderlig Trængende til det heele Mennesketal 464 er altsaa her som 1 til 13. Og da de Fattiges Antal, i Stedet for at aftage, kjendeligen voxer til – 9 Kandidater have allerede i dette Efteraar, da dette blev afgivet til Pressen, meldet sig som højligen trængende til Befrielse for Extraskats Svarelse – saa kan det virkelige Forhold antages at være som 1 til 11, d.e. hver 11te Menneske er meget fattig. Dette Forhold er dog ikke saa sørgeligt, som det i Kbhavn., hvor hver 7de Menneske er Almisselem – S. Iris for Nov. 1791. Sandt nok: naar slig Forandring i Extraskats Svarelse treffer ind paa en følesløs, riig og paastaaende Herremands Gods, maae Præsten ofte berede sig paa Proces, Had og Forfølgelse. Et Par Præster her i Herredet have for nogle Aar siden havt følelige Prøver deraf – og endnu er det i frisk Minde, hvorleedes det i samme Anledning gik min Beslægtede Hr. Did. N. Blicher i Gunslev paa Falster – og det kun for een eeneste Fattig. – Men der er nu intet andet for. Lader os ærligen følge vor Overbeviisning og vore Embedspligter, og vel beklage de Fattige – men meere dem, der hade baade de Fattige og os.*

* Et usædvanligt Tilfælde have vi paa denne Tid her i Vium, som hos Tænkeren kan foranledige mangehaande Betragtninger. Begivenheden fatter man best af følgende:

»Ærbødigst P. M.

»Den 80 Aar gamle og sengeliggende Karen Rytters i Vium, som under »No. 6 nyder Sogne-Almisse af V... Sogn, og henhører som heele V... Bye til »A... Gods, er for nogen Tid siden i gandske beklagelig Tilstand, uden »Helbred, uden Klæder og meget nødlidende bleven huusvild, saa Ingen vil »engang tilstaae hende saa meget Rum i en Stue, som hun kan ligge paa – »vel tildeels fordi man frygter for medfølgende Byrde og Besværligheder; »men især fordi man anseer Manden J... Th..., som hendes nærmeste »Forvante, skyldig til at beholde hende nu i hendes hjelpeløse Forfatning, »ligesaavelsom forhen, medens han kunde have Tjeneste af hende i Huuset. »I den ynkværdige Tilstand har man baaret hende paa Skuldrene fra Sted »til andet. Nu ligger hun jammerlig paa noget gammel fugtigt Halm i en »aaben Faarestie – og end ikke der maae hun forblive. I 4 Uger har jeg »formaaet Vedkommende til, at opsætte hidindtil hendes Udbærelse, for at

§ 2. Her er Forfatningen denne: Efter min Protokol over Almisse-Sagen ere de, som nyde Sogne-Almisse i Vium Sogn 9 og i Lysg. Sogn 6 – tilsammen 15. Hver Gaardbeboer giver ½ Skp. Rug og i Vium Sogn endnu ½ Skp. Byg. En Huusmand giver 4 til 6 sk. Den heele Sogne Almisse i Vium Sogn er 14 Skp. Rug, 14 Skp. Byg og 4 Rdlr. 4 sk. – Dette deeles saa, at til Nytaar, som Forfaldstiden, da Trangen er størst fik

	Rug Skp.	Byg Skp.	Rdlr.	sk.
No. 1	3	3	1	10
2 og 3	2	2		6
4	2	2	1	
5	2	2		56
6	1	1		80
7	2½	2½		
8	1½	1½		20
9				24
	14	14	4	4

»vinde Tid til at tinge hende et Sted ind, hvorfor jeg selv har tilbuden »Betaling af min fattige Evne; men ogsaa dette har været frugtesløst. Paa »denne arme Karen Rytters Vegne tyer jeg altsaa til Deres Højvelbaaren- »hed, som Stedets Amtmand, med underdanig Anmodning: at der maatte »føjes hastig Anstalt til Huuslye for hende, paa det hun ej i Mangel deraf, »skal omkomme under aaben Himmel.

»Vium Pr. d. 14. Junii 1794. *N. Blicher.*«

»Til S. T. Hr. Kammerherre, Stiftsbefalingsmand
»Niels de Sehestedt i Viborg.«

Derpaa skrev Amtmanden strax til Godsejeren, Hr. A.....!, som boer i R....., 6 Miile herfra; men uden Virkning. Ligeledes gaves Ordre til at undersøge Forholdet med J... T...., hvoraf der heller intet kom ud.

»Underd. P. M.

»Den ynkværdige syge og huusvilde Karen Rytters i V.... under A... Gods, »om hvem jeg til Deres Højvelbaarenhed indgav Forestilling under 14de »Jun. sidst[leden], med Anmodning om, at der maatte føjes Anstalt for, at »hun med første kunde faae sikkert Huusrum, ligger endnu paa samme »Sted, som den Gang, og saa meget ynkværdigere, som hendes Svaghed

Sogne-Almissen i Lysgaard Sogn beløber sig til 19 Skpr. Rug, ½ Skp. Byg og 20 sk.

Dette uddeeles saaleedes:

	Rug	Byg	sk.
No. 1 fik	5		20
2 og 3	5	½	
4 og 5	6		
6	3		
	19	½	20

No. 2 og 3 i Vium Sogn er Mand og Kone – 2 og 3 i Lysgaard Sogn Moder og en vanvittig Søn – og 4 og 5 ligeledes Mand og Kone. I Lysgaard Sogn give de største Gaardbeboere 1 Skp. Rug. Meere, end anført formaae Sognene ej at give; men dette er ikke nær tilstrækkeligt til de Fattiges Underholdning.

»tager til, og Vedkommende ideligen truer hende og mig med at bære hende »udenfor. At Deres Højvelbaarenhed har viist ald muelig Aarvaagenhed for »denne Sag, derom kan ikke bæres mindste Tvivl; men desværre! det samme »kan ikke siges om Godsejeren, som jeg haver Formodning om at være »tillagt Ordre, at skaffe hende Huusværelse, thi alt hvad derved er gjort, »viiser følgende Gjenpart af en Seddel, som Fogden: M..... nyeligen har »sendt til Sognefogden, hvorefter denne intet har kunnet udrette: »Sogne- »fogden Niels Møller i V.... bærer Omsorg for, at den gamle og svage Karen »Rytters kan nyde Huusværelse hos een af Beboerne i Sognet, eller og at hun »efter rigtig Omgang fra Mand til Mand i Sognet bliver huuset og plejet hos »Enhver 8 Dage i Omgangen, og vil man ej paatvivle, at jo Sognefogden paa »den Maade, eller og efter nærmere Overlæg med Byemændene jo sørger »for, at denne hjelpeløse gamle Kone bliver hjulpen til Fornødenhed, som »en Pligt, der paaligger Sognet. Efter 2 Dages Forløb haver Sognefogden at »indberette mig, hvad Foranstaltning for denne Fattige bliver føjet, for at »indberette saadant paa sit behørige Sted.

»A... den 10. Jul. 1794. P. M.«

»Det falder heraf Enhver let i Øjnene, med hvilken Lunkenhed den r... »Godsejer tager sig af denne, hans egen Fattiges, Sag, idet han med Lige- »gyldighed overlader den til hans ligegyldige Foged. Det er ligesaa øjensyn- »ligt: hvorledes de Een for Begge, for Begge og Een søge at unddrage sig for

Det lidet som ved en Mulkt, en Handel, eller af Herreds-Kassen kan komme til, er ogsaa ubetydeligt. Derfor nødes de Fattige til, naar de kunne og Vejret tillader det, at gaae om i Sognene – vel og udenfor dem – paa Betlerie.

§ 3. For 9 Aar siden havde jeg gjort den Aftale med mine Sognefolk, at vore egne Fattige ej maatte komme uden for Sognene; imod at ingen udensogns Betlere modtoges hos os. Samme Anstalt havde, efter Aftale, min Broder: Did. Chr. Blicher, da Præst i Rødding ved Viborg, føjet i sine 3 Sogne. Vi bestemte Dagen, da Indretningen skulde begyndes, og bekjendtgjorde det paa eengang forud i den Viborg Samler. Prøven gjorde og sin gode Virkning. Efter faae Aars Forløb kom vel nogle fremmede Betlere igjen; men ingensinde fra den Tid af have her sværmet saa mange Omløbere, som forhen. Der er ellers i de sidste Tider skrevet og foreslaaet saa meget

»det, der er en retskaffen Godsejers helligste Pligt: at bære fornøden Omsorg »for Godsets Fattige, og kaste det paa Sognefogden, hvis Sag det ej saa »egentligen er, og som haver saa mange virkelige Embedspligter at efter- »komme. Jeg søger derfor til Deres H. Vb. med Anmodning, at der maae »føies hastigste og virksomste Anstalt til Huusværelse for bem. Fattige.

»Vium Pr. d. 13de Julii 1794. *N. Blicher.«*

»Til S. T. Hr. Kammerherre, Stiftsbefalingsmand
Niels de Sehestedt i Viborg.«

Paa dette fulgte, at Fogden P. M. betingede Huusrum for hende 4 Uger for 4 Mk. Men, saasnart disse 4 Uger løb ud, var det lige nær. Een Gang tilskrev jeg Godsejeren – vist ikke et uhøfligt Ord – i samme Anledning; men fik, som jeg formodede – intet Svar. Hvad var nu at gjøre? Tilfældet var af den Beskaffenhed, at her behøvedes ikke lang Skriverie og Rejser – med hvilke Karen Rytters slet ikke var tjent – men rask Adfærd – hastig Rædning. 2 Rigsdaler fik jeg af Herredskassen til hende. Meere formaaede den ikke; men disse 2 Rdlr. vare ikke klækkelige uden til en 14 Dages Huusrum, Tilsyn og Pleje. Selv havde jeg forsøgt at tinge hende ind hos Adskillige. Ingen vilde beqvemme sig dertil. Jeg overtalede da Manden, i hvis Faarestie hun havde ligget, til at lade hende nyde Værelse o.m. for det første, da jeg vilde være ham ansvarlig for det nøjeste han vilde lade sig betinge: Dette indmeldte jeg strax til Amtmanden. Saaledes stod Sagen, da dette blev afgivet til Pressen.... Under dette Skriverie døde hun den 5te Nov. –

gammelt og nyt, brugeligt og ubrugeligt til Betleriets Afskaffelse og Fattigvæsenets bedre Indretning, at min ringe Skjærv vilde blive for ubetydelig til at komme i Betragtning. Derfor beholder jeg den og in petto.

ELLEVTE KAPITEL

Skolevæsenet, Degne- og Skoele-Kaldets Indkomster

§ 1. Ethvert af Sognene haver een Skoleholder. I Vium er Degnen det. Skoelen her er af passende Størrelse. Der ere 3 Fløje-Borde fæstede paa nedrammede Eegepæle, at de ej skulle laanes ud – og derhos fastliggende Bænke. Ligeleedes er der, Skoelen tilhørende, en stor Jern-Kakkelovn, skjønt gammel og ringe, en Boghylde og en Bibel. De øvrige Skolebøger ere næsten ubrugelige. Andre Skole-Inventarier, som i Skoleforordningens 29de Artikel ommeldes, ere her ingen af. Skoelen er i den vestre Ende af Degneboeligen, som ligger paa et beqvem Sted nær ved Kirken og Præstegaarden inde i Byen. Den er nye og smukt opbygged af Etatsraad Steensen 1777. Længden er 12 Fag. Indretningen god og Værelserne rummelige. Dertil hører et Udhuus af 10 Fag. Ved Degneboeligen ere 2 smaae Hauger. Disse, saavelsom Bygningerne, holdes af Degnen selv i god Stand.

§ 2. Degne- og Skoele-Kaldets Indkomster kunne anslaaes saaledes:

1.	Degnekorn af begge Sogne: 5 Tdr. 5 Skpr. Rug a 2 Mk. Skp.	14	Rdlr.	2	Mk.	Sk.
2.	Højtids Offer a 4 Rd.	12	-		-	-
3.	Aksidentser	12	-		-	-
	Skoeleløn:					
1.	Lysepenge	3	-	2	-	
2.	Skolepenge	6	-		-	-
3.	Skolekorn: 9 Skp. Rug 3 Rd. og 9 Skp. Byg 1 Rd. 5 Mk. 4 sk.	4	-	5	-	4 -
4.	Af nogle Steder i Udsognet, som Degne- og Skole-Korn under eet	2	-	1	-	12 -
5.	Tørv: 30 Læs a 1 Mk.	5	-		-	-
6.	En Agerlod paa 8 Tdr. Land, tillagt Degnen, som Skoleholder, ved Udskiftningen, der giver i det mindste i aarlig Fordeel	4	-	3	-	-
		64	Rdlr.	2	Mk.	0 Sk.**

§ 3. De Skolebørn, som sidstafvigte Vinter havde kunnet og burdet søge Skoelen i Vium vare 39; men her kom sjælden over den halve Deel: 6 lærte at skrive, og 3 tillige at regne. Efter vor utrættelige Biskop Jansons Foranstaltning have vi

* Skoele- og Lyse-Pengene modtager Degne-Skoleholderen hos Kirke-Ejeren, som største Lodsejer i Sognet, imod Afkortning af de Tavle-Penge, som ere faldne ved Brylluper, Barseler, Altergang og Liigbegængelser, hvilke Degnen modtager og holder Bog over. I øvrigt kjende vi her ingen Skoelekasse, som efter Skoeleforordningen af 1739 overalt skulde have Sted.

** Her vil det blive Sted, at anføre Skoelefundatsen for Vium og Lysgaard Sogne; men da denne er kort og ufuldkommen, og næsten intet andet, end et Anhang til Sjørslev Sogns Skoelefundats, som er lagt til Grund for vores, saa maae man kjende dem begge – her ere de.

»Sjørslev Sogns Skole-Indretning

»Endskjønt jeg undertegnede Commerce-Raad Steen Jørgensen i nogle Aar »næst forhen, siden jeg kom her til Landet at boe, har paa min egen »Bekostning indrettet og til Dags ladet holde Skole i Sjørslev Sogn for »Bøndernes Børn sammesteds, som jeg eene er Lodsejer til, saa dog i »allerunderdanigst Følge hans Kongl. Majestets allernaadigst udgangen

her som overalt i Stiftet, i hver Skoele ordentligen indrettede Skoleprotokoller med visse Rubriker til Børnenes Navne, Alder, Naturgaver, Forhold og Fremgang, hvori Provsten og Præsten tegne hver en Gang, de besøge Skoelerne, og Skoeleholderen: hver en Dag ethvert Skoelebarn har været der.

»Forordning de Dato 23de Janv. 1739 om Skoelerne paa Landet i Danne»mark, og hvad Degnene og Skoleholderne derfor maae nyde, med samt »videre, hvad den derom allernaadigst paafølgende Placat og nærmere »gjorde Anordning af 29de April 1740 befaler, er af mig nu Nytaar 1742 »Ydermeere efterfølgende Reglement og Foranstaltning gjort og inddeelt til »en anden Degne-Skoele og Skoeleholders Løn for samme Sogn Sjørslev, »beliggende i Silkeborg Amt Lysgaard Herred; og det saaledes som følger:

»1. Bemeldte Sjørslev Sogns Bøndergodses Hartkorn efter nye Matrikel »er 116 Tdr. 1 Skp. 3 Fdkr. 1 Alb. hvor sammesteds jeg Commerce Raad »Steen Jørgensen i Aaret 1741 ved Kirken i Siørslev Bye belejligst for det »heele Sogn har bekosted og ladet bygge af nye til en Degne-Skoele (saasom »ingen aparte Degneboelig fandtes enten der i Sognet eller i Almind, som »med hinanden er annecteret) 9 Fag Huus af forsvarlig Eege- og Fyr-Tøm»mer med Skorsteen, Lofter, Dørre og Vindver, som haabentlig kan staae »for et fuldkommen Syn.

»2. Til Skoelen er givet af mig Comm. R. Steen Jørgensen een Jern »Bielægger Kakkelovn, som i fornævnte Skoelehuus er opsat, og der til »Inventarium forbliver, ligesaa en nye Bibel og 6 Stykker Chatechismi »Forklaringer for de fattige Børn, og en stor sort Tavle.

»3. Som bemeldte Sjørslev Sogn for dessen Ringhed ej kan formaae at »holde anden Skoeleholder end Degnen, altsaa bliver ham foruden sin hidtil »nydende Degne-Rente herefter fra Nyeaar 1742 Ydermeere tillagt, saasom »(1) af Tønde Hartkorn Bøndergods under Sognet ½ Fdkr. Rug og ½ »Fdkr. Byg. (2) Græs til en Koe og 6 Faar lige hos og med Siørslev Byes Køer »og Faar paa Mark og Heede. (3) Til fornævnte Koe og 6 Faar skal han nyde »til Vinterføde ½ Lpd. Høe og 1 Lpd. Straae Foder af enhver Td. Hk. »Bøndergods i Sognet uden Forskjæl, dog saa, at han skal have halv Rug og »halv Haure Straae, uden hvor de auler liden eller ingen Haure, der gives »ham Rugfoeder alleene. (4) Skal han have til sin Ildebrand 1 skikkelig »Bondelæs Tørv af hver halvgaards Mand i gandske Sognet. (5) betales »Degne Skoeleholderen hver Nyeaar forud som nu 1742 tager sin Begyn»delse af mig St. J. og Efterkommende Siørslev Kirkes Ejere de ansatte 5 »slette Daler Lysepenge. (6) Betales ham og aarlig af Skoele-Cassen, der »forbliver hos mig St. J. som eene Lodsejer i Sognet og Efterkommere paa »Aunsberg i rede Penge 6 Rdlr. Og som bemeldte Casse dette Aar endnu

Skoeleholder-Instruxionen af 23de Jan. 1739 skulde vel, i Følge den sidste Artikel, findes trykt og opslaaen i alle Skoeler; men dette har jeg ikke seet endnu det første Sted. Sommer-Skoelehold har jeg ikke kunnet faae i Gang, endskjønt jeg

»aldeeles intet har inde, Bønderne i Sognet, som mange andre Steder paa »Landet, og aldeeles intet formaar, men mestendeel ere gandske fattige, saa »skal jeg som Sognets Ejere eene completere og betale forberørte 6 Rdlr. til »Degne-Skoeleholderens Løn, indtil om Gud vil Skoele-Cassen kan komme »i Stand, som da har et langt Udseende, siden Fattigdom hos den gemeene »Almue er saa stor, saa, for paa andre lempelige Maader endog uden at »bebyrde Konge- og Kirketiender med noget i slig Tilfælde her i Sognet, »allerheldst paa denne skarpe Egn, hvor der ofte er Misvæxt, og saaledes, at »om jeg ikke assisterede mine Bønder baade med Foering og Sædekorn, »maatte en Deel af dem blive gandske øde.

»4. Altsaa foreslaaes der isteden, da det hidtil har været i Brug, at ingen »her i Sognet, hvem det og maatte være, giver mindste Skilling enten for »deres Begravelse-Steder paa Kirkegaarden ej heller for Klokken over deres »Liig at ringe, om ej allernaadigst maae blive tilladt herefter, at ethvert Liig, »som ikke er fattig (dog Gaardmændene, som staaer for Hartkorn med deres »Hustruer undtagen, der dog betaler for Klokken 1 Mk. danske) aflægger til »Skoele-Cassen for Jord paa Kirkegaarden og Klokken tillige 2 Mk. og for »Jorden alleene 1 Mk. iligemaade af hver Par Brudefolk, de Fattige undta-»gen, giver til bemeldte Casse 1 Mk. danske.

»5. Som Kirke-Lysene saavidt ere afskaffede og deres Bekostning henlagt »til Degnenes eller Skoeleholdernes Løn med 5 Sldr. som før er meldt, saa at »hvem som vil dog maae holde et Par Vox-Lys paa Alteret, og dersom nogen »herefter vil have samme Lys optænte enten ved Børne-Daab, Brudevielser »eller anden hellig Forretning i Kirken, de da saa ofte Lysene begjæres »antænte, maae give derfor til Skoele-Cassen 1 Mk. danske.

»6. De udi allerhøjstbemeldte Kongl. Forordning og allernaadigst ud-»gangne Placat specificerede Mulcter, Tavle-Penge og andet, som i Sognet »kan falde, maae blive Skoele-Cassen tilføjet, de unge Folkes Aflæg, neml. 2 »a 3 sk. pro Persona indberegnet, saavelsom Huusmænds og Indsters eller »andre i Sognet boende, som har Vilkaar, hvad enhver efter Billighed og »bekjendt Evne skal tilskyde det aarlig maae blive lignet og lagt af »Lods-Ejeren og Sogne-Præsten, derefter af 2de Mænd i Sognet, som kan »læse og skrive, og deres Attest derom meddeele, blive indkrævet og Skoe-»le-Cassen med Beviis tilføjet, hvorimod Bekken at udsette for Kirkedøren »de tvende Tider om Aaret ophører, som det dog er at formode lidet eller »intet derudi vilde falde.

baade ved Overhøringer, og ved at gaae Huus til Huus, har stræbt venligen og bevægeligen at overtale Forældrene dertil. Hindringerne saavel for dette, som for Oplysningens raske Fremgang, ere mange og store, baade fra Forældrenes og Skoeleholdernes Side. Nogle af de vigtigste ere disse: De flee-

»7. Haver Degne-Skoeleholderen udi alle Maader at lade sig den Kongl. »allernaadigst udgivne Instrux de Dato 23de Janv. 1739, som Hr. Amtman- »den i dessen Følge Skoelen behagelig lader tilføje, allerunderdanigst og »hørsommeligst at være efterretlig med dette Tillæg, at hver Gang Catechi- »sationen holdes i Kirken rigtig og lige strax angiver hvem af Sognets »Ungdom derved ej er mødt tilstæde saa de paa Stand af Præstens Medhjel- »pere kan blive pantede, neml. første Gang pro Persona 2 sk., anden Gang 4 »sk. og saa fremdeles, med mindre de har havt Svaghed eller anden lovlig »Forfald, hvilket Pant tages hos Forældrene, eller hos dem de unge Folk »tjener og sig opholder, gjøres i Penge som best skee kan, og til Skoele-Cas- »sen indleveres, dog ej førend Pantet i 8te Dage er bleven uindløst af dets »Ejere.

»8. Som Degne-Skoeleholderen eftersom før er meldt nogenledes for først »bliver med sømmelig Belønning og Underholdning, og derfor uden kan »vente sig, om Gud vil, Cassen kommer i Stand, noget mere aarlig, saa »paalægges han, ikke at maae nyde eller tage noget videre, af hvem det og »være maae i Sognet for deres Børns Skole-Gang og Lære, men lade sig nøje »med dette hannem herinden er tillagt ligesom specificeret er, og derimod »sit Embede med største Fliid og Omhyggelighed forrette i al Ærbarhed og »Ædruelighed, og det saafremt han ej vil have baade sit Degne- og Sko- »ele-Embede forbrudt.

»9. Endelig bliver derhos at erindre, eftersom dette foranførte Sjørslev »Sogn er annectered til Almind og befindes at der sammesteds endnu ingen »Skoele er indrettet, altsaa instillet til de høje Vedkommende enten der skal »bygges Skoele eller forskaffes en beqvem Skoele-Stue i Sognet, saa at »enhver Tønde Hartkorn Bøndergods det samme som i Sjørslev Sogn kunde »paalægges, da Degnen kan forsyne bemelte Almind Sogn med en Substitut »og skikkelig Lærere, som kjendes tjenlig, og deele Indkomsten med ham, »eller og paa hvad anden Maade bedst eragtes.

»Aunsberg den 2den Jan. 1742.

Steen Jørgensen.«

»Velbaarne Hr. Commerce-Raad Jørgensen, som eneste Ejer af Vium Sogn »88 Tdr. 5 Skp. 2 Alb. Hartk. og Monsr. Jens Aggerschou som Fuldmægtig »fra Hald, der er største Lods-Ejere udi Liusgaard 61 Tdr., vare tilstæde ved

ste Forældres Fattigdom, der, for at rede de nødvendige Udgivter fra sig, og tjene det daglige Brød, maae holde deres smaae Børn ved Bindepinden. – Nogles Uvillighed og Trykkenhed – Andres Mangel paa levende Overbeviisning om Skoelegangs herlige Nytte – Manges Troe og Paastand: at

»den i Hørup Kirke Torsdagen den 6. Juni 1743 til Skolevæsenets Afgjø-
»relse og endelig Istandsættelse berammede Samling og beraabte velbe-
»melte Hr. Commerce-Raad sig paa sin forhen anførte Indeeling især paa
»den sidste Post, om ikke Annexerne ved en Substitut kunde forsynes, som
»af Degnen, naar han fik noget skikkelig Tillæg kunde underholdes, og som
»da var tilstæde Monsr. Jens Aggerschou paa sin Hosbonde Sr. Christen
»Heughs Vegne, og havde seet den Indeeling, som af Hr. Commerce-Raad
»Jørgensen forhen var gjort, og dermed gjerne var fornøjet, at enhver Bonde
»af sin Hosbonds i bemelte Liusgaard Sogn aarligen betalte til Skoelehold
»½ Fdkr. Rug og ½ Fdkr. Byg af hver Tønde Hartkorn, saa og aarlig et
»skikkelig Læs Tørv af hver Halvgaard og i øvrigt Tilstod og at være billigt,
»at de Udeblivende af Kirken og Ungdommens Ophold fra Skoelen bør af
»Vedkommende at betale de af Hr. Commerce-Raad Jørgensens Indretning
»ansatte Mulcter. Hvad sig angaaer Skolestue i Liusgaard Bye, som er det
»beqvemmeste Sted i Sognet, tilstod Friderichsen og med de øvrige Lods
»Ejeres Bekostning eller aarlig Leje enhver *pr. advenant*, og derfor meerbe-
»melte Commerce-Raad anseer at dette i saa Maader kan passere for sin
»Part, kan det forblive af lige Beskaffenhed med Almind og Sjørslev, hvilket
»Hr. Commerce-Raaden aldeles var fornøjet med, og tilstod paa sin Side,
»naar dette maae forstaaes foruden den forrige sædvanlige Degne-Rente,
»imod at Degnen nu og herefter ingen videre Degne-Trave nyder, end den
»de hidtil af Alders Tid nydt haver, som saaledes med disse 4re Sogner er
»afgjort. I den Henseende Friderichsen og formeente, at Degnen herefter,
»hvor der ej findes Høe-Biering hos Bonden, skal lade sig nøje med 4 sk. for
»hver Lpd. Høe, men Halmet leveres *in natura*, og paa disse anførte Poster
»Friderichsen paa sin Principals Vegne gjerne vilde attestere. – Hvad der
»efter forestaaende Forretning skal svares af Halds Gods det skal uvægerli-
»gen blive erlagt tilstaaer som Fuldmægtig Povel Johansen. Hald d. 17.
»Janv. 1743.

»Ved den i Hørup Kirke den 6te Janv. 1743 anstillede Samling haver
»Velædle og Velbr. Hr. Commerce-Raad Jørgensen til Aunsberg, som eene-
»ste Ejere af Vium Sogn saavelsom og Fuldmægtigen fra Hald paa sit
»Herskabs Vegne, som er største Lods-Ejere udi Annexet Liusgaard funden
»nyttigst og beqvemmeligst Skoele Væsenet saaledes som foreskrevet staaer
»i bemelte Sogne at indrette og i det øvrige refererede Hr. Commer-

Børnene lære bedre hjemme end i Skoelen, hvilket jeg heller ikke saa ligefrem turde modsige, hvad Indenadslæsning angaaer, naar Forældrene selv, hvilket ved nogle Prøver er blevet beviist, have taget sig alvorligen af Underviisningen – Skoeleholderens Forfatning, der driver ham til om Sommeren at paapasse hans Avling m.fl. Hvor var det glædeligt? – og hvilken Lettelse for os Præster i denne vor vigtige Embedsag, naar Skolelærerne vare, som de burde, arbeidede af Gavnelyst og Kjærlighed til de Unge, – naar de derhos havde gode Læregaver, og brugte dem *con amore*! Degnen: Jesper Thomassen er ellers en grundærlig, ustraffelig og brav Mand. Han regner meget got, og skriver en ren og læselig Haand.*

»ce-Raaden sig til sit forrige Indgivende Siørslev og Vium angaaende.
»Hørup *ut supra*. *N. Hurthigkarl.*

Da Prousten forestaaende ej har havt noget mod disse Indretninger at erindre, saa haver jeg og ikke.

D. Trappaud.

Approberes med samme Exeption for Sjørslev Sogn, som Paategningen for Vium Sogn omformelder.

J. Bentzon. *P. Hygom.*

Copie af ovenmelte Paategning for Vium Sogn.
Hvad Tillæg Sognets Lods-Ejere udi Indretningens 4 og 5 Poster har proponeret til Skole-Kassen er en Sag som allene dependerer af en mindelig Foreening imellem Kirke-Patronen og Sognets Beboere, uden at noget heri ved vores Approbation kan fastsættes, men som Degnen ellers efter saavel Sognets Størrelse som Egnens Beskaffenhed upaaklagelig kan være salarreret for Skoleholdet med hvad som i Fundatzens 3die Post er tillagt, saa bliver bemelte Vium Sogns Skoele Fundatz for det øvrige af os approberet.

J. Bentzon. *P. Hygom.*

* Hvorledes Forfatningen her var med Degn og Skoeleholder i forrige Aarhundred, lader sig ikke vel oplyse. Saa meget veed man, at Lysgaard Sogn, før Skoelefundatsen havde omgaaende Skoeleholdere. Bekjendt er det og, at de latinske Skoelers Disciple gik omkring i forrige Aarhundred paa

§ 4. For Lysgaard Sogn holdes Skoelen i Lysgaard Bye, som det beqvemmeste Sted i heele Sognet. Dette seer man vel at være efter Skoelefundatsen, som dog hverken er saa reen, bestemt eller forordningsmæssig, som den burde have været. Skoelehuset, bestaaer af 9 Fag, Skoelekammeret – andet kan det ikke kaldes med Sandhed – er et Værelse, hvis lave Loft indeholder 42 □ Alen. Mindre kan det ikke være, saafremt det skal kunne rumme 28 Skoelebørn, som kunde og burde søge Skoelen sidste Vinter. Da Sognet er vidt adspredt, er det i ont Vejr vanskeligt at komme dertil for de smaae Børn, hvoraf nogle, f.Ex. fra Nedertestrup og Sjørup have over 1/4 Miil; dog vare derfor det meeste 12 til 22 Børn. Skoelehuuset, hvoraf gjøres Ugedage til Hald, er altsaa egentligen et Fæstehuus, og har en liden Kaalhauge.

§ 5. Skoeleholderen, Mogens Andersen, er en retsindig Mand, en Børneven, og en duelig Skoeleholder, der har en god Maneer med at lære fra sig. Derfor ansees han ikke af Børnene som en Bussemand, eller Skoelen som et Tugthuus. Virkningen er, som Enhver kan forestille sig – frydelig. Han er 32 Aar gammel, og har vel forestaaet sit Embede i 4 Aar.

§ 6. Skoleholdets Indkomst i Lysgaard er

3 Tdr. Rug ...	8 Rdlr.		Mk.
Lysepenge	3 -	2	-
24 Læs Tørv ..	4 -		-
ialt ...	15 Rdlr.	2	Mk.

Til Udkomme er dette alt for lidet; men da han arbejder om Sommeren, som Muurmester og Tækkemand, hvilke Haandværke han har lært sig selv, og hans Kone binder

Landet een til 2 Miile nær Kjøbstæderne, hvor Skoelen var, og forsynede Sangen. Saaleedes har en vis *Simon Joannis* fra Almind for 163 Aar siden været Forsanger i Lysgaard Kirke. Det sluttes af følgende udskaarne Skrivt, som endnu læses paa Skrivtestoelen i Lysg. Kirke:

Simon Joannis Almingius 1631. Formodentligen en Præstesøn fra Almind, som da har freqventeret Viborg Skoele.

fortrinlig gode Strømper, saa slaaer han sig ret vel igjennem, og understytter endda sin ældgamle Svigerfader, og yderlig trængende og sygelige Moder.

§ 7. Ikke er jeg fremmed i Underviisningsfaget – det, som i meer end 20 Aar har været mit Livfag. Disse Sognes forhen forsømte Ungdom haver aflagt offentlige og uforkastelige Vidnesbyrd derom. Men til de mange gode Forslage, som i de sidste Tider ere bragte for Lyset, turde jeg neppe føje noget Tillæg.* At Hindringer og Mangler, endog de lokale, hvorom

* Hvad den værdige Professor Bangs Forslag angaaer: reent at afskaffe alle blot menneskelige Lærebøger i Religionen, og alleene holde sig til Jesu Kristi Evangelium eller det nye Testamentes Bøger, da er dette vel ikke saa gandske splinternyt. Mon ikke Prof. Zachariæ med hans bibelske Theologie har bragt Ideen paa Bane? og mon det ikke var den samme Idee, der svævede Dr. N. Nannestad i Odense for Øjne, da han udgav sin Samling af udvalgte bibelske Sprog – og den brave Borchsenius selv, der udgav sin Historiske Katekismus? Skade, at Manden uheldigviis gav sin kloge Idee et galt Sving! Vist er det, at jeg for 3 Aar siden i et Sælskab af en Rector, en Conrector og 4 andre Præster tog Deel i det selvsamme Forslags Overvejelse. Herligt var det unægteligen, at Jesu dyrebare Religion uden Konst og Pynt, østes lige af Kilden selv – *Dulcius ex ipso fonte bibuntur aquæ* – og fremstod i al sin oprindelige Reenhed, og himmelske Ynde. Men jeg tvivler om, at Kristne i Almindelighed ere, eller saasnart ville vorde beredte og oplyste nok dertil. Jeg frygter for, at Forældre og Lærere, løsladte med Ungdommen i denne store – denne allerskjønneste, allerfrugtrigeste Hauge, vilde løbe for vildt omkring, og snappe i Fleng – nu en Blomst – nu en Qvist – nu en Frugt af Livets – og strax derpaa af Kundskabstræet, uden at samle det nødtørvtige og fordøjelige. Jeg frygter for, at Ungdommen, som skulde lære det meget, vilde i Grunden lære og beholde det mindre – og kort: at Prøven vilde falde uheldigen ud. I Forvejen maatte vi forsynes med ret gode Oversættelser af det nye Testamente, som maatte være i Alles Huuse og i Alles Hænder. Hvad? om vi fik, paa et til to Ark i det højeste – til Lærebog et kort Begreb af de vigtigste Religions Sandheder, fremsatte med Jesu og Apostlenes Ord? saa at den første Deel var Grundtegning af Kristnes Troe – den anden af Kristnes Pligter – den tredie deres Trøst, og den fjerde deres Haab og glade Udsigter: Eller og – om hiin Frygt skulde – gid den maatte! – befindes ugrunded – hvad? om følgende Plan blev lagt til Grund for Underviisningen i Kristendommen: Indtil det 6te Aar omtrent maatte Børnenes Tænke- Huske- og Føle-Evner øves og skærpes, ved Fortællinger og venlige Samtaler om Naturen, Verdens Historie og Mennesket. De maatte og i den Tid

der allevegne fra har været indhentet Underretning, ville, saavidt mueligt, vorde afhjulpne, er vist at vente. Kun ønske tør jeg, at vi snart maae faae Udslaget af den nedsatte Skoele-Kommissions Pønsen, og, at vi derefter maae faae trykte Skoeleholder-Instruxioner opslagne i alle Skoeler.

anføres til at tælle, lægge sammen og tage fra. Under alt dette lærte de, efter Provst Rasmussens Elementarbøger o. d. 1. at læse vel indenad. Til det 7de Aar omtrent maatte de ved valgte Fortællinger og Samtaler gjøres bekjendte med Alfaders Plan til Menneskeheld, som maatte gaae fra Skabelsen til Kristi Fødsel. Det følgende Aars Tid maatte anvendes til at gjøre Ungdommen bekjendt med Menneske-Frelserens Liv og Levnet. Alt dette skulde kun være til Ledetraad for Forældre og Lærere. Vejledningsbogen – saa kunde den kaldes – maatte enten under visse Afdeelinger peege paa de Emner, som Lærerne selv maatte udsee, og vælge passende Fortællinger til – eller og disse tillige maatte være valgte og udarbejdede. Og da kunde vi vente noget hensigtsmæssigt Got af en Rasmussen, Riber, Klausen – eller: hvorfor ikke opbyde alle og Enhver, for at faa meget Got, og deraf vælge det Beste. Skoelelæreren maatte i visse dertil bestemte Timer foretage disse Fortællinger og Samtaler med Børnene den eene, og igjentage dem med fleere Spørgsmaale den anden Dag. De følgende Aar maatte Børnene selv faae det nye Testament i Haand o.s.v. Men det er soleklart, at saadan stor Forandring sætter, foruden meget andet, dette nødvendigen forud: at Skoelerne bleve forsynede med dueligere Lærere, og disse med bedre Løn.

TOLVTE KAPITEL

Præstekaldets Indkomster

§ 1. Dem anslaaer jeg saaledes:

		Rdlr.	Mk.
a)	Sæd-Tienden af 152 Tdr. 6 Skpr. 1 Fdk. Hk. (Marsvinslunds 12 Tdr. 4 Skp. kunne ikke regnes med endnu, fordi det efter Cancelliets Resolution og Amtmandens Foranstaltning maae først afgjøres ved Proces) har jeg ej kunnet bringe højere end min Formand, nemlig – Annex-Gaardens Hk. iberegned – til	148	-
b)	Qvægtienden, efter 10 Aars Gjennemsnit	7	4 -
c)	Annexgaardens Landgjæld	6	2 -
d)	Højtids Offer a 17 Rd.	51	- -
e)	Uvisse Indkomster (Aksidentser) hvortil hører Offer ved Brylluper, a 4 Rdlr. Barseler a 4 Mk., Barselkoners Kirkegang a 3 Mk. – Liigprækener sædvanligst a 1 Rdlr. (For Trolovelser, Hjemmedaab, Berettelser og Jordspaakastelser nydes intet. Hver Confirmant plejer at byde mig 2 Mk.; men jeg tager næsten aldrig noget) – Alt efter 5 Aars nøjagtige Boghold i Gjennemsnit	53	- -
f)	Smaaredsel (som her kaldes Nandest) kan og komme i nogen Betragtning. Derfor skulde Præsten have 1 Pd. Smør og 2 Pd. Ost af hver Td. Hk. og en Snees Æg af hver Gaardbeboer; men hidindtil er det ej endnu i noget Aar kommet alt ind. Snart faaer jeg et Par Strømper, snart et Par Gæs – saa en Griis, saa en Dags Kjørsel og saa – slet intet. Dersom Beboernes Vilkaar vare bedre, og det betaledes med Penge, kunde det vel blive 24 til 30 Rdlr. Min Formand anslog det kun til 12 Rdlr. vel! jeg ansætter Smaaredselen for	14	- -
g)	Præstegaardens Avling maae vistnok ej forbigaaes, skjønt det er saare uvist, hvad den kan give af sig. I nogle Aar fik jeg i aarlig Forpagtnings Afgivt	80	- -
	Derforuden forbeholdte jeg mig nogle Jorder og andre Fordeele, omtrent	50	- -
		410 Rdlr.	0 Mk.

§ 2. Men, naar saa betænkes, at jeg, siden Udskiftningen, ikke saaleedes, som forhen, kan bortforpagte Jorderne, ved at henleje Agrene stykkeviis til Byemændene, da Enhver kun kan og vil befatte sig med sin egen Lod, hvor uvist det altsaa er med de 130 Rdlr. af Avlingen – hvor meget der medgaaer til

a)	Folkeløn over	50 Rdlr.
b)	Besætnings og Gaards Redskabers Vedligeholdelse m.m. .	50 -
c)	Indhegninger	20 -
d)	Huusholding – Pastor H.J. Birch regner alleene til Brændevin, Sukker, Thee, Specerier o.m.	80 -
e)	Udgifterne til Renter, Skatter, overordentlige Paabud og Præstegaardens Vedligeholdelse m.m., som jeg tilsammen kun vil anslaae til	110 -
		310 Rdlr.

f) Saa det uberegnelige Smæk, man ofte faaer ved Misvæxt, Vandheld o.m.

g) Hvad der endeligen medgaar til Haandværksløn, Dagleje, Sygdoms-Tilfælde, Børns Opdragelse, Bøgers Anskaffelse, Processer, man uforskyldt kan trækkes ind i, og som ingen Præst kan vide sig frie for, naar trættekjære Folk vil vælte sig ind paa ham o.m., saa kan det vel desto lettere troes, hvad Erfarenhed har lært, at ingen Præst indtil denne Dag har kunnet komme ud med Vium Kalds Indkomster. I det mindste er det beviisligt om Præsterne her i de sidste 100 Aar. Derfor vil jeg dog ikke nægte, at naar visse Rettigheder engang vorde meere bestemte, Sognefolkene efter Udskiftningen komme bedre i Stand, Præstegaardens Jorder og Indhegninger komme til større Fuldkommenhed, og Præsten tillige har Evne og Indsigt til at drive Avlingen paa fordeelagtigste Maade, Vium Kald jo da, med sparsom Huusholding, kan give nødtørvtig Levebrød.

Anhang

Præsterne siden Reformationen

De 4 sidstes korte Biographier

1. Hr. *Søren Jensen*, første Lutherske Præst, skal være kaldet hertil Aar 1537.

Om ham vides intet videre, end at han har været Præst her til hans Død 1563.

2. *Kjeld Nielsen* – Præst 2 Aar, død 1565.

3. *Jens Sørensen*, Søn af den første – Præst 27 Aar – død 1592.

4. *Thøger Jensen*, Søn af Formanden – Præst 28 Aar – død 1620.

5. *Thomas Christensen*, skal have været af Formandens Forvantskab, men hvor nær? vides ikke. Præst 7 Aar – død 1627.

6. *Erich Christensen*, Broder til Formanden, Præst 24 Aar, død 1651.

7. *Thøger Thomassen*, uden Tvivl Søn af den 5te. Hvis denne Formodning er rigtig, er han vel fød i Hr. Thomas's 2det Embeds Aar og har altsaa været 30 Aar gammel, da han blev Præst, og 73, da han døde. Han blev kalded af da værende Aunsberg Gaards Ejer, Jørgen Marsvin, med hvem han Aaret efter gjorde den ovenmeldte Tiendeakkordt for Byen Badstrup, der siden blev sammenstøbt til een Avlsgaard. En lærd og ærværdig Mand skal han have været. Hans Liig ligger jorded i Lysg. Kirke, hvor en endnu levende Mand har sagt mig, at han for 40 Aar siden saae det med et langt sneehvidt Skjæg og en sort Fløjels Kalot. Præst var han i 43 Aar og døde 1694.

Pontoppidan anmærker i hans Danske Atlas, at Vium Præster siden Reformationen have været alle af een Slægt: men jeg har ej kunnet komme efter, om denne sidstanførte haver været noget beslægted eller besvogred med Eftermanden:

8. *Daniel Andersen*. Han skal have været en lærd og veltalende, lovkyndig og ustraffelig Mand. Præst var han 30 Aar og døde 1724.

– – –

Saavidt blev jeg færdig med mine offentlige Løvters Opfyldelse – og greb Pennen, for og – saa got, som jeg kunde – at opfylde det Tilbagestaaende. Men ved adskillige, hinanden mødende Tanker sattes jeg i en ikke liden Tvivlraadighed. Paa den eene Side syntes mig at høre det bekjendte »*De mortuis nil nisi bene*«. Det kunde nemlig hænde sig, at jeg ikke kunde blive dette fuldkommen troe, naar jeg skulde følge den reene Sandhed. – I saa Fald troede jeg vel, at det ligesaa bekjendte: »*Amicus Socrates – sed magis amica veritas*,« burde beholde Overvægten; alligevel fandt jeg ved at tænke over hiin Text: at nøjagtige Penselstrøg kunne drage nogle til Mishag imod mig, og andre til at mistyde min Hensigt. Tilmed randt mig i Tanke de Manges i vore Dage noksom yttrede Sindelaug imod Gejstligheden. Endnu høres Gjenlyd af hiint Udraab: »See! hvor Klerken stikker frem!« Hvo veed, hvor mangen en ligesinded, der, ved at læse om et menneskeligt Fejltrin af en Præst, vilde springe op, og raabe med en triumpherende Mine: »ha! vunden Spil! der seer man, hvad de Klerker ere for Folk.« Paa den anden Side derimod betænkte jeg, at man til alle Tider har anseet det for uskadeligt, gavnligt, ret: at den nøgne Sandhed kom for Dagen. Dette har man eenstemmigen dømt at være Historikerens, som Biographens, helligste Pligt. Efter den Grundsætning skrev Fader Moses og Samuel, og Matth. og Joh. – efter den: Thucydid, Sallust, Nepos, Sveton, Tacit, – efter den Holberg, Schønning, Suhm, Riegels, – efter den Niemejer, o.f. Beslutningen blev: med mueligste Forsigtighed at følge Middelvejen imellem hiine 2 Grundsætninger – og dermed først til

Den 9de. Hr. *Anders Danielsen Thorning*. Thorning Navnet paastaae Nogle, at Faderen, Hr. Daniel Andersen og har baaren. Hr. Anders blev født i Vium Præstegaard 1696. Vilde dog alle Forældre, i at besørge deres Børns Velfærd, bruge den

Fornuft, at følge Naturen, og det Vink, den giver om Børnenes Tilbøjeligheder og Beqvemmeligheder! vilde de dog viise den største Opmærksomhed paa at kjende disse! og aldrig – aldrig bestemme dem til den Stand, hvortil de tegnede gandske ubeqvemme! Kunne dog de utallige Exempler paa Børn, som Forældrene selv ved den Buk have styrtet i timelig og evig Ulykke engang gjøre dem opmærksommere, og indgyde dem den alleryderste Varsomhed! Heller mit Barn en god og lykkelig Haandværks- end en slet og ulyksalig Embedsmand. Den unge Præstesøn: Anders Danielsen, var ikke oplagt til Bogen. Dog vilde Faderen, som maaskee ej nøje nok havde udstuderet hans Karakteer, endeligen have ham holdt til den, troeligen fordi han forud saae og haabede, at kunne ved da værende Ejer af Aunsberg, Baron Rantzau, faae ham til Eftermand. Hr. Anderses Opdragelse og Ungdoms Levnet kan jeg ikke meddeele af den antagelige Aarsag: at jeg ingen gode Kilder har havt at øse af. En Annekdot, som en troeværdig, endnu levende Mand har fortalt mig, maae jeg dog anføre. Hr. Daniel, som selv havde lært og forstod Fægtekonsten, skal have paalagt sin Søn: Anders, at komme veløved i samme Konst hjem efter erholden Attestats. Strax efter Hjemkomsten kaldte Faderen ham ud i Haugen, for at prøve hans Færdighed – og fandt til sin Fornøjelse, Sønnen at være sin Mester. I sit 29de Aar blev Hr. Anders Præst i Vium, og i det 30te giftede han sig med Naboens: Hr. Jacob Froms Dotter i Thorning. Hun overlevede ham i nogle og tyve Aar, og fik aarligen 20 Rdlr. Pension af Kaldet. De havde 14 Børn sammen, af hvilke jeg ikke veed fleere end een Dotter levende. Manden var just ikke ilde lidt – men heller ikke just meget agted af Sognefolkene. Mueligt, at hans økonomiske Forfatning kan have bidraget noget dertil; thi vist er det, at der i det mindste een Gang skeede Indførsel hos ham. Hr. Anders var fyldig og stærk af Legems Bygning, og derhos – liig Zachæus fordum – liden af Statur; men færm (og maaskee vel meget) resolveert. Stort Talent besad han vist nok ikke; dog manglede han ej heller gandske paa naturlig gode Anlæg. Hvad man plejer at

kalde et got Gemyt, et følsomt og godvilligt Hjertelaug, udgjorde et stærkt Træk i hans Karakteer. Men Kultur kjendte han nok aldrig engang af Navn. Under meget fattige Omstændigheder levede han som Præst i 27 Aar, og døde 55 Aar gammel 1751. Ham fulgte i Embedet

10de Pr. Hr. *Peder Andersen Lyngbye*, en Degne-Søn fra Salling. Han blev sat i Viborgs latinske Skoele, hvis samtlige Klasser han gjennemgik, og blev derfra 1746 forsendt til Hovedstadens Højskoele. I hans Skoelegang eller første akademiske Aar havde han nogen Tid havt Meen paa Forstanden. I Kjøbenhavn havde han hældet til, og gjort sig bekjendt, som en Tilhænger af den Hallensiske – eller som den her kaldtes: pietistiske – Sekt. Især indyndede han sig i salig Hr. Lemmings Huus, hvis Dotter han siden fik til Ægte. Hældøreriet*, veed man, var endnu paa den Tid *tuta freqvensqve via* til et Præstekald. Rigtig opnaaede han og** 1751 dette hans Maal, da han blev af Kongen kalded for Lysgaard Kirke, hvis Ejer da var uberettiged til at kalde. Ligerviis som hiin hellige Fader, der oprettede sin forhen nedbøjede Hals, saasnart som han havde fundet St. Peders Nøgler, saaledes saaes og Hr. Peder i en anden Skikkelse, da han var bleven Præst. Embedet plejede han ellers med megen Iver i de 3 første Embeds Aar – og tordnede især mod Banden, Dands, Kortspil og Drikfældighed. Hans første Kone, en Bogbinder-Dotter fra Kbhavn., som han havde kunnet være bedre imod, døde i den første Barselseng, og Barnet kort derefter. Anden Gang giftede han sig og blev Fader til 4 Døttre, af hvilke Een skal være i

* Man mistyde mig ikke. Det være langt fra mig, at kaste mindste Mistanke paa de mange retsindige Mænd, som i de Dage udmærkede sig ved usminked Nidkjærhed i Kristendommen. Selv har jeg kjendt en Deel saadanne, om hvis Oprigtighed jeg er fuldkommen overbeviist, men som den letsindige Verden fandt Regning ved at udpibe med Foragt. Jeg vil kun sige – det, som ingen kan nægte – at mangen en Hykler betjente sig af Tidernes Lejlighed og blev foretrukken ærlige og værdige Medbejlere.

** Han var først kort forhen kaldet til Mannøe i Ribe Stift.

Live. God viiste han sig imod de Fattige. Men at han i sine Prækener vilde stikle paa sin Formand kan ej bifaldes. I de følgende 7 Aar yttrede sig af og til nogen Forrykkelse i Sjæleevnerne. Dette mærkedes endog paa Prækestoelen. »Jeg er St. Peder, som haver Himmeriges og Helvedes Nøgler,« sagde han eengang i sin Præken. Den 1ste April 1760 brændte Vium Præstegaard, og fra den Tid tiltog kjendeligen hans Sindssvaghed. Med denne lade da og de Svagheder, han end meere henfaldt til, sig undskylde. Imidlertid blev han ved endnu i nogle Aar at forrette Embedet saa som saa. Men, da det stundom tog alt for kjendeligen fejl for ham, og det til den Grad, at han Søndagen imellem Juul og Nytaar 1767, idet han talede om Simeon med Barnet paa Armene, gav sig til at synge midt i Prædiken, blev han afholdt fra Embeds Forretninger og sat under nøje Opsigt. En Provsteret blev da sat over ham, og medens Sagen stod paa, blev Embedet forrettet af Naboe-Præsten: Hr. Søren Bidsted i Levring, som Vikarius. 1769 blev han dømt fra Embedet til St. Hans Hospital, hvor han forblev til sin Død, som indfaldt, om jeg ikke fejler, 1787. Efter ham kom

11. *Niels Jensen Gundestrup*, født 1713 i Gundestrup Bye, i Aarhuus Stift, hvor hans Fader var Bonde-Skræder. Han gjennemgik Aarhuus Skoele og blev derfra dimittered til Akademiet. Vel oplagt var han til Studeringer, hvorpaa han og anvendte megen Flid. I hans akademiske Aar gjorde han sig bekjendt ved sin ustraffelige Vandel og grundige Lærdom. Nogle Aar – hvor mange, veed jeg ikke – var han Observator paa det astronomiske Taarn, og atter i nogle Dekanus ved Communitetet. Styrke besad han især i Mathematik, Astronomie og Mekanik. Hans efterladte Haandskrivter i de 2 første vidne om hans store Flittighed. Velvoxen var hans Person, net hans Paaklædning, og ligefrem hans Væsen. Mandens Hoved-Karakteer var Ærlighed, Retskaffenhed og Virksomhed. Men, da hans Temperament var temmelig koleriskt, og da han desuden slet ikke var begaved, saa syntes han ikke vel oplagt til Læreembedet. Sundt og got, grundigt og

ordentligt var alt, hvad han foredrog; men i at levere det fra sig var han ikke heldig. Nogle og tredive Aar gammel forlod han Akademiet, som sært var, og pædagogiserede i nogle Aar, først i Tved Præstegaard ved Aarhuus, hvor en af hans Lærlinge var den siden ved Grevskabet Frysenborg, som Over-Inspektør ansatte, Niels Hutfeldt Bagger; og siden paa Kjærsholm her i Herredet, hvor han – ej med synderlig Held – anførde de 2 unge De Friedenreicher, af hvilke den ene døde som Major i maadelig Omstændighed, og den anden under Prædikat af Junker Kræsten. 1754 blev han, nogle og 40 Aar gammel, af Hr. Christian Daniel De Friedenreich kaldet til Almind og Sjørslev for Alm. Kirke, som laae under Vindumovergaard, hvilken bemeldte Herremand ejede. Ved Almind Præstekald var han i 16 Aar. Her giftede han sig med en Jomfrue Ermandinger, Præstedotter fra Kragelund – som forblev ufrugtbar. I eet Aar, medens de boede i Almind, troede han dog i en 30 Uger og glædede sig i Haabet over hendes foregivne Frugtsommelighed. Dog skal han aldrig ret være kommen efter dette besynderlige Kjærligheds Spil. Hun overlevede ham i 10 Aar. Sidst i Aaret 1769 blev han af Etatsraad Steensen kalded til Vium, hvor han opbyggede de 2, siden Branden uopbygte Længder af Præstegaarden. Han døde den 7de Martii 1779, efter at han havde levet, som en almindeligen ære og elsked Præst i 26 Aar. Frydefuld er din Løn, du retskafne Guds Mand! i hiine lyse Egne. *Tua molliter ossa qviescant!* – Hans Eftermand blev *Niels Blicher*.

Førend jeg udkaster dennes Biographie, være det mig tilladt at forudskikke et Par Betænkninger. At skrive for Publikum sin egen Biographie er saa en egen Sag, da der saa let kan indblande sig nogen menneskelig Forfængelighed. Mig forekommer det dog ikke, som der var saa farlig meget at sige derimod, naar man kunde treffe den rette Middelvej imellem en Trenks ækle Skryderie og en Bahrdts eller en Lauckarts*

* Han var, som det heder paa Titelbladet af hans Autobiographie: Weiland Magister der Philosophie in Jena – jetz aber Muschetier bei dem Thaddischen Regiment in Halle. 1790.

kaade Aabenmundighed i at fortælle sine egne Lyder. »Men Autobiographen fortier og fortæller dog kun, hvad han vil. – Hvo skal sige ham imod? hvo indestaaer os for, at hans Ord ere paalidelige?« Gandske rigtig. Derfor vil og enhver beskeden Skribent af den Klasse udbede sig det veltænkende Publikums Overbærenhed, og regne noget paa den Grundsætning: at hver den, der ellers har Publikums Dom for sig, ogsaa beholder den i enkelte Tilfælde, saalænge som han ikke vitterligen gjør sig dertil uværdig. Højst forsigtig maa man vist være heri. At fortælle sine Lyder blev for Mangen En at beskjæmme sig selv, og forarge Andre. Det første behøves just ikke, og det andet bør ikke have Sted. Dersom man paa den anden Side var forfængelig nok til at udkramme sine formeente Dyder, vilde man netop derved allersnarest tabe det, man saa gjerne vilde vinde. Hvordan maatte det vel gaae den elendige Skryder, naar Kunstdommerne kom efter ham med deres frygtelige Svøber, og Publikums ærværdige, uindstævnelige Dom gik ham imod? Alt dette, m.m. tog jeg i Betragtning, og blev tvivlraadig. Dog – jeg bør nu holde hvad jeg engang har lovet. Forsigtig vil jeg søge Middelvejen, ærlig søge Sandhed, og saa indlade min Sag til Doms.

12. Pr. *Niels Blicher* blev fød den 21de August 1748 i Starup Præstegaard, Brusk Herred, Ribe Stift. Faderen Jens Nielsen Blicher som først havde været Kapellan ved Garnisons Kirken i Kjøbenhavn, var da og 11 Aar derefter Præst til Starup og Nebel, hvorfra han blev forflytted til Gaverslund i Holmands Herred. Han var en meget vel studert, og flittig Mand, der skrev alle sine offentlige Taler Ord til andet. Hjemme veeg han næsten aldrig fra sit Studerekammer og Skriverpult. Denne hans idelige Stillesidden forøgede nok en Deel hans Helbreds Svaghed. Med al den Kolere, som var hærskende i hans Temperament, besad han dog en høj Grad af Hjertens Fromhed, Sagtmodighed og inderlig Godhed. Det fortroelige Venskab, der tidlig var knytted imellem ham og sal. Dr. Peder von Haven, plejede han uafbrudt, saa længe som de levede; og jævnligen vexlede de Breve med hinanden medens Sidst-

nævnte opholdt sig i det Russiske Rige. Forfatterens Moder Pauline Thomasie Gantsel, var en Dotter af sal. Mag. Gantsel, fordum Sognepræst i Glostrup ved Kjøbenhavn. Hun døde i sit 23de Aar efterat have født ham til Verden: 1 Dotter og 4 Sønner. Dotteren døde tidligen som første Kloster-Jomfrue i den Petersenske Stiftelse i Kjøbenhavn, i hvilken hun, som Stifterens Nærbeslægtede paa hendes Moders Side var indgaaen. N. Blichers 3 Brødre: Jørgen, fød 1749, Diderich Christian 1751 og Peder Daniel 1752 ere Præster – den første i Vorning imellem Viborg og Randers, den anden i Borup nordvest – og den 3die i Spentrup: norden for Randers. Faderen Jens Blicher giftede sig anden Gang 1754 med Jomfrue Gyde Gudme, Præstedotter i Herslev ved Frederice. Hun fødte ham 1756 en Søn: Niels Gudme Blicher, nu Præst i Vejerslev imellem Vium og Randers – og 3 Døtre, som og ere i Live: Pauline Blicher, i Aalborg, ugift, Kirsten Blicher, gift med Kjøbmand Bønnelykke i Kolding, og Gyde Blicher hos sin Broder i Vejerslev. 1760 døde Hr. J. N. Blichers anden Kone – og Aaret efter giftede han sig 3die Gang med en Jomfrue Holst, som overlevede ham nogle og tyve Aar. N. Blicher og hans 3 Brødre bleve Hjemme underviiste i Sprog og Skoele-videnskaber af Studenten, Rasmus Østrup, som siden blev Præst i Fyen, først til Svaninge og siden til Vigerslev. I sit 15de Aar blev N. Bl. og hans Broder, J. Bl. satte i Odense Latinske Skole 1763, i 3die Klasse, under samme Klasses da værende brave Lærer, Joh. Sibbern, som nu er Konrektor og Professor. 1764 kom han i 4de Klasse under Hr. Limkilde, nu Degn for Hospitalet i Odense. I dette Aar døde Faderen: den retskafne J. N. B. Stærkt var det elektriske Stød, som Tidenden derom gjorde paa N. B. Den rørende Afsked, denne kjærlige og omhyggelige Fader kort forhen havde taget med ham, gjennemlød nu sørgeligen hans heele Hjerte – og fra den Tid af vaktes især N. B.s Tænksomhed, der bragte ham til at see hen til og arbeide for Fremtiden. At Herren er de Faderløses Fader, har han fra det Øjeblik af paa det kjendeligste viist mod os 8 faderløse Børn, som fik hver især, kun 10 Rdlr. i

fædrene Arv. I Faders Sted antog sig vor eeneste Farbroder den fromme og grundlærde Hr. Laurits Blicher, Præst og siden Provst i Bjerregrav ved Randers. 1765 kom N. B. i 5te Leksie under den, ham kjære Lærer: Bunkeflod. 1767 i Mesterleksie under Prof. Anchersen (der i samme Skoele havde været Faderens J. Bls. Lærer, paa en Tid, da denne opholdt sig i sin Morbroders: Rektor Aabyes Huus) og Konrektor Prof. Holm. 1769 gik han paa Gymnasium, og 1770 blev han dimittered af Prof. Holm, som det Aar udstædede Testimonier for Gymnasisterne, som Konrektor. Disse 7 Skoeleaar vare hans første Udviklings Aar. Lidet meer end middelmaadigt var det ham af Naturens Herre betroede Pund. – Især fandt han hos sig Anlæg til en stærk og levende Imagination. Tidlig havde han yttret Hang til Tænksomhed, foreened med Lære- og Læselyst. Men her udvikledes især hans Sjæleevner – her tiltog hans Lyst til Sprog og Videnskaber – meest de skjønne. Ovid var hans Liv-Poet. Aldrig glemmer han den Ynde, hvormed sal. Prof. Holm anførde ham paa denne Bane. I samme Tidsrum begyndtes og fortsattes hans Strid imellem Sandseligheden og Fornuften. – Han følede, – som de mange andre af hans Alder – en Ærelyst, der grændsede nær til Forfængelighed. Vel vidste han sig frie for Ungdommens hemmelige Synder: men en Slags glimrende Rolle – en Art af Figur affecterede han at spille. Som han følede sig at være iblandt de dueligste Lærlinge, saa attraaede han stedse at viise sig paa en fremstikkende Maade. Saaledes passerede han for een af Skoelens første Sangere, og under det da brugelige Navn: Versikularius bestyrede Sangen 1 Aar i Frue og 2 i St. Knuds Kirke. Da han troede sit aabne og følsomme Hjerte at være danned for Kjærlighed og Venskab, saa søgde han og deri at udmærke sig. Brødrene, Anders og Peder Drejer – den første nu død, den anden Provst i Fyen – Hr. H. L. S. Vinding, Bogtrykker i Kjøbenhavn, Hr. H. P. Sandal, da een af Skoelens dydigste og flittigste Disciple, nu Slotspræst i Helsingøer – Hr. Provst Søren Vedele i Tjustrup ved Sorøe og Hr. Alexander Zoffmand, Præst i Karise, vare blandt hans kjæreste og

fortroeligste Skoelevenner. Af saadan en Karakteer vilde man vel allerede spaae sig en vakker, følsom, halv romantisk Elsker. I saa Fald spaaede man heller ikke saa gandske feil. Virkeligen var hans Donna en smuk og elskværdig Præstedotter; og at hun besad meere fornuftigt Overlæg, end han, viiste hun dermed, at hun ufortøved sendte den nyebagte Student en gandske siirlig – Kurv (om man ellers saa kan kalde et formeligt Opsigelses Brev.) Rigtig nok var dette en slem Streg i hans Regning. Det kostede ham ikke liden Elskovs Qval og Qvide, at saa skjøn en Rolle skulde tage saa hastig og haanlig en Ende. Hænge sig selv havde han ingen Lyst til – og det andet sædvanligere Middel holdte han for et ligesaa syndigt, som skadeligt Palliativ. Dog lettede det igjen hans Sind, at være løsgjort fra saa betænkeligt et Baand. Faae Aar derefter blev hun lykkeligere ved en elskværdig Præst med hvem hun uden Tvivl endnu lever i et lyksaligt Ægteskab. Vilde dog enhver Yngling gjøre forsigtige Trin paa deres slibrige Bane! Maatte dog aldrig, I Apolls Yndlinge! de, i de offentlige Skoeler saa farlige, som gængse, Elske- og Spillesyger fæste Rod i Eders unge Barm! Tidlig eller sildig ville de vist efterlade sig dybe Saar, og uudslettelige Arr. Følgerne deraf ville maaskee forandre Eders muntre Væsens heele Sving, forstyrre Eders Lykke, og lægge første Grund til den mørkeste Tungsindighed. Som Modvægt mod hiine Lidenskaber tog Forfatteren Religionen til Hjelp. Sand Sjæleføde fandt han i enhver god Præken, og den var han altid vis paa at høre af sal. Hr. Gotschalck og sal. Dr. Nannestad. Hiin prækede meest for Hjertet, denne meest for Forstanden. Skjødesløs eller skarnagtig havde han ingensinde været. Hans Testemonium; som og var kort og got, bestoed af disse Ord: *ad studia litterarum natus & factus tempus recte collocavit*. Til Deposits fik han 19 *Bene*, og til *philosophicum* erholdt han næste Foraar *Laudabilem*. Hvo eftertænker sit Levnetsløb, og har ikke mangen Anledning til den Anmærkning, at Menneskenes gode Fader, der styrer alle vore Hændelser, undertiden lod os nyde det, vi vare hæftigen opsatte paa, for derefter at viise os desto tydeligere, at dette

formeente Godes Nydelse ikke var vort sande Gavn? – men, at han dog som oftest slog en Streg over vore Regninger, og førde os paa saadanne Veje, som ikke stemmede med vore Ønsker og vor Attraae – men som dog i Grunden vare de rette til vort Vel. Denne Troe har beroeliget Forf. i mangen ublid Tilskikkelse. I Foraaret 1771 begav han sig til Skibs, for at antage en Huuslærer Tjeneste langt oppe i Norge. Efter 14 Dages Omtumling i Kattegattet løb Skibet ind i Iisefjorden. For at forfriskes efter udstaaen Søsyge, forlod han Skibet i nogle Dage; men da han til bestemt Tide kom igjen, var Skibet alt en Miil borte. Der stod nu den arme Synder paa Strandbredden, lig Simonides *omnia sua secum portans*. Sin Koffert saae han aldrig siden! Skrækkelig var nu hans Forfatning, og mørk, som Natten, hans heele Udsigt. Faae Dage efter kom han ombord med en anden til Norge farende Skipper, og efter 10 Dages udstaaen Elendighed drev Stormen Skibet i Land et Par Miile norden for – Grenaae. Som vandrende Ridder tyede han til Farbroderen i Bjerregrav. Her opholdt han sig et Aar, for at berede sig til Attestats. I Foraaret 1772 tog han Tjeneste, som Huuslærer hos da værende Provst Kraft i Foulum. I disse 2 Aar lagde han sig efter Fransk og Tydsk. I Sommeren 1773 drog han til Universitetet, og i Efteraaret tog han Attestats under Prof. Dr. Holm, Prof. Træschow og Ancher. med Karakt. *h. illaud.* I Begyndelsen af Aaret 1774 kom han, som Hovmester til Kammerh. Lüttichau paa Thiele. – Hvor underligen – hvor viiseligen ere dog det menneskelige Livs Hændelser sammenkjædede! Hvor usynlig fiint et Led opdages ofte i den uhyre Kjæde? uden dette Led skulde Kjæden dog ej have udgjort et sammenhængende Heelt. At hiint ikke skal briste, og denne derved sønderrives – derfor kunne vi være fuldkommen roelige. Hvor mangen en liden – hartad ubemærkelig – Omstændighed var dog fornøden, for at drage de vigtigste Følger efter sig? Hvor ofte anviiste Forsynet os pludseligen et gandske fremmed – gandske uformoded Opholdssted? N. B. troede, at hans tarvelige Fløjtespil blev en Anledning til hans Antagelse paa Thiele, hvilken dog drog de mange af hans

større og mindre Levnetstildragelser efter sig. Her var han til Vedkommendes Fornøjelse paa 6te Aar. I denne Periode øvede han sig jævnligen i at præke, hvortil han har en reen og stærk melodisk Stemme, og (for at bruge Biskop Jansons Udtryk i en Forf. meddeelt Attest) »gode Forædrags Gaver«. I samme Tid leverede han adskillige Bidrag til den Viborg Samler. Blandt andet geraadede han i en Pennekrig, ført i samme Ugeblad, med da værende Etatsraad, nu Rigsgreve v. Lüttichau, hvilken Krig gjorde temmelig Opsigt under Navn af Bedetvisten. 1777 rejste han til Khavn. for at præke for Dimis. Prøven aflagde han under Horneman, som dømte hans *specimen homileticum laudabile*. Ved den Tid bleve Øster Snede og Jellinge Kalde ledige, hvilke begge, som i hans Fødeegn, han inderligen attraaede at kaldes til. Ogsaa troede han, at burde gjøre sig Haab derom; men nej – begge vare de for gode til N. B. I Foraaret 1779 fik han, ved en særdeles Bestyrelse, Vink om, at præke for den ham gandske ubekjendte Etatsraad Steen de Steensen til Aunsberg paa Valg for Vium Kald, som ogsaa strax derpaa blev ham given. Det skulde vel ikke agtes for upassende eller Læseren mishageligt, om han her udkastede sin Skyggetegning, saaledes, som han troer, at den nu kan svare til Originalen: N. B.s Person er en 65 Tommer lang, smal og tør Figur. Hans krumnæsede Ansigt har et vist Anstrøg af ærlig Eenfoldighed. Det viiser tillige noget sørgmodigt, og maaskee – om man vil – (helst under ubehagelig Sinds, Helbreds eller økonomisk Forfatning) noget suurmulende. Og, fordi han veed dette selv, frygter han for at være en ubehagelig Selskabslem; hvilket alleene ofte kan forøge hiint Udseende. Er derimod Luunen god, Sindet let, Hjertet udvided, kan Sjelen smiile ud af et spillende Ansigt. Hans Temperament, som har havt meere af det sangviniske, troer han at være kolerisk-melankolskt. Dog tør han ej bestemme, hvilket af de 2 der har Overvægten. Hans Rygte i det heele staaer for Sam- og Eftertidens Dom. 1780 indlod han sig i Ægteskab med Jomfrue Kristine Marie Curtz, Dotter af sal. Hr. Hans Curtz, Præst til Darum og Bramminge i Ribe

Stift. Med hende haver han 2 levende Sønner: Steen Steensen, fød den 11te Octobr. 1782 og Jens fød den 2den Nov. 1787. Den 3die Søn: Hans Christian døde den 11te Sept. d. A. ½ Aar gammel. For 2 Aar siden havde de en Dotter, som levede kun 3 Dage. At Forf. ikke har været gandske ukyndig eller ørkesløs i Landvæsenet, troer han, at en Æres Medallie paa 10 Rdlr. som han i Aaret 1786 fik af det Kongl. D. Landhuusholdings Sælskab kan give en Slags Formodning om. Ovenfor har N. B. noget nær gjort Regnskab for sit Punds Anvendelse. Fortrinligen gode Vidnesbyrd haver han om sit Embeds og Levnets Førelse, ei alleene af sin Provst: den af sine grundige Indsigter og store Retskaffenhed noksom bekjendte Hr. And. Levring i Grønbæk; men og af sin forrige Biskop: Jørg. Hee, og nuværende Dr. Janson. Paa Grund af disse m.m. har han nu i en 8 Aars Tid søgt ved adskillige Lejligheder; men hans Befordring til noget bedre Levebrød synes ikke at have været i Forsynets Plan. Dagens Litteratur-Stilling har han søgt at gjøre sig bekjendt med* – og det ej blot fordi han har følt Sandheden i Ciceros Ord: »*Studia secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium præbent, delectant domi &c.*« men og fordi han ansaae sligt Bekjendtskab for Folkelærerens Pligt og uundværlige Eegenskab. Sine 2 haabfulde Sønner anfører han selv som faderlig Pædagog. Paa en 6 Aars Tid have ellers andre Unge været ham betroede til Anførsel i Sprog og Videnskaber.

Der er – som *Flaccus* retteligen synger – en vis Maade og Middelvej, visse Grændser, uden for hvilke Fuldkommenhed ikke kan have Sted. Hvo der kun ærligen vilde opsøge, og troeligen kunde følge den Middelvej! Men ak! det svage Menneske! Der løber nu Gjerrigheds og Karrigheds stygge Vej paa den eene Side – og Umaadeligheds og Udsvævelsers langt

* Heri har han havt god Understyttelse som Medlem af (uden Tvivl) det største Læsesælskab her til Lands, der bestaaer af 46 Interessentere, og bestyres af den almindeligen agtede og elskede Provst: Tønne Ravn, Præst til Hem og 2 Annexer i Salling.

borte paa den anden. Midt imellem begge gaaer den fornuftige Sparsomheds og Maadeligheds lyksalige Middelvej. Med de allerfleeste – med Viismanden selv endog – gaaer det ofte som hiin philosophiske Digter har sagt: »*In vitium ducit culpæ fuga, si caret arte*«. Afskye for hin *Schylla* drog N. B. maaskee vel meget over Grændseskjællet til *Charybdis* Siden. Kræve, prutte, ængste, piine, udsue, tælle Gryn have stedse været ham forhadte og skurrende Ord. Derimod har han funden en Slags Velklang i »leve og leve lade« tagen i god Forstand. Derfor har han heller ikke undgaaet visse strænge Økonomers Anmærkninger. »Han kunde vel – hedde det – have sparet en Deel paa økonomiske Indretninger – været mindre sælskabelig – gjort sine Indkomster bedre ud – sat mindre til paa Børn og Bøger.« Dog har han holdt sig i saadan Afstand fra Tryllebanen, at han ikke veed sig at være falden under kristelige Moralisters Paaanke.

Aarene 1793 og det nu løbende 1794 have været de paa mørke Modgangs Skyer svangreste af alle hans Leveaar. Fra April M. 93 til samme M. 94 kan han med Sandhed kalde sit haarde Miskjendelses Aar; thi det er ej blot Fremmede, der have betragtet ham med et skjævt Syn, ret indvæltet sig paa ham, og søgt at trække ham – som om han havde været den ufredeligste Mand i Egnen – ind i een uforskyldt Proces efter den anden*; men endog af nogle af sine højtagtede og elskede Venner har han følt sig miskjendt. Maaskee agtedes disse Tilskikkelser, som nødvendige Midler til at gjøre ham opmærksom paa nogen dybtliggende, ham skjult, men farlig

* Her havde Forfatteren foresat sig, at underrette Læserne om disse Sagers sande Beskaffenhed og Fremgang. Ikke fordi han har mindste Aarsag til at frygte for Publici Dom – ved Sagernes Udfald venter han at kunne udgive Akter og Dom under eet – men, for ej at foregribe Nogen i sin Dom ved Sagernes eensidige Fremsættelse, for ej at betale sine Modparter med lige Mynt, ved at miskjende deres gode Egenskaber, og attraae deres Agtelses Forringelse m.m. har han forandret sin Beslutning, hvormed han haaber, at ingen vil blive misfornøjed.

Egenskab i Karakteren – som nødvendige Midler til hans fulde Tilberedning. Maaskee stod han paa Pynten af en meget farlig Skrente, hvoraf han nær var nedgleden; men just derved maatte drages tilbage i Sikkerhed. Maaskee det skulde derved opklares for ham, hvor langt han endnu var tilbage fra Maalet – hvormeget han under Alherrens faderlige Styrelse endnu skulde og kunde gjennemgaae. – Hvorledes han skulde udholde Storm paa Storm, Bølge paa Bølge, Stød paa Stød – og dog vorde opholdt, og just derved vorde frelst ... Dog – *sperat dum spirat*. Om han end skal vandre igjennem mørke (Dødens Skygges) Dale, vil han dog ikke frygte for Ont; thi o.s.v. – *Post nubila jubila*, tænker han, og troer imidlertid, at alle disse Storme skulle have en rensende Virkning, forberede hans Lykke, og opklare hans Syn til en desto vissere og gladere Udsigt henind i Guds bedre Verden.

Noter og Henvisninger

Af Søren Vasegaard med tilføjelser af Ella Jensen

Titelbladets græske citat oversættes af Niels Blicher i sin »Forerindring« til Topographien således: »thi dette var mit Hoved-Ønske: at Underretningen (her i betydningen: Belæring, Oplysning) maae vorde Alle – Alle nyttig«.

Aabye (192), *Thomas*, Professor, Rektor ved Odense Latinskole i Beg. af 18. Aarh. Havde i 1733 en ejendommelig Strejke ved Skolen, idet Mesterlektianerne forlod Undervisningen som Demonstration mod en Hører Blichfeld. (Saml. til Fyns Hist. og Topografi III 1865.) Hans Søster Ursula var gift med Niels Blichers Farfader.

ad studia litterarum etc. (193), som født og skabt til litterære Sysler har han anvendt sin Tid rigtigt.

Ahlefeldt, J.J. von, Greve (45), ɔ: Jens Juel Ahlefeldt-Laurvig, f. 1764, Bjørnemose Fyn, Søn af Generalmajor, Kammerherre Grev Chr. A., Husarofficer, død Slesvig 1794, udgav flere politiske Pjecer paa Tysk, hvoraf især »Hingeworfene Gedanken über Regierung«, Altona 1791 (dansk Oversætt. Odense s. A.) har Tanker tilfælles med Niels Blichers Bog. (Se: Bobé: Slægten Ahlefeldts Hist. 6. Bd.)

Alders Tid, ældre Form for Arilds Tid.

»Almuens Lærer« (119, 137, 156), udgivet af Sognepr. Laur. Hasse (Salling og Fredericia) i Aarene 1785-86, 2. Opl. '91, med Undertitel: »en nyttig Læsning for Menigmand i Dannemark og Norge. Af det Tydske oversat og omarbejdet.« Udkom i to Bind.

Amicus Socrates etc. (185), jeg elsker Sokrates, men jeg elsker Sandheden endnu mere, et Ordsprog, der tillægges den græske Filosof Aristoteles.

Ammitzbøll, Hans Henrik (35, 37, 169), f. Hvirringgaard 1755, ejede Aunsbjerg '93-98, købte derefter Sukkerhuset i Randers. Død 1801. (Se: »Medd. om Familjen Ammitzbøll ...« Ystad 1902.) Jfr. Landsarkivar Jens Holmgaard: Niels Blichers Processer. Fra Viborg Amt. 1970.

Ankersen (el. Anchersen) *Ancher* (42), bekendt Læge, f. 1702 Bork Præstegaard, Provinsialmedikus i Ribe 1730 til sin Død 1760, hvor han havde en overordentlig stor Praksis, og søgtes af Syge fra hele Landet, især kendt som Fødselshjælper.

– *Søren* (192, 194), Broder til foregaaende, f. 1698, Latiner, Professor i Veltalenhed, Rektor i Odense 1748, d. 1781.

Andersen, Mogens (101, 179-80), født 1760, død 1849, g. m. Barbara Kir-

stine Johansdatter, død 1836. Smlgn.: »E Bindstouw«: »– om e Vinter wa han Skwolmæjster, men om e Sommer wa han Muhrmæjster –.«

angulares, kantede.

Aphelen, Hans von (54), Leksikograf, f. 1719 Nærø Præstegd., Trondhj. Stift, udgav 1767-70 en Oversættelse og Bearbejdelse af Bomares naturhistoriske Ordbog i 8 Bd. (Se Molbech: »Vidensk. Selsk. Hist.«)

Articulus præpositivus etc., foranstillet Kendeord i Stedet for efterhængt.

Aspelin, Elias (67), svensk Præst (1721-95) i Långasjø och Ljuder, udgav: »Flora oeconomica eller Hushålls-Nytten af de i Sverige wäxende Örter.«

Aunsberg (el. Ansbjerg, Aunsbjerg), (34, 35, 37, 39, 40), gammel Herregaard i Sjørslev Sogn, nævnes allerede i det 14. Aarh. og har siden haft mange Ejere, deriblandt flere berømte Adelsslægter. I 1722 solgte et Medlem af Slægten Rantzau Gaarden til Kommerceraad Steen Jørgensen, hvis Søn, Etatsraad Steensen, overtog den ved Faderens Død 1754 og solgte den 1793 til Hans Ammitzbøll. A. er Skuepladsen for flere af St. St. Blichers Noveller, bl.a. »Røverstuen«.

Baargræs, selvgroet Agergræs, modsat saaet Græs.

Bahrdt (189), *Karl Fr.*, (1741-92), tysk rationalistisk Teolog, i sine sidste Leveaar Værtshusholder i Halle, skrev sin Selvbiografi under et Aars Fængselsophold i Magdeburg Fæstning.

Balling (119), *Emanuel* (1733-95), Bogtrykker i Helsingør, senere Revisor ved Tallotteriet, udgav 1792 »Huusmoderen, eller den værdige Landboeqvinde, et Priisskrift.«

Bang (180), *Frideric L.* (1747-1820). Dr. med. Overlæge ved Frederiks Hospital, Prof. i Medicin ved Universitetet, udgav 1783 »Jesu Christi Evangelium som eneste rette Lærebog«, blev ved sit Giftermaal 1777 med Enken Frederikke N. Chr. Mynster Stedfader til Jacob Peter Mynster.

Bedetvisten, se Lüttichau, F. C. T.

Benef. paup. = Beneficium paupertatis, her: fri Proces paa Grund af Fattigdom.

Berg (66, 83), *Claudius Peter*, (1759-1805), residerende Kapellan ved Viborg Domkirke '89-'90, Præst i Almind-Sjørslev '90-'05.

Bidsted (188), *Søren Nielsen* (1704-73), Præst i Levring '36-'68.

Blicher, Cathrine Maria (191), Datter af Jens Nielsen Blicher, f. 1746, død 1746 i Petersens Jomfrukloster (s. d.)

– *Didrik Christian* (171, 191), f. Starup Præsteg. 1751. Stud. Odense '72, cand. theol. '77, pers. Capell. Harlev-Framlev '78, Sognepræst Rødding-Løvel-Pederstrup '86-1805, og i Borup til sin Død s. A.

– *Diderik Nicolaj* (168), f. 1746, i Seest (Skolelærersøn), cand. theol. '71, Sognepræst og Provst i Gunslev '81 til sin Død 1805 (ved Landemodet i Maribo d. 27. Marts). Wibergs Præstehist. giver ham følgende Skudsmaal:

»Meer end almindelig dygtig, en fast, urokkelig Charakteer; han var vittig i Samtale, hans Tanke var klar, og han bevarede altid den Anstand og fine Levemaade, han i sin Ungdom som Hovmester hos Grev Moltke paa Bregentved havde tilegnet sig. Var en ganske udmærket Provst, arbejdede med Iver paa at forbedre Sognefolkets udvortes Stilling, men forsømte dog ikke sit eget.«

– *Jens* (144, 196), St. St. Blichers Broder, f. 1787, død som Degn i Ørting 1836.

– *Jørgen Gantzel* (97, 191), f. 1749, Præst i Vorning 1784-1825, død 1831, gift med Datteren af Degnen i Vorning. (Smlgn.: St. St. Blichers Noveller »Nøddaaben« og »Eneboeren paa Bolbjerg.«)

– *Kristine Marie*, f. Curtz (77, 195), Datter af Præsten *Hans Curtz* (s. d.) og Hustru Anna Steensen (Søster til Etatsraad Steensen). Hun opholdt sig i Huset hos Morbroderen paa Aunsbjerg, da N. B. lærte hende at kende. Led under tiltagende Sindssygdom (se Side 224) og døde i Randlev 1820.

– *Laurits Nielsen* (192, 194), f. 1718, Stud. Viborg '36, Provst og Præst i Bjerregrav-Aalum-Taanum 1759 til sin Død '82. (»lærd, en herlig Mand og fortræffelig Præst.« Wibergs Præstehist.)

– *Niels Gudme* (191), f. Ø. Starup 1755 (ell. '56), Cand. theol. '80, Præst i Vejerslev '92-95, Søften '95-1817, Gauerslund-Vinding '17 til sin Død 1832.

– *Peder Daniel* (191), f. 1753 (ikke '52), Stud. Odense '73, Sognepræst i Spentrup '80 til sin Død 1809. Gift (3. Gang) med Ernestine Juliane Berg, der 1810 blev gift med St. St. Blicher.

– *Steen Steensen* (144, 154, 196), opkaldt efter Etatsraad Steensen (s. d.), f. 1782, Stud. Randers 1799, Lærer ved Latinskolen smsts. 1810-11, Præstegaardsforpagter i Randlev til 1819, Præst i Thorning-Lysgaard til '25, i Spentrup-Gassum til sin Død 1848.

Borchsenius (180), *Willads* (1739-78), fra '64 til sin Død Sognepræst for Husby og Prædikant til Wedelsborg Kapel. Udgav »Historisk Cathechismus, indeholdende en Christens Skilderie eller det vigtigste af den christelige Lærdom om Sæder og Dyder.« (Odense 1777). Samme Dag Bogen averteredes til Salg (20. Septbr.), gav Biskoppen over Fyns Stift, Ramus, Ordre til at standse Salget, og han indgav da Klage til Cancelliet over Skriftet som stridende mod den lutherske Lære. Under 6. Decbr. gav Cancelliet Bispen Medhold. (Se »Luxdorphiana«.)

»Borgervennen« (111), Medlemsblad fra 1788 for »Det forenede Understøttelses-Selskab«. (Se Thaarup: »Det danske Monarkis Statistik« V Bd. 180 ff.)

Bredenfeldt (165), f. ca. 1740 i Tyskland, ansattes '70 som Landkirurg paa Frijsenborg, død 1804. Er Hovedperson i St. St. Blichers Novelle »Landsbydoctoren«, trykt i »Kornmodn« 1839.

Brüel (42, 44, 45), *Georg Wilhelm*, f. 1752 i Hannover, kom '77 til Danmark

som Forstmand, fik '88 Indfødsret og blev Inspektør for Statens Skovanlæg paa de jydske Heder, hvor Stendals Plantage blev paabegyndt '89, udnævntes 1805 til Overførster for Statens Skove i Nordsjælland. Død 1829.

Brændevinsbrænding (109-11), var bleven forbudt allerede 1689 paa Landet til Fordel for Byerne, men var i mange Aar derefter Genstand for megen Diskussion. (Se: Røgind: »Brændevin, Øl og Vin.« Kbh. 1921.)

Buchwald (65), *Johannes de*, (1658-1738), Barber, Kirurg, interesserede sig meget for Botanik, udgav 1720 et botanisk Arbejde »Specimen medico-practico-botanicum«, der Aaret efter blev oversat paa Tysk af hans Søn, Baltasar B. under Titlen »Kräuterbuch«. Skal have været Holbergs Model for Jens Bloch i »Peder Paars.«

Bunkeflod, Hans (192). Hører ved Odense Skole, Fader til Hans Chr. B. Præst og Digter, »Forsøg til Viser for Spindeskolerne«, 1783.

Campe (137), *Joachim Heinrich* (1746-1818), tysk Pædagog og Forfatter til den bekendte Børnebog »Robinson Crusoe den Yngre.« Hans moralske Skrifter blev flittig oversat i Slutningen af den 18. Aarh.

Cato (143), Navn paa to Mænd i det gamle Rom, berømte for deres Dyder og strenge Sæder.

Chorographi, Beskrivelse af en Egn, ogsaa Korttegning.

Clementin (40, 104), f. *Mette Cathrine Jespersen*, Enke efter Bertel Langballe Clementin, købte Marsvinslund 1787. Niels Blicher vandt den Side 40 omtalte Proces. (Se Side 225).

Columnares, kuppelformede.

Cramer (42, 153, 162), *Niels Nielsen*, f. ca. 1722, kom til Stendalsgaard (s. d.) som Kolonist ca. 1767, hvor han jævnlig laa i Klammeri med de øvrige Kolonister og med Koloniforvalteren *Giørup* (s. d.). Han blev ogsaa idømt en betydelig Bøde for ulovlig Brændevinsbrænding i 1786, som han afbetalte ved aarlige Afdrag. Døde ca. 1790. (Breve vedr. Kolonierne paa de jydske Heder. Rigsarkivet.)

Curtz, Hans (195), f. 1714, cand. theol. '43, gift '47 med Anna Steensen, Datter af Kommerceraad Steen Jørgensen, Aunsbjerg, Sognepræst i Darum-Bramminge '45 til sin Død '64.

– *Povel* (157), Herredsskriver i Lysgaard Herred, død 1806.

De mortuis nil nisi bene, om de Døde skal man kun tale godt.

Dic qvibus, etc., se: Virgilianske Hyrdegaader.

Drejer (ell. Dreyer), *Peter* (192), f. 1753, Stud. Odense '68, cand. theol. '71, Sognepr. Østrup-Hjadstrup (Odense Amt) '77-1818, Provst fra omkr. 1780, afsked. 1818, død '25.

Dulcius ex ipso, etc. (180), (latinsk Omskrivning af den foregaaende Sætning).

Echiniter, forstenede Søpindsvin.

Eenemærke (80), den Jord, som i ældre Tid tilhørte en enkelt Ejer, afgrænset fra andres Ejendom.

Essendrop (78, 102), *Jens*, f. 1723 i Smaalenenes Amt i Norge, '64 Assessor i Oberbergamtet paa Kongsberg, '76 Oberbergamtsforvalter, d. 1801, udgav: »Physisk oeconomisk Beskrivelse over Lier Præstegjeld«, Kbh. 1761.

Estrup, Peder (25), f. 1756, var 1788-1803 Rektor ved Randers lærde Skole, derefter Sognepræst i Randers og Provst i Støvring Herred til sin Død 1818.

Extraskat (100, 167), blev oprindelig udskrevet af Fr. V. ved Forordn. af 23. Septbr. 1762 til Fordel for Krigsmagtens Udrustning og Forstærkning. Ethvert Individ skulde betale 8 Skilling om Maaneden, og enhver Husbond skulde indestaa for Skattens Betaling for sig og sin Husstand, dog skulde Tyendet selv udrede sit Beløb. De Personer i Sognet, som var saa fattige, at de ikke kunde skaffe Pengene, kunde fritages, naar Præsten afgav Erklæring om »deres Tilstand og bekiendte Fattigdom«, men det Beløb, Staten derved mistede, skulde saa udredes af de Grundbesiddere (Godsejere) under hvem de hørte. Det er dette Forhold, der sigtes til Side 167. Ekstraskatten blev først ophævet 1812.

»Faaklaaring«, (Forklaring, Lærebog i Religion) (128, 137). I 1730'erne udarbejdede daværende Hofpræst Erik Pontoppidan paa Chr. VI.s Opfordring »Forklaring over Luthers Cathechismus« til Indførelse i hele Landets Skoler. (Se Pontoppidans Selvbiografi, Tidskr. f. Kirke og Teologi, 4. B.). Den afløstes i Begyndelsen af 1790'erne af N. E. Balles bekendte »Lærebog i den evangelisk-christelige Religion.«

Fabricius (45), *Joh. Chr.* (1745-1808), Professor i Naturhistorie i Kiel og senere Prof. i Økonomi, i hvilken Egenskab han udgav et Par økonomiske Skrifter.

Fischer (164), *Daniel*, Kammerraad, Søn af Clemen Fischer, som tilskødede Sønnen Vester Keilstrup i Balle Sogn ved sin Død 1784. Dødsboet solgte '86 Gaarden til en vis Niels Hastrup, der i Folketællingslisten for 1787 betegnes som »Husbond for hele Balle Sogn.«

– *Jean Arnold* (157, 159, 160, 166), (1749-1805), Ejer af Sædegaarden Allinggaard i Svostrup Sogn, Hids Herred, betegnes i Folketællingslisterne som »Proprietær, Rang med Cancelliraader«. F. skal være Model for Hr. Arnold i St. St. Blichers Novelle »Fruentimmerhaderen« (1827), men Paastanden om, at der intet kvindeligt Tyende fandtes paa Gaarden, har ikke Hjemmel i nogen af Folketællingslisterne fra Aarene 1787 og 1801, da der fandtes henholdsvis 2 og 3 Piger paa Allinggaard. – Se nærmere herom S. Vasegaard: Blichers Liv og Digtning. 1926. p. 57

Flaccus (196), den berømte romerske Digter Quintus Horatius Flaccus, 65-8 f.Chr.

Fleischer (43, 53, 55, 60, 79), *Esaias*, Præstesøn fra Egeslevmagle, f.1732, cand.theol. Hører i Roskilde, Kvartermester i Næstved, Inspektør ved Jægerspris, Overforstinspektør ved Sorø Skove, Amtmand over Korsør og Antvorskov Amter, hvorfra han afskedigedes 1785 ved Guldbergs Fald. Blev Bestyrer af Godset Førslev, kastede sig over literært Arbejde, og udgav bl.a.: »Forsøg til en Underviisning i det danske og norske Skov-Væsen« (1779). Død 1804. Niels Blicher skænkede sin Bog til F.s Bogsamling med følgende Paaskrift: »Dersom dette lille Skrivt indrømmes en Plads i Høyvelbaarne Hr. Konferentsraad Esaias Fleischers store Bogsamling er dette en Ære for Forfatteren. Randlev Pr.d. 12. Maj 1799. N. Blicher.« (Eksemplaret findes nu i Universitetsbiblioteket.)

Folketællingen (99). Den første alm. Folketælling Landet over foretoges i 1787 og derefter i 1801. Den i 1794 har været en Sognetælling, som Præsten antagelig har foretaget i Anledning af sin Bogs Udgivelse, eller muligvis for at holde Mandtal over Ekstraskattens (s.d.) Betalere.

Forordningen af 28. Decbr. 1792 (149), »foreskriver og indskierper de Regler, som bør iagttages i Henseende til Ansøgningers og Klagers Forfattelse, og tillige bestemmer Straffe for Vinkelskrivere og dem, der forlede Almuen eller andre eenfoldige Folk til falske Anklager og løgnagtige Angivelser ...« »hvorved fredsommelige Borgeres Roe forstyrres, ubeføjet Mistroe til Embedsmændene opvækkes ...«

– *om Huders Aftagelse* (155), af 31. Jan. 1794, »sigter til at udrydde den iblant Land-Almuen paa nogle Steder i Danmark og Norge indførte daarlige Tanke at ansee det som vanærende Gierning at trække Huderne af Heste og andre Kreature, som enten dræbes eller døe af tilfældige Aarsager, hvilken skadelige Fordom Kongen vi have afskaffet.« Der fastsættes Straffe for Vægring mod at flaa saadanne Dyr – indtil 1 Maaneds Forbedringshus – og i § 7 udtaler Kongen den »Tillid til Hans Embedsmænd og Betiente, som boe paa Landet, at de ikke alene vil foregaa Almuen med et got Exempel ... men at de endog (i Særdeleshed Præsterne) vil giøre sig Umage for at give de mindre Oplyste iblant deres Medborgere det rette Begreb om disse Bud og sammes velgiørende Øiemærke ...«

De Friedenreich, Janus, Major, Ejer af Palstrup havde faaet Adelspatent under 16. Okt. 1716. Hans Søn Christen Linde Friedenreich til Palstrup (Junker Kræsten) døde 1786.

Gamborg, Anders (32), (1753-1833), Professor i Filosofi ved Københavns Universitet udgav 1790 en Bog under Titlen: »*Nysa* eller Filosofisk-Historisk Undersøgelse om Gen. II-III«, hvori Forfatteren gør Forsøg paa at forklare Syndefaldsberetningen i 1. Moseb. 2.-3. Kap. ud fra Antagelsen af

en jødisk Misforstaaelse af den ægyptiske Mythologi. Skriftet blev haardt medtaget og tillige latterliggjort af Anmelderne. (Se: Rønning: »Rationalismens Tidsalder« III, 1.S.336 ff.).

Gersdorff (40, 149), *Poul Rosenørn*, (1743-1810). Sekondritmester ved jydske Kyrasserreg., Amtmand over Kalø Amt '77-'93 og tillige over Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amter, '94-99 Amtm. over Randers Amt, '99-1808 Stiftamtmand over Odense m.fl. Amter. 1808 afsked. og udn. til Geheimekonferentsraad.

Giørup (45), *Michael Rodevald*, (1757-1835), blev Koloniforvalter 1787, Amtsforvalter 1810 over Viborg Amt, afsked. 1826.

Gottschalck (193), *Hans Jørgen* (1741-1816), var Præst ved Hospitalskirken i Odense. Embedet blev ved hans Død lagt under St. Knuds Kirke.

Grønlands-Agre, Agerland, der er udlagt til Græsning.

Gyldenstjerne, Anna Helvig (ell. Hedvig) (36), Datter af Mogens G. til Fultoft i Skaane, g.m. Jørgen Marsvin til Aunsberg.

»Haderslevske Maaneds Korrespondent« (52), eller rettere: »Haderslevsk Maanedsskrivt til almeennyttige Kundskabers Udbredelse«, udkom i Aarene 1793-94 under Redaktion af Jacob Boysen og Henrik Krøymann (s.d.).

Halds Amt (31). Ved Enevældens Indførelse forandredes Halds Len til Amt og omfattede da Herrederne Fjends, Middelsom, Nørlyng og Rind. 1789 blev H. Amt lagt sammen med Skivehus Amt og ved den store Amtsomlægning ved kgl. Resolution af 4. Septbr. 1793 ophævedes begge disse Amter og de dem underlagte Herreder blev lagt ind under Viborg Amt tilligemed Lysgaard Herred (fra Silkeborg Amt) og Houlbjerg og Sønderlyng Herreder (fra Dronningborg Amt). (Se: Bloch: »Stiftamtmænd og Amtmænd 1660-1848«, Kbh. 1895.)

Hallensiske Sekt (187), var en Tid Betegnelsen for Pietismen, fordi denne havde sin første Organisation i den tyske By Halle.

Halvgaardsmand (47 o.fl. St.) kaldtes Ejerne af de Gaarde, hvis Hoveriydelser ikke var paa Højde med de større og gunstigere stillede Gaardes (Helgaardene). Nogen almengyldig Takst for Halvgaardes Størrelse fandtes ikke, da det beroede noget paa Mængden af Arbejde, det hoveriejende Gods havde Brug for. I Vium synes en Halvgaard at have haft ca. 3 Td. Hartkorn.

Hammer, Christopher (54), Præstesøn fra Gran Sogn i Hadeland (Norge), f. 1720, Generalkonduktør for Landet og Købstæderne i Aggerhus Stift, d. 1804. Udgav 1775-78 »Forsøg til en norsk Natur-Historie« I-II.

Hansen, Jørgen (27) (1750-1812), f. i Vamdrup, Stud. '71 fra Kolding. '76 theol. Embedseks., '77 Subrektor i Aarhus, '78 Magister i Filologi, '80 Konrektor og '83 Rektor ved Viborg Latinskole, 1802 titulær Professor, afsked. 1806. (Hundrup: Filologiske Kandidater 2. H.)

Hauch (63), *Henrik Rosenau*, tituleredes 1787 Konferenceraad, Stiftsbefalingsmand, konstitueret Amtmand over Silkeborg Amt (i Koloniforvalter *Giørups* Skrivelse til ham af 19. Aug. 1787). I Folketællingslisten for Viborg 1787 kaldes han »Justitsraad« og »Landstingshører ved Nørre Jyllands Landsting«, angives at være 49 Aar gl., gift med Marie Elisabeth Tetens, 22 Aar, og en Søn opføres under Navnet Peder Hauch.

Haven, P. von (145, 190), Teolog og Sprogmand (1715-57) opholdt sig i nogle Aar i Rusland som Præst ved den danske Legation, skrev paa Holbergs Opfordring i 1743 en Beskrivelse af sin mærkelige Rejse i Rusland og i 1747 i udvidet Form: »Nye og forbedrede Underretninger om det russiske Rige.«

Hee, Jørgen (196), f. 1714, Stud. Odense '29, Sognepræst forskellige Steder i Landet, Biskop over Aarhus Stift fra '77 til sin Død '88. »Meget elsket som Biskop,« hedder det i Wibergs Præstehist.

Heilmann (77), *Johan Ernst*, Præst i Kerteminde, teologisk Forfatter og Oversætter, skrev et Sørgespil »Knud Lavard« 1791 (ikke opført) og et musikalsk Drama »Goliat og David« 1793 (ikke opført).

Hennings (109), *Aug. Ad. Friedrich*, indvandret Tysker, f. 1746 i Pinneberg i Holsten, ansat 1768 i det tyske Rentekammer i Kbh., bekendt fritænkersk Forfatter paavirket af Rousseau og Voltaire, opdagede Struenses Forhold til Dronningen og blev derfor forvist fra Kbh. til Antvorskov som Landmaaler. Amtmand i Plön efter Guldbergs Fald. Død 1826. 1786 udgav han Bogen: »Oeconomische Betrachtungen einer im Jahre 1779 auf Befehl unternommenen Reise durch Jütland.«

Herbarium vivum, Samling af tørrede Planter.

»Hertug af Luxenborg«, »Den over hele Verden berømte ...« (156). Den her nævnte Udg. kendes ikke paa de off. Biblioteker, hvorimod der forekommer Udgaver fra 1733 og 1787. Udgaven fra 1811 har følgende Titel, der svarer til de tidligere Udgaver: »Den berømte Hertug af Luxemborgs Pagt og Forbund med Satan, hvilken han skal have indgaaet og sluttet, da han Aaret 1659 sad fængslet udi Bastillen til Paris, tilligemed en kort Historie over hans tyranniske Bedrifter. – Hvilken er hosføjet en tilforladelig Efterretning om Christian Friderich Grashofs Forbund med Djevelen. – Til Advarsel fremstillet, at man baade kan tro, at Djævle er til, saa og at tage sig vare for at have noget at bestille med denne Menneskenes afsagde Fjende.« (40 Sider, 8vo, hvoraf »Hertugen« omfatter de 26). – [Forbundspagten er i 28 Paragrafer, hvori Satan forpligter sig til straks at skaffe ham 1000 Rigsdaler og yderligere 1000 den første Tirsdag i hver Maaned fra 2. Jan. 1659 til samme Dato 1695.]

En ny Udgave (Kbh. 1870) sammenstiller Hertugen med Grev Bismark og i et Forord til denne Udgave siges det, at Pjecen i Tyskland er trykt i »tusinde og atter tusinde Ekspl.«, som imidlertid forsvinder lige saa hurtigt,

som de fremstilles – »man siger paa Grund af, at den straks opkjøbes af den mægtige Minister, Grev Bismark, der ikke ønsker den udbredt blandt det store Publikum.« Det siges endvidere, at »Bogen oprindelig er skrevet paa Fransk i Begyndelsen af det forrige Aarhundrede og befordret i Trykken paa Tydsk ... af den bekjendte Sandsiger John.«

Hjelmkrone (119) ell. Hjelmcrone, *Jørgen de*, (1731-98), f. paa Herningsholm i Jylland, død i St. Jørgensbjerg, udgav '83: »Forsøg til en fuldkommen Indretning i det danske Landbrug« og senere et Par lignende Skrifter.

Hjorthøy (26, 102), *Hugo Fr.* (1741-1812). Præst i forskellige norske Bygder, udgav: »Physisk oeconomisk og topographisk Beskrivelse af Guldbrandsdalens Provstie« I-II. Kjøbenhavn 1785-86.

Holberg (185), *Ludvig*, (1684-1754), havde skrevet sin Danmarks Riges Historie 1732-35, Bergens Byes Beskrivelse 1737, Alm. Kirkehistorie 1738-40, Den jødiske Historie 1742, Heltehistorier 1739-53, Heltindehistorier 1745.

Holm (194), *Peder* (1706-77), blev '46 Prof. i Theologi ved Universitetet og Medlem af Konsistorium til sin Død. Dr. Theol. blev han '49 ved Jubelfesten for det oldenborgske Kongehus.

– (192), *Poul* (1704-85), blev '35 Hører ved Odense Skole. '46 Magister, '57 Konrektor og '59 tillige Prof. i Veltalenhed ved Gymnasiet.

Hornemann (195), *Claus Frees* (1751-1830), Stud. '66 fra Herlufsholm, '76 ekstraordinær og '77 ordinær Prof. i Theologi ved Universitetet. Bekendt for sit Udkast til det theologiske Fakultets Betænkning over Goethes »Werther«, hvoraf Oversættelsen som Følge deraf blev forbudt, 1776.

Hoveri-Foreninger (148) blev paa Foranledning af den store Landbokommission oprettet omkring i Landet efter Opmuntring dertil ved Forordn. af 25. Marts og Plakaterne af 24. Juni og 23. Decbr. 1791 for at opnaa rimelige Vilkaar for Hoveriet.

in petto (172) i Brystet, i Tanken. Beholde *in petto:* fortie, holde hemmeligt

Inter aves turdus etc. (92), mellem Fugle har Droslen første Rang.

In vitium ducit (183) etc., han regner det at sno sig fra en Brøde for en Fejl med mindre han gør det snedigt.

»Iris,« Maanedsskrift udg. af Simon Poulsen i Aarene 1791-95, hvorefter det fortsattes under Titlen »Iris og Hebe« til 1810.

Iversens Almeennyttige Samlinger (45, 167). *Christian Henrik Iversen* (1748-1827), f. i Kbh., lærte Boghandel i Lybæk, oprettede '77 en Boghandel i Odense, fik '79 Privilegium som Bogtrykker, udgav en Mængde forskellige Blade og Tidsskrifter, bl.a. »Almeennyttige Samlinger til Hiertets Forbedring og Kundskabernes Udbredelse« 1780-89 (19 Bd.), som derefter fortsattes med Tilføjelsen »og stundom til Moerskab« i 20 Bd. til 1800. Oprettede Lejebibliotek, tog Initiativ til Stiftelsen af Fyens typografi-

ske Selskab, som fra '83 fik Ret til at kalde sig »Det Kongelige lærde og typographiske Selskab«, stiftede en dramatisk Klub og var selv noget af en Skuespiller. (Se: Engelstoft: »Odense Byes Historie« 2. Udg. (1880), og Birket Smith: »Til Belysning af literære Personer og Forhold« (1884), S. 116 ff).

Janson, Hector Friederich (23, 195, 196), f. 1737 i Oldenburg, Dr. theol. '74, Prokansler '86, Biskop i Aarhus fra '89 til sin Død 1805.

»Kiøbenhavns Skilderie« (167), Maanedsskrift, der udkom i Aarene 1787-90 under Redaktion af Niels D. Riegels.

Klok (71), *Joh. Heidelmann*, opført i Folketællingslisten 1787 for Knudstrup som »Kroermand«, 50 Aar gl., gift med Enken Karen Jensdatter, 60 Aar.

Kolonianlæget (34, 51) stammer fra 1759, da to af Kongen udnævnte Kommissærer, daværende Amtm. over Silkeborg Amt Detlev Trappaud og Hans E. Steenfeldt d. 10. Juli mødte i Karup for at afstikke Grænserne for den kongelige Andel af Heden og de omboende Lodsejeres Distrikter. De af Legationsraad Moritz i Frankfurt a. M. hvervede tyske Kolonister i et Antal af 965 Personer fordelt paa 265 Familjer indtraf i Slutningen af 1759 og det følgende Aar. 1763-65 tyndede det stærkt ud i Kolonien, nogle rejste til Rusland, andre tilbage til Tyskland, en Del kom i Tugthuset, 18 Familjer flyttedes til Randbøl Hede, saa der '68 kun var 49 Fam. med omkr. 240 Personer tilbage. Folketællingen 1787 viser dog 55 Familjer med tyske Navne i Kolonien Frederikshøj og tilliggende Bebyggelser. (Se: Carstens: »Alheden og dens Colonier«, Viborg 1839.)

Kongens Bro (106), Bro over Gudenaa i Grønbæk Sogn, Lysgaard Herred paa Landevejen mellem Viborg og Aarhus. (Se: Egeberg: Silkeborg Slot I. Kbh. 1823. S. 103 ff.)

Konsumptions Svarelse (154), (Accise) Betaling af Afgift for Bøndernes Ret til at sælge Varer i Købstæderne.

Kontribuenter (100), her: Skatteyder, men iøvrigt enhver der betaler eller yder Bidrag til noget.

Koppernes Indpodning (Vaccination), (154-55), blev fortsat af Niels Blicher ogsaa efter at han var forflyttet til Randlev, idet han fik »Patent« derpaa, og vaccinerede ialt over 5000 Personer, »hvilke alle jeg gav Attester – forstaar sig uden nogen Slags Betaling.« (Se Side 226).

Kraft (194), *Peder Lorents Evensen* (1716-88), f. i Norge, Stud. '36 Sorø, cand. theol. '43, Præst i Norge '47, Skibs- og Flaadepræst '56, i Tjele-Vinge (Præstegd. i Foulum) '60, Provst '69, i Boeslunde til sin Død.

»Kritik og Antikritik (111) eller Anmeldelser og Bedømmelser af de nyeste indenlandske Skrifter. Udgiven af et Selskab.« Udgik i Aarene 1788-96,

stiftet af Digteren J. C. Tode. Det i Citatet nævnte Skrift var anonymt og paa 48 sider. Citatet er iøvrigt ikke helt korrekt, idet N. B. har udeladt Oplysningen om, at Ole Rasmussen »var en Selvejerbondes Søn fra Vinnegaard i Siælland.«

Krøymann (52, 71), *Henrik* (1748-1804), f. i Gottorp Amt, Bondesøn, Skoleholder, Forvalter, Foged, Inspektør i Fyn og Jylland, Medudgiver af »Haderslevsk Maanedsskrivt« etc. (s. d.) og forskellige andre Blade og Tidsskrifter.

L. el. *Linn.* el. *Linnæi*, Betegnelse for den berømte svenske Naturforsker *Carl v. Linné* (1707-78) og hans botaniske System.

Landhusholdnings-Selskabet (25, 135, 196), stiftet 1769, udsatte fra '70 Præmier for Afhandlinger og praktisk Virksomhed. De saakaldte »Amtsbeskrivelser« blev først paabegyndt i 1820'erne. (Se Hertel: »Landhush. Selsk.s Historie« I. Bd. 1920).

Lauckart (189) el. Laukhard, *Friedrich Christian* (1758-1822), offentliggjorde sin mærkelige Selvbiografi i 6 Bind i Aarene 1792-1802. »En af Hovedkilderne til Tysklands Kultur- og Sædehistorie i 2. Halvdel af det 18. Aarh.« (G. Baur i »Allg. Deutsche Biographie« 18. Bd. 1883.)

Lemming (187), *Hans* (1707-88), afholdt, som Kapellan i Nyborg, pietistiske Sammenkomster i sit Hjem, hvoraf fulgte en Strid med Sognepræsten, blev derfor forflyttet til Ude- og Oppesundby, blev '52 Sognepr. ved Frelsers Kirke i Kbh. og '59 ved Nikolaj Kirke.

Levring (196), *Andreas*, f. i Levring 1738, Præst smst. '69-1801. »Grundige Kundskaber, stor Retskaffenhed, udm. ypperlig«, hedder det om ham i Wibergs »Præstehist.«.

Lorenz (151) (el. Lorents), *Caspersen Buchholtz*, var Præst i Almind-Sjørslev 1680-1718. Wiberg bemærker i »Præstehistorie« om ham, at han »doctorerede«, hvad der sagtens dækker over hans Ry i Egnen som kyndig i den sorte Kunst.

Lund, H. (133), findes opført paa Folketællingslisten 1787 for Fjederholt Gaarde i Rind Sogn (Hammerum Herr.) under Navnet Hans Christensen Lund, 35 Aar. »Gaardbeboer, driver en lille Strømpehandel.« I Gaarden boede samtidig hans to Brødre Søren og Laust, henhv. 20 og 36 Aar.

– *Joh. Mich.* (26), Borgmester i Bergen, udgav »Forsøg til Beskrivelse over Øvre-Telemarken i Norge.« Kbh. 1785.

Luxdorphi monito etc. (153), Luxdorphs Opfordring fulgte saaledes hele Cimbrien, idet han sagde: lad ham blive elsket som Gerners Ligemand. Nu sørger Cimbrien ved den døde Rogerts Baare; mens han levede, var han elsket af alle Cimbrerne.

Lysgaard Sogn var indtil 1807 Anneks til Vium, derefter indtil 1816 Anneks til Almind. Da Almind i dette Aar nedlagdes som Pastorat og blev lagt

under Vium som Anneks, blev Lysgaard lagt under Thorning, hvortil det siden har hørt.

Lyshøj (31), som af St. St. Blicher i hans »Viborg Amts Beskrivelse« (1839) ansloges til at være højere end Himmelbjerget, er efter Generalstabens nyeste Maalinger 94 Meter, medens Himmelbjerget er 162 Meter.

Lüttichau (195), *Fred. Chr. Tønne*, f. Tjele 1744, Dr. jur. i Oxford '68, Godsejer i Jylland med Aakjær som Hovedbesiddelse, var i '90 i Spidsen for de jydske Godsejeres Protest mod Landboreformerne, udgav et Smædeskrift mod Chr. Colbjørnsen, hvorefter han blev frataget Kammerherretitlen, udvandrede derefter til Tyskland og blev ophøjet til Rigsgreve. D. Meklenborg 1802. *»Bedetvisten«* mellem ham og Niels Blicher begyndte med Indlæg af L. i »Viborger Samler« 18. Nov. 1776, hvori han hævder, at Bønhørelse ikke er betinget af, at man beder i Kirken. B. hævder, at det er Ligegyldighed overfor den offentlige Gudstjeneste at sige sligt. Striden, hvori ogsaa andre deltog, afsluttedes Marts '77.

– (194), *Hans Helmuth* (1740-1801), Søn af Generalmajor Chr. Ditlev L., Ejer af Stamhuset Tjele, Kammerherre. Sønnen, som Niels Blicher var Hovmester for, var Christian Ditlev L. til Tjele og Vingegaard f. 1766, d. 1809. (Se: Lengnick: »Genealogi over Familien Lüttichau.« Kbh. 1844.)

»Lærde Efterretninger« (103), et af Datidens mest ansete Tidsskrifter, redigeredes fra Nr. 15 1790 til Udg. af 1797 af daværende Sekretær ved det kgl. Bibliotek, senere Prof. og Universitetsbibliotekar Rasmus Nyerup.

Mangor (166), *Chr. Elvius* (1739-1801), Læge, Dr. med., Landfysikus i Viborg '67, privilegeret Bogtrykker smst. '71, Landfysikus i Næstved '76-82, Stadsfysikus i Kbh. og Medl. af det medicinske Collegium '83, Sekretær ved Collegiet fra '95.

Marsvin, Jørgen (36, 39), ejede Aunsbjerg til 1655 og desuden Faarevejle, Restrup, Abildgaarde og Øen Eegholm i Limfjorden, død 1671.

Marsvinslund (33, 34, 39, 40, 104, 182), der 1654 dannedes af J. Marsvin ved Sammenlægning af flere Bøndergaarde, hørte indtil 1732 under Aunsbjerg, da den solgtes af Steen Jørgensen til Lars Schophuus. Derefter skiftede Gaarden Ejer 11 Gange indtil Md. Clementin i 1789 købte den. Siden har den været i Slægten Hansens Besiddelse.

Moltke, Friederich Ludvig (135), (1745-1824), Student '55. Æresmedlem af Videnskabernes Selskab '58 efter at han Aaret før, altsaa i 12 Aars Alderen, havde offentliggjort sin Afhandling »Kort Efterretning af Det fordeelagtige Manufactur for Strømper, Vanter og Nat-Trøyer, i Hamrum Herret og dets Egne. Efter nøye Observation, samlet og offentligen forelæst i det kongelige Kiøbenhavnske Videnskabs Societet af dets Membro Greve Friederich Ludvig Moltke, Kongelig Kammer-Junker og Canonico Capituli til Lübeck.« (Se: Understrup: »Af Bindestuens Saga«, Aarhus 1918.)

Morville (103), *Niels* (1743-1812), f. Lejrskov, teol. Kand. '63, Landmaalingskonduktør og Kontorchef for Landmaaling under Rentekamret, Grundlægger af dansk landøkon. Statistik, arbejdede i mange Aar paa geografiske og geometriske Beregninger over de danske Provinsers Størrelse og Opmaaling af Arealets Beskaffenhed. Hans Skrifter er alle udgivet af Vidensk. Selsk. (Se: Molbech: »Vidensk. Selskabs Historie« 1843.)

Nannestad (180, 193) *Nicolaj Engelhardt* (1730-82), f. Nordmør, Trondhj. Stift, Stud. '44, Provst paa Communitetet '54, Præst i Herlufsholm '55, Prof. i Græsk og Lektor i Teologi ved Gymnasiet i Odense '58, Dr. theol. '60, res. Kapellan ved St. Knuds Kirke i Odense. Det af N. Blicher omtalte Skrift hedder: »Samling af bibelske Sprog til den christelige Lærdoms Stadfæstelse for Børn« (1764 og '69). (Se: Mumme: »St. Knuds Kirke«. Odense 1844.)

Naturhistorie-Selskabet (83), d.v.s. »Selskabet for Naturhistorie«, stiftet 1789 paa Forslag af Dr. med. P. Chr. Abildgaard (Grundlæggeren af den første Veterinærskole i København). Selskabet opløstes 1804 og dets Samlinger overgik til »Det kgl. Musæum.« (Se: Thaarup: »Det danske Monarkis Statistik.« III Bd. 1815.)

Nepos (185), *Cornelius*, romersk Historieskriver fra Aarh. f. Chr.

Nielsen, Jens (118), opføres i Folketællingslisten 1787 som »Smed og Gaardmand«, 57 Aar gl., gift 2. Gang med Maren Pedersdatter.

– *Kristen* (104, 133, 154). Folketællingslisten for Vium 1787 har for Neder Testrup: Chresten Nielsen, 44 Aar, Bonde og Gaardbeboer (der nævnes intet om hans Strømpehandel), gift med Kirsten Madsdatter, 29 Aar.

Niemeyer (185), *Aug. H.* (1754-1826), Professor i Theologi ved Universitetet i Halle, Pædagog og religiøs Digter.

Nysa, se Gamborg.

Oeder (101), *Georg Christian* (1728-91). Dr. med. i Gøttingen '49, Prof. i Botanik i Danmark '52, foretog en Rejse til Udlandets botaniske Haver '54, valgtes til at forestaa Udgaven af det store danske botaniske Værk »Flora Danica«, hvortil Planen offentliggjordes '61, redigerede de 10 første Hefter til '71, blev Finansraad '70 og Deputeret for det norske Rentekammer '71, blev efter Struensees Fald tilbudt Emb. som Stiftamtmand i Bergen, men afslog det, modtog Udnævn. som Stiftamtm. i Trondhjem, men blev pensioneret inden Tiltrædelsen og blev Landfoged i Oldenborg. Det af N. Blicher omtalte Skrift udkom '76 under Titlen: »Areal eller Indhold i Qvadratmaal af Danmark, Slesvig, Holsteen, Oldenborg og Delmenhorst.«

O! mihi præteritos etc., O! gid Jupiter vilde give mig de svundne Aar tilbage.

Omnia sua etc., med alt hvad jeg ejede.

Osiander (97), *Fried. Benj.* (1759-1822), bekendt tysk Professor i Fødsels-

videnskab ved Universitetet i Gøttingen, der søgtes af medicinske Studerende fra alle Samtidens Universiteter. Hans Specialitet var kunstige Forløsninger, som han satte saaledes i System, at han i Aarene 1792-1822 af 2540 Fødsler, han behandlede, fuldførte de 1159 paa kunstig Maade.

Ottosen (71), *Otto* (1743-1819), f. i Rødby paa Lolland, Stud. Roskilde, Præst og Provst i Norge, udgav: »Underretning om Skorsonerroden, dens Avl og Behandling til Kaffe«, Kbh. 1791.

Ovid (192), ɔ: *Publius Ovidius Naso*, romersk Digter i Aarh. omkr. Chr. Fødsel. Hans berømteste Arbejder er »Forvandlingerne«, »Ars amandi« (Elskovskunsten) og »Remedia amoris« (Midler mod Elskov.)

p.t. (Titelbladet) Pastor loci, ɔ: stedets Præst.

Palliativ, Middel, der ikke helbreder Sygdommen grundig.

Paulli, Simon, (*Sim. P.*) (64, 65, 77) f. 1603 i Rostock, Livlæge hos Fr. III., Professor i Anatomi, Chirurgi og Botanik, udgav 1648 »Dansk Urtebog eller Flora Danica«, som indeholder Beskrivelse af omkr. 400 Planter med danske Navne, den første Begyndelse til en dansk videnskabelig Botanik. (Se: Christensen: »Den danske Botaniks Historie« 1. H. 1924.)

Paulsen (158), *Jens de*, f. ca. 1742, ejede Palstrup Hovedgaard 1786-92, udskilte Ravnholt og Kjærsgaard.

peccatum omissionis (62), Undladelsessynd.

Pedersen, (48) *Ib*. I Folketællingslisten 1787 over Graabrødre, Asmild og Tapdrup Sogne læses: »Iib Pedersen, 47 Aar. Har et Huus med Avl og er Skovfoged, gift med Christine Mortensdatter, 36 Aar.«

Petersenske Stiftelse (191), d.v.s. »Brødrene Petersens Jomfrukloster«, oprettet 30. Decbr. 1755 for Jomfruer over 35 Aar, dog har Stifternes Slægt første Ret uden Hensyn til Alder. Antagelig er Niels Blichers Søster Cathrine Maria kommen i Klosteret kort efter (maaske som Følge af) Faderens 2. Ægteskab. (Se: Lengnicks »Stamtavle for de til det Petersenske Kloster Adkomstberettigede.«)

Pentz (148, 159, 160), *Ditlev*, fhv. Ritmester, Kammerherre, Amtmand over Dronningborg, Silkeborg og Mariager Amter 1. Apr. 1789 til 4. Septbr. 1793, hvorefter han blev Stiftamtm. over Aalborg Stift til 1815. Den Side 48 (Noten) aftrykte Resolution af 22. Septbr. kan altsaa være udfærdiget af en underordnet Embedsmand i Overgangstiden.

petrefacta, (54), Forsteninger.

Philomele, (93), græsk Navn paa Nattergalen, egentl. Veninde af Sang.

Plantæ omnes uno anno etc. (63). Alle Planter kan man i Løbet af et Aar ved første Betragtning, uden Lærer, uden Afbildninger og uden Beskrivelser lære at kende ved Hjælp af god Hukommelse.

Pontop [*pidans*] *Atlas* (53), d.v.s. den Beskrivelse af Danmark som under Titlen »Danske Atlas« blev udgivet i 3 Bind i Aarene 1763-67 af den

bekendte Biskop Erik Pontoppidan (1698-1764) og hvoraf de 4 sidste Bind blev udgivet efter hans Død af Hofman og Langebek i Aarene 1768-81.

post nubila jubila (198), naar Skyerne er trukket bort, kan man glæde sig.

pragmatisk, sagkyndig, belærende.

Rasmussen, Ole, se »Kritik og Antikritik.«

Rasmussen (181), *Thomas Frederiksen* (1744-1800), Præst og Provst i Grevinge udgav en Række kristelige Lære- og Læsebøger, bl.a.: »Udkast til en christelig Børneopdragelse« (1785), »En Faders Samtaler med sine Børn om Religionens vigtigste Sandheder« ('86), »Kort Indhold af Religionens Hovedsandheder at lære udenad« ('87).

Ravn, Tønne (el. Tønnes), (196) (1743-1810), Provst '91. Det Læseselskab han bestyrede har antagelig bestaaet af Egnens Præster.

Reiser (25), *Carl Fred.* (1718-86). Stadschirurg i København, bekendt for sin i 1784 udgivne ufrivillig komiske »Historisk Beskrivelse over den mærkværdige og meget fyrgterlige store Ildebrand 1728, til Guds Ære og Priis.«

Reskriptet af 28. Maj 1793 (149), har Udg. ikke kunnet finde Ordlyden af noget Sted, hvorimod han i Rigsarkivet har fundet et tilsvarende af 24. April 1793, der er udstedt i en lignende Anledning for de kgl. Godser i Odsherred, hvor Bønderne ligeledes mente sig berettiget til at vægre sig mod fortsat Hoveripligt. Heri bemyndiges Rentekamret til at rejse Tiltale mod og arrestere Oprørerne, »eller i det mindste Hovedmændene«, hvis ikke Reskriptets Advarsel frugter. Der er saaledes ikke Tvivl om, at Amtmand Pentz' Afgørelse strider mod det af Regeringen udstedte Reskript.

Richter (133), *Christian*, Købmand i Horsens, død 1804 68 Aar gl.

Riegels (185), *Niels Ditlev* (1755-1805), udpræget Rationalist og Modstander af Kirken, skrev 1792 »Forsøg til Chr. V.s Historie«, et ret tendentiøst Skrift, som ikke tager synderlig Hensyn til hist. Sandhed.

Rogert (153, 154, 155, 166), *Johan Philip Kneyl*, f. 1745 i Hvidbjerg Præstegd. ved Thisted, Stud. Roskilde '64, theol. Eks. '67, Huslærer, medicinsk Eks. '75, Dr. med. '76 og s. A. Landphysikus for Viborg Stift. Død 20. Apr. '94. Gift med Henriette Benedicte Rosenstand-Goiske.

Sallust (185), romersk Historieskriver i Aarh. f. Chr.

»Samler for Landboen« (156), udgivet i Aarene 1789-90 af daværende Fuldmægtig, senere Revisor og Chef for Revisionskontoret for uafgjorte Regnskabssager under Rentekamret, Thomas Aabye (1756-1820).

Sandal (192), *Henrik Paulin*, Sognepr. i Magleby '86, Helsingør '89, Udby–Ørslev 1813-30, titulær Professor ved Forflyttelsen fra Helsingør. Død 1833.

Saugmand (118). Folketællingslisten for 1787 kender ikke Navnet, men har derimod: Niels Nielsen, Husmand og Hjulmand, 46 Aar, og Jacob Nielsen, Husmand og Snedker, 53 Aar. Antagelig er de to Haandværkere identisk

med Brødrene Saugmand, som formentlig har været et uofficielt Kendingsnavn.

Schinkel, Friderich de (47) ejede Hald fra 1750 til sin Død 29. Decbr. 1794. Han var Broder til Etatsraad Steensens Hustru og formodentlig paa Grund af denne Forbindelse med Landsdommeren, skrev Niels B. et latinsk Mindedigt over ham i »Viborg Samler«.

Schønning (185) (eller Schøning), *Gerhard* (1722-80). Prof. ved Sorø Akademi, siden Gehejmearkivar i Kbh. Skrev bl.a. »Norges Riges Historie« (til 995).

Sehestedt (45, 169), *Niels*, til Rydhave, Stiftamtmand over Viborg Stift og Amtm. over Halds og Skivehus Amter fra 1789 og fra '94 Amtmand over Viborg Amt med de under de ophævede Amter henlagte Herreder og Købstæder. (Se Halds Amt). Afskediget 1813, død '21.

Sibbern (191), *Hans* (1733-1804), f. Odense, Hører ved Odense Katedralskole, Konrektor og Professor ved samme Skole til 1800.

Silkeborg Amt (31), bestod i 1790'ernes Begyndelse af Lysgaard, Hids, Vrads og største Delen af Gjern Herred, som ved den store Amtsomlægning i 1793 deltes mellem Viborg og Skanderborg Amter. Silkeborg Amt havde Kontor i Randers.

Simonides (194), græsk Digter i 6.-5. Aarh. f. Chr.

Sim. P., se: *Paulli*.

Skoleforordningen (172) var af 29. April 1740, den første almindelige Skoleordning i Danmark. Den foreskrev bl.a., at der i hver Skole skulde findes »2de store sorte Tavler til Information, 2de Blekhorne og 2de stærke Linealer til de Børns Brug, som lære at skrive, for hvilket alt Skolemesteren er ansvarlig.« (Se: K. Ottosen: »Vor Folkeskole« 1921.)

Skole-Kommission (181), den saakaldte »store Skolekommission« af 1789 som bestod af Statsministrene Reventlow og Schimmelmann, Biskop Balle, Konfessionarius Chr. Bastholm, Kancellipræsident Brandt, Etatsraad Traut og Professor Sevel. Den undergik adskillige Forandringer, inden den opløstes i 1814.

Slottets Opbyggelse. Christiansborg Slot brændte d. 26. Februar 1793. Slottets Genopbyggelse blev paa Grund af de følgende Begivenheder ikke paabegyndt før hen i 1820'erne.

Smarodser (91), tysk Schmarotzer, af ubestemt Oprindelse, bruges navnlig i Betydning af Snyltegæst, der søger at komme til at spise godt paa andres Bekostning. »De tusinde Schmarotzer ved Statens Bord«, hedder det hos Børne. (Sanders »Wörterbuch deutscher Synonymen«.) Paa Dansk er Ordet vistnok nu afløst af »Smauser«.

Smith (88), *Laurids* (1754-94), f. Kbh., Lærer i Filosofi ved Landkadetakademiet '76, Rektor i Nykøb. F. og i Trondhj. '81, Sekretær ved det kgl. norske Vidensk. Selsk. '84, Præst i Vejle '85 og i Frederiksberg-Hvidovre

'88, Capell. v. Holmens Kirke '89, og s. A. Dr. theol. ved Universitetet i Gøttingen, Slotspræst i Fredensborg '92. Skrev: »Tanker om Dyrenes Natur og Bestemmelse og Menneskets Pligter mod Dyrene.« (Kbh. 1789), og »Forsøg til en fuldstændig Lærebygning om Dyrenes Natur og Bestemmelse og Menneskets Pligter ...« etc. (1791), ny Udg. ved K. L. Rahbek 1800.

Sommerfeldt (103), *Christian*, Amtmand over Christians Amt, Aggerhus Stift, udgav »Geographie til Ungdommens Brug«, Kbh. 1776, med Tillæg og Forbedringer '79, '85, '92, '97 og 1804.

specimen homileticum etc., fortrinligt Mønster i Talekunst.

sperat dum spirat, saalænge der er Liv er der Haab.

Sphinx atropos (83), – el. Acherontia atropos – den saakaldte »Dødningehoved« af Aftensværmer-Familjen, efter en Tegning paa Ryggen, der paa mange af dem minder stærkt om et Dødningehoved. Det forholder sig ikke rigtigt, at denne Sværmer ikke naar længere Nord paa end det sydlige Holland; i hvert Fald er den ikke sjælden *nu* her i Landet. Derimod synes den at have været et Særsyn endnu i 1845, idet *St. St. Blicher* i dette Aar offentliggjorde et Digt »Sphinx atropos« i »Gæa, æstetisk Aarbog«, udg. af P. L. Møller med en Note, hvori Digteren oplyser, at dette, »det største Rovinsect, som ellers kun har hjemme i det sydlige Europa, for et halvhundrede Aar siden blev funden levende paa Flyvebrædtet til en Biekube i Almind Præstegaards Have.«

Steendalgaard (34, 40, 42), hørte oprindelig ind under det Omraade af Alheden, som blev koloniseret paa Statens Bekostning (se *Kolonianlæget*) og beboedes af Kolonisten Cramer (s. d.) under Koloniforvalterens Opsyn. Ved Cramers Død i 1790 blev Gaarden ved kgl. Resolution af 10. Okt. s. A. bestemt til »Bolig for en Forstbetjent«, men beboedes endnu nogen Tid efter af Cramers Enke, Karen Mogensdatter. I 1793 var Gaarden bleven indrettet til Skovriderbolig.

Steensen, Steen de (36, 37, 45, 84, 88, 92, 148, 172, 189, 195), Søn af Kommerceraad Steen Jørgensen, f. 1725, overtog Gaarden efter Faderen '52, adlet '60, solgte Gaarden til Hans Ammitzbøll '93 og levede til sin Død 1800 paa Parcelgaarden Liselund. Gift med Mette Elisabeth, Søster til Landsdommer Schinkel (s. d.) (Smlgn.: St. St. Blichers Noveller: »Skytten paa Aunsbjerg« og »Eneste Barn«.)

Stokkemændene (158), Retsvidner, saaledes kaldt efter de Stokke eller Pæle, som i ældre Tid afgrænsede Tingstedet.

Strøm (26, 67, 95, 102), *Hans* (1726-97), f. Borgund Søndmøre, Sognepræst forskellige Steder i Norge, titulær Professor '79, Dr. théol. 92. Hans bekendteste topografiske Arbejde er »Beskrivelse af Fogderiet Søndmør« I-II, Kbh. 1762-69. (Se: Hj. Christensen: Hans Strøm, Edda XI. Bd. 1919.)

Studia secundas res etc., (196) Studier er en Pryd i Medgang, og i Modgang yder de Trøst og Tilflugt og glæder, naar man er ene med sig selv.

Suhm (25, 77, 185) *Peter Frederik* (1728-98), dansk Historieskriver og (efter Holbergs Mønster) Komedieforfatter og Epistelskriver. Hans Hovedværk er »Historie af Danmark« i 14 Bd. fra Aarene 1782-1828. Selv naaede han kun at faa udgivet 6 Bind, Resten blev udg. af Abraham Kall og Rasmus Nyerup.

Svejstrup (160), *Laurits Hillemann* (1740-1818), Præst i Levring 1784-1811, i hvilken Periode Præstegaarden brændte (1791). »Retsindig, men nedbøjet af tunge Sorger«, siger Wiberg om ham i sin »Præstehistorie«.

Sveton (185), berømt romersk Historieskriver og Biograf i det 2. Aarh. e. Chr.

Svæld, Hudsygdom hos Faar, hvorved Ulden falder af.

Systematicus heterodoxus etc. (63), en, der laver et usystematisk alfabetisk System.

Taarup, se Thaarup.

Tacit (185), eller Tacitus, det gamle Roms berømteste Historieskriver, levede i 1.-2. Aarh. e. Chr.

Tantalus a labris, Kvaler ved ikke at kunne føre Mad og Drikke til Munden, naar man er sulten og tørstig.

Testrup (55), *Christen Sørensen*, var 1731 Birkefoged ved Lerchenborgs Birketing, siden Herredsfoged i Rinds-Gislum Herreder, Ejer af Wiffertsholm og Restrup, død 1761. Udgav 1757: »Danmarks og Norges Krigsarmatur«, (d.v.s. -udrustning).

Thaarup (26), *Frederik* (1766-1845), Etatsraad, Embedsmand i forskellige Grene af Administrationen, i nogle Aar ogsaa Professor ved Universitetet, udgav i Begyndelsen af 90'erne et mindre Skrift med Beskrivelse af Landets Næringsveje m.m., som han senere udvidede til et stort Værk i 5 Bind: »Udførlig Vejledning til det danske Monarkis Statistik« (1812-19), hvori man finder den fyldigste Fremstilling af Danmarks indre Forhold under Frederik d. VI.s Regering. Var i 13 Aar Redaktør af det ansete Dagblad »Dagen« efter at Rahbek var fratraadt.

Thomassen, Jesper (178), findes i Folketællingslisten for Vium 1787 opført næst efter Præsten (som »2. Familie«), 45 Aar gl., Sognedegn, gift (2. Gang) med Anne Marie Nielsdatter, 33 Aar.

Thucydid (185), græsk Historieskriver i 5. Aarh. f. Chr.

Tolstrup, Chr. (157, 160, 161), blev vistnok forflyttet til Faaborg, hvor der i 1814 døde en Kommerceraad, Byfoged Chr. Tolstrup, 61 Aar gl., gift med Eckardine Christine, f. Hjelmcrone.

Tonboe (71), *Chr. Mathias*, var Postmester i Viborg fra Februar 1782 til Udgangen af 1812. Efter sin Afskedigelse havde han Biposten til Skive i Entreprise. Død 1825. G. m. Anne Christine Bruun, f. 1752.

Trenk (189), *Friederich von der* (1726-94), preussisk Officer med et meget

bevæget Levnedsløb, der endte med hans Henrettelse i Paris. Udgav 1786 sit Levnedsløb i 4 Bind.

Treschow (194), *Hermann* (den yngre) (1739-97), blev '73 Prof. i Theologi ved Kbh.s Universitet og '74 tillige Sognepræst ved Garnisons Menighed. Naar han i Worms Lexicon angives tillige at have været Medlem af Vidensk. Selsk., synes der at foreligge en Misforstaaelse.

Tua molliter etc. (189), Gid dine Ben maa hvile i Fred!

Tullipan (118), *Andreas*, opføres i Folketællingslisten 1787 for Ans i Grønbæk Sogn som »Kroermand og Landkræmmer«, 64 Aar, gift med Maren Kristensdatter, 77 Aar. Denne Mand er som bekendt Hovedperson i St. St. Blichers Novelle »Tulipanen« (tr. i »Min Vinterbestilling 1844 og 1845«), hvor han nævnes som »den snurrige Kroemand i Anns«, som døde for »henved et halvthundrede Aar siden«, og hvori der antydes en mystisk Forbindelse mellem ham og Ejeren af Allinggaard, Arnold Fischer (s. d.).

tuta freqvensqve via (187), den sikre og almindelige Vej.

Ulvefiis (Ulvefjært) (75). Navnet var endnu gældende i S. Vasegaards Barndom i Egnen Nord for Viborg, hvor det forklaredes af, at Svampen i vissen (moden) Tilstand blev en tør og elastisk Blære, som gav et let Smæld, naar den traadtes itu, og samtidig røg dens Indhold af gulligt Pulver ud af den. Det var dette Pulver, der anvendtes som blodstillende Middel.

Wallerius (54), *Johan Gottschalk*, Professor i Kemi, Metallurgi og Pharmaci ved Universitetet i Uppsala. Død 1785. Betegnes i »Biogr. Lex. öfver namnk. sv. Män« 19. Bd. (1852), som Sveriges sidste filosofiske Kemiker.

Vedele (192), *Søren*, f. paa Erholm 1749, Stud. Odense '67, cand. theol. '72, død 1802.

Viborg (73), *Erik Nissen*, f. 1759. 1773 Lektor ved Botanisk Have og Lærer ved Veterinærskolen, '91 Professor i Veterinærvidenskab og '97 Prof. i Botanik ved Universitetet. Udgav 1794: »Forsøg til systematiske danske Navne af indenlandske Planter.«

»Viborg Samler« (154, 171, 195). »Den Kongelig privilegerede Viborger Samler«, Ugeblad oprettet 1773, Oprindelsen til »Viborg Stiftstidende.«

Wille (26), *Hans Jacob* (1756-1808), norsk Præst, først hos Faderen som Kapellan, derefter '86-88 hos *H. Strøm*, (s. d.), '88-92 Sognepræst i Grytten, '92 til sin Død Præst og Stiftsprovst i Trondhjem og Sekretær i norsk Vidensk. Selsk. Udgav »Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld,« Kbh. 1786.

Wilse (66, 102), *Jacob Nicolaj*, Præstesøn fra Thy, f. 1736, fra '68 til sin Død 1801 Præst i Norge, '84 titulær Professor, udgav paa et Forlag i Christiania »Beskrivelse over Spydeberg Præstegjeld«, 3 Bd. 1779-80 og »Reiseiagttagelser i nogle af de nordiske Lande«, 5 Bd. 1790-98, hvori ogsaa findes

optaget en Beskrivelse over Thyholm, som forud var trykt i »Danske Atlas« V. Bd.

Virgilianske Hyrdegaader (66). Den latinske Tekst: *»Dic qvibus in terris* o.s.v. findes i den romerske Digter Virgils Bucoliske Digte, 3. Idyl, Vers 106-07, og oversattes af Meisling (1817) saaledes: »Siig du mig Landets Navn, hvor Blomsterne spire af Jorden – Tegnet med Kongernes Navn ...«. I den latinske Tekst er Gaaden ikke opløst, men Præsten Peder Jensen, Roskilde, indførte i sin Oversættelse af »Bucolica« 1639, en Opløsning, der peger hen paa Hyacinten, og de to Bogstaver, som N. B.s Indbildningskraft saa i Blomsten, har allerede i Peder Jensens Oversættelse fundet lignende Udtryk. (Se Holstein-Rathlous Udgave af Oversættelsen, Kbh. 1909, Side 32). Hyacinten har iøvrigt Navn efter den græske Sagnfigur Hyakinthos, der ved et Vaadekast blev dræbt af Apollon og af hvis Blodsdraaber Blomsten i Følge Sagnet fremvoksede. Nogle latinske Forskere mener, at Gaaden har en politisk Tendens, og at Meningen skulde være en Satire over Kongedømmet som en Institution, der ikke har nogen Hjemmel i Naturens Orden. Wilse mener (i anf. Bog), at Bogstaverne A I er »nogenledes kjendelig« paa Blomsten.

Winding (192), *Hans Laurits Struch*, Bogtrykkeri-Ejer i København, f. 1751 (vistnok Søn af Præsten Peter Nikolaj W.s 2. Ægteskab (1744), med Sara Maria Struch, i hvilket Ægteskab der var 2 Sønner), d. 1832.

»Vor Vandel Dig til Ære« o.s.v. (145). Salmeverset er rimeligvis en af Niels Blicher selv omskrevet Form af 2. Vers af Brorsons (efter Tyskeren Gerhardt) oversatte Salme: »Hvorledes skal jeg møde«, hvori det hedder: »Mit Hjerte Dig til Ære – skal grønnes som en Skov, – og alt mit Liv skal være – din Kjærlighed til Lov.« Brorsons Oversættelse af Salmen: »Wie soll ich dich empfangen«, forekommer første Gang i »Nogle Advents-Psalmer« (1733). (Tildels efter Meddelelse fra Sognepræst P. Severinsen, Bringstrup, smlgn. iøvrigt Arlauds Udg. af Brorsons »Salmer og aandelige Sange«, Kbh. 1867.)

Zachariæ (180), *Gotthilf Traugott* (1729-77), Professor i Teologi ved det hertugelige Universitet i Bützow, udgav i Aarene 1771-75 et stort teologisk Værk i 4 Bd.: »Biblische Theologie oder Untersuchung des biblischen Grundes der vornehmsten theologischen Lehren« (Bibelsk Teologi, eller Undersøgelse af de bibelske Grunde til de vigtigste teologiske Læresætninger), synes at have været en meget benyttet Bog for Datidens Præster, anbefales stærkt i Niemeyers »Præstebibliotek«, oversat fra Tysk af J. Wolf (1784), blandt dogmatiske Lærebøger.

Zahrtmann (27), *Hans Chr.* (1762-1827), Præst ved Viborg Tugthus '86, i Asferg '88, ved Sortebrødre (Søndersogns) Kirke i Viborg fra '91 til sin Død.

Zoffmann (192), *Alexander*, f. Sønderborg 1749, Stud. Odense '70, cand. theol. '91, Præst i Karise fra '86 til sin Død 1822.

Østrup (191), *Rasmus Frederiksen*, f. Odense 1735, d. 1785 som Følge af at han ved en Fejltagelse tog Arsenik i St. f. cremor tartari.

Niels Blichers 2. Avtobiografi

Udgivet af Villads Christensen

Denne Avtobiografi blev første gang udgivet af cand. mag. Chr. Villads Christensen *i Kirkehist. Saml., 4. R, III, 1893-95, S. 97-114. Som indledning skriver udgiveren følgende:*

Manuskriptet til den Avtobiografi af Præsten Niels Blicher, Steen Blichers Fader, som her skal meddeles, udgør et lille Hefte i Kvart paa 20 Sider, af hvilke de 17 ere beskrevne. Paa forreste Side bærer det følgende Paaskrift:

»Mit reenskrevne og fuldstændige Levnetsløb saaledes, som det kan udgives i Trykken.

Spentrup d. 4de Nov. 1830,
d. 76de Dag i mit 83de Aar.

N. Blicher.«

Biografien er altsaa bleven til under Niels Blichers Ophold hos Sønnen Steen i Spentrup. Derfra er den formodentlig af Steen Blichers Søn Peter Daniel Blicher, der blev Præst i Vinding og Vind, ført til dette Præsteembedes Arkiv, og efter der at have ligget ukendt hen siden hans Tid, er den nu fornylig bleven afleveret til Provinsarkivet i Viborg, hvor den for Tiden opbevares.

Skønt Forfatteren altsaa selv meddeler, at Biografien er skrevet i den Hensigt at skulle offentliggøres, faar man ikke Indtryk af, at Tanken om denne Offentliggørelse i nogen Henseende har været ledende for ham under Nedskrivningen. I hvert Fald har han hurtig glemt dette Hensyn, og Biografien gør snarere Indtryk af at være den gamle Mands Enetale med sig selv end en Skildring, der er bestemt til Læsning for Publikum. Han nedskriver alt, hvad der beskæftiger ham selv, uden nogensinde at stille sig det Spørgsmaal, om det samme

ogsaa kan antages at interessere hans eventuelle Læsere. Derfor indfletter han jævnlig sine gudelige Betragtninger, der jo ere naturlige nok i en gammel Præsts Mund, men ganske vist intet biografisk indeholde. Og derfor gør han sig ingen Ulejlighed med at samle og ordne sit Stof: de yderst faa Begivenheder fra hele hans 83aarige Levetid, som han meddeler, ere indførte paa det Sted, hvor de ere faldne ham ind, saaledes som Seiladsen paa Nipgaards Sø, der ganske umotiveret indskydes midt i en Opregning af de Ting, som han ved Siden af sin egentlige Embedsgerning har udrettet. Men netop gennem disse Svagheder vinder Biografien en Interesse af en anden Art. Da Forfatteren giver sig hen i sit Arbejde saa oprigtigt og uforbeholdent, lære vi ham selv saa meget klarere at kende; vi faa at vide, hvilke Tanker der beskæftigede en gammel Præst fra Rationalismens Tid, og medens han kun har lidet at fortælle os om sit tidligere Liv, faa vi til Gengæld et Billede af ham, som han var i sin høje Alderdom, paa den Tid da han sad i Spentrup Præstegaard og arbejdede paa at skrive sit »fuldstændige Levnetsløb«.

Niels Blicher levede endnu 9 Aar, efter at han i denne Biografi havde taget Afsked med Verden. Han døde i Spentrup 1839. Et Billede af ham med nogle biografiske Notitser af Lærer Evald Tang Kristensen findes i »Illustreret Tidende« for d. 8. Oktober 1882.

Niels Blichers Avtobiografi, 1830

Den udtjente Sognepræst Niels Blichers Levnet, skreven af ham selv i hans 83de Aar

I Starup Præstegaard i Brusk Herred under Ribe Stift blev jeg fød 1748 d. 21de August. Min Fader var den der da værende Sognepræst Jens Nielsen Blicher, hensoved som Sognepræst i Gaverslund Aar 1764* – og det i fattige Omstændigheder, efterladende sig 8 Børn, af hvilke jeg var den ældste. Navnet Niels blev mig given efter min Bedstefader: Niels Jensen Blicher, hjemkalded til Herren 1736,* som Præst i Rødding ved Viborg. Denne Niels Jensens Fader var Jens Nielsen Blicher, Sognepræst i Bælum under Viborg Stift. Samme Jens Nielsens Fader – altsaa min Tipoldefader og Blicherslægtens Stammefader – var Niels Jensen Blicher, død som Sognepræst i Hjardemaal under Aalborg Stift. Hans Tilnavn var forhen Horsens; men efter sin Kone, en Kjøbmands Datter fra Aalborg, optog han Blichernavnet. Min Moder var Pauline Thomasie Ganzel, yngste Datter af Sognepræsten i Glostrup: Magister Jørgen Ganzel. Hendes kjødelige Moder – altsaa min Bedstemoder – var Catrine Ganzel, fød Lindemann, Datter af Hørkræmmer Stephan Lindemann, som var en ægte Søn af Dr. theologiæ Thomas Lindemann, Sognepræst til St. Petri Kirke i Kjøbenhavn. Han blev kalded herind fra Tydskland. Hans Fader var Embedsmand i Rostock og en kjødelig Sønnesøn af salig Dr. Morten Luthers kjødelige Morbroder, altsaa kjødelig Broder til den Margrete Lindemann, som 1483 fødte salig Luther til Verden. Denne Nedstammelse

* Efter Kirkebogen begr. 19/4 1765.

* Efter Kirkebogen begr. 27/7 1735.

kan bevises med det Lindemannske Stammetræ, som er i min elskværdige Frændes Hr. Etatsraad Stephan Jørgensens Eie i Kjøbenhavn; thi han er ligeledes af samme Lindemannske Afkom. For dette Slægtskabs Skyld er ogsaa baade Catrine Navnet (som salig Fru Luthers Døbenavn) og Margrete Navnet (som Luthers Moders) stedse bleven vedligeholdt i vor Familie. Paa min Faders Side rækker altsaa vor Blicherfamilie over 200 Aar tilbage, og paa min Moders Side omtrent 350. En ældre Syster af mig, Catrine Blicher, døde 17 Aar gammel som Een af de første Jomfruer i Petersens Kloster i Kjøbenhavn, da hun var nær beslægted med Stifteren af dette Kloster. 4 Brødre har jeg havt, alle Præster her i Jylland. 2 af dem ere forlængst hensovede, nemlig Diderik Christian som Sognepræst i Borup for 25 Aar siden, og Peder Daniel Blicher for 20 Aar siden, som Sognepræst her i Spentrup, hvor han for 40 Aar siden af nye ombyggede den hele Præstegaard, saa dens Lige i Styrke, Symmetrie og Smukhed neppe findes nogensteds i Danmark. Min ældste Broder Jørgen Ganzel Blicher, nu i sit 81de Aar, er udtjent Sognepræst i Vorning, efter at have været Præst der i 43 Aar. Min yngste Broder, nu i sit 76de Aar, Niels Gudme Blicher er Sognepræst i Gaverslund, og Amtsprovst for Veile Amt. Han er Ridder af Danebrogen og vedbliver med sin sædvanlige Nøiagtighed at fungere i hans Provsteembeds 35te Aar. Hjemme nød jeg kun tarvelig Undervisning. Min Fader selv befattede sig intet dermed, fordi han havde et noget svagt Bryst og næsten ikke vigede fra sin Skriverpult, uden naar han skulde i Embedsforretninger. Dog holdt han Een Huslærer efter den anden, under hvilke jeg lærte at læse, lære Catechismus og Pontoppidans Forklaring, samt skikkelig god Regning og Skrivning saavelsom Aurora og Donat. I mit 15de Aar blev jeg med min Broder Jørgen Ganzel sat i Odense Latinskoles 3die Klasse, fordi min Fader havde gjennemgaaet samme Skole under hans kjødelige Morbroder, den i sin Tid navnkundige Professor Aabye, som Skolens Rector. I det følgende Aar 1764 bortkaldtes min Fader fra dette Prøveliv, og det saa mørkt ud for os 8 fattige

fader- og moderløse Børn; men det alvise Forsyn vaagede med underfuld Godhed for os alle. En Farbroder af os: Laurits Blicher, Sognepræst i Bjerregrav og Provst for Sønderlyngherred, som henlevede sin Tid ugift, antog og faderligen understyttede os 4 Brødre. Aar 1770 blev jeg af Conrectoren Professor Holm dimittered fra Gymnazio, og fik ved første Examen 19 *Bene*, til anden Examen Laud: og til Attestats 1773 Haud. For min Dimis Prædiken under Prof. C. F. Hornemann, som var 3 Aar yngre end jeg, fik jeg Laud. Som Huus Lærer tjente jeg 1 Aar hos Provst Kraft i Foulum, og 5½ Aar hos Kammerherre Lüttichau paa Thjele for hans 8 Børn. 1779 blev jeg paa Biskop Rotbøls, og Stiftsprovst – siden titulered Biskop – Astrups Anbefaling, og efter at have holdet en Prøve-Prædiken, af Etatsraad Steen de Steensen paa Aunsberg kalded til Sognepræst for Vium og Lysgaard Menigheder. Aaret derefter blev jeg ægtevied til Jomfru Christine Marie Curz, Præstedotter fra Darum i Ribe Stift. Bosat ved dette lille Kald med 1000 Rdl. Gjæld maatte denne – min tarvelige Levemaade uagted – stedse forøges. Efter 8 Aars Forløb begyndte jeg at søge et bedre Levebrød. Endeligen blev jeg – paa Grund af meget fordeelagtige Attester – 1795 af Kongen kalded til Sognepræst for Randlev og Bjerager Menigheder, hvorfra jeg i mit 74de Aar blev efter Ansøgning entlediged A. 1823 efter at have været Sognepræst i 44 Aar.

Min fromme, eiegode, meget sindssvage Kone blev kalded hjem til Herren efter et næsten 40aarigt Ægteskab. Hun efterlod mig to Sønner: Steen Steensen fød d. 11te Oct. 1782 og Jens, fød den 2den Nov. 1787.

Dersom nogen ønsker at kjende mit Levnedsløb noget udførligere til mit 48de Aar, kan han finde det omstændeligen fortalt i Slutningen af min Topographie over Vium og Lysgaard Sogne; og jeg tør haabe, at man ikke vil fortryde at have læst dette lille Stykke. Mine sidste 35 Aar ere henrundne med Afvexling af lyse og mørke Dage – behagelige og ubehagelige Tilskikkelser. Til de første regner jeg mine Fornøielser af at læse, skrive, være virksom, og i Omgang med mine mange

Venner og Velyndere. Aldrig kan jeg fuldtakke det eviggode Forsyn for alle de til mig nedsendte Velsignelser. Men saare mange og store have og de mig tilstødte Ubehageligheder været. 3 Gange har jeg været indviklet i de mig saa modbydelige Rettergangssager. Alle 3 Gange fordi jeg vilde forsvare min, og tildeels mine Eftermænds aabenbare Ret; og alle 3 Gange vandt jeg disse Sager ved Hjemtinget. Havde jeg været sagtmodig, som jeg burde, til at taale Fornærmelser og bie, saa havde jeg kunnet undgaa dem alle 3. Saare ilde, at jeg ikke efterkom hine Guds Ord: »Hvi lide I ikke heller Uret? hvi lade I Eder ikke heller besviges?« Af Hjertesorger, bittre Græmmelser, huuslig Nød og trykkende Gjæld har jeg døiet en stor Deel. En farlig periodisk Brystkrampe udholdte jeg i 16 Aar. I Aaret 1816 var jeg haardt medtagen af en meget stor og farlig Rygbyld (furunculus malignus), for hvilken de Fleste, der lide af den, maae bukke under. Den alvise Godhed har kjendt, at alle mine Gjenvordigheder vare fornødne for mig og skulle baade for mig og mange Andre tjene til sand og salig Gavn. Den Glæde, vi dødelige nyde her i Prøvelivet, glemmes snarere end det Kummerfulde, vi have gjennemgaaet, og jo større dette har været, desto fastere holder det ved i Hukommelsen, og desto behageligere er det at tænke tilbage og beundre den kjærlige Faderhaand, der har ledet os, som ved halve Underværker, i god Behold igjennem saa mange Farer. Vor hele Sjæl maae gjennemtrænges af kjærlig Taknemmelighed og prise den Eviggode, »som førte os i Ilden og Vandet og udførte os til at vederqvæges«. Maaskee vil og vor Jubelfryd i Evigheden blive varmere over alt det Ubehagelige, vi her have lidt, end over det Behagelige, som her har forlystet os. Synes ikke hine Guds Ord at antyde dette? »Vor Trængsel, som er stakked og let, skaffer os en overmaade stor evig Vægt af Herlighed«. At jeg aldrig sank hen i Mismod eller Mishaab, tilskriver jeg Guds overvættes Naade, og at jeg holdte mig nær til ham og hans Ord i mine tillidsfulde Bønner. Ogsaa bidrog det til at fordele mange mørke Skyer, at jeg beflittede mig paa Virksomhed endog ved nyttig Anstrengelse uden for mit Embed,

naar Tid og Leilighed tillode det. Fordi jeg gjør Regning paa mine veltænkende Læseres gode Villie til at tage min Fortælling i den bedste Mening, skal jeg her anføre Prøver af min Virksomhed.

I Aarene imellem 1790 og 1800 drog jeg omkring – for det Meste tilfods – for at inoculere de naturlige Kopper paa Bøndernes Børn, ialt 314 – og siden fra Aaret 1802 vaccinerede jeg i 18 Aar – efter meddeelt Patent, – 4700, ialt over 5000, hvilke alle jeg gav Attester – forstaaer sig: uden nogen Slags Betaling. Ved et af mig indrettet Privatinstitut veiledede jeg fra Aar 1811 til 1817 fyrretive unge Mennesker til fornøden Embedsduelighed som Kirkesangere og Skolelærere, hvilke jeg efter offentlig Examen i Biskoppens, Amtsprovstens og nogle Præsters Nærværelse, dimitterede med et skrivtligt Testimonio – ligeledes alt uden Betaling.

Da den kongelige Indbydelse til mindelige Tiendeforeeninger kom ud ved den Tid, jeg tiltraadte Embedet i Randlev, saa stræbte jeg at følge dette Vink, og fik snart slutted mindelig Foreening med Randlev Sogns Beboere, som blev confirmered og tinglæst. Byen, som udgjør det hele Sogn, 106 Td. H. K., var et Aars Tid forhen bleven udskifted. Samtlige Beboere vare som Hoveri gjørende Bønder forknyttede, og deres Jorder forsømte. Dog blev Afgivten saa høi, som den da burde blive: omtrent 1 Skp. Rug, 2 Skp. Byg, 3 Skp. Havre, nogle Skjepper Ærter og noget Langhalm.

Det større Bjerager Sogn skaffede jeg alle deres 3 Tiender paa følgende Maade: Ved Bjerager Kirke, som ligger eene omtrent 800 Alne fra Bjerager Bye, byggede jeg et lidet firkanted Huus, forsyned med en Jernkakkelovn, et Bord, en Stol og et Par Bænche, saa at der kan rummes en Snees Mennesker; hvilket er til Nytte for Brudefolk og spæde Børn, som skulle i Kirke – især om Vinteren. Dette blev samtlige Beboere tilskjøded tilligemed Kirken og et Par Td. Hartkorn Kirkegods for 25 Rdl. hver T. H. K. i alt 66 Tdr. foruden Annexgaarden i Dyngbye.

For Præstetienden indgik jeg mindelig Foreening til 1

Skp. Rug, 2 Skp. Byg og omtr. 2½ til 3 Skp. Havre. Omtrent til samme Afgivt mæglede jeg mindelig Foreening for Sognets Kongetidende, der er henlagt til Randers Hospital, som alle bleve confirmerede og tinglæste.

I Aaret 1808, da det saae saa mørkt ud for vort mishandlede Danmark, stiftede jeg for mine to Sogne et »Sælskab for gavnlig Virksomhed«. Efter den skrevne Plan skulde det gaae ud paa at fremme christelig Sind og Dyd, Ager- og Havedyrkning og Huusflid. Præsten skulde have begge Sognefogderne til Medbestyrere. Stiftelsesdagen skulde være Kongens Geburtsdag, og paa den skulde der hvert Aar holdes en General Forsamling, og 4 Præmier, 2 i Sølv og 2 i Bøger, uddeles. Ved Indtrædelsen maatte hvert Medlem erlægge noget bestemt i Penge og ligeledes et lidet aarligt Bidrag – alt foruden det, jeg selv bidrog i Penge og Bøger. Derved fik jeg anskaffed en for Almuen passende Bogsamling, hvoraf der i de 4 Vintermaaneder cirkulerede nogle til Gjennemlæsning blandt samtlige Medinteressenterne. Dette gik nu ret godt især i de første 5 Aar. Men nu indløb nogle og misundelig Murren.* Nogle døde, og nogle sagde sig reent ud af Sælskabet. Nogle ankede paa – hvori de vel og havde Ret – at Bestyrerne havde efter Forlangende antaget adskillige udensogns Beboere. Kort: Sælskabet blev i det 7de Aar opløst. Imidlertid erholdte Sognene en god Bogsamling; men hvorledes det siden er gaaen denne, det er mig ubekjendt.

Ved mine Medhielpere lod jeg undersøge, hvor mange Bibler og nye Testamenter der vare i begge Sognes 200 Familier? Og da det befandtes, at kun en fjerde Part af disse Familier var forsyned med Guds Ord, lod jeg en Subskriptions Plan cirkulere, hvorpaa enhver Huusfader maatte tegne, hvad han vilde bidrage til denne gode Sag. Derved fik jeg da samled en liden Pengesum, hvorpaa jeg indlod mig i Brevvexling med Dr. og Prof. J. Møller, som Medbestyrer af det Kjøbenhavnske Bibelsælskab; og ved hans Godhed fik jeg saa mange Bibler og

* I denne Sætning maa nogle Ord være udfaldne (Udg.).

nye Testamenter, deels for nedsatte Priser og deels gratis, at jeg fik samtlige Familier – paa 30 nær – forsynede med Guds Ord.

Dog førend jeg gaaer videre endnu et lidet Afspring til den fjærnere Fortid: I den Tid jeg var i Vium havde jeg to Ynglinge i mit Huus, for at undervise og berede dem til at komme i en offentlig lærd Skole: Josias Arent Dyssel Sadolin, Søn af Provst Albert Sadolin, der døde som Sognepræst i Østertørslev, og Christian Budz, begge veloplagte til Bogen, sædelige, lærvillige og flittige. Begge bleve ogsaa Præster: Sadolin i Aalborg Stift, men strax kalded bort fra dette Liv. Budz lever endnu som Sognepræst i Ødum her i Aarhuus Stift. En skjøn Sommerdag 1791 vilde jeg fornøie dem og min Søn Steen med en Spadsere Gang til Gaarden Nipgaard i Vium Sogn, hvorhos der er en temmelig stor Søe. Her vilde vi gaae i en gammel skrøbelig Baad, og lade Mandens Søn Niels Jensen (ellers en stor Klodrian, som i denne Tid er en berygtet og suspendered Sognefoged i Thorning Sogn) trække os et Stykke hen ved Søebredden. Vandet blev øst af Baaden, og de to Latinere traadde i den, og idet jeg traadde over, kom Baaden noget over en Alen fra Landingen. »Stræb, Niels!« sagde jeg – »og træk Baaden til dig, og hielp Steen ind til os!« – »A kan ett« svarede han – for der var for dybt! »saa løb da ind!« – sagde jeg i en dur Tone – »og hent en Hest og kom og red os!« Han gik. Det var en stille viftende Vestenvind. Jeg mærkede Faren og maatte i Øieblikket paatage mig en Styrmands Rolle. De 2 Passagerer maatte sætte dem hver i een Ende, og sidde ganske stille. Selv posterede jeg [mig] i Midten for at holde Baaden i Ligevægt. Nu maatte jeg anstrenge mig med at øse, kom snart i Sved og maatte et Øjeblik imellem rette mig op og drage min Aande. Niels kom rigtignok med Hesten, men blev staaende med den ved Søebredden og gabte ud efter os. Dersom Skraaget, der bar os, ikke havde holdt sammen, eller Vinden havde reist sig til Bølgegang, eller jeg var bleven overvunden af Anstrengelse, havde der ikke været nogen mulig Redning for vort Liv, men Guds naadige Beskjærmelse lod Viftevinden

saa langsom drive os hen over Søen til dens østre Ende, omtrent en 8 til 900 Alne. Der stod nu min Steen og modtog os med inderlig Glæde. Mageløse Søefart! Gid Ingen af os nogensinde glemmer at takke og prise vor Gud for den! –

At jeg har anskaffet og til det Kongelige Museum i Kjøbenhavn givet en Deel betydelige Oldsager, kan man læse i de antiqvariske Annaler. Som en Sjældenhed være det her anført, at jeg ved min Søns Ordination af Biskop Birch til Sognepræst i Thorning holdte den sædvanlige Intimations Tale i Stedet for Capellanen Brygmann. Efter min Afgang fra Randlev var jeg over 2 Aar hos min hulde og retskafne Broder Jørgen Ganzel Blicher i Vorning, og understyttede ham i hans Embed, da han formedelst legemlige Svagheder ei kunde komme til hans 2 Annexer, hvorpaa han fik sin Søn Jens Blicher til sin Eftermand. Da samme min Broder er en meget lærd Mand og eiede en stor og ypperlig Bogsamling, saa havde jeg her den ønskeligste Leilighed til at udvide og befæste mine Kundskaber.

Ogsaa i den Tid udarbeidede jeg nogle i Trykken udkomne Smaaskrivter. Imedens jeg opholdte mig hos bem. min Broder, hensov hans kjærlige og høitelskte Kone Charlotte Dreier*. Paa det samme Sted, hvor jeg for 40 Aar siden havde ægteviet dem, holdte jeg da en Mindetale over de samme (Ord), som jeg havde brugt ved deres Vielse: »Hvor meget er det gode, som du haver gjemt for dem, som dig frygte, Ps. 31,20«. –

Efter alt det forhen udstandne nyder jeg nu den blideste Livsaften, som jeg nogensinde kunde ønske mig, hos min Søn Steen Steensen her i Spentrup, hvortil han af Kongen blev kaldet 1825. Langsomt svægger Alderdommen mit Syn, min Hørelse og Legemskræfter. Det høire Øie, hvormed jeg forhen havde det klareste Syn, er i det sidste Aar bleven saa fordunkled, at jeg kun kan skimte med det, som igjennem en tyk Taage. Med Brille for det venstre kan jeg nogenledes endnu

* Charlotte Louise Dreier, død 23 Febr. 1826, 69 Aar gl.

læse og skrive. I øvrigt er mit Helbred fuldkommen godt, saa jeg kan færdes, ja endog i fornøden Fald forrette Kirketjeneste for min Søn. I Aaret 1827 i Julii Maaned foretog jeg mig en Reise til Kjøbenhavn, deels for at udføre et Par vigtige Ærender og deels for at sige mine derværende Frænder, Venner og Velyndere det sidste Farvel. Med nogle af dem – Cancelliraad Thomsen og Pastor Grundtvig – gjorde jeg da først personlig Bekjendtskab, og det samme var ogsaa Tilfældet med Dr. og Prof. theol. J. Møller, som hidtil havde været mig gunstig, men blev mig kort derefter ugunstig. Sagen var, at jeg i det theologiske Maanedskrivt lod indføre nogle Anmærkninger over den nyeste Revisions Commissions Oversættelse af det nye Testamente, tilligemed et Par Tillæg. Imod dette skrev Hr. Professoren i det 15de Bind af hans theologiske Bibliothek et vidtløftigt Gjenmæle, som gik ud paa at modsige og underkjende næsten Alt, hvad jeg havde skrevet. Da nu vore Anskuelser ere saa ganske modsatte, besluttede jeg at tie [og] overlade Kjendelsen til enhver upartisk og competent Dommer. – Blandt mine Frænder nævner jeg Hr. Etatsraad Stephan Jørgensen, Major Gustav v. Blicher og Justitsraad R. Kopp – alle mine Næstsødskendebørn. Derforuden nævner jeg Prof. og Ridder R. Nyerup, min gamle Ven, og forrige Bogtrykker H. L. Str. Vinding, min Skoleven fra Odense, da 77 Aar gl. Ved min Svoger Pastor Grundtvig kom jeg og i personlig Bekjendtskab med Dr., nu Superintendent Rudelbach, og den lærde og christelige Magister Lindberg. Idet jeg efter 11 Dages Ophold der i Staden tog Afsked med Cancelliraad Thomsen, forærede han mig et Svensk Skrivt, som indeholder den hele høitidelige Act, da der ved Universitetet i Lund d. 3. Dec. 1825 blev anretted en Mindefest til Ære for den ypperlige Sven Hylander, som var hensoved i sit 30te Aar som Adjunct ved Universitetet sammesteds*. Flere Svenske Bi-

* Sven Hylander var født 3 Dec. 1797, døde 19 April 1825 som Docent i Literaturhistorie i Lund. Den omtalte Sørgefest blev afholdt af den »skaanske Nation« ved Universitetet.

skopper vare der forsamlede, og hans da 77aarige Fader, den fortreffelige Anders Hylander, Dr. og Prof. Theologiæ og Ridder af Nordstjernen, blev ved samme Høitidelighed af Biskop Faxe i Lund hilsed som Jubellærer*. Sven Hylander var sin høiærværdige Faders eneste Barn. Da jeg saae, at der af Svenske Digtere, især af den berømte Digter Biskop Tegnér i Vexiø, var forfatted en Deel skjønne Sørgesange**, men slet ingen paa Latin, forfattede jeg og til den herlige Fader indsendte følgende Epigram:

Ni nimium properas, propius gradiare, viator!
Et cujus cubet hic, disce legendo, cinis.
Percarum et clarum nomen Svenonis Hylandri
Vivet, dum literis dignus habetur honos.
Nempe magister erat doctissimus historiarum,
Cui studio sese nocte dieque dedit.
Heu! nimium subito maturus abibat ad astra,
Et sunt egregium facta secuta virum.
Candidus et fidus si carus amicus habetur,
Carior hoc nostro nullus habendus erit.
Donec et in pretio pietas christiana manebit,
Præ multis vere vir pius ille cluat.
Hinc merito, Sveci! defunctum fletis Hylandrum.
Docte parens! merito fles, genitrixque pia!
Sistite nunc lacrymas! Bene vixit. Vivet in ævum.
Inter coelicolas conveniemus eum.

P. Nicolaus Blicher, dioecesis Aarhusiensis in Cimbria presbyter emeritus.

* Anders Hylander var født 23 Febr. 1750. Blev Student 1771, Dr. theol. 1796, Professor i Lund 1798. 1796 blev han gift med Hedvig Juliane Troberg.

** Tegnérs Digt er meddelt paa svensk og i dansk Oversættelse ved Steen Blicher i »Nordlyset« 4de Bd. 1827.

Under 18de Oct. 1827 tilskrev mig den gamle Hylander et saaledes lydende Brev:

»Vördade, älskade Ålders- och Hädersmand! Huru kan man så ömt älska en Okänd? Huru så lifligt deltaga i hans Bekymmer? – Deras Hjerta besvarar alredast denna Fråga, och deras kosteliga Epigramm har på det klaraste uplyst det. Det var än Balsam för min rörda Själ. Jag trykker Författaren fast til mitt Bröst och välsignar honom med Tårar. Må De, vördade Embets Broder, ännu räkna manna sälla Dagar! ännu uplefva flera år med deras älskada Famillie! Må De ännu länge blifva den dyrt köpta Hjord, som Dem anförtrodd är, til Träfnad och välsignelse! Så önskar jag vid 78 års ålder – så min älskda Maka vid 60 års ålder. Så önska vi af Hjertat vår okänd, mögt vurderada vän på hin sidan Hafvet. Till sista andedrägtan blifvar vår vördade Blicher oss oförgätelig.

Ad bustum usque, venerande frater! tuus – ex asse tuus.

Londine Gothorum d. 18de Oct. 1827.

A. Hylander.«

Hvilken Glæde at elskes saa ømt af en saadan herlig Mand! Med dette kostelige Brev fulgte hans kaaberstukne Portræt og en liden Svensk Christendomslære, som han 1807 udgav til Brug for Skolerne*, hvoraf man seer, at han er en sand christelig Theolog. Det anførte Brev besvarede jeg paa Dansk; thi vi forstaae godt hverandres nærbeslægtede Tungemaal. Ifjor 1829 fik jeg atter et ligesaa hjerteligt Brev fra ham, hvori han skrev: »Du« til mig og opfordrede mig til Dusbroderskab, hvilken Ære jeg og har betjent mig af.

I samme Brev meldte han mig tillige, at en Svensk Digter havde i svensk Versart oversat mit Epigram, hvoraf han lod følge en Gjenpart. Lev vel! lev evig vel, min hjertekjære Ven! Her faa vi ikke hverandre at see, men desto vissere ... her blev

* Hylander har udgivet en »Förklaring öfver Dr. Luthers lilla cateches«, Lund 1812, andet Oplg. 1817. Derimod nævnes ikke noget Skrift af ham fra 1807.

jeg afbrudt ved at læse idag, den 72de i mit 83de Aar, da jeg reenskriver min Biographi, at han, min 81aarige dyrebare Ven, er kalded hjem til Herren*. Saa svæver da du salige nu i hine høje Himmelegne, hvor du har gjenfundet og favnet din herligen fuldendte Søn.

Du vinker – ja jeg kommer snart!
Mit Prøveliv er kun en Fart
Igjennem Øieblikker.
Hver Levedag gaaer hastig bort –
Dermed saa er min Reise gjort.
At see dig troer jeg sikker
Om nogle Øieblikker.

Min største Sorg er nu over den Uenighed og det Had, der adsplitter Christenheden, og især derover, at Tydsklands uchristelige Theologie har faaet saa meget Indpas i vort kjære Fædreneland, saa at den har frembragt et aabenbart og høistforargeligt Schisma imellem vore Theologer, som allerede har anrettet megen Skade. Hvi ville vi ikke ligesaavel her som i de to andre Skandinaviske Riger vedligeholde »Aandens Enighed i Fredens Baand«? Hvi beholde vi ikke den ægte, rene, originale Christendom efter Guds aabenbarede Ord i den hellige Skrivt, saaledes som den ved Lovgivningen er indført her i Danmark? En anden Ting, som jeg ikke vil nævne, og som har den almindelige Uvillie imod sig, ønsker, beder og haaber jeg at maae falde bort, fordi jeg efter min Kundskab og Erfaring holder den for [u]nyttig og skadelig. Endelig er mit Hjertes Ønske, Bøn og Haab, at de Danske Landsbypræsters tunge Vilkaar saaledes maae forbedres, at de uden Suk og nagende Næringssorg kunne forrette deres for Staten ganske uundværlige og høist gavnlige Embed og opdrage deres Sønner til duelige og retskafne Embedsmænd. Min sidste Tid anvender jeg paa min Beredelse til min Overgang, og som et

* Anders Hylander døde 1 Juli 1830.

Hjelpemiddel til desto bedre at »tælle mine Dage« holder jeg siden Begyndelsen af mit 82de Aar en diurnus commentarius, en Dagbog, hvori jeg hver Dag optegner, hvilken Dag i Tallet det er i mit Aldersaar, hvad jeg læser og skriver, og een og anden af Nutidens Mærkværdigheder. Denne Dagbog agter jeg at fortsætte, saa længe som mit Syn og mine Evner ville tillade det. Den skal være et Bilag til nogle andre smaae Efterladenskaber, der skulle forblive som en [u]afhændelig Arv hos min Afkom.

En 2den Deel af disse Efterladenskaber er Blicherslægtens Stammetræe, som nu er ikke saa lidet udbredt.

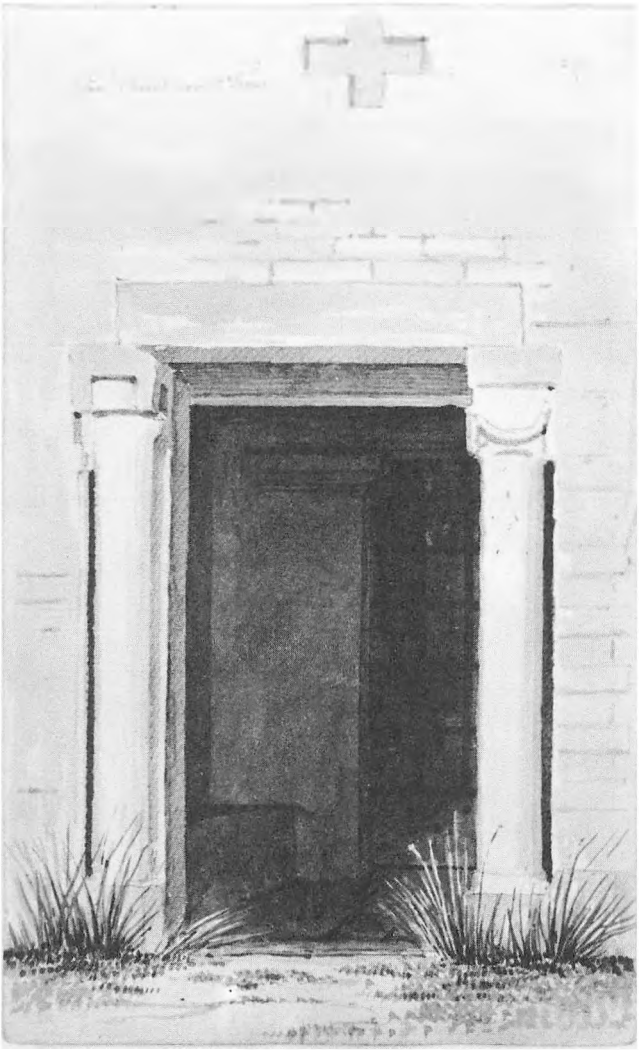
En 3die Deel er en Samling af hellige Taler og Dispositioner.

En 4de Deel: en Samling af mærkelige Optegnelser i det latinske, franske og engelske Sprog.

En 5te Deel: en Samling af Breve til mig fra berømte Mænd.

En 6te Deel: Samling af mærkværdige Aviser, hvorhos Struensees Dom og Kjøge-Huuskors, i Trykken udgiven af Rector Bruunsmand.

Iblandt mine varmeste Ønsker er det, at Guds Naaderige snart maae udbredes overalt paa vor hele Jord, og at Danmark især maa tiltage i christelig Dyd og Velstand. Saaledes henlever jeg da min blide Aften og haaber ved min forældede Jordhyttes Nedbrydelse en let og salig Hjemvandring. Give Gud, at denne min Autobiographi maae vække mange gode Tanker og Forsætter efter min Bortgang! Ja det give Gud af Naade! Amen.

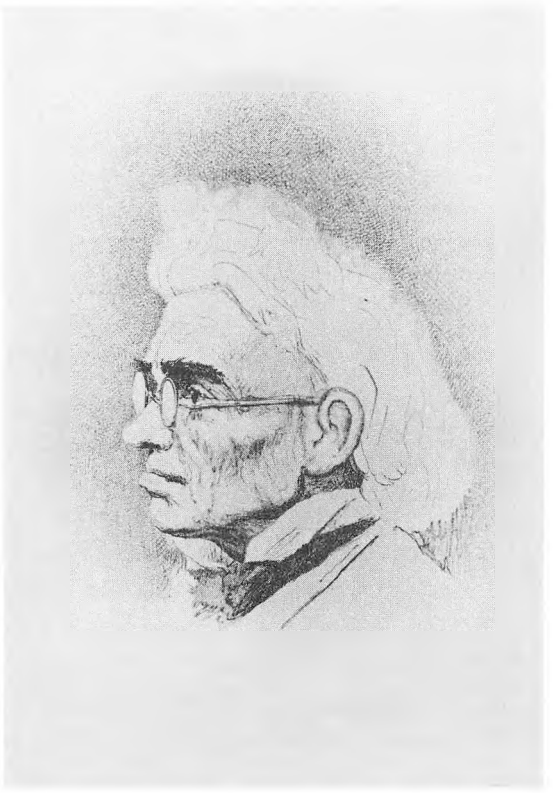
Martinus Rørbye: Åben portal, Tjele herregårdskirke. Skitsebogsblad.

Niels Blicher og jyske Dialekter

Af Ella Jensen

Allerede i Topografien kan man konstatere, at Niels Blicher har haft Interesse for det Sprog, d.v.s. den Dialekt, han hørte hos sine Sognebørn. I Bogens 4. Afdeling p. 121 behandler han Dialekten. Først fremlægger han nogle Eksempler, hvor han viser Forskellen på Viumdialekten og Dialekterne andetsteds i Jylland, hvorefter han i alfabetisk Orden opfører ca. 400 Dialektord fra Vium. Og han lader det ikke blive derved, men anfører et Par Sider med jyske Talemåder og derefter to Samtaler mellem ham selv og et Par af hans Sognebørn og endelig to Samtaler mellem Sognebørn indbyrdes, og i den ene af disse optræder en »Kjen Pæisder«, der synes at være en af de Personer, der optræder i »E Bindstouw«. Pudsigt er det at bemærke, at da Niels Blicher har fremlagt sin Viden om Dialekten, kan han ikke holde op med at lade sine Sognebørn bruge den, hvor han gengiver sine Samtaler med dem, se p. 127-30 m.fl. St.

Niels Blichers Interesse for Dialekterne og for det danske Sprog i det hele taget var ikke udtømt med Oplysningerne om »Bondesproget« i Topografien. Da Professor C. Molbech (1783-1857) omkring 1810 havde Planer om at udgive en Dialektordbog, sendte han Forespørgsler ud til Landets Præster og bad dem give Bidrag hertil. Niels Blicher indsendte da den 27. November 1811 til Molbech et »Bidrag til Modersmaalets Berigtigelse og Berigelse« på 12 Foliosider (Ny kgl. Saml. 812e 4, Molbechs Dialectlexikon IV, Jylland 2, Århus og Ribe Stifter). Forinden Forfatteren her går over til Omtalen af Randlevdialekten, fremsætter han nogle Regler

Christian Molbech tegnet af J. V. Gertner. Efter litografi på Det kgl. Bibliotek.

for Rigsmålets Retskrivning, som dog ikke skal gengives her. Efter disse indledende Bemærkninger følger en Ordliste for Randlevdialekten, svarende til den for Vium i Topografien anførte, samt nogle Ordsprog og Talemåder. Endelig gengives »Brudstykker af en Samtale, der giver Prøve af Egnens Vittighed og Spøgmaade«, og dernæst »et Par Samtaler saaledes som de pleje at forefalde.« Nedenfor gengives Ordlisten og de tre Samtaler.

A.

aa aeg (at kiöre) go (gaae) a gæhr (jeg gaaer) aaller (aldrig) Aalvei (Alfarvej i mellem Kiöbstæder [Adelvej]) ageerli (pudserlig Tale og Fagter) Aht (Ærter) aterdas (efterdags, i Fremtiden) – a, for jeg, er almindeligt her, som i hele Iylland, undtagen Thye, hvor Man siger æ. En Ageneier (et Høegab) Agjenst (med det samme) Ahs (podex) – aale Blod (lade det giennem Uringangen) En Avvel (et Æbletræe).

B.

baannuon (barnagtig) De batter ett (det forslaaer ikke) nemlig naar man skal udrette, og giör det ei med Kraft. Babbel (Vaas, daarlig Snak, af det Engelske babble) Do babler (du vaaser) Bælle (Skindet af en Ræv) bette (lille) Betuttels (hastig paakommen Angst) blooe, blode (at aarelade) Blæir (en Blære) En Bol (et Livstykke, som Quindekiönnet bruger) Bol er og en Planke. bus' ud, bus' ind, bus' fram (styrte ud, ind, frem) – By, Kule (kort Regn).

D.

Dajamling (i Dag et Aar) Dætter (Dotter) di, mi, si Dætter (din, min, sin) Dour (Davre, Morgenmaaltid) Onnenour (Middagsmaaltid) Nætour (Aftensm.)

E.

»e« som artic: præpos: bruges ikke her eller nordefter ved Østersiden af Iylland; men i Horsens og derfra sydefter, ligesom i den største Deel af Landet. Man siger f.Ex: ikke »e Gord, e Iord, e Hau; men: Goren (Gaarden) Iorden, Haven«. Hvad jeg ellers skrev i min Topographie om e, at man gierne sætter j foran et Ord, der begynder med e, f.Ex.: Jænd (een) Ieeg (Eeg) Ierrik (Erik) det giælder og her.

F.

faag (fage, hurtig) faagfus (forhiappende) faale (farlig) faale ual (meget vel) faaual (farvel) Faar (Fader) Aalfaar (Oldefader) Fek (Buxelomme) fæist (fæste) fessel (fisle, före for) fiddi (vaase, giöre slet rede for sig) fiddiuou (ogsaa viddi, og viddiuou) – Viddivau, Viddrivau (stor Forlegenhed og Frygt) a fiel (jeg faldt) finnt (möysommeligen bierge) föhr (lægt, helbreded) hele (læge) Fylli (Hoppeföl i andet Aar)

G.

Gaad (Gade) a gaad ett snak mæ hin (jeg gad ikke snakke med hende) Gaahn (Garn) Gaan (Gane) gaav (gabe) gær, gik, æ gauen (gaaer, gik, er gaaen) Geislinger (Smaakopper) di nöy Geislinger (Vaccinerne) Gialler (giælder) Gienning (Gierning) Giassel (Giædsel, Gærdsel ɔ: Ris til at gærde med, ell. til Pindebrænde [se Feilbergs Ordbog]) – Gialdmælked (seen, som ei giver Mælk) giæu (yndig) gram (vred) Göll (gulve Kornkiærve i Laden) grimed (skiden om Munden)

H.

Haag (en Hage) en Haanting (en Slags Ting) hæist, hæisted (bedække Hoppen, bedækked) Hau (Giærde) Hellhæist, Lighæist (Helhest) Helsot (Dödsygdom) hæht (give efter med Storm eller Regn) E: No hæhter ed (nu mindsker det) hiamsk (utidig) hiapp, hiap i, hiap sammel (hiappe, skiödeslös behandle) helmer (sagtner) Himstergimster (useet navnlös Ting) Hilledö! Hillemisandt! (Forundrings Udraab) Hohl (Hale) Hohr (Haard, capilli) en Hiatt (skidenfærdig Qvinde) Hiaht (Hjerte) hiahte Faar (hierte Fader) huall, huall Kaal (vældig, vældig Karl) Hudden? (hvordan?) hvitti? (naar?) hvot (hvorhen) höwd (Tværager for Enden af andre Agre) Hönn (Hiörne) – Hiankel (et Stykke Tarm eller Kiöd, som ser ækkelt ud.)

I.

Ieet aa jett – jænds doun (Eet og det Samme) joungaadde (ligedan, lige jævn) ildworre (hastig til Vrede) Iönnovn (Ting- eller Offersted fra Fortiden, som bestaaer af en meget stor Steen ovenpaa 3 eller 4 andre store Steene)

K.

Kaag (Kage) aa kogh (at kaage) Kalgoord (Bondehave) Kiæll (en Brønd) Klæpning (et Knip Halm) Klaue (Klave om Fæhöveders Hals at binde dem ved) knap (neppe også: snart) E: knap nok (næppe nok) a ska knap komm – (jeg skal strax komme) – kyhl (at kaste) knöu (skiön) kyus (rædde)

L.

Læh (laane af) men löhn (laane til) Ex: ve do læh mæ en Yvs? (vil du laane mig en Øxe?) a vel löhn dæ trei Limmer (jeg vil laane Dig tre Koste) Latt (Lærred) men Latter (Lægter) Paa Samsøe og Hels tales y ud som i, hvoraf komme mange latterlige Talemaader. E: De före Griin (Gryn) til Aarh. og före Lægter hiem. Lei (et Led) leiter (ligner) Lighed (Forhold, Proportion)

linner (lindrer, Smerten tager af) Han linner ett, för o: s: v: (Han giver ikke efter, för ...) Löu (Løv, afaldne Blade) Löu betyder og Vand til Brögning.

M.

Maae – drævende – (en Eng) Maag – kort – (Mög) de sölle Maag (det stakkels Menneske) Hua maager do ætter? (Hvad nøler du efter?) mæhl (maale, som med Skieppe, Alen, Redskaber) Mæhleren (Landmaaleren) mohl (male med Farver – ogsaa Korn i Möllen) mæ aa dæ (mig og dig) Meislinger (Mæslinger) men Geislinger (Gæslinger – ogsaa: Smaakopper) Mims (Rögagtig Luft) –

N.

Nætter, Nætour (Aftensmaaltid) Nöes, Nöds (Fæhuset)

O.

Our sæ (ovre sig, bryste sig) Onning (en Orne)

P.

Paan (pante – ogsaa: tage Skade paa) Ex: Mi Vuhn paaned ett (min Vogn tog ingen Skade) Paa Maader (paa visse Maader – Vilkaar) Pællemint (Trætte) pært (baske, slaae) partú (endeligen) Pladder (tynd Mudder) Pold (en stor Griis) Puus (dybt Dyndhul paa en Vei) Pøt (Dyndhul)

R.

Raa (et Raad) Ex: a vil bær mi Raa til ham (jeg vil udbede mig hans Raad) raamsteer (buldre, stöje)

S.

Sagn over – efter (overveie, eftertænke) Sæg (en gielded Orne) Sals (Bryggers) en Skjært? (et Beslag. Skjelt) skiælt (faae fat paa. Ex: faae et Faar skiælted ud af Flokken) skalú (skamfuld) skandéer (skiænde og buldre) stavelered (formuende) Stykki (Stykke) Ex: de gær i Stykki (det gaaer i Stykker) seier, söh, haa söd (siger, sagde, har sagt) Ex: Hua söh do? (Hvad sagde du?) – Svauer (Svoger) Honsvauer (Svigerinde) syde (kaage) Strips (Hug)

T.

tanker (det tanker siges om Kiöd og Fisk, som har en Tanke) Tanning (varig Törke, eller Törvæir) Terræggel (Theriak) Tingest (en fæl Ting) to (jo) Ex: to de veed a val (det ved jeg jo vel) Tou (Uld) stalke (tage lange og skiödeslöse Trin, af det Engelske stalk)

U., V.

Uaar (Forvarsel – det udsiges som een Stavelse) Uaas (En Vase at kiöre over – udsom een Stavelse) Væht (en Bismer) Iahnvæht (Jernvægt) villele (færm) en villele Kaal (en færm Karl) viller (færmer) villest (færmest) – udslipped (udpidsked) Iord.

Ø.

övverlöbsk (som er gaaen over uden at löbe, siges om Köer) öhle (sörgeligen eensomt)

Brudstykke af en Samtale, der giver Prøve af Egnens Vittighed og Spögemaade

A

Da maa di allyvel sei hva di vil, saa var ed saa Marri! en skiönne ageerli Mand – var Aht-Rask.

B

De var [han], dæman! aa. Men da var Dreier-Hans lissaa ageerli. De var en stor Plasiir, aa hör dem sammel. A var mæ dem te Jens Fraansens Gill, aa saa kom ed paa Taal om der Koen. »A haa saa manne Tissel i mi Byg« – söh Aht-Rask – »te a ka fö ti Köer mæ dem« »Et ant«, söh Dreier-Hans – »A haa Tissel, a ka klyv op i, aa tæel atten Kiærker«.

A

Da maae Man alligevel sige hvad man vil; saa var det saa vist! en skiönne munter Mand – var Ærte-Rasmus.

B

Det var han, den Mand! ogsaa; men da var Dreier-Hans ligesaa munter. Det var en stor Fornöjelse at höre dem sammen. Jeg var med dem Til Jens Frandsens Gilde, og saa kom det paa Tale om deres Korn. »Jeg har saa mange Tidsler i mit Byg« – sagde Ærte-Rasmus – »at jeg kan føde ti Køer med dem«. »Ikke andet« – sagde Dreier-Hans – »Jeg har Tidsler jeg kan klyve op i, og tælle atten Kirker«.

Nu et Par Samtaler saaledes, som de pleie at forefalde:

1ste Samtale, imellem Jens Jensen og Rasm: Rasm:

I:I: Godau! aa Guds Fre!
R:R: Tak, aa ualkommen! kom fra Daren!
I:I: Men hö no! ka do ett sei mæ hvor a ka kiöv en Kon Svøn? Do haa val ingen aa sæhl, hö do?

R:R: To, veed a ed? to a haar rele nok jet; men a pas slet ett om aa sæhl ed, hö do.
I:I: Hvifor ek? to hva vil do val ha for ed?
R:R: Ia to de veed a ett.
I:I: Iænd ku val fo ed aa si, hö do.

R:R: De ka do for ingen Pæeng – Der goer ed i Gaand.
I:I: De? ja to a vil ett last ed.
R:R: Ka do finn et bæir i Böyen; saa vil a gi dæ ed, Iens Iensen.
I:I: Tökke do da, te en æ bæir end Græd-Hanses Sou? hö do.
R:R: De har a lig kiær. Da æ en – vær en Kiælling! – bæir end Møller-Jenses. De svaar a dæ te. Saa maa do sæi hva do vil. Do finner, dæmand! ek saan en Gaalt for den Sag i manne Böyer, hö do.

I:I: De har a lig kiær a seer jo nok hva Svönd de æ.
R:R: Da har a ed aa lig kiær. A pas slet ett om, aa sæhl en for den Sag.

I:I: De gi no lig Manne. Vil do ha træi Snees Sedler for en?
R:R: Do ska leg fem Sedeler te ihu de goer, saa ska do endno haa en, for de æ Dæ – hö do.

God Dag! og Guds Fred!
Tak! og velkommen! kom fra Dören!

Men hör nu! kan du ikke sige mig, hvor jeg kan kiøbe en Smule Svin? Du har vel ingen at sælge mig? hör du?
Veed jeg det vel? Jeg har jo rigtignok Et; men jeg skötter slet ikke om at sælge det, hör du.
Hvorfor ikke? Hvad vil du vel have for det?
Ia – det veed jeg jo ikke.
Een kunde vel faae det at see, hör du.
Det kan du for ingen Penge, Der gaaer det i Gaarden.
Det? ja jeg vil ikke laste det.
Kan du finde et Bedre i Byen, saa vil jeg give dig det Iens Iensen!
Tykkes dig da, at den er bedre, end Græd-Hanses Soe? hör du.
Det har jeg lige kiær. Da er den – være en Kiælling! – bedre end Möller-Jenses; det svarer jeg dig til. Saa maa du sige, hvad du vil, Du finder – den Mand! – ikke saadan en Galt for den Sag i mange Byer, hör du.
Det har jeg lige kiær. Jeg seer jo nok hvad Sviin det er.
Da har jeg det ogsaa lige kiær. Ieg skötter slet ikke om, at sælge det for den Sag.
Det gir nu ligemeget. Vil du have tre Sneese Sedler for den?
Du skal lægge fem Sedler til, ihvor det gaaer; sa skal du endnu have den, fordi det er dig – hör du.

I:I: A vil gih dæ tou te, aa vil do saa ett, saa blyvr en hur en æ.

R:R: Da æ ed enno liggot: ve do læg jænd te; saa maa do haa en.

I:I: Saa æ ed aa de Saam, enten a taaver eller vinner: der æ mi Haand, hö do.

R:R: Saa te Løkk mæ en, aa gotohr.

Jeg vil give dig to til, og vil du saa ikke; bliver den hvor den er.

Da er det endnu ligegodt: vil du lægge Een til; saa maa du faa den.

Saa er det ogsaa det Samme enten jeg taber, eller vinder; der er min Haand, hør du.

Saa tillykke med den! Og godtaar!

2. Samtale. Imellem R. Iensen og Iens Rasmussen

R.I: Guds Fre! Iens Rask

I.R: Tak! Rask Iensen! aa Guds Fred igien. Kom op i Stouen aa sæt dæ! Do kam enno te stiffeln.*

R.I: Ja, Gud ha Lov! gior a saa! Man hö no Iens Rask! ve do ett sæhl mæ de gro Øg?

I.R: De pas a ett om, Brolill. Haad a vil skell mæ ve hin, kunn a ha tint 50 Sedler. Hva vil du mæ hin?

R.I: De haar a lig kier.* Ve do sæhl mæ hin, aa do vil vær rimmele, saa vil a kiøv hin paa dæ.*

I.R: Hva vil do val saa gi mæ faa hin?

R.I: To do ska siæld lou hin, Iens Rask! Læ mæ hør, hva do vild hold hin i?

Guds Fred! Iens Rasmussen.

Tak! Rasmus Jensen og Guds Fred igien. Kom op i Stuen og sæt dig. Du kom dig endda igien af din Sygdom.

Ja, Gud skee Lov! gjorde jeg saa. Men hør nu, Iens Rasmussen, vil du ikke sælge mig den graae Hoppe?

Det skøtter jeg ikke om, Broderlille. Havde jeg villet skille mig ved den, havde jeg kunnet tiene 50 Sedler. Hvad vil du med den?

Det kan jo være dig ligegyldigt. Vil du sælge mig den, og du vil være rimelig, saa vil jeg kiøbe den af dig.

Hvad vil du vel saa give mig for den?

Du skal jo selv love (sætte Prisen) paa den, Iens Rasmussen! Lad mig høre, hvad du vil holde den i.

* stiffel op – kom te stiffeln er en meget gængs Talemaade om Dem der kommer sig efter en Sygdom eller meget arm Forfatning.

* Denne Talemaade bruges hyppigen og betyder: Det er nu lige meget, det er ei din Sag – det skøtter jeg ei om at svare paa, og m.

* Forholdsordet »paa« i Stedet for »af« bruges altid her ved Gierningsordene: kiøbe, tinge, laane, lee. Som: Kiøbe paa, tinge paa, laane paa, lee paa Nogen.

I.R: Ia – de æ Dæmand! et mægtige godt Øg. A kiøut ed – do veed – i Höst paa Ras Rask i ... aa hon ær i Fol aa hon bløu hæisted i go Ti.

Ia – den er den Mand! en mægtig god Hoppe. Jeg kiøbte den – du veed – i Høst af Rasmus Rasmussen i ... og den er drægtig, skal du vide, og den blev bedækked i god Tid.

R.I: De har a lig kiær. Lou hin en Gaang.

Det tale vi nu ikke om. Lov den engang.

I.R: Aa de æ, dæmand! et hvall Øg te aa eed, aa te aa giör hin Arbed.

Og den er – den Mand! – en vældig Hoppe til at æde, og til at giøre dens Arbejde.

R.I: De har a lig kiær. Hva ve do unn mæ hin for?

Det ville vi nu ikke tale om. Hvad vil du unde mig den for?

I.R: Men de æ dæ, ska do ha hin for trei stoer Seddeler, aa heller ek en Skielling ringer.

Fordi det er dig, skal du have den for tre store Sedler, og heller ikke een Skilling ringere.

R.I: Trei hunner Rigsdaaler! Nei bette Brour! saa ve do ett unn mæ hin.

Tre hundrede Rigsdaler! Nei, lille Broder saa vil du ikke unde mig den.

I.R: De ka val vær, hödo. Men hva æ trei hunner Rigsdaaler no om Tier? Den Dæuels Koos, heller Koors – hva Fahnen de æ di kaller ham – var han ett, saa kund a ha sold dæ hin for halfiahr Snees. Hvor meen der aa Nour te han æ kommen saan te aa raa for Kongens Mynt? Somm sæie, te han ska vær en Hamborre Iøed – te Dæulen sættes i ham!

Det kan vel være – hør du! Men hvad er tre hundrede Rigsdaler nuomstunder. Den Diævels Koos eller Koors – hvad F.. det er, de kalder ham – var han ikke, saa havde jeg kunnet sælge dig den for halvfierdsindstive. Hvor mener Nogen, at han er kommen saaledes til at raade for Kongens Mynt. Somme sige at han skal være en Hamborg-Iøde, D... sættes i ham.

R.I: De har a ligkiær, hödo. A vil gi dæ tou stoer Seddeler, aa et hald hunner Rigsdaaler.

Det er nu den Sag, hør du! jeg vil give Dig to store Sedler og et halvt hundrede Rigsdaler.

I.R: Nei, saa dæmand! om a vil. Hon ka fo en Føl, der ka blyv 600 Rigsdaaler vaer.

Nei, saa den Mand! om jeg vil. Den kan faae et Føl, der kan blive 600 Rigsdaler værd.

R.I: Da sku de aa vær en Fahnens Føl.

Da skulde det og være et F... Føl.

I.R: Ia, ja, paa Maader, forsto mæ ret: nær en blyuer 5 Ord gammel,

Ja, ja, – paa en vis Maade. Forstaa mig ret. Naar det bliver fæm Aar

aa de her Koos blyuer ve aa regier.

R.I: De har a ligkiær. A vil gidi halfiar Snees.

I.R: Nei, bette Brour, saa'l vi ett snak meer om de. Men hva meen der Nour, det her nøy Stienn mæ det stoer Riis ska ha aa bety? Meen der Nour, te en ka ett vær Skyld i te de hær Dæuels Koos æ kommen te aa regier i Vahren.

R.I: Nei, de ka nok ett vær, for den slemm Koos var jo te læng førendsti vi so de her Kaskeet Stienn, som a trour di kaller en. Men de ska val snaarer vær en Riis, aa tru ham hæn mæ. No, de æ lig godt: a vil gi dæ di tou hunner aa halfiahr Snees. Und mæ saa de gro Øg.

I.R: Nær do et vil læg ti Rigsdaler te, saa faar do hin ett. De æ mæ jet Ord sød.

R.I: Saa æ ed aa liggodt: Der er mi Haand, og her æ Pæ[n]gen. Men saa ska do, dæmand! betaal en Pæl te Leikiøv.

gammel, og denne Kurs bliver ved at regiere.

Derom ville vi ikke tale. Jeg vil give dig halvfjerdsindstive.

Nei, lille Broder, saa ville vi ikke tale mere derom. Men hvad mener Nogen denne nye Stierne med det store Riis skal have at betyde? Mener der nogen, at den ikke kan være Skyld i, at den D...s Kurs er kommen til at regiere i Verden.

Nei, det kan nok ikke være, for den slemme Kurs var jo til længe førend vi saae denne Kaskeet-Stierne, som jeg troer, de kalde den, men det skal vel snarere være en Riis, at true ham bort med. Nu, der er ligemeget: jeg vil give dig de to hundrede og halvfierdsindstive. Und mig saa den graae Hoppe.

Naar du ikke vil lægge ti Rigsdaler til saa faar du den ikke. Det er med eet Ord sagt.

Saa er det og lige godt. Der er min Haand, og her ere Pengene. Men saa skal du, den Mand! betale en Pægel til Ligkiøb.

Vi ser af disse Samtaler – ikke mindst af den sidste – at Niels Blicher har haft en ikke almindelig Evne til at gengive Almuens Tale, når det drejer sig om stereotype Vendinger (det har a lig kiær – saa Dæmand – skal have at betyde (for Rigssprogets: skal betyde)) og særlige Gloser (komme til Stiffelen), »paa« i Stedet for »af« ved visse Verber; og også de korte Præsensfor-

*Ved denne Anledning være det anmærked: at Tallet 20 altid bør skrives »tive« – f.E. fyrretive o.s.v., dels fordi det kommer af ti (10) – og dels til Forskiæl paa Hovedordet »Tyve«.

mer (»meen« for mener, »pas« for passer) får han med, ligesom han giver udmærkede Forklaringer på de særlige Ord. Men i øvrigt fortsætter han med sit vestjyske *en* Føl, *en* Ris.

Hvad der imidlertid har mindst lige så stor Interesse i denne Samtale, er Niels Blichers Jongleren med Fremmedordene: Kursen bliver til en Hamborger-Jøde og den store Komet fra 1811 til Kasketstjernen (Kasket udtales i Østjylland med Stød på sidste Stavelses e, således at Ordet rimer på Komet – heraf Fejltagelsen). Dette får os til at tænke på Wolle Vistisen i E Bindstouw og alle hans sproglige Fejltagelser.

Et andet Punkt i Bidraget fra Randlev, der fanger vor Opmærksomhed, er, at de to Personer, der fører den første Samtale bærer Navnene Jens Jensen og Rasmus Rasmussen (i Dialekten: Ras Rask), altså netop de Navne, der benyttes i »Nordlyset«s første Dialektstykke: De forunnelest Oer i Jens Jensens Lyu. Dette kan næppe være tilfældigt, Navnene må antages at være fingerede, da der i den anden Samtale blot byttes om på For- og Efternavne, så vi får Rasmus Jensen (Rask Jensen) og Jens Rasmussen (Jens Rask). Det er vel da tvivlsomt, at den af O. Bauditz i Danske Studier 1927 p. 94 omtalte Søren Rask skulde have givet Navn til Blichers Helt.

Man må vist udfra det foregående have Lov til at sige, at St. Blicher i høj Grad har benyttet Topografien under sit Arbejde med Dialektdigtningen. Og ikke blot Topografien, men også Niels Blichers senere Arbejde fra Randlev har været anvendt. Selv de Navne, som Faderen har tildelt sine Personer – Kjen Pæjster fra Topografien og Jens Jensen og Ras Rask fra Randlevbidraget – går igen i Sønnens Arbejder. At Niels Blicher har været med i Drøftelserne ved Udarbejdelsen af de første Dialektstykker, kan der ligeledes næppe være Tvivl om, ja man fristes til at tro, at der er et Årsagsforhold mellem de to Begivenheder: Niels Blichers Optagelse i Hjemmet i Spentrup i 1825 og Sønnens Udgivelse af sin første Dialektdigtning halvandet År senere. Med Hensyn til Spørgsmålet hvorvidt Niels Blicher selv har skrevet noget på Dialekt i dette Tidsrum, kan vi kun gisne, men jeg er i hvert Fald overbevist om,

at han har været den, der har inspireret Sønnen til at digte på Dialekt, den der har opmuntret og bistået ham under et Arbejde, som han – hvad vi har set ovenfor – selv i sine yngre Dage havde fusket lidt i, ja det var jo i Virkeligheden Niels og ikke Steen Blicher, der på dette Tidspunkt sad inde med den største Erfaring m.H.t. at skrive Tekster i Dialekt. – (Om dette se nærmere i min Afhandling »Bidrag til Studiet af Blichers E Bindstouw«, Dialektstudier Bd. 1 p. 89ff., navnlig p. 122ff.).

Angående de forskellige Bidrag til Chr. Molbechs Dialect-Lexikon skal her hidsættes en Bemærkning fra Aakjærs: St. St. Blichers Livstragedie Bd. III p. 20, Fodnoten:

»Blandt dem, der har givet Chr. Molbech Bidrag til hans Dialect-Lexikon (1841) nævner han (p. XXVII) Niels Blicher i Randlev, H. Bierregaard i Hjermind, Justitsraad Fjelstrup, Sindinggaard, Skolelærer Niels Andersen, Aalum, men St. Blicher, der heller ikke var aldeles ukjendt med jydsk Bondemål, er ikke nævnt med en Stavelse. Det er den sædvanlige Tilsidesættelse.«

Aakjær var jo altid Blichers Forsvarer, men her tager han nu fejl. Niels Blicher står sammen med andre opført i alfabetisk Orden, men blader man lidt tilbage, finder man St. Blicher meget smukt omtalt i Forordet p. XXIV, og der opføres en hel Del af hans Dialektmateriale i Bogen. Sagen var den, at første Gang St. Blicher sender Materiale til Molbech, var de to ikke særlig gode Venner, og Molbech returnerede det modtagne med Bemærkning, at kun den mindste Del var ham ny (se Blichers Brev til Collin, Blichers Saml. Skr. Bd. XXXI p. 176-77). Senere – efter at Blicher og Molbech havde rejst sammen i Sverrig – blev de gode Venner, og St. Blicher omtales smukt i Forordet til Molbechs Dialect-Lexikon, ligesom en hel Del Dialektmateriale fra Blicher anføres i Bogen.

Niels Blicher

af Ella Jensen

»I sit mangesidede arbejde kom Niels Blicher til at opleve adskillig modgang, og det er mærkeligt, at han trods alt kunne bevare sit lyssyn; men ligesom optimismen dannede grundlaget for oplysningstidens vurdering af livet, svigtede han heller ikke denne holdning«.
»Kirkeligt udtrykt var han forankret i en fast forsynstro ...«.
(Helge Søgaard i Henning Hall: »Skår af Randlev- Bjerager sognes historie«).

Hans Personlighed og mangfoldige Virke

At Niels Blicher i høj grad har interesseret sig for sit Præstekald og sin Menighed, får man et meget tydeligt Indtryk af ved at læse hans »Topographie over Vium Præstekald«. Det er ikke blot Religionen, der interesserer Præsten, men alt hvad der vedkommer Sognebørnenes Tilværelse: Sognets geografiske og fysiske Beskaffenhed, Økonomi, politiske Beskaffenhed og Mærkværdigheder, herunder bl.a. Bondesproget, Oplysning, Sæder og Skikke, Karaktertræk, Overtro, Rettens Pleje, Lægevæsen, Fødselshjælp, Fattigvæsen og Skolevæsen. Og til sidst skriver Forfatteren Biografier over Sognets 4 sidste Præster, som den sidste sin egen.

I sin 2. Avtobiografi (se side 226) skriver Niels Blicher om et af de Arbejder han i Årene imellem 1790 og 1800 påtog sig, nemlig at rejse rundt – for det meste til Fods – for at inoculere de naturlige Kopper på Bøndernes Børn, i alt 314. Og senere, i sin nye Stilling i Hadsherred, vaccinerede han i Årene 1802-1820 – efter meddelt Patent – 4700 Børn, hvilke han alle gav Attester, alt – uden Betaling. Mon nogen anden Præst her i Landet har foretaget noget lignende?

Også på et helt andet Punkt var Niels Blicher forud for sin Tid, idet han tog Sagen om Forholdet til Jøderne op i en

Afhandling: »Betænkning over den jødiske Nation og dens Forening med os Christne« (Århus 1819). Herom skriver Pastor Henning Hall i sin udmærkede Afhandling »Blichertiden« (p. 197 i ovennævnte Værk): »Det er imponerende, at denne mand 150 år forud for sin tid gav sig til at gennemtænke kirkens forhold til jøderne og den dermed forbundne problemstilling.

Ligesom det først i 1965 på det andet Vatikanerkoncil vedtagne skema om jøderne tager afstand fra alle tvangsforanstaltninger rettet mod jøder, sådan kunne Blicher stemple de samme foreteelser som »ganske ukristelige, afskyelige, barbariske Midler, som man tillod sig i Vankundighed og Overtro: Tvang, Forfølgelse, Mishandling og Myrden vil blive en evig Skamplet paa den Konfession, som deraf betjene sig!«.«

I øvrigt havde Steen Blicher allerede 1813 skrevet en Afhandling: »Bør Jøderne taales i Staten?« (udkom i Århus). Den ender således: »Der ere tusinde Veie til Brød i Livet. I, de mørke Seclers kristne Regentere! I have spærret dem alle for Kristi Landsmænd; kun een lode I staa aaben, og den førte til Aager og Bedragerie. Hvi aabnede I ikke de øvrige, som Fanatismen havde lukket? Hvi taalte I da Zigeunerne? de havde slet ingen Religion, de levede allene af Tyverie og Rov. Men lad os vende os fra Fanatismens og Tyranniets skumle Dage, og glæde os ved Regentere, der ære og elske Mennesket, hvad enten han hedder Bramin eller Paria, Katholik eller Qvæker, Lutheran eller Jøde«. – Man kan tænke sig, at Jødespørgsmålet har været drøftet Far og Søn imellem i Randlevtiden, og at de to har været enige i deres Syn på denne Sag.

Endnu en Sag, for hvilken Eftertiden skylder Niels Blicher Tak, skal nævnes. Den viser Niels Blichers stadig stærke Interesse for alt, hvad der sker omkring ham. I Odder Kirke nær Randlev fandtes et af de såkaldte gyldne Altre. Da Odder Kirke 1645 fik en ny Altertavle af den bekendte Billedskærer Peder Jensen Kolding, solgte man for 10 Rigsdaler (!) det gyldne Alter til den lille Kirke i Tvenstrup. Denne Kirke blev imidlertid så brøstfældig, at den i 1820 måtte nedrives. Det

var Niels Blicher, der i 1821 sørgede for at dette Alter, som det første af denne Altertype, kom til Nationalmuseet (se Poul Nørlund: »Gyldne Altre«, 1926, p. 4 og 140 ff).

Som Landsbypræster tidligere gjorde og vel endnu gør, deltog Niels Blicher i sine Sognebørns Bryllupper og lignende Fester. I Topographien (nærv. Udg. p. 140 ff.) skriver han om Bøndernes Dans ved et Bryllup. Også Pinsefesten i Skoven ved Vium omtaler han smukt og glæder sig over Bøndernes Fest ved denne Lejlighed.

Der er ingen Tvivl om, at Niels Blicher havde et godt Forhold til sine Sognebørn. Herom vidner bl.a. en Udtalelse af en gammel Kvinde, der var konfirmeret af Niels Blicher. Til Evald Tang Kristensen sagde hun: »Gud løn ham i Himmerige, han lagde saamænd aldrig Haand paa os. Men somme Tider kom han Steen, for at høre os over, og det hovede vi ikke saa meget godt, for saa skulde det altid gaa i saadan en Fart« (se Ill. Tid. 1882, Nr. 1202).

Sognepræsten havde dengang Ansvaret for Skolevæsenet, og det var en Ting, som Niels Blicher ikke tog sig let. I 1805 indfører han i Kirkebogen, at han har aflagt Sognets to Skoler (i Randlev og Dyngby) i alt 43 Besøg. Han starter i 1805 en »Søndagsskole for Ungkarle«. Han vil undervise unge Karle i at læse Skrift, skrive, regne, Historie, Geografi, Bondens Pligter og Rettigheder, Menneskekundskab samt anden nyttig og interessant Læsning. Skrivebøger med øvrig Skrivemateriale giver Præsten gratis. Skolen begynder 13. Januar 1805 med 9 Ungkarle, og to Søndage efter er der ikke mindre end 23, men så går det tilbage med Elevantallet. Den 28. Juli giver Blicher selv en Fridag, og siden forlanger Karlene, at Skolen skal udsættes til efter Høsten. Den kommer dog i Gang igen, men Tilslutningen er nu så ringe, som den kan være. I Begyndelsen af 1806 er der kun to tilbage og i April slet ingen. Måske har Niels Blicher forlangt lidt for meget af de unge Mennesker.

I 1811 begynder Niels Blicher i Præstegården et privat Seminarium. Det begyndte godt, men blev i det lange Løb ingen Succes og sluttede 1817.

En af de Ting, Niels Blicher gjorde et stort Arbejde for, men ikke nåede noget Resultat af, var Indførelsen af Evangelisk-kristelig Salmebog, der udkom i 1798. Men her stod han ikke ene. Se herom »Østjysk Hjemstavn«, 1953, p. 25-35, hvor Vanskelighederne ved Indførelsen af den nye Salmebog omtales fra flere Sogne.

Meget af det, der ovenfor er gjort Rede for, viser Niels Blicher som en fornuftig og jordnær Mand. Men at han også kunne være upraktisk og i mange Henseender ret naiv, fremgår bl.a. af følgende. Evald Tang Kristensen skriver i Ill. Tid., (se tidl.): »Saaledes fortælles om Niels Blicher, at da Egebarken engang var meget dyr, spurgte han sin Nabo i Vium: »Tror du, det kunde skade Egetræerne i Skoven noget, om jeg lod Barken tage af dem og solgte den?« – »Nej, saamænd,« svarede Mads Krogsgaard, »det kan nok gaa, jeg tror ogsaa, at jeg vil tage Huderne af mine Kreaturer og sælge dem, saa har jeg de Penge, og det kan vist ingen Skade gøre Kreaturerne««.

At Niels Blicher virkelig var i Gang med at afskrælle Barken fremgår af et juridisk Aktstykke. Efter at Steen de Steensen havde afhændet Aunsbjerg, havde Niels Blicher en Del Vanskeligheder med den nye Ejer, Hans Ammitzbøl, og Bønderne (se Jens Holmgaard: »Niels Blichers Processer« i »Fra Viborg Amt«, 1970, p. 82 ff.). Ammitzbøl stævnede 12/2 1795 Blicher for uberettiget at fælde Træer i den på Vium Præstegårds Mark stående Skov og at afpille Barken af de på Roden i fuld Grøde stående Træer, så »disse mister deres Grøde eller, som det kaldes, gaae ud«. Retten afviste imidlertid Ammitzbøls Klage.

Også Søren Vasegaard (»St. Steensen Blichers Levned«, 1932, p. 22-23) refererer den ovenfor anførte Historie som Udtryk for Niels Blichers »bristende praktiske Egenskaber i en næsten utrolig naiv Grad«. Og han tilføjer: »Det er jo givet, at en Mand, der kunde finde paa saadanne Ideer, maatte komme til at give sine Børn adskillige Forestillinger, som maatte føre til højst forhastede Slutninger og følgelig mislyk-

kede Resultater. Digteren oplevede ikke så lidt i den Retning«.

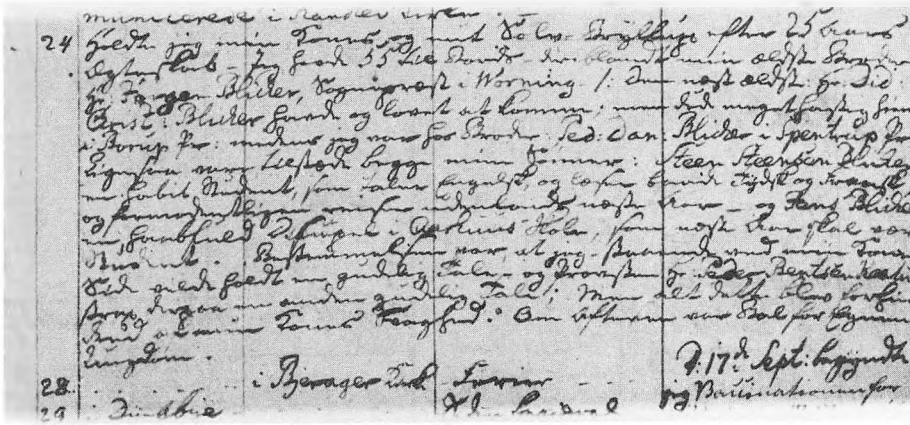
Niels Blicher havde også sine Særheder, når det gjaldt Førelsen af Kirkebøgerne. Dels indfører han rent private Begivenheder, dels er de Ting, han giver Oplysninger om, og det Sprog han skriver, ikke helt almindeligt. Nogle Eksempler skal gives:

»Formedelst 2 Rejser jeg maatte gjøre i Aar (1806) og Degnens store Uefterrettelighed, er Dagene her ikke ordentligen blevne anførte efter Tidsfølgen. Hvilket man dog gjerne kan finde Rede i«. Den sidste Bemærkning viser, at Niels Blicher ikke var smålig og får Læseren til at tænke på hans Udtalelse om sig selv i Topographien (p. 197): »kræve, prutte, ængste, pine, udsue, tælle Gryn have stedse været ham forhadte og skurrende Ord. Derimod har han fundet Velklang i »leve og leve lade, tagen i god Forstand ...«

En anden pudsig Indførelse i Kirkebogen:

»Januar d. 1. (1800) begraven en omgaaende Skjærslipper: Christian – en Katholik fra Tydskland, som uden foregaaende Sygdom sov hen siddende hos Kakkelovnen i Rasmus Jakobsens Stue i Rørth d. 30. Dec. 1799 om Aftenen Kl. 11. Han var yderlig arm klædt og havde ikke en Skilling hos sig – blev derfor henjordet ved Hjælp af Herreds Kassen. Kort førend han satte sig hen til Søvn, havde han skjæmtet og sagt blandt andet: »Jeg er en stor Spitzbube, har tjent 2 Dage i den Østerrigske og 3 Dage i den Preussiske Armee og deserteret af dem begge – Og gommer jeg der igjen, faaer jeg vist en Gugle for Banden – Eengang har jeg staalen en Belse (Pølse). For Blaseer Schild (Plaisirs Skyld) har jeg aflet en Datter i Vensyssel«. Efter Sigende har han været en 18 Aar her i Landet og var nu 38 Aar gammel. Paa Bordet havde han med Kridt skrevet: Schwartburg«.

Læser man denne Indførelse i Kirkebogen, navnlig den sidste Del med den lydskrevne Tekst, får man nærmest det Indtryk, at den er skreven af en stor Dreng eller måske en ung Mand – men Niels Blicher var på dette Tidspunkt godt og vel 50 År!

Niels Blichers beretning i Randlev kirkebog om hans og hans hustrus sølvbryllup den 24. juli 1805. Landsarkivet i Viborg.

Mærkeligt er det også, at Niels Blicher indfører en Beretning om sit Sølvbryllup i Kirkebogen:

»1805 d. 24. Juli holdt jeg min Kones og mit Sølv-Bryllup efter 25 Aars Ægteskab. Jeg havde 55 til Bords, deriblandt min ældste Broder Hr. Jørgen Blicher, Sognepræst i Worning (den næstældste Hr. Did. Christ. Blicher havde og lovet at komme, men døde meget hastig hjemme i Borup Pr., medens jeg var hos Br. Ped. Dan. Blicher i Spentrup Pr.). Ligesaa vare til Stede bægge mine Sønner: Steen Steensen Blicher, en habil Student, som taler Engelsk og læser baade Tydsk og Fransk og formodentligen rejser udenlands næste Aar – og Jens Blicher, en haabfuld Discipel i Aarhuus Skole, som næste Aar skal være Student. Bestemmelsen var, at jeg – staaende ved min Kones Side – vilde holde en gudelig Tale og Provsten, Hr. Peder Bentsen Kaalund, strax derpaa en anden gudelig Tale; men alt dette blev forhindret af min Kones Svaghed. Om Aftenen var Bal for Egnens Ungdom«.

Man fik altså ikke de Bordtaler, der var regnet med, (Ballet for Ungdommen blev dog ikke aflyst), hvilket alt kunne tyde på, at Niels Blichers Kone paa dette Tidspunkt var så syg, at

man var vant til, at man måtte lægge om på de selskabelige Planer i Præstegården.

Som det vil ses af Kirkebogen fra Randlev får man her et godt Portræt en miniature af Niels Blicher. Ganske vist drejer det sig kun om tre Foliosider. Sagen er nemlig den, at Niels Blicher begynder Bogen i 1805 som en virkelig Embedsdagbog eller måske rettere Arbejdsbog, isprængt rent personlige Notater, men efter halvandet Års Forløb standser han brat. »Ingen Befaling var ellers for saadan en Dagbogs Holdelse, hos ingen anden Præst i Herredet havde den Sted«, skriver han og nævner, hvordan den autoriserede liber daticus skal føres – »saa forvandles denne til saadan en liber daticus begyndt fra i Dag« (13. Juli 1806). Med andre Ord bliver Bogen fra Side 6 akkurat lige så trist og ensformig som libri datici i Almindelighed er det. Det er velsagtens Provsten, der har sat en Stopper for den uortodokse Form (se Arkivar, cand. mag. Paul G. Ørberg i Jyllandsposten 27/5 1964).

Endnu et Par Træk til Belysning af Niels Blichers mærkelige Indførelser i Kirkebogen. Da Kirkebøger indførtes (vistnok 1646), skulde Præsten selv betale Kirkebogen, så det var måske ikke så mærkeligt, om han betragtede Bogen som sin egen. Og i Landinspektør A. Eriksens Bog: »Bidrag til Hads Herreds Historie« (1928) finder man under Afsnittet »Gejstlighed« p. 173 ff en Del Bemærkninger, der tyder på, at Præsterne ikke undså sig for at meddele Ting i Kirkebogen, som man ikke nu om Dage vilde indføre et sådant Sted. Det siges f.Eks. p. 175, at da Præsten i Saxild (Nabosogn til Randlev-Bjerager) skulle døbe et Barn, beskyldtes han af Degn og Faddere for, at han ingenting havde sagt ved Dåbshandlingen, hvorfor de bagefter udtrykkelig spurgte Præsten, om han mente, det var gjort godt nok. Præsten skriver i Kirkebogen, at det er Degnens pure Opspind, Løgne og Usandfærdigheder, »hvorpaa jeg kan gøre min højeste Ed – Gud betale ham« – men Året efter, 1735, døde Barnet med den meget omtvistede Dåb, og Præsten anfører ved Dødsfaldets Notering: »Nu behøver Fadderne da ikke at sørge over den Daab«.

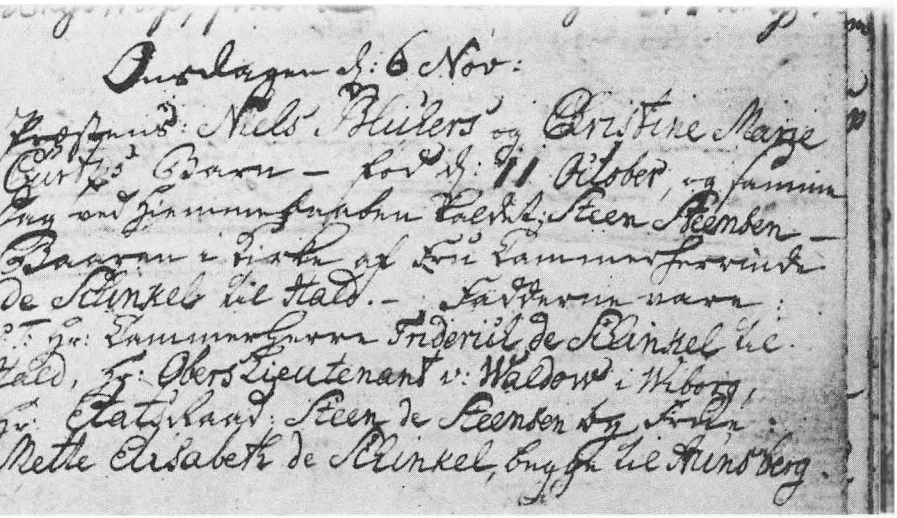
Det kunde være interessant at få undersøgt ældre Kirkebøger andetsteds fra – eller skulde Hads Herred være det eneste Sted, lignende Indførelser fandt Sted? Vel næppe.

Jo mere man studerer Niels Blicher, jo mere kommer man til at beundre ham, ja, holde af ham. Hvilket Livsmod, hvilken Udholdenhed! Tænk, at han i en Alder af 75 Aar var optaget af at udvide og befæste sine Kundskaber (se pag. 229). Tænk, at han med den Modgang, han havde (bl.a. mange Aars Samliv med en »sindssvag« Kone), kunne bevare sin Ligevægt, sin Humor, sin Virkelyst, sit stærke Engagement i Tidens politisk-folkelige og religiøse Bevægelser. I Sandhed – en levende og fængslende Skikkelse.

Forholdet mellem Far og Søn

M.H.t. Niels Blichers og Sønnen Steen Blichers Forhold er vistnok alle de Forfattere, der har behandlet dette Emne, enige om, at Far og Søn har stået hinanden meget nær. Johs. Nørvig går så vidt i sin Bog om St. St. Blicher med Udgangspunkt i nogle Ord fra »Jøderne paa Hald« (se Nørvig p. 262-63), at han siger: »Den, der kan skrive saadan, maa have haft en binding til faderen, der nærmest maa betegnes som abnorm, og utvivlsomt maa et saadant forhold have haft indgribende betydning for hele hans liv«.

Paul V. Rubow, der i en Kronik i Politiken 16/6 1943 anmeldte Nørvigs Bog – på mange Punkter meget rosende – siger paa sin sædvanlige lidt drilske Maade om Nørvigs Vurdering af Forholdet Far og Søn: »Blicher skal, for sit gode, hjertelige Forhold til Faderen, have haft, hvad man for ti Aar siden kaldte »Faderbinding«. Det er nu ikke let at forhandle sig til Rette med disse psykoanalytiske Inkvisitorer. Har et Menneske et smukt Forhold til Forældrene, saa er dette galt, er han paa Kant med dem, saa er det ogsaa galt. Mennesker burde efter denne Sekts Opfattelse slet ingen Forældre have. Min Mening er paa dette Punkt meget afvigende fra Nørvigs.

Niels Blichers indførsel i Vium kirkebog om sønnen S. S. Blichers fødsel og dåb. Teksten lyder: »Onsdagen d: 6 Nov: [1782] *Præstens: Niels Blichers og Cristine Marie Curtzs Barn – fød d: 11 October, og samme Dag ved Hiemmedaaben kaldet Steen Steensen – Baaren i Kirke af Fru Kammerherreinde de Schinkel til Hald. – Fadderne vare: S: T: Hr: Kammerherre Friderich de Schinkel til Hald, Hr: Obers Lieutenant v: Waldow i Wiborg, Hr: EtatsRaad: Steen de Steensen og Frue: Mette Elisabeth de Schinkel, begge til Aunsbjerg.« Landsarkivet i Viborg.*

Jeg tror, Blicher netop var meget heldig i Valget af sit Ophav, og at Faderen har været ham en stor Støtte i Livet«.

Med al Respekt for Nørvigs Bog i Almindelighed, er jeg på dette Punkt mest tilbøjelig til at give Rubow Ret.

I det følgende skal jeg søge nærmere at belyse Forholdet mellem Far og Søn.

Niels og Steen Blicher levede i Hus sammen en meget stor Del af deres Liv. Der er først Barndomsårene i Vium – og en kort Tid i Randlev, indtil Steen 1796 blev sat i Randers Latinskole. Steen var i meget et Enebarn (selv om han havde en 5 År yngre Broder), og da Moderens Sygdom vel allerede i de første Stadier har kastet en Skygge over Hjemmet, var han i

særlig Grad henvist til Faderen, der helt tog sig af hans Undervisning og Opdragelse. Han kom uden Tvivl til at præge ham på en meget afgørende Måde. Han blev Autoriteten i Steens Liv. Undervisningen foregik vist meget ofte på lange Ture i Egnens Natur, hvor Niels Blicher gav ham den Interesse for det historiske, som næsten altid ligger bag Blichers Naturskildringer.

Det er påfaldende, hvor ringe en Rolle Moderen tilsyneladende kom til at spille i Steen Blichers Liv. Hun er næsten uomtalt i hans Produktion. Men af et Brev til Ingemann (3/4 1820) fremgår det, at han følte dyb Sorg ved hendes Død 1820. Og i det følgende halve Års Tid var han ude af Stand til at arbejde med sin Digtning. Der er imidlertid ingen Tvivl om, at han, når han i mange af sine Noveller beskæftiger sig med Sindssygeproblemer, har haft Moderens Skæbne i Tankerne. (Se nærmere herom i Anker Rattleff: »Steen Steensen Blicher, en psykologisk studie«, p. 25-33).

Barndomshjemmet kom trods alt dette til at stå for ham som en tabt lykkelig Verden. Det fremgår bl.a. af »Jyllandsrejse i sex Døgn« (1817):

> See her er Haven! her er det mørkgrønne Lysthuus,
> Hvor Knøsen lytted begjærlig til Faders Fortælling
> Om Paradisets uskyldige barnlige Glæder.
> Stille sad jeg, mens Øjet løb om i Haven, og tyktes
> Bag Hasselhækken at skimte den snehvide Engel.
> Ak! Kundskabens Træe dér midt i Haven, det er der;
> Men Livsens Træe med de rødmende Paspomerusser,
> Og begge de Graner, jeg kaldte Adam og Eva –
> Ak! de er' borte! –

Efter at Blicher 1810 har fået sin teologiske Eksamen og er blevet gift, blev han adjunkt ved Randers Latinskole; men da denne Stilling ikke passer ham, opgiver han den Året efter og tager til Faderen i Randlev som Præstegårdsforpagter og

hjælper samtidig Faderen med Arbejdet som Præst. De var nu sammen i 8 År.

Det har sikkert hele Tiden været Meningen, at Steen Blicher skulle forsøge at få et Præstekald (se Johs. Nørvig: St. St. Blicher p. 138), men først i Oktober 1819 fik han det lille Embede som Præst i Torning og Lysgård og kom således tilbage til sin Barndomsegn. Men længe varede det ikke, før Fader og Søn igen kom til at bo i Nærheden af hinanden.

I 1822 afgik Niels Blicher fra Kaldet i Randlev og flyttede til Blicheregnen. Han boede først nogen Tid hos sin Broder Jørgen Ganzel Blicher i Vorning, hvor han hjalp den lidt svagelige Broder med Præstegerningen, men da Vorning ikke ligger langt fra Torning, har han ofte besøgt Sønnen. Og endelig i 1825, da Steen Blicher har fået Spentrup Præstekald, flytter Faderen ind hos ham og bliver der til sin Død 1839.

Niels Blicher har vel på så mange Områder øvet en indirekte Indflydelse på Sønnens Digtning. Men han har også i nogle få Tilfælde øvet en direkte. Hans Betydning for Steen Blichers Dialektdigtning, især »E Bindstouw«, er omtalt foran (se p. 246). I 1824 udkom »Nøddaaben«, hvortil Niels Blicher har givet Emnet, og »En Landsbydegns Dagbog«, hvortil Niels Blicher efter alle Blicherforskeres Mening har givet sit Bidrag på en eller anden Måde. Han havde jo i sin Ungdom i 1770'erne været Huslærer på Tjele, og man må derfor antage, at han kendte Herregården og hvad der dér skete bedre end nogen anden. I øvrigt forekommer det også den, der skriver dette, at hele Stemningen, der hviler over »En Landsbydegns Dagbog«, minder mere om Niels Blicher end om hans Søn, hvormed jeg dog ikke mener, at »Landsbydegnens Dagbog« er Niels Blichers Værk.

Imidlertid har Overinspektør ved Nationalmuseet Hugo Matthiessen (1881-1957) de sidste År af sit Liv arbejdet på en Bog om »Landskab og Skikkelser i St. Blichers Digtning«. Af dette Værk forelå ved Forfatterens Død i Manuskript kun et

enkelt Kapitel i næsten færdig Stand, nemlig Afsnittet om Tjele, som blev udgivet Julen 1958. Bogen er kun på 40 Sider, men har man læst den lille Bog, må man meget beklage, at Forfatteren ikke nåede at gøre sit påtænkte Værk færdigt. Havde Hugo Matthiessen nået at fuldende det planlagte Arbejde, vilde der sikkert være kommet adskillige nye Ting frem om St. St. Blicher og hans Værker.

Vistnok har alle de Litteraturforskere, der har arbejdet med Steen Blichers »En Landsbydegns Dagbog«, ment, at der med Novellens Hovedperson (kaldet Sophie) er tænkt på Marie Grubbe. Dette er jo særdeles rimeligt udfra Stedet – Tjele – hvor en meget stor Del af Handlingen foregår. Men Hugo Matthiessen antyder en Mulighed, som man ikke tidligere har været opmærksom på. Efter at have citeret Skildringen i »Landsbydegnen« af den Opstandelse, der blev på Herregården, da Frøken Sophies Kærlighedseventyr med Skytten Jens blev røbet af den franske Mamselle, skriver han:

»Således skildrer Steen Blicher Eksplosionen, da Skandalen bliver åbenbar og sætter Tjele i panikagtigt Oprør. Men selv om det her i Novellen er Digteren, som fører Ordet, foreligger der dog den Mulighed, at han også på dette Punkt kan have fulgt et Forbillede fra et virkeligt Familieopgør inden for den samme Herregård – og at Faderen atter her er hans Kilde. Sådan ser det da også ud til at forholde sig, thi en lignende Tilskikkelse rystede 1757 Tjele og satte sig, mærkelig som den var, så grundigt fast i både Gårdens og Egnens Hukommelse, at Niels Blicher i sin Huslærertid få År efter umuligt kan have undgået at blive bekendt dermed«.

Historien er kort fortalt denne:

Efter Gert Ditlev Levetzaus Død kom Tjele i Lüttichauernes Eje, idet den senere Generalmajor Christian Ditlev Lüttichau 1738 købte Gård og Gods. I denne den første Lüttichaus Tid var det, at den Begivenhed hændte, som Hugo Matthiessen mener har været Baggrunden for »En Landsbydegns Dagbog«. I en nær ved Tjele liggende Landsby, Vammen, boede en Kaptajn Georg Steen Kalckreuth med sin Hustru

Abel Cathrine, f. Liebert, og to Børn. I Foråret 1757 sendte denne Kaptajn et Brev, dateret 28. April, til Overkrigssekretæren i København, og i dette meddelte han, at hans Hustru var afgået ved Døden på en Rejse til Slesvig, og samtidig beklagede han sig over sine fortvivlede økonomiske Forhold. Allerede den 19. Maj skrev Kalckreuth igen til Overkrigssekretæren og meddelte, at han nu havde forlovet sig med Lüttichaus Datter, Frøken Cathrine Eleonora Lüttichau, og han bad nu Overkrigssekretæren om dennes Anbefaling til Indgåelse af Ægteskab hos Lüttichau. Hans Fader, General Kalckreuth, gav sin Tilladelse, og i Juli fulgte Kongens. Lüttichau var betænkelig på Grund af Kaptajnens bedrøvelige Pengesager, og hans Samtykke til Ægteskabet var vistnok endnu ikke opnået, da det viste sig, at medens Kaptajnen levede i Vammen med Kone og Børn, havde der mellem ham og den unge Frøken Lüttichau udviklet sig så varmt et Forhold, at dette til Parrets Forfærdelse vilde få uønskede Følger. Og Kaptajnen havde da i Samråd med sin Hustru grebet til den vanvittige Udvej at sende sidstnævnte bort og foregive, at hun var død. Da det uheldige Forhold kom frem, vilde Lüttichau ikke give sin Tilladelse til Ægteskabet, og også Kalckreuths Fader trak sin Tilladelse tilbage og bad Kongen om, at Sønnen, der var flygtet, når man fik ham fat, måtte blive hensat på Munkholm Fæstning i Norge.

9. Oktober 1757 nedkom Cathrine Eleonora Lüttichau med en Datter. Nogle Uger efter måtte hun i Tjele Kirke underkaste sig »åbenbart Skrifte«. Barnet døde i 1759, og i November samme År blev Frøken Lüttichau i Nørbeg Kirke viet til Løjtnant Jens Richardt v. Suckow. Efter kun 2 Års Ægteskab døde Cathrine Lüttichau, 28 År gammel.

Kalckreuth flygtede, men blev i 1758 pågrebet, hvorefter han en Tid sad fængslet i Kastellet, blev derefter sendt til Norge, men fik sin Afsked i 1765 og døde Året efter.

Jens Christian Bøgh (1816-78): Steen Steensen Blicher

At Far og Søn gensidigt beundrede hinanden, er der flere Vidnesbyrd om. Niels Blicher, der var en stor Latinist, oversatte flere af Sønnens Digte til Latin. Og i et Digt på dette Sprog, 1823, findes følgende Linie, der oversat lyder således: »Tre Gange lykkelig jeg, hvem Himlens Naade har forundt at avle dig, du sødt syngende Digter«, (se p. 266).

Og St. St. Blicher har vel aldrig fundet smukkere Ord for Beundring og Taknemmelighed overfor Faderen end i en Dedikation i et Eksemplar af »Bautastene«, 1823:

Til

Min Barndoms Opdrager,
min Ungdoms Vejleder,
min Manddoms Raadgiver,
min Fader, Lærer og Ven,
Guds troe Tjener,
Jesu Christi værdige Præst,
Lysets og Sandhedens og Dydens
nidkjære Elsker og driftige Befordrer,

Niels Blicher
fra hans taknemmelige Søn
S. S. Blicher

№. 7.

Samleren.

1777.

Fem- te
Aar- Mandagen den 17 Februarii. gang.

N.Bs. Replique i Bede-Tviſten.

I ugebladet Den Viborger Samler var der i slutningen af 1776 og begyndelsen af 1777 en strid om, hvor man rettelig burde bede; i denne »Bede-Tvist« deltog den unge cand. theol. Niels Blicher.

Oversigt over et udvalg af Niels Blichers skrifter

ved Felix Nørgaard

Den meget virksomme mand har også et omfattende forfatterskab bag sig. Han har, ligesom senere sønnen, behandlet en række vidt forskellige emner, snart i selvstændige publikationer, snart spredt rundt om i blade og tidsskrifter. Hvor vidtstrakt hans interessefelt var, vil nedenstående liste over et udvalg af hans skrifter give et indtryk af. Der foreligger ikke nogen fuldstændig Niels Blicher-bibliografi; Th. H. Erslews Almindelig dansk Forfatterlexikon, omfattende årene 1814-40 (i tre bind 1843-53, efterfulgt af tre supplementsbind 1858-68) har i mere end hundrede år været hovedkilden og er det fremdeles.

Selvstændige publikationer

1795: *Topographie over Vium Præstekald* (XVI + 298 sider). Viborg.

1796: *Afskedsprædiken* holden for Vium og Lysgaard Menigheder Søndagen den 3. Januar 1796 og udgiven til Beste for disse Sognes Fattige. (22 sider). Recenseret i Kiøbenhavnske lærde Efterretninger 1796, Nr. 25, 389-90. (Senere genoptrykt i Magazin for Religionslærere med Hensyn til vore Tider 1803, XII, 357-68).

1799: Forsøg til en *christelig Børnelærdom* (28 sider). Aarhus. Anden omarbejdede udgave 1802 (16 sider). Tredie udgave 1810.

1800: *Venlige Forestillinger* til alle danske Bønder i Anledning af et af Overtroe begaaet Mord paa en uskyldig Enke (32 sider). København.

1800: *Viisdoms- og Dyds-Tabel.* (På vers, i alt 13). Aarhus. Det er et etbladstryk (højark), trykt i fire spalter ligesom Heste- og

Quæg-Læge-Tabel fra 1801. En formindsket gengivelse findes i Østjydsk Hjemstavn I, 1936, som bilag til en artikel af Thorvald Madsen: Niels Blicher og Bondestanden, s. 51-63. Wiisdoms- og Dyds-Tabel var først trykt i Minerva juli 1800 med en indledning: Forsøg til en Moral-Tabel for den danske Landalmue, og der er i etbladstrykket foretaget enkelte ændringer. Indledningen henviser til, at N.B. tidligere i Minerva havde givet *Forslag til Tabeller for den hæderlige Landalmue.* Minerva 1800, I, 257-64.

1801: *Lov- og Rets-Tabel for danske Bønder.* Denne Tabel er af den danske Lovgivning uddragen og udarbejded af Hans Kristian Møller, Examinatus Juris og Forvalter ved Rodsteenseie i Jylland. Gjennemseet, bragt i nærværende Form og udgiven af Niels Blicher Præst i Randlev (16 sider). Trykt hos Forlæggeren Niels Lund.

1801: *Heste- og Quæg-Læge-Tabel* (se ovenfor). Aarhus.

1801: Foreslag til det *Danske Landsbye-Skolevæsens* Forbedring (47 sider). Aarhus.

1811: Underretning om det *Randlevske Districts-Selskab* for gavnlig Virksomhed (31 sider). Aarhus.

1812: *Udskrivt af Hoved-Protokollen for det Randlevske gavnlige Virksomheds-Selskab,* for saavidt angaar det siden Stiftelsen i det første Aar Passerede (15 sider). Trykt hos Niels Lund. Aarhus.

1816: *Syv Catechisationer* over Guds Velgjerninger efter det andet Kapitel i Lærebogen (VIII + 82 sider). A.F. Elmquist; Aarhus.

1817: Børnemorderen og Selvmorderen *Chr. Speitzers Levnet og gyselige Endeligt,* tilligemed en Sørgetale og en Elegie i den Anledning og nogle Betragtninger over Selvmord. (72 sider). Aarhuus Stifts-Bogtrykkerie.
Sørgetalen er holdt af St. St. Blicher. N.B. skriver: »I denne Anledning tør jeg haabe, det ikke vil blive Læserne mishageligt her at finde en Prædiken, som min Søn, S. S. Blicher, holdt i Randlev og Bjerager Kirker Søndagen den 3die Junii, da de tre myrdede Brødreliig blev jordede paa Falling Kirke-

gaard«. Niels Blichers elegi er dels på latin, dels på dansk. Bogen slutter med de fem samtaler om selvmord, som tidligere stod trykt i Iris og Hebe 1807, I, 250-84.

1819: *Betænkning over den jødiske Nation* og dens Forening med os Christne (40 sider). Aarhus.

1826: *Bidrag til Declameerkunsten.* Af Niels Blicher, udtjent Sognepræst. a.æ. 78. (VI + 34 sider). Trykt hos S.Elmenhoff i Randers. I forordet (5 sider) gøres der rede for oplæsnings- og foredragskunsten, hvorefter der følger 34 sider med tekster, hvoraf de 12 er gendigtninger efter C.F.Gellerts didaktiske versefortællinger.

1828: *En raadende Røst* til vore vordende Christendomslærere (29 sider). Randers.

1830: *Anviisning for ulærde Christne* til Vished om to væsentlige Hovedsandheder i Christendommen (22 sider). Randers.

Digte, oversættelser m.v.

Niels Blicher har skrevet et betydeligt antal digte, heraf mange på latin. Det var især hyldestdigte til berømte, afdøde og nulevende, danske Mænd. En af dem, han hyldede på latin, var Fr. VI – det skete bl.a. ved Fr. VIs hjemkomst fra Wienerkongressen og til kroningsfesten 1815 (det sidste digt tillige med dansk oversættelse). En særlig interesse knytter sig til digtet Versiculi Musæ filii S.S.Blicher (Se Jeppe Aakjær: St.St.Blichers Livs-Tragedie I, 139, og III, 209-10). Det kan i denne forbindelse nævnes, at Niels Blicher har oversat flere af sønnens digte *til* latin, bl.a. Ipsara, »et Dansk Lykønsknings Vers af min Søn til een af Grækernes Seiervindinger, oversat paa latin i elegiske Vers«*) og Procellosa nox »Oversættelse i latinske Vers af min Søn St.St.s Stormnatten«.

* Niels Blicher-citaterne er fra Avtobiografi, 1830, hvori han til sidst anfører sine værker, men oversigten er på grund af hans svigtende hukommelse så mangelfuld, at den ikke er medtaget her.

Også som oversætter af klassisk poesi har Niels Blicher gjort sig gældende. Der foreligger således fra hans hånd to oversættelser af Ovid (hans yndlingsdigter): »Forsøg over danske Hexametrer, tillige med en hexametrisk Oversættelse af Ovids Pyramus og Thisbe« og »En Oversættelse i dansk Versart af Ovids Heroide: Oenone til Paris.« – Endvidere, fra Bibelen: Det allerældste gudelige Digt, 2. Mosebog, 15, 1-18, metrisk oversat og »en metrisk Oversættelse af Davids 103die Psalme«.

Det falder helt i tråd med Niels Blichers sproglige og digteriske interesser, at han måtte tage stilling til problemer som dansk retskrivning (Forslag til en reglfast Eenformighed i Modersmaalets Retskrivning, i Rahbeks Dansk Minerva, oktober, 1817, 35-53) og oversættelser af det Ny Testamente (se nedenfor).

Artikler om teologiske emner

1776-77 deltog Niels Blicher i »Bede-Tvisten« i Den Viborger Samler. Det begyndte med, at Fred. Chr. Tønne Lüttichau (se Vasegaards note her p. 210) den 18. november 1776 i nr. 47 af Viborger Samler fremkom med et indlæg: Om Bønnen, hvori han søgte at bevise, »At Stedet man beder paa ej har mindste Indflydelse i Bønhørelsen«. Det fremkaldte en protest fra Niels Blicher. I nr. 50 hævdede han, at L.F.C.T. havde »yttret en kiedelig Ligegyldighed imod den offentlige Gudstieneste«. Der kom flere indlæg både fra de to kombattanter (N.B.s findes i nr. 7 og 8 1777) og fra andre, der blandede sig i striden; den sluttede i nr. 11, den 17. marts 1777.

1802: Bidrag til Kundskab om den Evangelisk-kristelige Psalmebogs Hændelser i Nørre Jylland, samlet i nogle Breve fra Præsten i Randlev, N. Blicher, til en Ven i Kiøbenhavn. Iris og Hebe I, 88-97, II, 40-70, III, 179-84. I samme tidsskr. er der »Et Par Ord i Henseende til Hr. Pasor Blichers Bidrag om den evangeliske christelige Psalmebog« af Pastor J. M. B. Galskiøt.

1803: Betragtninger over den Omstændighed: at det første Aarhundreds hedenske Klassikere efter Kristendommens Indførelse saa sjeldent og løseligen vedrøre Kristendommens Sag – især med Hensyn til Sveton.
Iris og Hebe, I, 161-74.

1817: Anmærkninger til den evangelisk christelige Psalmebogs Forbedring for at indføres tilligemed en forventet ny Liturgie.
Dansk Minerva, juli 1817, 1-21.

1817: Betænkning over de Egenskaber, der agtes at være væsentlige ved en god christologisk Lærebog for Almuen.
Theologisk Bibliothek IX, 263-76.

1826: Er det sandsynligt, at noget protestantisk Land i Fremtiden skal falde tilbage til Catholicismen? (incl. et Anhang: Imod Rationalisterne).
Theologisk Maanedsskrift, udg. af Grundtvig og Rudelbach, IV, 25-34.

1827: Betænkninger i Anledning af den nymodens ubibelske Christendom, Man en Tidlang har pønset paa at faae indført.
Theologisk Maanedsskrift X, 30-33.

1827: Anmærkninger til den nyeste Revisions-Commissions Oversættelse af det Ny Testamente; trykt 1819 – af N. Blicher, udtjent Sognepræst, anno ætatis 80.
Theologisk Maanedsskrift, oktober 1827, XI, 79. I Nyt theologisk Bibliothek, 1829, XV, 1-95, blev N.B.s anmærkninger indgående behandlet, og kritisk imødegået, af tidsskriftets redaktør, prof., dr. theol. Jens Møller.

Artikler med blandet indhold

1795: En mageløs Veihistorie.
Iris og Hebe IV, 113-28.
Niels Blicher: »Den paadrog mig nogle Stormænds Vrede«.

1799: Jens Jensen Bach af Stoubye – hans Bandsættelse Palme-Søndag 1701 – og hans Afløsning anden Advent-Søndag

1702, med en kort Fortælling om Sagens Beskaffenhed og Fremgang, saasom den i Hald Kirke er forretted af Hr. C. Lindenfeld – og af samme Lindenfelds egenhændige og udførlige Efterretning uddragen af N. Blicher.
Clio 2. Aarg., II, 150-63, 193-206 og 3. Aarg., I, 54-67.
Se Vilh. Bang i Kirkehist. Saml., 3. R, VI, 255 ff.

1800: Tilbagesyn paa det henfarne 18de Aarhundredes meest udmærkede store Menneskevelgjørere.
Minerva I, 90-100.

1801: Et kosmopolitisk Forsøg til høiere Begrundelse.
Heri fremsættes tanken om et »kosmopolitisk Freds-Forbund« og i 17 punkter gives forslag til »en almindelig og evig Fredstractat«.
Minerva IV, 158-66.

1803: Allerunderdanigst Ansøgning om Kaarforbedring for Landsbye-Skolelærere.
Politivennen, nr. 257, 4097-5003.

1803: Særdrifter hos somme Mennesker.
Iris og Hebe II, 89-94.

1803: Skoleprygleriets Roes, en Prøvetale efter Dagens Tarv.
Iris og Hebe IV, 24-34.

1805: Bidrag til berigtiget Kundskab om Almue-Oplysningen og Skoleforfatningen i Aarhuus Stift, samt nogle til Forbedring sigtende Strøtanker.
Egeria 1. Aarg. II, 355-63.

1807: Betragtninger over Selvmord, indklædte i venskabelige Samtaler.
Iris og Hebe I, 250-84.

1808: Bidrag til den Preussiske General-Lieutnant og Gouverneur Georg Christopher v. Steensens Biographie. (En broder til Steen de Steensen på Avnsbjerg).
Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, 5. Aarg., Nr. 59, 3/5 1808.

1811: Plan til en Industrie-Skole i Randlev.
Aarhuus Amts oeconomiske Annaler, 2. hefte, 130-34.

1814: Forsøg til en Lovtale over Krigsvidenskaben, bestemt til at fremsiges paa Kongens Geburtsdag 1809.
Dannora Nr. 18, 169-70, og Nr. 19, 173-75.

1818: Nærmere Underretning om Jordskredet ved Thiele-Sø.
Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn, Nr. 59.

1824: Noget mere om Nøddaaben.
Læsefrugter samlede paa Literaturens Mark XXVI, 425-26.

1824: Iagttagelser paa en Reise fra Hobro til Hjøring, i September 1824.
Læsefrugter XXVI, 412-22.

Niels Blichers data

1748: Født 21. august i Ø. Starup, søn af sognepræst Jens Nielsen Blicher og Pouline Thomasia Gantzel. Han var 4. led i en jysk præsteslægt, der siden 1678 havde båret navnet Blicher..

1763-70: I Odense Gymnasium.

1770: Student.

1771: Ophold hos farbroderen Laurits Blicher i Bjerregrav.

1772: Huslærer hos provst Kraft i Foulum.

1773: Teologisk embedsexamen.

1774-79: Hovmester på Tjele.

1779-95: Sognepræst i Vium-Lysgaard.

1780: Gift med Kirstine Marie Curtz, en søsterdatter til Steen de Steensen på Avnsbjerg.

1795-1822: Sognepræst i Randlev-Bjerager.

1823-25: Ophold hos broderen Jørgen Gantzel Blicher i Vorning.

1825-39: Ophold hos sønnen St. St. Blicher i Spentrup.

1839: Død 10. marts i Spentrup.

Topographie over Vium Præstekald
af Niels Blicher
1795
udgivet af Blicher Selskabet
ved Ella Jensen

Bogen er trykt og udgivet 1978
hos Poul Kristensen, Herning

ISBN 87-7468-085-4

Poul Kristensen · Herning